

Міжнародний гуманітарний університет



НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 33

Статті учасників

VI всеукраїнської науково-практичної конференції

**«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності:
пошуки молодих вчених»**

13 листопада 2020 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
канд. юрид. наук, доцент К.В. Громошенко**



Виданичий дім
«Гельветика»
2020

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 33. – 188 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 1 від 30.09.2020 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц. – заступник голови Ради; А.Ф. Крижановський, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф., проректор з НПР; М.І. Зубов, д. філол. н., проф.; В.Г. Шутурмінський, д-р мед. наук, доц.; Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, проф. І.В. Єршова-Бабенко, д-р філос. наук, професор.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доц.; А.М. Соцький, канд. юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доц.; Г.В. Савчук, канд. філол. наук, доцент; І.В. Пересада, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доц.; О.А. Мартинюк, д-р. екон. наук, доц.; О.М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.; Т.Г. Гончарук, д-р.істор. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Л.О. Панкова, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтв-ства, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтв-ства, доц.; Т.М. Каплун, к. мистецтв-ства, доцент, Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, проф.; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.; В.А. Малиновский, канд. мед. наук, доц.; Е.Л. Маркіна, канд. хім. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – спеціаліст адміністративно-управлінського апарату,
відповідальна за роботу відділу науки і аспірантури
Міжнародного гуманітарного університету
Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*



Сергій Васильович Ківалов,

президент Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юридичних наук, професор, академік Національної
академії правових наук України, заслужений юрист України

Вітальне слово президента

Міжнародного гуманітарного університету академіка Сергія Васильовича Ківалова

Шановні колеги, професорсько-викладацький склад та аспіранти університету!

Прийміть мої сердечні вітання з нагоди 10-ї річниці від дня заснування аспірантури Міжнародного гуманітарного університету.

За час свого існування аспірантура університету пройшла великий шлях становлення: від однієї спеціальності, відкритої у 2010 році, до 7 спеціальностей у 2020 році, за якими відтепер відбувається підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії.

Увесь цей час незмінним залишається прагнення колективу університету готувати здобувачів ступеня доктора філософії з різних спеціальностей на найвищому рівні, вкладати все своє вміння, усі знання в підготовку самовідданих, наполегливих, творчих особистостей – інтелектуальної еліти України.

Безсумнівна провідна роль і вагомий внесок у підготовку молодих науковців належать потужному професорсько-викладацькому колективу, який становлять шановані професори й доктори наук, доценти та кандидати наук, науковці, знані в Україні та світі фахівці.

Переконаний, що професіоналізм і самовіддана праця всього професорсько-викладацького складу університету дадуть змогу й надалі відкривати перед молодими науковцями широкі горизонти, передавати знання та неоціненний практичний досвід наступним поколінням, чия праця буде спрямована на розбудову і становлення нашої держави.

Шановні молоді науковці! Бажаю вам незламної сили духу, жаги до нових знань, наполегливості у власних наукових пошуках, творчої наснаги та вагомих досягнень заради щасливого майбутнього України.

Миру вам, оптимізму, добра та нескореності перед будь-якими викликами!

Нехай найвищі вершини Науки завжди підкорюються вам!

О. І. Стеценко-Баранова
спеціаліст адміністративно-управлінського персоналу,
відповідальна за роботу відділу науки і аспірантури
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

АСПІРАНТУРА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: 10 РОКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

***Анотація.** У статті викладена історія відкриття та створення аспірантури Міжнародного гуманітарного університету. Розглянуто роботу наукових шкіл, спеціалізованих учених рад з підготовки молодих учених. Висвітлено імена талановитих учених, докторів наук, професорів, кандидатів наук, доцентів, які здійснювали підготовку аспірантів. Викладені статистичні дані щодо кількості аспірантів та здобувачів з різних спеціальностей та захист ними дисертаційних досліджень у різні часи.*

***Ключові слова:** аспірантура, наукова школа, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, дисертаційне дослідження, науково-дослідна робота, захист дисертації, спеціалізована вчена рада, науковий ступінь.*

У наш непростий час висловлювання видатного українського філософа Г.С. Сковороди про те, що хто думає про науку, той любить її, а хто її любить ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні і здавався бездіяльним [1], набуває особливого значення, коли йдеться про підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у вищих навчальних закладах.

Аспірантура нині – це не просто засіб для побудови кращої кар’єри. Для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії, що мають великий потяг до певної теми наукового пізнання, саме аспірантура надає ідеальний майданчик для глибокого занурення у дисертаційне дослідження.

Постійне удосконалення підготовки аспірантів, науково-педагогічних і наукових кадрів за широким діапазоном спеціальностей в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету спрямоване на виконання основного завдання – підготовки висококваліфікованих майбутніх науковців з урахуванням сучасних вимог до освіти та науки.

Аспірантура для молодих учених, які навчаються в університеті за різними освітньо-науковими програмами з різних спеціальностей, не просто відкриває можливості для працевлаштування за своєю спеціальністю, а насправді дає можливість докорінно змінити власний життєвий шлях.

Якщо слідувати дорожньою картою більшості видатних учених, очевидним стає той факт, що для того щоб реалізувати свої наукові задумки і мрії в реальну наукову працю, молоді науковці повинні багато, постійно та наполегливо працювати. Саме так можна досягти успіху, самовдосконалення та максимального результату.

Нині аспірантура відкриває двері для нових захоплюючих можливостей незалежно від того, чи бажають вони поглиблювати свої знання і позиціонувати себе як експерти у певній галузі наук, чи шукають новітні методи навчання, які удосконалюють і доповнюють їхню освіту.

Ефективна робота різних наукових шкіл та висока майстерність професорсько-викладацького складу у Міжнародному гуманітарному університеті з кожним роком усе більше впливає на вдосконалення підготовки аспірантів та якість отриманих ними знань.

Розвиток науки є одним з головних джерел отримання знань майбутніми науковцями і насамперед йдеться про аспірантів, які по-справжньому захоплюються науково-дослідницькою роботою.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок, підготовки фахівців інноваційного типу [2]. Саме це положення закону знаходить своє відображення та підтвердження у тих пріоритетних напрямках і завданнях, які стоять перед науковцями вишу. Розуміння значущості вищезазначених процесів керівництвом та вченою радою університету скеровує розвиток наукової діяльності у ньому та дає поштовх для створення ґрунтовної наукової бази.

Нині, як і завжди, підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в аспірантурі здійснюється за освітньо-науковою програмою та навчальним планом, що затверджуються вченою радою вищого навчального закладу (наукової установи) для кожної спеціальності.

Протягом строку навчання в аспірантурі аспірант зобов’язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема: здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні

для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне або практичне значення, та захистити дисертацію [3].

Історія відкриття спеціальностей та спеціалізацій в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету була такою: 09 листопада 2010 року було затверджене рішення агестаційної колегії МОНУ про відкриття аспірантури у приватному вищому навчальному закладі – Міжнародному гуманітарному університеті зі спеціальності 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень».

Через роки не забудуться імена талановитих учених, докторів наук, професорів, кандидатів наук, доцентів, тих людей, що стояли біля джерел заснування наукових шкіл підготовки молодих науковців, таких як: А.Ф. Крижановський, В.Д. Берназ, О.О. Подобний, Д.Г. Манько, О.С. Кізлова, Л.В. Діденко, Н.М. Крестовська, А.П. Овчиннікова, В.Г. Таранець, О.М. Образцова, М.І. Зубов, Т.В. Деркач, А.Г. Гончарук, А.І. Рибак, О.А. Мартинюк, Л.Д. Чулак, Ю.Г. Чумакова, В.Г. Шутурмінський, Т.П. Терешина, К.В. Громовенко, Н.М. Шкворченко, Т.І. Уварова.

У пам'яті наших аспірантів назавжди залишаться спогади про цікаві та змістовні лекції та семінарські заняття видатних ентузіастів-організаторів системи підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії: Г.Х. Яворської, Т.О. Крижановської, Н.М. Шкворченко, Н.В. Бардиної та інших.

Їхня спадщина вічна, на ній ґрунтується сучасна наука, розвиваються і трансформуються нові наукові школи, здійснюється підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів через аспірантуру.

Першими здобувачами, які прикріплені до двох кафедр Інституту національного та міжнародного права, були: Н.Б. Арабаджі (кафедра теорії та історії держави і права) та А.М. Меденцев (кафедра кримінального права, процесу та криміналістики).

Серед перших семи аспірантів, які були зараховані наказом від 11 жовтня 2011 року до аспірантури були ті, хто й зараз працює в університеті, а саме: Я.О. Тицька, М.Ф. Головченко (кафедра державно-правових дисциплін), І.Л. Калімбет (кафедра кримінального права, процесу та криміналістики).

Протягом 10 років перелік спеціальностей в аспірантурі університету був суттєво розширений, зокрема: у 2011 році була відкрита спеціальність 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативна-розшукова діяльність»; у 2012 році відкриті спеціальності 05.12.02 «Телекомунікаційні системи та мережі» та 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»; у 2013 році – спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»; 10.02.17 «Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство»; 05.12.22 «Управління проектами та програмами»; у 2014 році – спеціальність 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)»; у 2016 році – спеціальності 051 «Економіка та управління» та спеціальність 034 «Культурологія»; у 2017 році – спеціальність 293 «Міжнародне право»; у 2018 році – спеціальність 221 «Стоматологія».

З 2016 року аспіранти почали навчатися за новими програмами, а тому зараз в аспірантурі університету з підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії навчання відбувається за сімома спеціальностями: 081 «Право», 293 «Міжнародне право», 073 «Менеджмент», 051 «Економіка», 035 «Філологія», 034 «Культурологія», 221 «Стоматологія».

Нині підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюють науковці двох інститутів, двох факультетів та 10 кафедр університету. В Інституті права, економіки та міжнародних відносин зі спеціальності 081 «Право» навчанням молодих науковців опікуються такі кафедри: кафедра державно-правових дисциплін (завідувач проф. А.Ф. Крижановський); кафедра кримінального права, процесу та криміналістики (завідувач проф. О.О. Подобний); кафедра цивільного та господарського права і процесу (завідувач проф. О.С. Кізлова). Зі спеціальності 293 «Міжнародне право» – кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства (завідувач проф. С.С. Андрейченко). Зі спеціальності 073 «Менеджмент» – кафедра бізнес-адміністрування і корпоративної безпеки (зараз це кафедра менеджменту (завідувач проф. Т.В. Деркач). Зі спеціальності 051 «Економіка» – кафедра економіки та міжнародних економічних відносин (завідувач проф. О.М. Головченко).

В Одеському медичному інституті Міжнародного гуманітарного університету зі спеціальності 221 «Стоматологія» підготовкою аспірантів займається кафедра загальної стоматології (завідувач проф. Л.Д. Чулак).

На факультеті лінгвістики та перекладу зі спеціальності 035 «Філологія» аспірантів готують на кафедрі германських і східних мов (завідувач доц. І.В. Пересада) та кафедрі перекладу та мовознавства (завідувач доц. Л.Г. Таланова).

На факультеті мистецтва і дизайну зі спеціальності 034 «Культурологія» підготовку молодих науковців здійснює кафедра мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін (завідувач проф. А.П. Овчиннікова).

З початку заснування до аспірантури було зараховано 136 аспірантів та прикріплено 32 здобувачі. Протягом 2011–2020 років до аспірантури університету було зараховано 136 аспірантів, а саме:

- у 2011 році – 7 аспірантів;
- у 2012 році – 7 аспірантів;
- у 2013 році – 18 аспірантів;
- у 2014 році – 15 аспірантів;
- у 2015 році – 16 аспірантів;
- у 2016 році – 15 аспірантів;
- у 2017 році – 13 аспірантів;
- у 2018 році – 9 аспірантів;
- у 2019 році – 15 аспірантів;
- у 2020 році – 21 аспірант.

Водночас протягом 2011–2016 р. до різних кафедр університету були прикріплені для навчання в аспірантурі 32 здобувачі, зокрема:

- у 2011 році – 2 здобувачі;
- у 2012 році – 8 здобувачів;
- у 2013 році – 14 здобувачів;
- у 2014 році – 6 здобувачів;
- у 2015 році – 1 здобувач;
- у 2016 році – 1 здобувач.

Важливим кроком до подальшої активізації науково-дослідної роботи у Міжнародному гуманітарному університеті стало створення трьох спеціалізованих учених рад: спеціалізованої вченої ради К 41.136.01 з розгляду і захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (голова ради проф. А.Ф. Крижановський, секретар доцент Д.Г. Манько); спеціалізованої вченої ради К 41.136.02 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (головами цієї ради у різні часи були д. філол. н. проф. І.В. Ступак та д. філол. н., проф. В.Я. Мізецька, секретар доцент Н.П. Михайлюк); спеціалізованої вченої ради К 41.136.03 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.01.22 «Стоматологія» (голова ради д.мед.н., професор кафедри загальної стоматології Одеського медичного інституту Ю.Г. Чумакова, секретар ради доцент О.Л. Заградська).

Протягом 2013–2019 років 24 молоді науковці університету (16 аспірантів та 8 здобувачів) успішно захистили дисертації у двох спеціалізованих учених радах університету на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних та філологічних наук.

В Інституті права, економіки та міжнародних відносин ступінь кандидата юридичних наук на кафедрі теорії та історії держави і права (зараз це кафедра державно-правових дисциплін) зі спеціалізації «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» у різні часи отримали такі аспіранти: О.В. Коломоєць, Я.О. Тицька, Л.В. Шонія, М.Ф. Головченко, Аль-Брайчат Салман Давуд Салман, Чан Бін Лін, Р.Д. Абухін, Є.Л. Бичковський, Т.С. Федорова, О.О. Пучков, Д.А. Радзілевич, здобувачі – Н.Б. Арабаджі, О.В. Темченко, Ю.Ю. Заєць, В.Ю. Дронов; на кафедрі кримінального права та криміналістики зі спеціалізації «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» – аспіранти І.Л. Калімбет, А.С. Омельченко, А. Пахлеванде, здобувач А.М. Меденцев; на кафедрі цивільного та господарського права і процесу зі спеціалізації «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» – аспірант О.Ю. Лавренюк, здобувачі – С.С. Журило, В.В. Андрієнко, Н.М. Денисяк.

На факультеті лінгвістики та перекладу захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук на кафедрі германських та східних мов зі спеціалізації «Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство» здобувачі Г.М. Ланіна, Н.О. Байлюк, Н.М. Лоскутова та аспірантка кафедри перекладу та мовознавства Н.Ю. Тодорова.

Важливо відзначити той факт, що всі дисертаційні дослідження наших аспірантів та здобувачів відрізняються науковою новизною та стосуються важливих питань юридичних, філологічних, економічних

та інших проблем сьогодення. Наприклад, дисертація аспіранта Аль-Брайчат Салман Давуд Салман є першим в українській юриспруденції комплексним теоретичним дослідженням структури та змісту системи права сучасного Ірану [4]; у результаті дослідження аспірантки Т.С. Федорової вперше на дисертаційному рівні проведено загальнотеоретичний аналіз господарської юстиції як інституту сучасної держави; у роботі аспіранта Р.Д. Абухіна уперше комплексно висвітлено науково-юридичну та педагогічну спадщину видатного правознавця С.В. Пахмана й представлено його внесок у розвиток теорії та історії права, науки цивільного права, юридичної практики та юридичної освіти; дисертація аспіранта Д.А. Радзілевича є першою науковою працею, у якій на монографічному рівні ставиться, обґрунтовується і досліджується загальнотеоретична проблематика формування і забезпечення регіонального правового порядку в Україні. Наукова новизна дисертаційної роботи здобувача Н.М. Лоскутової полягає в тому, що вперше здійснено зіставне дослідження кінематографічної термінології на матеріалі французької та української мов.

Протягом 2016–2020 років захистили дисертації в інших спеціалізованих учених радах на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 073 «Менеджмент» 2 аспіранти кафедри бізнес-адміністрування і корпоративної безпеки, а саме Н.О. Лазарева, Альшарф Ібрахім Ахмад Мохамад та кандидат технічних наук зі спеціальності 05.13.22 «Управління проектами і програмами» здобувач І.Б. Азарова. Слід відзначити, що здобувач І.Б. Азарова у своєму дисертаційному дослідженні вперше обґрунтувала застосування стейкхолдер-підходу у ціннісно-орієнтованому управлінні інвестиційно-будівельного проєкту та розробила науково-методичний апарат, який включає аналіз стейкхолдерів, оцінку та балансування їх інтересів, визначення ризиків, спричинених конфліктом інтересів стейкхолдерів.

Протягом 2010–2020 рр. у трьох спеціалізованих учених радах захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних та філологічних наук 132 аспіранти та здобувачі як Міжнародного гуманітарного університету, так й інших вищих навчальних закладів нашої країни, зокрема:

- у 2010 році захищено 4 дисертації;
- у 2011 році захищено 8 дисертацій;
- у 2012 році захищено 16 дисертацій;
- у 2013 році захищено 23 дисертації;
- у 2014 році захищено 6 дисертацій;
- у 2015 році захищено 29 дисертацій;
- у 2016 році захищено 10 дисертацій;
- у 2017 році захищено 9 дисертацій;
- у 2018 року захищено 8 дисертацій;
- у 2019 році захищено 3 докторські та 12 кандидатських дисертацій;
- у I півріччі 2020 року захищено 4 дисертації.

Сучасна державна політика щодо міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти серед напрямів міжнародного співробітництва закладів вищої освіти передбачає проведення спільних наукових досліджень, організацію міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів [3].

У Міжнародному гуманітарному університеті значне місце посідає організація і проведення міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів за участю молодих науковців. Стало доброю традицією проведення щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених з проблеми «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених» та щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів «Чорноморські наукові студії», за результатами яких видаються матеріали статей у збірнику «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету» та збірник тез доповідей учасників цих форумів. Наші молоді науковці із задоволенням беруть участь у науково-практичних конференціях, оскільки, по-перше, під час їх проведення відбувається обмін науково-технічною інформацією, обговорюються актуальні проблеми науки і техніки, по-друге, це дає можливість молодим ученим донести свої ідеї, міркування, відкриття з теми власного дисертаційного дослідження до викладачів-науковців кафедри, університету, інших аспірантів, студентів-магістрантів і водночас почути відгуки або зауваження з проблеми своєї науково-дослідницької роботи.

Щоразу аспіранти використовують трибуну пленарного та секційних засідань насамперед для того, щоб учитись доводити свою думку до інших, знаходити оригінальні та переконливі аргументи й факти, відповідаючи на запитання слухачів, готувати себе до майбутньої наукової та викладацької роботи

в університеті. Одночасно студенти-магістри мають можливість почути більш досвідчених молодих науковців та перейняти набутий ними досвід пошукової діяльності, визначитись зі своїм подальшим професійним напрямом.

Нині у роки докорінної перебудови системи вищої освіти в умовах вступу України у міжнародний освітній простір і виконання зобов'язань із забезпечення міжнародної академічної мобільності учасників освітнього процесу, стимулювання самостійної та продуктивної дослідницької діяльності аспірантів підтримка фахової активності й прагнення до нових знань, відкритості до комунікації та взаємодії в рамках міжнародної академічної спільноти набувають усе більшого значення. Якісна підготовка молодих учених, науковців в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету стає все більш актуальною і творчою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорий Сковорода: полное собрание сочинений в 2-х томах / Зав. ред. С.М. Перевертун. Киев : Наукова Думка, 1973. Т. 1, 531 с.
2. Про вищу освіту : Закону України від 01.07 2014 № 1556-VII. Дата оновлення: 16.01.2020 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/2019>. (дата звернення: 21.04.2020).
3. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2016. № 80.
4. 15 років сталого розвитку. / голов. ред. Ківалов С.В. Міжнарод. гуманітар. ун-т. Одеса : Юридична література, 2017. 144 с.

О. И. Стеценко-Баранова. Аспирантура Международного гуманитарного университета: 10 лет устойчивого развития. – Статья.

Аннотация. В статье изложена история открытия и создания аспирантуры Международного гуманитарного университета. Рассмотрена работа научных школ, специализированных ученых советов по подготовке молодых ученых. Названы имена талантливых ученых, докторов наук, профессоров, кандидатов наук, доцентов, которые в разные времена осуществляли подготовку аспирантов. Предоставлены статистические данные о количестве аспирантов и соискателей по разным специальностям и защите ими диссертационных исследований в разное время.

Ключевые слова: аспирантура, научная школа, соискатель высшего образования степени доктора философии, диссертационное исследование, научно-исследовательская работа, защита диссертации, специализированный ученый совет, научная степень.

O. Stetsenko-Baranova. Graduate School of the International Humanitarian University: 10 years of sustainable development. – Article.

Summary. The paper examines the history of the opening and creation of the graduate school at the International Humanitarian University. It is spoken in detail about the work of scientific schools, specialized scientific councils for the training of young scientists. Much attention is given to the names of talented scientists, doctors of sciences, professors, candidates of sciences, associate professors, who trained postgraduates at different times. Statistical data on the number of graduate students and applicants in different specialties and their defense of a thesis at different times are discussed in detail.

Key words: graduate school, scientific school, applicant for higher education, degree of Doctor of Philosophy, thesis, research work, defense of a thesis, specialized academic council, scientific degree.

Розділ 1

Національне та міжнародне право

В. А. Возняк
студент магістратури I курсу
Чернівецький юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Чернівці, Україна
Науковий керівник: **С. В. Томин**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Івано-Франківський юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Івано-Франківськ, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті розкриваються основні криміналістичні засоби встановлення причин та умов скоєння неповнолітніми кримінальних правопорушень. На основі аналізу положень кримінального процесуального законодавства, кримінології та криміналістики досліджуються обставини, з'ясування яких перебуває у безпосередньому зв'язку з факторами криміногенного характеру. Увага звертається на необхідність встановлення під час провадження огляду місця події, допиту, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій таких обставин, як: виховна роль батьків чи інших осіб, під опікою яких перебуває неповнолітній; наявність дорослого підбурювача; вивчення умов життя, особистісних якостей неповнолітнього; культурно-освітній рівень; потреби та інтереси; особливості емоційно-вольової сфери; стан психічного здоров'я; конфліктність поведінки, адекватність поведінкових реакцій неповнолітнього та ін.

Ключові слова: профілактика, неповнолітні, кримінальне правопорушення, причини, умови, слідчі (розшукові) дії.

Профілактична діяльність є одним з найбільш ефективних способів боротьби з кримінальними правопорушеннями неповнолітніх, однак у Кримінальному процесуальному кодексі України відсутні норми, які покладають на правоохоронні органи завдання щодо їх попередження. Ні ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні», ні ст. 585 «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» не передбачають серед обставин, які підлягають доказуванню, причин та умов вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень.

Незважаючи на це, у практичній діяльності, кримінально-процесуальній та криміналістичній науці неодноразово наголошувалось на необхідності вжиття заходів щодо встановлення причин та умов скоєння кримінальних правопорушень неповнолітніми з метою недопущення їх у майбутньому.

На необхідність дослідження цих обставин звертали увагу О.П. Бойко, А.В. Захарко, В.В. Литвинов, М.М. Олашин, В.І. Сліпченко, І.І. Статіва, Н.П. Черняк та ін.

Як зазначається у методичних рекомендаціях з особливостей досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, встановлення причин і умов вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень сприяє уникненню помилок у ході кримінально-процесуального доказування, забезпеченню більш повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінального провадження [4, с. 20].

Відповідно до ст. 485 КПК України з'ясуванню під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 цього Кодексу, підлягають: 1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; 3) умови життя та виховання неповнолітнього; 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

З'ясування всіх перелічених вище обставин здійснюється шляхом провадження слідчих (розшукових) дій та у кінцевому підсумку спрямоване серед іншого на виявлення причин та умов, які призвели до вчинення кримінального правопорушення.

Незважаючи на це, у криміналістичній літературі проблеми встановлення обставин криміногенного характеру за допомогою слідчих (розшукових) дій не знайшли належного висвітлення.

З огляду на зазначене метою цього дослідження є вивчення можливостей окремих слідчих (розшукових) дій як криміналістичних засобів виявлення обставин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, з метою попередження подальшої злочинної діяльності неповнолітніх.

У криміналістичній науці виділяють низку особливостей, притаманних діяльності слідчого з виявлення причин і умов кримінальних правопорушень:

по-перше, не до кінця очевидні поняття причин і умов, що сприяли скоєнню злочину неповнолітнім, тому слідчому доводиться самостійно приймати рішення про віднесення фактів, які ним встановлюються, до зазначених категорій;

по-друге, ця діяльність пов'язана з виявленням не завжди очевидних обставин, тому, по суті, це пізнавальна діяльність, спрямована на пошук інформаційних джерел;

по-третє, що, власне, впливає із зазначеного вище, неочевидні обсяг та межі діяльності, що, з одного боку, не дозволяє бути впевненим до кінця, що виявлені всі причини і умови, що сприяли скоєнню злочину, а з іншого – дає можливість припинити цю роботу після виявлення найбільш явних фактів [10].

Зазначені обставини вимагають від слідчого вивчення спеціальної психологічної та педагогічної літератури, підвищення кваліфікації і використання інших джерел отримання знань, залучення спеціалістів до провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, вжиття заходів непроцесуального характеру.

Необхідно погодитись із Л.Л. Канєвським, який зазначає, що діяльність із встановлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення неповнолітнім, повинна здійснюватися протягом усього процесу розслідування, носити плановий характер і реалізуватися у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, витребування документів, проведення обстежень та ін. [1, с. 249].

Саме слідчі (розшукові) дії та використовувані під час їх провадження тактичні прийоми, на нашу думку, є основними криміналістичними засобами встановлення обставин, зазначених у ст. 485 КПК України, а отже, і виявлення причин та умов вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Оскільки подія кримінального правопорушення та сама особа неповнолітнього злочинця відображається як у свідомості людей, так і в об'єктах матеріального середовища, відомості щодо обставин, які сприяли скоєнню злочину, можуть міститись у показаннях осіб, криміналістичних обліках, історіях хвороби, характеристиках, листуванні, фотознімках та відеозаписах, щоденниках тощо. Вони можуть бути джерелами інформації про антропологічні, соматичні, функціональні психофізіологічні, професійні та супутні відомості [5, с. 19–20].

Значна частина цих відомостей отримується вже на початковому етапі розслідування під час провадження огляду місця події.

Дослідивши обстановку скоєння злочину, зіставивши її з характеристикою типової особистості неповнолітнього злочинця, використовуючи методи аналогії, дедукції і моделювання, слідчий може скласти криміналістичний портрет невстановленого злочинця.

Професійне проведення огляду місця події у справах неповнолітніх неможливе без знання слідчим криміналістичної характеристики такої категорії злочинців. Зіставивши дані, отримані під час провадження зазначеної слідчої (розшукової) дії, з елементами криміналістичної характеристики злочину, такими як: обстановка місця події, об'єкт злочинного посягання, спосіб скоєння злочину, слідчий отримує необхідну інформацію про суб'єкта злочинного посягання.

У висуненні слідчим версій про причини та умови вчинення неповнолітнім злочину важливу роль відіграють спеціалісти, які залучаються до провадження огляду місця події. Аналізуючи виявлені документи чи рукописні тексти, можна отримати відомості щодо емоційного стану їх виконавця, який перебував скоєнню ним злочину.

Окремі виявлені під час огляду обставини скоєння злочину можуть мати вирішальне значення в оцінці виховної ролі батьків чи інших осіб, під опікою яких перебуває неповнолітній. Йдеться про такі ознаки обстановки, як малолюдність, віддаленість від основних маршрутів руху, недостатня освітленість, відсутність охорони території та ін. Як правило, саме ці обставини характеризують більшість підліткових злочинців «вуличного» характеру: грабежів, розбоїв, хуліганства, звалтувань. У ході огляду місця події

також може бути отримана первинна інформація про час вчинення злочину (нічний або пізній вечірній час, час навчання підлітка тощо) [10].

Фактором криміногенного характеру, який впливає на злочинну поведінку неповнолітнього, є також наявність дорослого підбурювача. Відповідні обставини також можуть бути виявлені під час огляду. Про них, зокрема, свідчить: розкрадання товарів, в яких можуть бути зацікавлені дорослі; значна кількість викраденого, великі габарити і вага викрадених товарів; складні способи проникнення в приміщення, зломи із застосуванням спеціально виготовлених пристосувань, відмичок; виявлення на місці події сторонніх речей, предметів, що свідчать про перебування дорослих [3].

У тому разі, коли місцем події є житло, у якому проживає неповнолітній, з метою встановлення мотивів злочину та вжиття заходів щодо попередження вчинення ним правопорушень у майбутньому вагоме значення має виявлення обставин, які характеризують умови його життя та виховання. КПК України не конкретизує перелік таких обставин. Натомість для визначення їх обсягу за основу може бути взяте поняття «середовище життєдіяльності людини», яке у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» визначене як сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо [7].

Виходячи з цього визначення, а також форми акта обстеження матеріально-побутових умов проживання сім'ї, затвердженого Наказом Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження форми Акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї» від 28 квітня 2004 року № 95 [8], можна визначити перелік обставин, які необхідно встановити під час огляду місця події для належної характеристики умов проживання та виховання неповнолітнього: 1) відомості щодо власника (наймача) житлового приміщення; 2) кількість осіб, які проживають у житловому приміщенні; 3) площа та благоустрій житлового приміщення (кількість кімнат, вид системи водопостачання, каналізації, опалення тощо); 4) санітарний стан житла (запах, наявність тарганів, бруду тощо); 5) наявність меблів та побутової техніки; 6) наявність речей, необхідних для повноцінного виховання, розвитку, навчання.

У разі, якщо особа неповнолітнього злочинця встановлена, ефективним засобом отримання інформації про обставини, які сприяли скоєнню ним злочину, є допит як самого неповнолітнього, так і осіб з його оточення: батьків, опікунів, учителів, вихователів, сусідів, підлітків з найближчого оточення та інших осіб, які володіють необхідною інформацією.

Як правило, найбільшим обсягом інформації про неповнолітнього володіють його батьки, вчителі або наставники. Це дало змогу окремим науковцям дійти висновку про обов'язковість допиту батьків для з'ясування особистісних якостей неповнолітнього; соціально-демографічних особливостей; культурно-освітнього рівня; потреб і інтересів; характеристики емоційно-вольової сфери; стану здоров'я та ін. до моменту повідомлення неповнолітньому про підозру [2, с. 205].

На нашу думку, більш прийнятною є теза О.В. Шишкіної, що під час вирішення питання про те, кого допитувати, необхідно застосовувати ситуаційний підхід, враховувати обставини справи, особистість підлітка та ін. Автор рекомендує залучати як свідків тих, хто може охарактеризувати підлітка з різних боків і по-різному оцінити причини, які сприяли скоєнню ним злочину [10].

Приймаючи рішення про допит батьків, слідчий не повинен обмежуватись допитом одного з них. Навіть якщо неповнолітній виховувався у неповній сім'ї, кожен з них може повідомити інформацію з позиції власного підходу до виховання дитини.

Плануючи допит батьків, слідчий повинен враховувати факт їх зацікавленості, яка може бути цілком протилежною. З одного боку, батьки прагнуть захистити свою дитину, що може позначитися на оцінці події злочину і ролі в ньому їхньої дитини. З іншого боку, усвідомлюючи міру своєї відповідальності за виховання, батько може бути не до кінця об'єктивним в описі умов життя і виховання дитини.

Щодо переліку обставин, які підлягають з'ясуванню у батьків під час допиту з метою встановлення слідчим причин та умов скоєння неповнолітнім злочину, найбільш інформативними є такі: 1) щодо умов життя та виховання; 2) щодо матеріального становища сім'ї; 3) щодо конкретних причин скоєння злочину; 4) щодо морально-психологічних особливостей підлітка; 5) щодо стосунків з однолітками.

Під час допиту вчителів, тренерів спортивних гуртків та інших осіб, які беруть участь у вихованні та навчанні неповнолітнього, можуть бути не тільки встановлені обставини криміногенного характеру, а й інформація прогностичного характеру, яка дасть змогу передбачити поведінку неповнолітнього у кримінальному провадженні та намітити можливі шляхи виховного впливу на нього.

На думку О.В. Полстовалова, під час допиту педагога слідчий повинен звернути увагу на його

зацікавленості у долі підлітка. Вибираючи кандидатуру педагога, якого доцільно допитати щодо особливостей психіки неповнолітнього, слідчому необхідно встановити характер стосунків, які склалися між ним як учителем і підлітком. Якщо ці відносини носять надто довірчий або, навпаки, суто формальний характер, то розмова з ним скоріш за всі не виявить об'єктивної інформації [6, с. 64].

Під час допиту педагога слідчому насамперед необхідно з'ясувати рівень конфліктності поведінки і адекватність поведінкових реакцій підлітка. У педагогічній психології до форм конфліктної поведінки неповнолітнього відносять: 1) визиваючі дії і вчинки (порушення дисципліни, грубість, зухвалість, неслухняність, брехня); 2) некоректні вираження незгоди; 3) різку критику дій і вчинків педагога; 4) відкрити протидію (ігнорування педагогічних вимог, незацікавлене ставлення до вчительської думки, ухилення від контактів, пропуск занять); 5) пасивний протест (мовчазне відчуження, образа, сльози); 6) провокаційні дії та вчинки (шкідливі і жорстокі витівки з метою «насолити» педагогу, незручні запитання) [9, с. 144].

Ефективним засобом встановлення умов життя та виховання підлітка є також обшук. Для вирішення цього завдання під час його провадження необхідно звертати увагу на вивчення щоденників, записників, листування, у яких можуть міститись відомості про найближче оточення неповнолітнього, його зв'язки, потреби та інтереси.

Таким чином, незважаючи на відсутність у чинному законодавстві України вимоги про необхідність доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх причин та умов, які сприяли скоєнню ними злочинів, ці обставини повинні бути предметом вивчення слідчого під час розслідування кожного вчиненого такими особами кримінального правопорушення.

Важливість встановлення таких обставин зумовлена необхідністю попередження подальшої противоправної діяльності неповнолітнього та здійснення профілактично-виховного впливу на нього.

Найбільш ефективними засобами виявлення обставин криміногенного характеру є такі слідчі (розшукові) дії, як допит, огляд місця події та обшук. Вони наділені широкими можливостями для з'ясування: виховної ролі батьків чи інших осіб, під опікою яких перебуває неповнолітній; наявності дорослого підбурювача, умов життя, особистісних якостей неповнолітнього; культурно-освітнього рівня; потреб і інтересів; характеристики емоційно-вольової сфери; стану психічного здоров'я; конфліктності поведінки та адекватності поведінкових реакцій підлітка та ін.

Перелічені обставини безпосередньо пов'язані з мотивацією злочинної поведінки неповнолітнього та дають змогу зробити висновок щодо її конкретних причин та умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каневский Л.Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних. Красноярск, 1991. 288 с.
2. Макаренко И.А. Криминалистическое учение о личности несовершеннолетнего обвиняемого : дисс. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2006. 404 с.
3. Осмонова А.С. Значение осмотра места происшествия и обыска для выявления и изучения личности несовершеннолетнего преступника. *Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан*. 2004. Вып. 2 (10). С. 114–117. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1203095>.
4. Особливості досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О.П. Бойко, А.В. Захарко, В.В. Литвинов, І.І. Статіва, Н.П. Черняк ; за заг. ред. В.І. Сліпченка. Дніпропетровськ, 2014. 35 с.
5. Поврезнюк Г.И. Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений. Москва, 2005. 366 с.
6. Полстовалов О.В. Криминалистическая конфликтология: современные нравственные и психологические проблемы : монография. Уфа, 2002. 152 с.
7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України № 4004-XII від 04.10.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>.
8. Про затвердження форми Акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 28 квітня 2004 року № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-04#Text>.
9. Рыданова И.И. Основы педагогики общения. Минск, 1998. 319 с.
10. Шишкина Е.В. Криминалистические средства профилактики преступлений, совершаемых несовершеннолетними. Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». 2017. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalisticheskie-sredstva-profilaktiki-prestupleniy-sovershaemyh-nesovershennoletnimi>.

В. А. Возняк. Криміналістическіе средства установления причин и условий совершения несовершеннолетними уголовных правонарушений. – Стаття.

Аннотація. В статті розкриваються основні криміналістическіе средства установления причин и условий совершения несовершеннолетними уголовных преступлений. На основе анализа положений уголовного процессуального законодательства, криминологии и криминалистики исследуются обстоятельства, выяснение которых находится в непосредственной связи с факторами криминогенного характера. Внимание обращается на необходимость установления в ходе производства осмотра места происшествия, допроса, обыска и других следственных (розыскных) действий таких обстоятельств, как: воспитательная роль родителей или других лиц, на попечении которых находится несовершеннолетний; наличие взрослого подстрекателя; изучение условий жизни, личностных качеств несовершеннолетнего; культурно-образовательный уровень; потребности и интересы; особенности эмоционально-волевой сферы; состояние психического здоровья; конфликтность поведения, адекватность поведенческих реакций несовершеннолетнего и др.

Ключевые слова: профилактика, несовершеннолетние, уголовное преступление, причины, условия, следственные (розыскные) действия.

V. Vozniak. Forensic means of establishing the reasons and conditions for committing criminal offenses by juveniles. – Article.

Summary. The article reveals the main forensic means of establishing the causes and conditions of juvenile delinquency. Based on the analysis of the provisions of criminal procedure law, criminology and criminalistics, the circumstances are investigated, the elucidation of which is directly related to criminogenic factors. Attention is drawn to the need to establish during the inspection of the scene, interrogation, search and other investigative (search) actions such circumstances as: the educational role of parents or other persons under whose care is a minor; the presence of an adult instigator; study of living conditions, personal qualities of a minor; cultural and educational level; needs and interests; features of the emotional and volitional sphere; mental health status; conflict of behavior; adequacy of behavioral reactions of a minor; etc.

Key words: prevention, juveniles, criminal offense, causes, conditions, investigative (search) actions.

УДК 343.98

М. В. Жуковська
студентка-магістр I курсу
Чернівецького юридичного університету
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Чернівці, Україна
Науковий керівник: **С. В. Томин**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Івано-Франківський юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Івано-Франківськ, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ З МЕТОЮ ПРОФІЛАКТИКИ ВЧИНЕНИХ НИМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті аналізуються основні обставини, які характеризують неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) та впливають на попередження вчинюваних ним кримінальних правопорушень. На підставі наукових положень психології, криминології та криміналістики обґрунтовується необхідність вивчення суб'єктивних та об'єктивних чинників, які детермінують злочинну поведінку неповнолітніх. У першій групі основна увага приділяється таким морально-психологічним якостям, як спрямованість особистості неповнолітніх, їх світогляд, потреби та інтереси, риси характеру, вольові та емоційні якості. До другої групи належать матеріально-побутові умови, спосіб життя батьків, виховання, навчання, проведення дозвілля.

Ключові слова: причини, мотиви, кримінальні правопорушення, неповнолітні, спрямованість особистості, світогляд, потреби.

Діяльність слідчого, як суб'єкта криміналістичної діяльності, підпорядкована загальній меті запобігання злочинності. Специфічним її напрямом є профілактика кримінальних правопорушень неповнолітніх. Можливості слідчого у цій сфері такі ж широкі, як і спеціально створених для цього органів та служб. Це зумовлене низкою чинників, серед яких:

1) наявність необхідного досвіду спілкування з неповнолітніми, отриманого під час розкриття та розслідування скоєних ними злочинів, що дає змогу безперешкодно з'ясувати обставини криміногенного характеру;

2) забезпечення достатніми силами та засобами встановлення причин та умов злочинів неповнолітніх;

3) отримання у процесі досудового розслідування необхідного обсягу інформації про особу неповнолітнього, умови його життя та виховання, інші обставини профілактичного характеру.

Одним з основних завдань слідчого під час здійснення профілактично-виховного впливу на неповнолітнього є вивчення його особистості за допомогою криміналістичних методів.

Серед учених-криміналістів немає єдності щодо обсягу та меж вивчення особи неповнолітнього підозрюваного у процесі розкриття та розслідування скоєного ним злочину. На думку М.М. Коченова, М.І. Єфімова, А.С. Кривошеєва та О.Д. Сітковської, вивчаючи особу обвинуваченого, слідчий повинен обмежуватися дослідженням тільки тих питань, які характеризують суб'єкта злочину як обвинуваченого, який скоїв конкретний злочин. Саме це і повинне визначати обсяг і зміст вивчення особи обвинуваченого [9, с. 8]. На нашу думку, така позиція не є досить конкретною, оскільки коло питань, які характеризують обвинуваченого як суб'єкта злочину, є невичерпним та може тлумачитись невинувато широко.

Вважаємо, що обсяг досліджуваної інформації про особу неповнолітнього обвинуваченого залежить від конкретних завдань слідчого, основними з яких є: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні.

У контексті профілактичної діяльності слідчого визначальним є саме криміналістичне вивчення особи. М.В. Савельєва та А.Б. Смушкіна розуміють під таким вивченням діяльність, спрямовану на отримання та аналіз інформації, яка містить відомості про біографічні, антропометричні, психологічні та інші дані, що характеризують особу, які стосуються розслідуваної події [14, с. 99].

Д.М. Балашов, М.М. Балашов і С.В. Маліков під вивченням особи обвинуваченого та інших учасників процесу розслідування злочину розуміють діяльність слідчого, прокурора, суду, спрямовану на отримання відомостей, що характеризують учасників процесу і мають значення для правильної кваліфікації злочину, для вибору найбільш оптимальних прийомів під час проведення слідчих дій, а також для вирішення інших завдань кримінального судочинства [2, с. 21].

М.Т. Ведерніков та А.М. Лушечкіна до криміналістичного вивчення особи відносять діяльність з виявлення, аналізу й оцінки криміналістично значимої інформації про злочинця, жертву злочину та інших учасників кримінального процесу, необхідної для їх ідентифікації, вирішення тактичних завдань і встановлення дійсної картини злочину, а також для розробки і реалізації попереджувально-профілактичних заходів [3, с. 104–123; 12, с. 70].

Аналіз запропонованих визначень дозволяє визначити такі риси криміналістичного вивчення особи: 1) воно підпорядковане завданням кримінального судочинства; 2) до його завдань поряд з вибором найбільш оптимальних прийомів під час проведення слідчих дій відносять розробку та реалізацію попереджувально-профілактичних заходів; 3) воно передбачає характеристику персонографічних (соціально-демографічних), кримінально-правових, соціально зумовлених, психологічних, медико-біологічних властивостей [5, с. 23].

На вирішення завдань профілактично-виховного характеру найбільшою мірою впливають психологічні якості неповнолітнього. Серед них: 1) спрямованість особистості (її вибіркове ставлення до дійсності), яка включає різні психічні властивості, потреби, інтереси, мотиви, почуття, симпатії та антипатії, ідеали та світогляд; 2) здібності особи, її психічні можливості; 3) динаміку психічних процесів – темпераменту, характеру, стилю поведінки, у яких проявляється зміст і форма духовного життя людини, тобто система інтелектуальних та емоційних якостей; 4) самосвідомість особи, яка здійснює саморегуляцію; 5) психічні процеси і стани [8, с. 32].

Як зазначає Ф.В. Глазирін, відстеження психологічних якостей і властивостей правопорушників дає змогу визначити справжні мотиви і цілі скоєного злочину, характер, зміст, силу антисуспільних поглядів, антисуспільної спрямованості особистості [4, с. 41], що необхідне для попередження скоєння злочину цією особою та її перевиховання.

У вивченні особи неповнолітнього обвинуваченого важливо також отримати уявлення про моральний його образ, що має безпосередній зв'язок з психікою та причинами скоєння злочинів.

Для встановлення причин злочинної поведінки неповнолітнього вагоме значення має вивчення слідчим таких його морально-психологічних якостей, як: спрямованість особистості неповнолітніх, їх світогляд, потреби та інтереси, певні риси характеру, вольові та емоційні якості.

Залежно від спрямованості особистості виділяють такі типи неповнолітніх-порушників: а) позитивно-ситуативний тип. Неповнолітні цього типу позитивно характеризуються за місцем навчання, роботи та проживання, їх позитивно характеризують батьки, педагоги, товариші; б) ситуативний тип, в якому аморальні елементи свідомості і поведінки проявляються слабо; в) ситуативно-криміногенний тип становлять неповнолітні, які вже мають розвинені негативні потреби, звички і «досвід» дрібних правопорушень, перебувають на профілактичному обліку; г) неповнолітні послідовно-криміногенного типу характеризуються тим, що систематично порушують норми моралі і права, тікають з дому, жебракують, не навчаються і не працюють [13, с. 103–104].

Специфікою юнацького віку є активне становлення світогляду. У неповнолітніх він характеризується скептичним, зневажливим ставленням до норм моралі та права. У багатьох із них моральні ідеали спотворені, власні принципи та правила поведінки або однобічні, або дуже примітивні та недосконалі [11, с. 21].

Такий світогляд неповнолітнього відображає його інтереси. У сфері виробництва підліток цікавиться тільки матеріальною вигодою, йому притаманна відчуженість від потреб трудового колективу. Результатом цього є, як правило, звільнення та небажання працювати. До мінімуму зводяться також естетичні інтереси неповнолітнього. Змістовне дозвілля (технічна або художня творчість, спорт, самодіяльність і т. д.) проявляється у повнолітніх злочинців у три–чотири рази рідше, ніж у підлітків з нормальною поведінкою. Їхні розваги зазвичай пов'язані з азартними іграми, розпиванням спиртних напоїв, вступом у безладні статеві стосунки тощо [6, с. 27].

Сприяє скоєнню неповнолітніми злочинів також і специфіка їхніх потреб. Однією з них для осіб віком 14–18 років є усвідомлення себе як особистості. Вона виникає з потреб життя, практичної діяльності, визначається вимогами дорослих, колективу. У зв'язку з посиленням інтересу до колективу у підлітка виникає потреба оцінити свої можливості, знайти своє місце в колективі, усвідомити, які особливості його поведінки і особистості допомагають або, навпаки, заважають йому відповідати вимогам, що висувуються [10, с. 89].

Самосвідомість неповнолітніх злочинців зводиться до утвердження себе як особистості у стихійно створених (референтних) групах. Потреби таких груп зводяться до вживання алкоголю, куріння, азартних ігор, статевої розбещеності [11, с. 205], прагнення проявити себе, привернути увагу.

Переважаючі такі інтереси є передумовою втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність.

Особливістю емоційної вихованості неповнолітнього є ослаблене відчуття сорому, розвиток нестриманості, брутальності та жорстокості, брехливості, несамокритичності та впертості [13, с. 112].

Ці якості часто передують протиправній поведінці підлітків.

Неповнолітній є особливим об'єктом профілактичної діяльності. Це зумовлено його віком, з яким пов'язані біологічні, психологічні, психічні зміни у структурі його особистості, інтелектуальні здібності, цінності та прагнення. Тому у процесі вирішення завдань профілактично-виховного характеру елементи структури особи неповнолітнього повинні розглядатися у взаємозв'язку з такими об'єктивними факторами, як відносини у сім'ї, умови проживання, виховання, навчання та праці тощо.

Серед сімейних обставин, які сприяють вчиненню неповнолітнім правопорушень, відзначають перш за все аморальний спосіб життя батьків, їх низький загальноосвітній рівень, емоційно-конфліктні відносини в сім'ї, неповну сім'ю, погане матеріальне становище.

Особливу роль у формуванні девіантної поведінки неповнолітнього відіграє виховання. Обрання неправильних методів під час його здійснення може призвести до виникнення у неповнолітнього почуття образу, стресу, внаслідок чого між батьками та дітьми можуть виникнути конфлікти, відчуття взаємної неприязні та, як наслідок, призвести до втечі неповнолітнього з дому.

Умовою, яка сприяє вчиненню кримінальних правопорушень неповнолітніми, є також неухильність батьків, особливо коли їм не відомо, де перебувають їхні діти у вечірній та нічний час. Такі батьки позбавлені можливості вчасного визначення факторів, які негативно впливають на формування особистості їхніх дітей.

У неблагополучних сім'ях у дітей відсутні навички суспільно корисної поведінки, не забезпечуються умови належного розумового та емоційного розвитку дитини, вчасно не виявляються ознаки психічного

захворювання. За таких обставин діти не мають належних умов для навчання через систематичні сварки, які влаштовуються нетверезими батьками. Як наслідок, такі діти відстають у розвитку порівняно з однолітками.

Матеріально-побутові умови не є безпосередньою причиною злочинів неповнолітніх, разом із тим низький рівень добробуту сім'ї сприяє наркотизації та алкоголізації неповнолітніх, що своєю чергою є причинами скоєння багатьох злочинів. Часто підліткам з бідних сімей доводиться вчиняти злочини, щоб просто вижити.

Серед інших соціальних факторів, які впливають на криміногенність неповнолітнього, необхідно виділити:

– недоліки у розвитку дозвільної системи: слабка організація мережі клубів, гуртків, спортивних секцій, відсутність турботи про залучення та закріплення в них неповнолітніх, які перебувають у несприятливих умовах життя і виховання. Нерідко ці установи є платними, а тому недоступними для підлітків з бідних сімей. Недоліки навчально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних навчальних закладів (прояви формалізму, відмова від індивідуального підходу і т. д.), у результаті чого не реалізується належним чином завдання формування почуття відповідальності учнів, управління своєю поведінкою, нерідко учні відчужуються від навчального колективу, втрачають інтерес до навчання. Контингент неповнолітніх злочинців поповнюється за рахунок підлітків, які покинули школу, залишились на другий рік. Зазначені обставини призводять до ослаблення і втрати соціальних зв'язків, що полегшує контакт з джерелами негативних впливів [1, с. 172];

– недоліки в організації працевлаштування неповнолітніх, а також виховання їх у трудових колективах. Йдеться про несвоєчасне працевлаштування осіб, які закінчили школу і не продовжують навчання; про недоліки профорієнтації, неправильне відношення до працюючих неповнолітніх (порушення законодавства про умови праці, відсутність турботи про їх залучення до вечірнього і заочного навчання). Всі ці явища, особливо з урахуванням того, що контроль сім'ї за працюючим неповнолітнім послаблюється, сприяють тому, що в його розпорядженні опиняються особисті кошти і він прагне довести свою «дорослість»;

– проникнення в молодіжне середовище стереотипів поведінки, не сумісних із суспільними цінностями. Це пропаганда наркотиків, культивування статевої розбещеності, насильства і жорстокості. Велику роль тут відіграють ЗМІ: фільми, серіали, телепередачі, газетні та журнальні статті, а також Інтернет [7].

Таким чином, для встановлення причин злочинної поведінки неповнолітнього велике значення має вивчення слідчим таких його морально-психологічних якостей: спрямованість особистості неповнолітнього, його світогляд, потреби та інтереси, риси характеру, вольові та емоційні якості.

Неповнолітній є особливим об'єктом профілактичної діяльності. Це зумовлене його віком, з яким пов'язані біологічні, психологічні, психічні зміни у структурі його особистості, інтелектуальні здібності, цінності та прагнення. Тому у процесі вирішення завдань профілактично-виховного характеру елементи структури особи неповнолітнього повинні розглядатися у взаємозв'язку з такими основними об'єктивними факторами, як відносини у сім'ї, умови проживання, виховання, навчання та праці тощо.

Серед інших соціальних факторів, які впливають на криміногенність неповнолітнього, є: недоліки у розвитку дозвільної системи, недоліки в організації працевлаштування неповнолітніх, а також виховання їх у трудових колективах, проникнення в молодіжне середовище стереотипів поведінки, не сумісних із суспільними цінностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаев М.М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. Москва, 2008. 382 с.
2. Балашов Д.Н., Балашов Н.М., Маликов С.В. Криминалистика : учебник. Москва, 2005. 503 с.
3. Ведерников Н.Т. Криминалистическое изучение личности. Криминалистика : учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф. Вольнского, В.П. Лаврова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2008. 943 с.
4. Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий : учебное пособие. Свердловск, 1973. 156 с.
5. Гуськова А.П. Теоретические и практические аспекты установления данных о личности обвиняемого в уголовном процессе. Оренбург, 1995. 116 с.
6. Игошев К.Е., Миньковский Г.М. Семья, дети, школа. Москва, 1989. 444 с.
7. Камбиева Мадина. Факторы, влияющие на формирование противоправного поведения подростков. *Молодой ученый*. 2014. № 4 (63). С. 845–847. URL: <https://moluch.ru/archive/63/10123/>.
8. Клещина Е.Н. Изучение личности обвиняемого следователем в целях оказания профилактического воздействия : дисс... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2003. 171 с.

9. Коченов М.М., Ефимова Н.И., Кривошеев А.С. Изучение следователем психологии обвиняемого. Москва, 1987. 52 с.
10. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. Москва, 1972. 253 с.
11. Личность преступника / ред. кол.: В.Н. Кудрявцев, Г.Н. Миньковский, А.Б. Сахаров. Москва, 1971. 356 с.
12. Лушечкина М.А. Криминалистическое изучение личности в тактике расследования : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 217 с.
13. Макаренко И.А. Криминалистическое учение о личности несовершеннолетнего обвиняемого : дисс. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2006. 404 с.
14. Савельева М.В., Смушкин А.Б. Криминалистика : учебник. Москва, 2009. 608 с.

М. В. Жуковская. Криминалистическое изучение личности несовершеннолетнего с целью профилактики совершенных им уголовных правонарушений. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются основные обстоятельства, характеризующие несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого), которые влияют на предупреждение совершаемых им уголовных преступлений. На основании научных положений психологии, криминологии и криминалистики обосновывается необходимость изучения субъективных и объективных факторов, детерминирующих преступное поведение несовершеннолетних. В первой группе основное внимание уделяется таким морально-психологическим качествам, как направленность личности несовершеннолетних, их мировоззрение, потребности и интересы, черты характера, волевые и эмоциональные качества. Ко второй группе относятся материально-бытовые условия, образ жизни родителей, воспитание, обучение, проведение досуга.

Ключевые слова: причины, мотивы, уголовные преступления, несовершеннолетние, направленность личности, мировоззрение, потребности.

M. Zhukovska. Criminalistic studying of a juvenile criminal for the purpose of prevention of criminal offenses committed by him. – Article.

Summary. The article analyzes the main circumstances that characterize the juvenile suspect (accused) and affect the prevention of criminal offenses committed by him. Based on the scientific provisions of psychology, criminology and criminalistics, the need to study the subjective and objective factors that determine the criminal behavior of juveniles is substantiated. The first group focuses on such moral and psychological qualities as the personality orientation of juveniles, their worldview, needs and interests, character traits, volitional and emotional qualities. The second group includes material and living conditions, lifestyle of parents, education, training, leisure.

Key words: causes, motives, criminal offenses, juveniles, personality orientation, worldview, needs.

УДК 347.79

А. А. Купрій

аспірант 2-го року навчання кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства

Інститут права, економіки та міжнародних відносин
Міжнародного гуманітарного університету

Науковий керівник: **Б. В. Бабін**

доктор юридичних наук, професор

Інститут права, економіки та міжнародних відносин
Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ПРАВОВИЙ СТАТУС МОРСЬКОГО ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНОГО РАЙОНУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто правовий статус морського пошуково-рятувального району України, особливості та проблематика його делімітації та врегулювання меж двосторонніми угодами прибережних держав Чорного та Азовського морів, шляхи врегулювання та встановлення меж.

Ключові слова: міжнародний правовий режим морських просторів, відкрите море, морський пошуково-рятувальний район, державний кордон, причорноморські держави, делімітація, міжнародні угоди з пошуку та рятування людського життя на морі.

Вступ. Правовий статус морського простору закріплено Конвенцією Організації Об'єднаних Націй із морського права 1982 року, якою він поділений на умовні зони, кожній з яких притаманні особливості правового режиму їх використання.

Саме у якому морському просторі реалізується міжнародне зобов'язання України з пошуку та рятування людського життя на морі, особливості встановлення його меж, проблемі питання та шляхи їх врегулювання на міжнародному рівні прибережними державами є предметом розгляду даної статті.

Мета даної роботи полягає у науково-теоретичному аналізі стану правового регулювання правового режиму морського пошуково-рятувального району та встановлення його меж, виробленні шляхів прискорення питань делімітації.

Постановка проблеми. Правовий статус морського простору закріплено Конвенцією Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року, ратифікованою Законом України від 03.06.1999 № 728 (далі – Конвенція з морського права), якою він поділений на умовні зони.

Правовий режим таких зон з урахуванням суверенних прав держав визначений за територіальним морем, прилеглою зоною (Частина II Конвенції з морського права), межі яких визначені Законами України «Про державний кордон України», «Про прилеглу зону України».

Змішаний правовий режим поширюється на виключну економічну зону, континентальний шельф (частина V, VI Конвенції з морського права), межі яких визначені Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» та двосторонніми угодами щодо континентального шельфу.

На зони з міжнародним правовим режимом (відкрите море, район) будь-яка держава не має права претендувати на підпорядкованість будь-якої частини такої зони своєму суверенітету та на якій діє принцип свободи використання.

Між тим свобода відкритого моря не виключає наявності зобов'язань держав, що використовують його. Так, таке використання повинно здійснюватися з дотриманням, зокрема, невід'ємного права кожної людини – права на життя, яке визнано Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та охороняється законом.

Саме тому частина VII «Відкрите море» Конвенції з морського права включає положення зобов'язань держави прапора та прибережної держави – надання допомоги під час лиха на морі.

Реалізація охорони людського життя під час лиха на морі Україною, як прибережною державою, забезпечується виконанням міжнародних угод: Конвенцією з морського права, Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974 р. (далі – Конвенція СОЛАС 74/88), Міжнародною конвенцією про пошук і рятування на морі 1979 року (далі – Конвенція САР 79), які визначають конкретизацію зобов'язання з надання допомоги під час лиха на морі, зокрема:

- забезпечити прийняття усіх необхідних заходів з організації зв'язку під час лиха та координації у своєму районі відповідальності і рятування людей, які терплять лихо на морі поблизу його берегів (Правило 7 Глави V Конвенція СОЛАС 74/88);

- сприяти організації діяльності та утриманню відповідної ефективної пошуково-рятувальної служби для забезпечення безпеки на морі і над морем (стаття 98 Конвенції з морського права);

- співпрацювати з сусідніми державами шляхом взаємних регіональних домовленостей (стаття 98 Конвенції з морського права, п. 3.1.8 Додатку до Конвенції САР 79);

- встановити кожний пошуково-рятувальний район угодою між Сторонами (п. 2.1.4 Додатку до Конвенції САР 79).

З метою належного виконання визначених міжнародних зобов'язань України – організації належного пошуку та рятування на морі, зокрема визначення кількості та якості сил та засобів, об'єму фінансування таких заходів – в першу чергу необхідно розуміти **розмірі та межі того морського простору, який є матеріальною базою для виконання прибережною державою міжнародного зобов'язання з пошуку та рятування на морі.**

Конвенція САР 79 визначає **пошуково-рятувальний район** як район певних розмірів, у межах якого забезпечуються пошук і рятування та **який встановлюється угодою** між відповідними Сторонами Конвенції САР 79, про укладення якої повідомляють Генерального секретаря (п. 1.3.1, 2.1.4 Додатка до Конвенції САР 79).

У випадку недосягнення між відповідними Сторонами **угоди про точні кордони пошуково-рятувального району** такі Сторони застосовують всі можливі зусилля для досягнення угод про відповідні заходи, згідно з якими в такій зоні забезпечується рівноцінна спільна координація пошуку і рятування, про що повідомляють Генерального секретаря (п. 2.1.5 Додатку до Конвенції САР 79).

Також Конвенція SAR 79 визначає, що Сторонам **слід вступати в угоди по пошуку і рятуванню з сусідніми державами** для об'єднання їх можливостей, встановлення загального порядку дій, проведення спільної підготовки і навчань, регулярних перевірок міждержавних каналів зв'язку, візитами між персоналом рятувально-координаційних центрів і обміну інформацією стосовно пошуку і рятування (п. 3.1.8 Додатку до Конвенції SAR 79).

Із положень Конвенції SAR 79 зрозуміло, що межі пошуково-рятувального району кожної прибережної держави та порядок взаємодії пошуково-рятувальних організацій Сторін Конвенції визначається угодами з сусідніми державами.

Згідно із Глобальною інтегрованою інформаційною системою з питань судноплавства (GISIS), повідомлення та розповсюдження сповіщень до якої здійснюється державами-членами Міжнародної морської організації (ІМО) за резолюціями А 1029 (26) від 26.11.2009, А 1074 (28) від 15.01.2014, зовнішні кордони морських пошуково-рятувальних районів на Чорному та Азовському морях виглядають таким чином, як визначено на зображенні нижче.



Тобто морськими просторами України є води Чорного та Азовського морів, які межують:

у Чорному морі – з Республікою Болгарією, Румунією, Турецькою Республікою, Російською Федерацією;
в Азовському морі – з Російською Федерацією.

При цьому Грузія не має спільної межі з Україною та межує з Турецькою Республікою та Російською Федерацією.

Усі зазначені причорноморські держави є стороною Конвенції SAR 79.

Так, **Україна** приєдналася до Конвенції SAR 79 відповідно до постанови Верховної Ради України від 17.11.1992 р. № 2786 та яка для України набрала чинності 04.04.1993 року.

Поправки до Конвенції SAR 79, були прийняті Комітетом з безпеки на морі Міжнародної морської організації у 1998 році резолюцією КБМ. 70(69) від 18.05.1998 р., набрали для України чинності 01.01.2000 р.

Поправки до Конвенції SAR 79, які були прийняті Комітетом з безпеки на морі у 2004 році резолюцією КБМ 155 (78) від 20.05.2004 р. набрали для України чинності 01.07.2006 року.

Республіка Болгарія 08.07.1999 року приєдналася до Конвенції SAR 79, яка набрала чинності 07.08.1999 року (SAR/Circ/66 – 23.08.1999).

Румунія 19.03.1999 року приєдналася до Конвенції SAR 79, яка набрала чинності 18.04.1999 року (SAR/Circ/64 – 25.03.1999).

Грузія 24.09.1995 приєдналася до Конвенції SAR 79 року (BS/SAR-13/x/y – October 2016).

Турецька республіка ратифікувала Конвенцію SAR 79 у 1985 році, яка набрала чинності у 1989 році (COMSAR 12/INF.7 – 25.01.2008).

Російська Федерація ратифікувала Конвенцію SAR 79 Федеральним Законом від 17.12.1998 р. № 186, яка набрала чинності 25.05.2000 р.

Підтримуючи цілі та положення Конвенції SAR 79 між Україною, Республікою Болгарією, Румунією, Турецькою Республікою, Грузією, Російською Федерацією, 27.11.1998 року укладено **Угоду про співробітництво причорноморських держав** з пошуку та рятування на Чорному морі, яка ратифікована Законом України від 28.11.2002 р. № 322, про що Турецькою Республікою, як депозитарієм цієї Угоди, сповіщено Міжнародну морську організацію (SAR.6/Circ/45 – 05.05.2010) (далі – Угода причорноморських держав).

Статтею 5 Угодою причорноморських держав визначено, що **пошуково-рятувальні райони встановлюються на основі двосторонніх та/або багатосторонніх угод** між Сторонами. Сторони інформують одна одну про укладення таких угод. До встановлення пошуково-рятувальних районів пошуково-рятувальні операції здійснюються Сторонами шляхом координації і співробітництва спільно або **згідно із принципом першого прибуття на місце**, де проводитиметься пошук і рятування. Виконання однією із Сторін пошуково-рятувальної операції в даному районі не надає іншій Стороні будь-яких прав або переваг у відношенні цього району в майбутньому.

З урахуванням вищевизначених положень Конвенції САР 79 та Угоди причорноморських держав визначення меж та координат пошуково-рятувального району кожної прибережної держави необхідно здійснювати за окремими дво- та/або багатосторонніми угодами.

Чи укладались такі угоди Україною з іншими причорноморськими державами?

Україна – Російська Федерація

Україна серед усіх причорноморських держав такі угоди уклала лише з **Російською Федерацією**, до яких належить:

по Чорному та Азовському морях:

1) Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в морському та авіаційному пошуку і рятуванні на Чорному та Азовському морях, підписану 27 жовтня 2010 р. в м. Києві, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 р. № 890 (далі – Угода з РФ №1);

по Азовському морю та Керченській протоці:

2) Договір між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, підписаний 24 грудня 2003 року в м. Керчі, який ратифікований Законом України від 20 квітня 2004 року № 1682 (далі – Угода з РФ № 2);

3) Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заходи щодо забезпечення безпеки мореплавства в Азовському морі та Керченській протоці, підписана 20 березня 2012 р. в м. Москві, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 694 (далі – Угода з РФ № 3).

Так, пунктом 2 статті 2 Угоди з РФ № 1 визначено, що Сторони розглядають розмежувальну **лінію між їхніми прилеглими районами польотної інформації над морем, як межу між пошуково-рятувальними районами для морських та авіаційних цілей**.

Тобто Угода з РФ № 1 містить бланкетну норму та відсилає нас до визначених меж районів польотної інформації (районів авіаційного пошуку і рятування).

Так, статтею 3 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі **авіаційного пошуку і рятування**, підписана 12.07.2012 у м. Ялті, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.11.2012 № 1094, визначено, що **Сторони розглядають кордон між суміжними територіями держав Сторін як кордон між їх районами пошуку і рятування**.

Ще одна бланкетна норма відсилає до Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон, підписаний у м. Києві 28 січня 2003 року, ратифікований Законом України 20.04.2004 № 1681, статтею 2 якого визначено, що **українсько-російський державний кордон проходить так, як це зазначено в Описі проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією** і зображено суцільною лінією червоного кольору на картах державного кордону між Україною та Російською Федерацією.

З урахуванням вищезазначеного встановлено, що межа та координати морського пошуково-рятувального району України і Російської Федерації співпадають з межею району польотної інформації (авіаційного пошуку і рятування) та державного кордону обох держав.

Але відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» з 20.02.2014 року відбулась тимчасова окупація внутрішніх морських вод і територіального моря України навколо Кримського півострова, території виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України (статі 1, 3 Закону).

Україною, як членом ІМО, під час його засідань на Комітеті з безпеки на морі, Юридичному комітеті, неодноразово заявлено та зроблені відповідні застереження щодо незаконної окупації Російською Федерацією територій України, про обмеження виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань в окупованих територіях, що спричиняє шкоду та несе невиправдані ризики для безпеки судноплавства у цих регіонах, у тому числі з питань пошуку та рятування на морі, про що секретаріатом ІМО доведено до усіх держав-учасниць ІМО циркулярними листами (Circ. Letter № 3453 (08.05.2014), 3490 (07.10.2014), 3602 (29.10.2015).

Також Україною заявлено щодо незаконно зазначення Російською Федерацією у Глобальній інтегрованої інформаційній системі з питань судноплавства (GISIS), повідомлення та розповсюдження інформації про функціонування морських рятувальних підцентрів Керч та Севастополь під час окупації території України, що було доведено Україною державам-членам ІМО документом NCSR 4/INF.15 та було відображено в модулі Глобального плану з пошуку та рятування системи GISIS (Circ. Letter № 3603 (04.11.2015), 3777 (26.09.2017)).

Зважаючи на збройну агресію Російської Федерації проти України, Верховною Радою України 06.12.2018 № 2643 прийнято Закон України «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», яким з 01.04.2019 року припинено дію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, учиненого 31 травня 1997 року в м. Києві та ратифікованого Верховною Радою України 14 січня 1998 року.

З урахуванням вищезазначеного положення та норми Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в морському та авіаційному пошуку і рятуванні на Чорному та Азовському морях не дотримуються з боку Російської сторони, та станом на сьогодні порядок взаємодії з урахуванням незаконної окупації території України на політичному рівні не вирішено.

Україна – Турецька Республіка

7 травня 1997 року у Стамбулі був підписаний Протокол між Делегацією України та Делегацією Турецької Республіки про делімітацію пошуково-рятувальних районів на Чорному морі.

Підписання Протоколу делегацією України зроблено із застереженням щодо необхідності його затвердження Урядом України.

Відповідно до статті 8 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, до якої Україна приєдналася Указом Президії Верховної Ради Української РСР 14.04.1986 № 2077, **акт**, який стосується укладення договору, вчинений особою, яка не може на підставі статті 7 вважатися уповноваженою репрезентувати державу з цією метою, **не має юридичного значення, якщо його згодом не підтверджено цією державою.**

При цьому турецька сторона під час підписання Протоколу діяла від імені Уряду Туреччини та мала на це відповідні повноваження.

Одним із кроків Плану пріоритетних дій Уряду на 2019 рік, що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1106, визначено забезпечення прийняття плану дій з виконання Україною зобов'язань як держави прапора, держави порту та **прибережної держави** відповідно до міжнародних договорів України і законодавства ЄС (пункт 200).

Відповідно до статей 6, 8, 12 Закону України «Про міжнародні договори України» питання делімітації пошуково-рятувальних районів на Чорному морі, які визначені Протоколом, належать до предмету міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України та підлягають затвердженню постановою Кабінету Міністрів України.

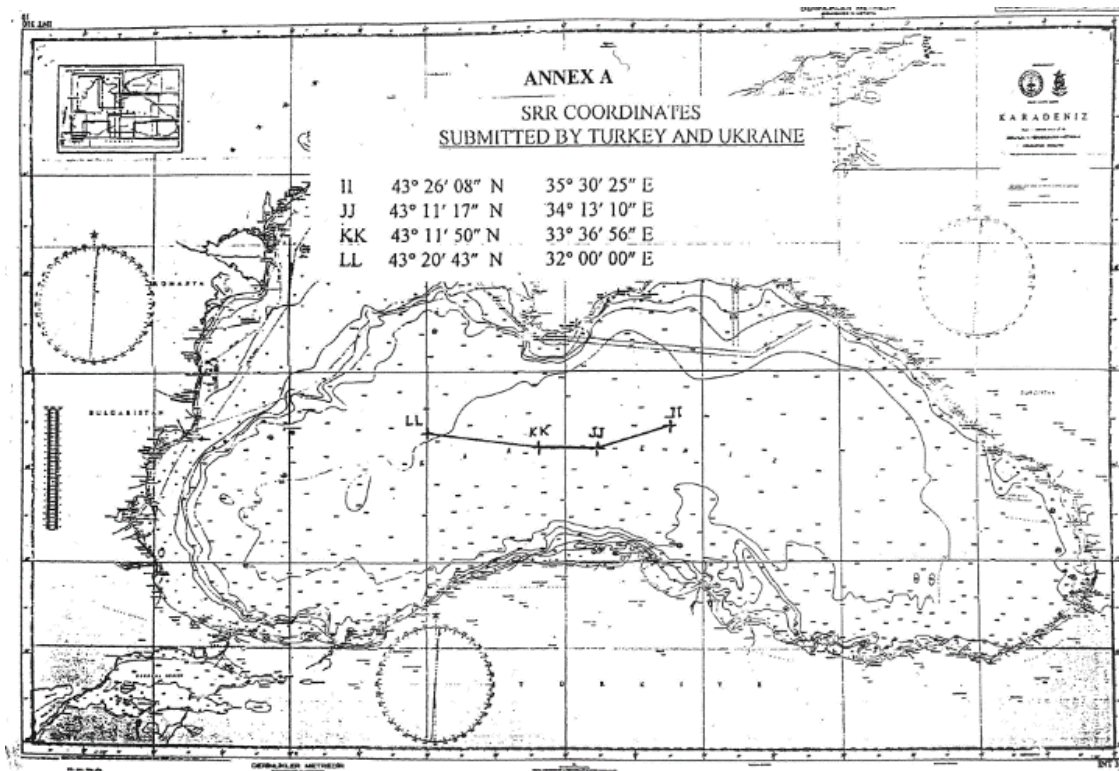
Отже, із затвердженням Протоколу Урядом України останній вважатиметься таким, що набув чинності для України у відповідності до статей 8, 24 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та статті 14 Закону України «Про міжнародні договори України».

Але станом на сьогодні затвердження Урядом України Протоколу так і не відбулось.

Слід також визначити, що координати меж українсько-турецьких морських пошуково-рятувальних районів, визначених Протоколом, співпадають з координатами:

1) кордону континентального шельфу між Україною і Республікою Туреччина в Чорному морі відповідно до Угоди про кордон континентального шельфу між Україною і Республікою Туреччина в Чорному морі від 30.05.1994 р.;

2) кордону економічних (морських) зон між Україною і Республікою Туреччина відповідно до Угоди про кордон економічних (морських) зон України і Республіки Туреччина від 30.05.1994 р.



Між тим фактично морські пошуково-рятувальні служби України та Туреччини використовують Протокол для визначення меж українсько-турецького морських пошуково-рятувальних районів за визначеними Протоколом координатами.

Водночас, 25 лютого 2004 року у Москві була підписана міжурядова Угода між Турецькою Республікою та Російською Федерацією про співробітництво в морському пошуку і рятуванні на Чорному морі, про що, після набуття нею чинності, обидві сторони нотифікували Генерального секретаря Міжнародної морської організації (документ IMO SAR.6/Circ.25 від 06.06.2005).

Згідно зі статтею 3 цієї Угоди («Делімітація пошуково-рятувальних районів») лінія зовнішнього кордону морських пошуково-рятувальних районів Туреччини та Російської Федерації проведена шляхом поєднання точок з такими ж самими географічними координатами, як вони визначені Протоколом між Україною та Турецькою Республікою у 1997 році.

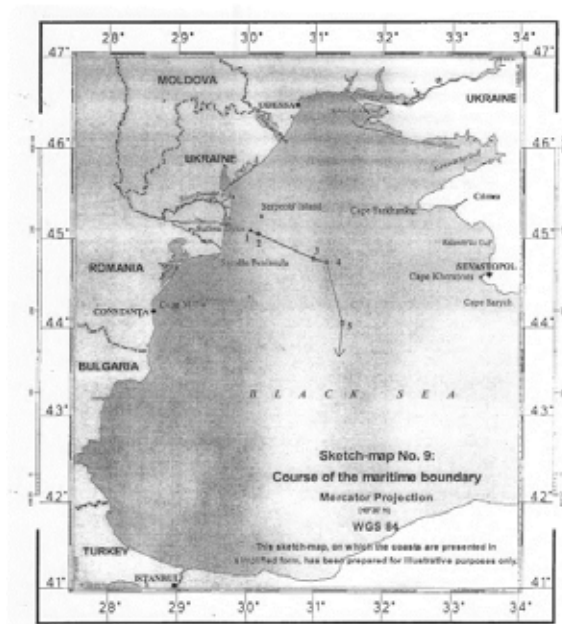
З аналогічною міжнародно-правовою колізією зіткнулася і Грузія, з огляду на співпадіння, відповідно, грузинсько-турецьких та турецько-російських координат морських пошуково-рятувальних районів.

Узгодження проекту Угоди про співробітництво в морському пошуку і рятуванні на Чорному морі між Грузією та Туреччиною, розробленого декілька років тому, наразі уповільнено з боку турецької сторони, очевидно, через проблему «накладання» координат один на одного.

З метою врегулювання питання щодо делімітації морських пошуково-рятувальних районів між Україною та Турецькою Республікою необхідно застосування дипломатичних та юридичних заходів, зокрема, затвердження Протоколу постановою Кабінету Міністрів України, надіслання ноти Міністерства закордонних справ України на адресу Міністерства закордонних справ Турецької Республіки про підтвердження українською стороною визначених Протоколом 1997 року ліній зовнішніх кордонів морських пошуково-рятувальних районів України та Турецької Республіки з відповідними географічними координатами; надіслання ноти Міністерства закордонних справ України на адресу Міністерства закордонних справ Турецької Республіки про виключення координат морського пошуково-рятувального району українсько-турецького кордону з координат, зазначених турецько-російською Угодою; інформування Міжнародної морської організації; звернення до міжнародних судових органів.

Україна – Румунія

Станом на сьогодні укладення Угоди між Україною та Румунією з питань співробітництва у сфері пошуку і рятування у Чорному морі, як цього вимагає Глава 2 Додатку Конвенції САР 79 та стаття 5 Угоди причорноморських держав, не відбулось.

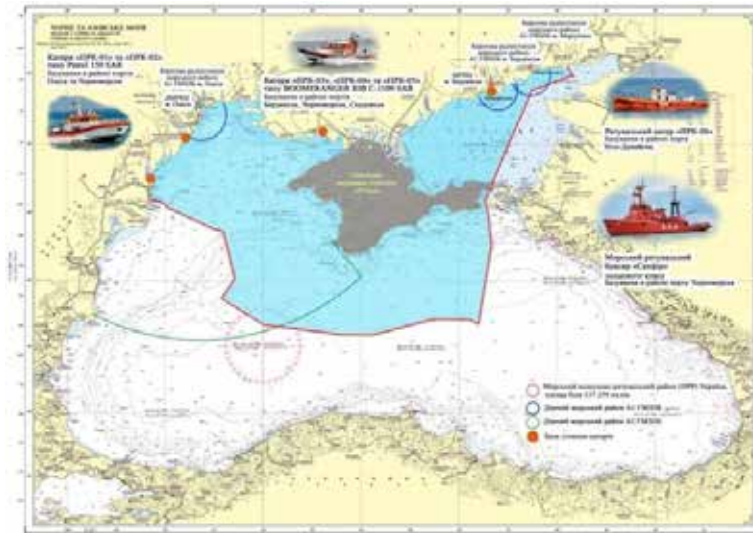


Фактично використовуються координати морських пошуково-рятувальних районів обох держав з використанням меж кордону по морю, координати яких визначені за рішенням Міжнародного суду правосуддя ООН у Гаазі від 03.02.2009 року, який розглядав справу щодо делімітації морського державного кордону у Чорному морі між Україною та Румунією. Результатом таких координат на національному рівні став Указ Президента України «Про охорону суверенних прав України в межах виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу у північно-західній частині Чорного моря» від 05.10.2009 № 801.



Україна – Республіка Болгарія

Станом на сьогодні укладення Угоди між Україною та Республікою Болгарією з питань співробітництва у сфері пошуку і рятування у Чорному морі, як цього вимагає Глава 2 Додатку Конвенції САР 79 та стаття 5 Угоди причорноморських держав, не відбулось.



Фактично використовуються координати кордону морських пошуково-рятувальних районів із використанням меж державного кордону по морю, координати яких визначені Протоколом між делегаціями Республіки Болгарії та Румунією з делімітації пошуково-рятувального району на Чорному морі від 08.05.1997 року, а також даних, які були заявлені Республікою Болгарії у Глобальній інтегрованій інформаційній системі з питань судноплавства (GISIS).

Висновки. З урахуванням визначеного можна констатувати такі висновки щодо зовнішнього кордону морського пошуково-рятувального району України, що станом на сьогодні відсутній належним чином.

Фактично пошуково-рятувальний район України зображено на рисунку, який сформований на підставі:

- з **Російською Федерацією** – за Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в морському та авіаційному пошуку і рятуванні на Чорному та Азовському морях, підписаною 27 жовтня 2010 р. в м. Києві, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 р. № 890, який співпадає з межею району польотної інформації (авіаційного пошуку і рятування) та державного кордону обох держав;

- з **Турецькою Республікою** – за Угодою про кордон континентального шельфу між Україною і Республікою Туреччина в Чорному морі від 30.05.1994 р. та Угодою про кордон економічних (морських) зон України і Республіки Туреччина від 30.05.1994 р.;

- з **Румунією** – за рішенням Міжнародного суду правосуддя у Гаазі від 03.02.2009 року, який розглядав справу щодо делімітації морського державного кордону у Чорному морі між Україною та Румунією;

- з **Республікою Болгарії** – за Угодою про встановлення державного кордону .

З метою врегулювання питання щодо делімітації морських пошуково-рятувальних районів між прибережними державами з Україною у Чорному та Азовському морях необхідні застосування дипломатичних та юридичних заходів, надіслання нот Міністерства закордонних справ України; інформування Міжнародної морської організації; звернення до міжнародних судових органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курс міжнародного права. В 7 т. Т. 3. Основные институты международного права. Москва : Наука, 1990. 260 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року, ратифікована Законом України від 03.06.1999 № 728. *Офіційний вісник України* від 02.07.1999 р. № 24. С. 26, стаття 1088, код акта 7916/1999.
3. Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 року, приєднання України постановою Верховної Ради України від 17.11.1992 р. № 2786. *Відомості Верховної Ради України* від 08.12.1992 р. № 49. Ст. 674.
4. Угода про співробітництво причорноморських держав з пошуку та рятування на Чорному морі, яка ратифікована Законом України від 28.11.2002 р. № 322. *Офіційний вісник України* від 03.01.2003. 2002 р. № 51. С. 11, стаття 2281, код акта 23852/2002.
5. Циркулярні листи ІМО (www.imodocs.imo.org).

Купрій А. А. Правовой статус морского поисково-спасательного района Украины. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены правовой статус морского поисково-спасательного района Украины, особенности и проблематика его делимитации и урегулирования границ двусторонними соглашениями прибрежных государств Черного и Азовского морей, пути урегулирования и установления границ.

Ключевые слова: международный правовой режим морских пространств, открытое море, морской поисково-спасательный район, государственную границу, причерноморские государства, делимитация, международные соглашения по поиску и спасанию человеческой жизни на море.

A. Kuprii. Legal status of the maritime search and rescue region of Ukraine. – Article.

Summary. The article analyzes the legal status of the maritime search and rescue region of Ukraine, features and issues of its delimitation and settlement of borders by bilateral agreements of the coastal states of the Black and Azov Seas, ways of settlement and establishment of borders.

Key words: international legal regime of maritime spaces, open sea, maritime search and rescue region, state border, Black and Azov Seas states, delimitation, international agreements on search and rescue of human life at sea.

УДК 340.113(073)

Д. Г. Манько

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: ЛІНГВО-ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу окремих положень юридичної лінгвістики, пов'язаних із вдосконаленням технологій формалізації права. Окрема увага була приділена питанням класифікації юридичних технологій, співвідношенню терміно-понять «правничча» та «правова» мова.

Ключові слова: мова права, формалізація права, юридична креативістика, юридична лінгвістика, юридичні технології.

Однією з вихідних засад юридичної креативістики є мова як спосіб і форма виразу теоретичної моделі врегулювання суспільних відносин у правовому акті. Досягнення високого рівня якості правового регулювання можливо лише за умови належного формального вираження правових приписів, яке, у свою чергу, напряму залежить від використання належних технологій формалізації права та мовної компетенції юриста.

Під юридичними технологіями слід розуміти науково обгрунтовану інформацію про ефективне використання правового інструментарію задля досягнення результату, який має юридичне значення. Це сукупність прийомів, способів і методів, які не лише отримують вираження у правових актах і всебічне обгрунтування в юридичній науці, але й саме вони зумовлюють форму, порядок та особливості здійснення юридичної діяльності щодо створення правових актів.

Використовуючи як критерій характер здійснення діяльності, всю сукупність юридичних технологій можна класифікувати на дві великі групи: юридичні технології формалізації права та юридичні технології окремих видів юридичної діяльності.

Юридичні технології формалізації права, своєю чергою, класифікуються на: 1) позитивні – метою яких є створення якісного правового акту; 2) негативні – метою яких є пошук помилок у правових актах.

Позитивні технології формалізації права класифікуються на основні та допоміжні. Основними виступають юридичні технології, завдяки використанню яких забезпечується створення та належне функціонування правового акту. Так, аналізуючи процеси формального вираження права, ми можемо виділити чотири основні технології формалізації права у практичній юридичній діяльності: *технології створення* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва створення письмових правових актів,

унесення до них змін та їх скасування; *технології впорядкування* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва систематизації письмових правових актів; *технології тлумачення* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва з'ясування та роз'яснення сутності правових актів; *технології обслуговування* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва обнародування, реєстрації та зберігання тексту правових актів [6, с. 29].

До допоміжних належить велика кількість юридичних технологій, які забезпечують максимально високий рівень підготовки якісного правового акту. Кожна із зазначених основних юридичних технологій конкретизується та використовує потенціал окремих додаткових технологій. Приміром, під час підготовки правового акта використовуються такі додаткові юридичні технології, як технологія концептуальної оцінки правового акту під час його правової експертизи, технологія встановлення рівня ефективності правового акту у правовому регулюванні, технології майндмепінгу та ін.

Негативні юридичні технології суттєво відрізняються від позитивних саме метою їх використання. Якщо основною метою позитивних юридичних технологій є створення якісного правового акта, то мета негативних юридичних технологій – пошук помилок і аномалій у тексті правового акта. Найбільш очевидно ця технологія розкривається під час внесення правок до проєкту закону.

Юридичні технології окремих видів юридичної діяльності теж мають власну внутрішню класифікацію, до них належать юридичні технології, завдяки яким забезпечується належне втілення в життя правових актів (здійснення діяльності). Залежно від специфіки предмету та методів здійснення такої діяльності можна виділити технології: адвокатської діяльності, діяльності прокуратури, діяльності суду та ін. Зазначені юридичні технології забезпечують високий рівень ефективності кожного окремого виду юридичної діяльності.

У свою чергу, мовна компетенція юриста полягає в майстерному володінні словом, досконалому знанні тонкощів лексики української мови. Висока мовна культура досягається не одразу і не можна протягом короткого часу без наполегливої праці досконало опанувати лексичне багатство мови. Тільки при активному ставленні до слова, постійно шліфуючи свою мову, можна оволодіти словом як засобом точного вираження думки, засвоїти специфіку лексико-семантичних ресурсів сучасної української літературної мови: їх семантичну структуру, системні відношення між словами, диференціацію словникового складу сучасної української мови, зміст і призначення лексикографічних джерел [11, с. 120].

Як функціональна основа права мова права – це історично сформована сукупність лексичних, фразеологічних, граматичних і стилістичних мовних засобів, які забезпечують комунікативні потреби у правовому житті суспільства. При цьому основними сферами функціонування мови права є законодавство, судочинство і нотаріальне діловодство, юридична наука і освіта, правова інформація, правова публіцистика [1, с. 136].

Сьогодні юридична наука і юридична освіта виступають не тільки як сфери існування мови права, але вони є центральними формами і методами утвердження, використання і зміни мови права. При цьому загальнотеоретична юриспруденція як наука і навчальна дисципліна відіграє провідну роль, визначаючи магістральний розвиток мови права в юридичній теорії і практиці.

Слід погодитися із твердженнями окремих науковців щодо наявності підстав розмежовувати правничу мову та правову мову. Таке розмежування можна здійснити, відштовхнувшись від семантичного значення прикметників «правничий» та «правовий» в українській мові. «Правовий» – це той, що стосується права [10, с. 507], а «правничий» – той, що стосується діяльності правника [9, с. 4].

Складовою частиною правничої та правової мови є правова (юридична) термінологія.

Правовим (юридичним – *автор.*) термінам властиві як загальномовні ознаки, притаманні усім термінам, так і ознаки спеціально-юридичні.

До ознак правового терміна належать: 1) однозначність – правовий термін має позначати лише одне правове поняття, а останньому має відповідати лише один правовий термін (щоправда, цей принцип стосується зазвичай тих правових термінів, які входять до складу однієї правової терміносистеми); 2) системність – будь-який правовий термін є елементом певної правової терміносистеми, що власне й робить його терміном; певне значення правового терміна зафіксоване і підтримується саме у цій системі; 3) дефінітивність – правовий термін, зазвичай, має своє визначення (правову дефініцію) – нормативно-правове (тобто формально обов'язкове, яке міститься в джерелах позитивного права або актах офіційного тлумачення) чи наукове (доктринальне); 4) сфера застосування правового терміна – мови правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійна правнича мова та мова правничої науки (правознавства) [8, с. 19].

Із метою чіткого розуміння юридичних термінів необхідне, за можливістю, їх максимально точне і небагатослівне визначення. Так, за словами відомого німецького правознавця Р. фон Ієрінга, «чим простіша конструкція, тим вона більш досконала, прозора, природна» [4, с. 123].

Наступною складовою частиною, яка розкриває роль і значення правничої та правової мови в процесах організації врегулювання соціальних відносин, є юридична конструкція.

Поняття «юридична конструкція» вперше осмислена у творі німецького юриста та філософа ХІХ ст. Р. Ієрінга «Юридична техніка». Вчений заснував традицію теоретичного розгляду юридичної конструкції.

Вивчаючи юридичну конструкцію, Р. Ієрінг фактично надав їй статус способу вираження ідеї самостійності юридичного мислення як історично прогресивного способу правотворчості. Це поняття було введено для заміни історично першої одиниці права – юридичної норми, яка має природне ситуативне походження. Натомість було запропоновано штучне утворення, продукт юридичної техніки (юридичної догматики), артефакт юридичного мислення – юридичну конструкцію [7, с. 124].

І. Шутак зазначає, що юридична конструкція – це таке поняття, яке створюється спеціальним чином. По-перше, в результаті певної інтелектуальної роботи, а по-друге, спочатку в розрахунок на виконання заздалегідь закладеної функції, яка видаватиметься актуальною практичною необхідністю юридичного врегулювання певної галузі суспільних відносин. У цьому відношенні юридична конструкція протистоїть поняттям, створеним у рамках неюридичних дисциплін, але задіяним у процесі правового регулювання суспільних відносин (природно-науковим поняттям, що використовуються в криміналістиці). Та обставина, що зміст цих понять часто набуває відомого юридичного відтінку, не перетворює їх в юридичні конструкції. Юридичні конструкції спочатку й повністю формуються в рамках правознавства. Із цієї ж точки зору юридичні конструкції як феномени, що мають штучну природу, відрізняються від таких правових утворень, які складаються в юридичній практиці без спеціальної участі юридичного мислення, наприклад, від правових звичаїв [12, с. 269].

Аналізуючи роль правничої мови під час створення правових актів, необхідно враховувати й особливості способів побудови правового матеріалу й зв'язки між ними. Зазначені способи поділяються в залежності від ступеня узагальненості на абстрактний і казуальний.

Що до способу зв'язків між правовими актами та окремими нормами права, то слід зазначити їхню велику роль у формуванні цілісної та збалансованої системи. Належні зв'язки між правовими актами дозволяють уникнути повторів, дублювання й перенасичення правового матеріалу.

У літературі виділяють такі види зв'язків: відсилання; бланкетні норми; приписи прийняти якийсь нормативний правовий акт або здійснити правове регулювання певної галузі суспільних відносин; вказівка на більш високий або рівний по юридичній силі законодавчий акт, на виконання якого прийнято закон.

Враховуючи затребуваність у доктринальному аналізі вихідних положень мови права та правничої мови, в рамках мовознавства сформувався окремий напрям наукових досліджень – юридична лінгвістика.

Юридична лінгвістика – це міждисциплінарна наука про роль і функції мови в юридичній теорії та практиці. Вона поєднує у собі науки про мову, її сутність, будову, функціонування та розвиток [5, с. 381], та правознавство – науку про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті [2, с. 46]. Об'єктом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує в царині юридичної науки й освіти, правотворчій, правозастосовній практиці й судочинстві.

Необхідність застосовувати методологічний інструментарій різних дисциплін, юриспруденції та мовознавства продиктована потребою здійснювати комплексне дослідження закону, влади в їх взаємозв'язку з мовою, культурою, соціумом.

Підсумовуючи, хотілось би зазначити, що юридична креативістика орієнтована на практику, вона обґрунтовує на науковому рівні та привносить до неї нові технології, моделі й компетентності у сфері мистецтва створення правових актів. Безумовно, це підкреслює необхідність використання креативного підходу до вирішення сформованих завдань, а відтак і належного рівня підготовки студентів правників, в тому числі й у сфері юридичної лінгвістики та мови права. Слід погодитися з точкою зору, що головна мета юридичної освіти полягає не стільки у формуванні системи знань про позитивне право, скільки у формуванні правового мислення, засвоєнні певних базових, глибинних архетипів, які спрямовують поведінку людей у правовій сфері [3, с. 196]. Такий підхід пропонує розглядати сучасного юриста як людину, яка за нормативними будовами здатна вловити найбільш важливі ідеї, тобто «читати», «говорити» та «слухати» мовою права.

Але поряд із тим великим значенням, яке має мова права в процесах впорядкування суспільних відносин, ми можемо констатувати наявність багатьох дискусійних та спірних питань у цій сфері. Перш за все, в методологічному дискурсі, щодо визначення базових термінів і понять (правнича, правова або юридична мова, юридичні або правові терміни, юридична лінгвістика, лінгвоюрисдика, юрислінгвістика та ін.). Вказане підкреслює актуальність, затребуваність та необхідність подальших наукових розробок у вказаній площині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і доп. Київ : Стилос, 2004. 277 с.
2. Бобровник С.В. Правознавство. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ, 2003. Т. 5. 736 с.
3. Введение в украинское право / под общ. ред. С.В. Кивалова, Ю.Н. Оборотова. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса : Юрид. л-ра, 2009. 768 с.
4. Ієрінг Рудольф фон Юридична техніка. Москва : Стаут, 2008. 231 с.
5. Карпенко Ю.О. Мовознавство. Українська мова : енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. 3-є вид., зі змінами і доповненнями. Київ, 2007. 824 с.
6. Манько Д.Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 204 с.
7. Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Івано-Франківськ, 2014. 226 с.
8. Рабінович П.М. Правнича мова: основні складники (загальнонотеретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17–29.
9. Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А.Ю. Кримський. Київ, 1926. 322 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І.К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 / ред. А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, П.П. Доценко. Київ : Наук. думка, 1976. 658 с.
11. Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навч. посібник / О.А. Лисенко, В.М. Пивоваров, Л.М. Сідак та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. 340 с.
12. Шутак І.Д. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закл. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

Д. Г. Манько. Об усовершенствовании технологий формализации права: лингво-юридические аспекты. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена анализу отдельных положений юридической лингвистики связанных с совершенствованием технологий формализации права. Отдельное внимание было уделено вопросам классификации юридических технологий, соотношению терминов-понятий «юридический» и «правовой» язык.

Ключевые слова: язык права, формализация права, юридическая креативистика, юридическая лингвистика, юридические технологии.

D. Manko. On the improvement of technologies of formalization of law: linguistic and judicial aspects. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of certain provisions of legal linguistics related to the improvement of legal technologies. Particular attention was paid to the classification of legal technologies, the relationship between the terms “legal” and “juridical” language.

Key words: legal language, formalization of law, legal study of law creation, legal linguistics, legal technologies.

Р. П. Сухацький
кандидат історичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Київський національний торговельно-економічний університет,
магістрант кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЄС

***Анотація.** У статті досліджуються особливості правового регулювання органічного виробництва в державах ЄС. Проаналізовано розвиток правової бази та стандарти органічного виробництва в ЄС, а також умови правового регулювання органічного виробництва в Україні.*

***Ключові слова:** органічне виробництво, стандарти, сертифікація, Європейський Союз, державна підтримка, законодавство.*

Сучасний розвиток суспільства відзначається великими досягненнями в розвитку науки і технологій. Зокрема, і в сфері харчування. Відповідні досягнення мають як позитивний, так і часто нищівний вплив на людство. Впровадження в процес виробництва продуктів харчування досягнень хімічної промисловості часто має неоднозначний характер щодо позитивного змісту таких дій. Так, наприклад, використання в сільськогосподарській діяльності різного роду пестицидів зумовлене бажанням аграріїв збільшити свої врожаї і тим самим покращити свою дохідність. Однак такі дії призводять до появи шкідливих речовин для організму людини у вирощуваних продуктах харчування. А також часто призводить і до погіршення якості ґрунтів.

З метою збереження та захисту власного життя і здоров'я люди все більше цікавляться якістю продуктів харчування. Своєю чергою держави, спостерігаючи зазначені проблеми та дбаючи про добробут суспільства, почали розробляти заходи щодо сприяння розвитку екологічно чистого сільського господарства. Насамперед така діяльність держав пов'язана із розробкою правового поля з розвитку органічного сільського господарства. Значних кроків у цьому напрямі досягнуто країнами Європейського Союзу.

Слід відзначити, що в умовах євроінтеграційних процесів України аналіз законодавства ЄС з регулювання розвитку сільського господарства, в тому числі органічного виробництва, є надзвичайно важливим. Це пов'язане з різними аспектами цього питання. Зокрема, Україна має надзвичайно великий потенціал розвитку аграрного сектору економіки. Отже, вивчення особливостей ведення сільського господарства економічно та технологічно розвинених держав забезпечить можливість якісного удосконалення національної нормативно-правової бази та врахування провідних методик з розвитку сільськогосподарського виробництва. Своєю чергою це дасть змогу не лише покращити роботу агропромислового комплексу України та якість самої продукції для населення, а й розширити власні позиції на міжнародних ринках.

Таким чином, з огляду на все більший інтерес держав ЄС до органічного землеробства, важливим завданням є аналіз особливостей правового регулювання такого способу сільськогосподарського виробництва.

Доцільність вивчення правового поля з регулювання органічного виробництва підкреслюється і тим, що відповідно до пріоритетів Спільної аграрної політики до 2030 р. у країнах ЄС 50% земель сільськогосподарського призначення мають оброблятися відповідно до органічних принципів здоров'я, екології та справедливості [7, с. 113].

Отже, **мета** цього дослідження – аналіз правового регулювання органічного виробництва в ЄС з урахуванням євроінтеграційного напрямку розвитку України.

Слід відзначити, що є багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених питанням правового регулювання органічного сільськогосподарського виробництва. До таких праць можна віднести спільну наукову роботу О.В. Гафурова, С.І. Марченко [1], а також доробки таких науковців, як Н.Я. Кутаренко [3], В.О. Мельник [4; 5], Є.В. Милованов [6], Г.Є. Савенко [7]. Однак питання

правового регулювання органічного виробництва має певну динаміку свого руху та потребує додаткового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історії успіху європейського органічного руху показує, що однією з умов функціонування світових ринків екологічно чистої продукції є наявність належно сформованої та організованої системи сертифікації продукції органічного виробництва. В основі сертифікації лежить використання стандартів та/або правових норм. На сучасному етапі розвитку ринку органічних продуктів переважає тенденція до заміни правових норм стандартами, що пояснюється прагненням до міжнародної гармонізації правил, які регулюють відносини у сфері органічного виробництва. Починаючи з 1972 року провідну роль у формуванні стандартів та міжнародній акредитації установ, які сертифікують органічну продукцію на відповідність цим стандартам, посідає Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM) [3, с. 67; 6, с. 118; 8].

Слід відзначити, що базові стандарти та акредитаційний критерій IFOAM являють собою систему гарантій органічного виробництва з метою сприяння формуванню у всьому світі соціально стійкої, економічно вигідної, корисної для навколишнього середовища системи, заснованої на органічних засадах ведення сільського господарства [7, с. 114; 8].

Натепер сформовано такі міжнародні системи стандартів, які регулюють аграрний сектор органічного виробництва: Базові стандарти органічного виробництва та переробки продукції Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM International Basic Standard) та Стандарти Комісії з Кодексу Аліментаріусу (Codex Alimentarius), розроблені під керівництвом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) спільно із Всесвітньою організацією охорони здоров'я (WHO). На основі цих систем стандартів Міжнародною цільовою групою з гармонізації та еквівалентності (ITF) розроблено загальну систему стандартизації органічного виробництва COROS (the Common Objectives and Requirements of Organic Standards). Така система призначена для використання в міжнародних оцінках еквівалентності органічних стандартів і технічних норм [3, с. 67].

Тривалий час ключовим регулятором органічного землеробства в Європейському Союзі було Положення ЄС 2092/91, в якому визначалися мінімальні вимоги до органічного маркування у країнах ЄС [6, с. 118]. Проте 01.01.2009 року набули чинності нові базові стандарти та правила ЄС, затверджені Постановою Ради (ЄС) № 834/2007 від 28.06.2007 року, щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів, і затверджені Регламентом Комісії (ЄС) № 889/2008 від 05.09.2008 р. «Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів» [3, с. 67].

Варто зазначити, що базові стандарти IFOAM є визнаними в світі та зареєстровані як «міжнародні стандарти ISO» і фактично виконують функцію «стандартів для стандартів», слугують основою для багатьох стандартів як у приватному секторі, так і державному регулюванні в різних державах [7, с. 115].

Слід наголосити, що для українських експортерів органічних продуктів на ринки країн ЄС основним регулятивним документом у сфері органічного виробництва тривалий час була Постанова (ЄС) № 1235/2008 «Про правила імпорту органічної продукції з третіх країн». Проте від 20.06.2012 року Комісією ЄС прийнято нову Постанову (ЄС) № 508/2012, яка внесла зміни у положення попередньої Постанови [3, с. 67; 5, с. 82]. Так, Європейська комісія у вказаній Постанові встановила офіційний перелік сертифікаційних органів, сертифікована якими органічна продукція може безперешкодно експортуватися з України до ЄС. Серед таких виділили шістнадцять організацій. Серед яких – одна і українська, а саме «Органік Стандарт». А також визначили, що сільськогосподарські виробники можуть самостійно вибирати установу сертифікації [7, с. 115].

Поряд із вищезазначеними нормативно-правовими актами з регулювання органічного виробництва варто згадати й додаткові регламенти та плани дій, прийняті в ЄС для сприяння розвитку органіки. Так, Регламентом Європейського Парламенту і Ради від 17.12.2013 р. № 1305/2013 щодо підтримки сільського розвитку Європейським сільськогосподарським фондом сільського розвитку передбачена необхідність підтримки органічного землеробства [1, с. 30]. Також у 2014 р. Європейська комісія затвердила План дій із розвитку органічного виробництва в Європейському Союзі (Actio Plan for the future of Organic Production in the European Union) на десять років. Цим планом передбачено повномірне інформування фермерів про політику ЄС щодо розвитку органічного сільського господарства, наявності інноваційних проєктів з виробництва органічної продукції та передбачено пошук нових і реформування наявних заходів з підтримки виробників органічної продукції. Зазначені нормативні акти стали основою правового

регулювання органічного виробництва та зумовили надзвичайно активний розвиток органічного ринку як у Європейському Союзі, так і інших державах світу [7, с. 114].

Варто зазначити, що з огляду на європейський досвід в Україні за роки незалежності також були розроблені приватні стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування продукції і продуктів харчування, які успішно використовуються на внутрішньому ринку органічної продукції. Проте питання побудови чіткої системи стандартизації, сертифікації та маркування органічної продукції лишається нерозв'язаним. Складним лишається і питання державної підтримки сільськогосподарських виробників органічної продукції. Основним нормативно-правовим актом національного законодавства, що спрямований на впорядкування виробництва органічної продукції, є Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» № 2496-VIII від 10.07.2018 року. У цьому Законі визначено основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, засади правового регулювання органічного виробництва, обігу органічної продукції та функціонування ринку органічної продукції, правові основи діяльності центральних органів виконавчої влади, суб'єктів ринку органічної продукції та напрями державної політики у зазначених сферах [2].

Однак Україні необхідно розуміти, що, перебуваючи в стані євроінтеграційного процесу, законодавство України у сфері органічного виробництва має відповідати законодавству ЄС. Така вимога впливає із самої Угоди про асоціацію з ЄС, а саме з додатка XXXVIII до глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво», відповідно до якого Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати акти ЄС у сфері органічного фермерства, а саме всі вищезгадані регламенти. Також сертифікація в Україні проводиться і за американськими (NOP) та японськими (JAS) органічними стандартами. Відповідна гармонізація національних стандартів із міжнародними (ISO) та європейськими (EN) забезпечить можливість визначити правовий статус виробників органічної продукції та відкрити більші можливості для масового експорту органічної продукції в країни ЄС [4, с. 67; 7, с. 115].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що органічне виробництво сільськогосподарської продукції набирає все більших обертів та потребує належного впорядкування щодо регулювання такої діяльності.

Помітних результатів у цьому напрямі досягли держави ЄС. Зокрема, сформовано міжнародні системи стандартизації, які регулюють аграрний сектор органічного виробництва. Затверджено низку регламентів щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Прийнято нормативно-правові акти з питань імпорту органічної продукції з третіх країн. А також постійно проводиться робота з пошуку шляхів розвитку органічного виробництва в Європейському Союзі.

Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, перебуває на шляху євроінтеграційних процесів, отже, взяла на себе зобов'язання імплементувати акти ЄС у сфері органічного фермерства. Проте, незважаючи на те, що у національному законодавстві України присутні позитивні зрушення в налагодженні правового поля сільськогосподарського виробництва органічної продукції, питання гармонізації українського законодавства до вимог Європейського Союзу для створення конкурентоздатної екологічної продукції залишається до кінця не розв'язаним та потребує свого вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гафурова О.В., Марченко С.І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. Науково-практичний журнал «Право. Людина. Довкілля». Том 10. № 4 (2019). С. 29–35.
2. Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» № 2496-VIII від 10.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#top>.
3. Кутаренко Н.Я. Правове регулювання органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. *Агросвіт*. 2013. № 22. С. 66–73.
4. Мельник В.О. Генеза правового регулювання міжнародних відносин у сфері органічного виробництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197(3). С. 66–72.
5. Мельник В.О. Зарубіжний досвід правового регулювання органічного виробництва (порівняльно-правовий аспект). *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197(2). С. 79–90.
6. Милованов Є.В. Правові засади регулювання органічного виробництва в країнах ЄС. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 117–125.

7. Савенко Г.С. Органічне сільське господарство як пріоритетний напрям реалізації спільної аграрної політики Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 15(2). С. 113–116.
8. International Federation of Organic Agriculture Movements. URL: <https://www.ifoam.bio>.

Р. П. Сухацкий. Особенности правового регулирования органического производства в ЕС. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются особенности правового регулирования органического производства в государствах ЕС. Проанализировано развитие правовой базы и стандарты органического производства в ЕС, а также условия правового регулирования органического производства в Украине.

Ключевые слова: органическое производство, стандарты, сертификация, Европейский Союз, государственная поддержка, законодательство.

R. Sykhatskiy. Peculiarities of legal regulation of organic production in the EU. – Article.

Summary. The peculiarities of legal regulation of organic production in the EU are investigated in the article. The development of the legal framework and standards of organic production in the EU, as well as the conditions of legal regulation of organic production in Ukraine are analyzed.

Key words: organic production, standards, certification, European Union, state support, legislation.

УДК 340.151

Э. Ш. Умеров

аспирант кафедры государственно-правовых дисциплин

Международный гуманитарный университет

Научный руководитель: Н. Н. Крестовская

доктор юридических наук, профессор,

профессор кафедры государственно-правовых дисциплин

Международный гуманитарный университет

г. Одесса, Украина

ПЕРВИЧНАЯ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ОН-УЙГУРСКИХ И ТОКЪУЗ-УЙГУРСКИХ ПЛЕМЁН И ОБРАЗОВАНИЕ КОЧЕВОГО ГОСУДАРСТВА *ON UY*

Аннотация. В статье реконструируются процессы первичной институционализации кочевых скотоводческих племён он-уйгуров и токъуз-уйгуров, приведшие к образованию кочевого государства «*On uy*» на территории Монголии, на р. Орхон и Алтае; автором предпринята попытка восстановления и осмысления процессуальных решений и процедур, организационно связанных с первоначальной, возможно, одной из наиболее ранней институционализацией он-уйгурского общества, процессов, сохранившихся в народной памяти он-уйгуров, в письменных источниках восточных авторов древности и средневековья.

Ключевые слова: он-уйгуры, скотоводы, кочевое общество, первичная институционализация, процессы габитуализации и легитимации, институт-государство, он-уйгурское кочевое государство, «*On-Uy*».

Одной из основных характеристик любого кочевого общества раннего средневековья является подвижность его элементов, отсюда – подверженность кочевого общества трансформации. Исследованием проблем изменений в кочевых скотоводческих обществах и государствах занимались В.В. Радлов [45], Н.А. Аристов [2], Е.И. Кычанов [28] и др. [5, с. 55]. Вопросам исследования процессов институционализации общества посвящены работы представителей феноменологической школы – П. Бергер и Т. Лукман [7], и представителей других школ, таких как В. Пауелл и П. ДиМаджио [42], П. Дрю и М.-Л. Сорджонен [13], Дуглас К. Норт [14] и др. [35]. Об институционационных процессах, в том числе в Украине, писали М. Оберг и М. Сандберг [1]. Опосредованно вопросы институционализации рассматривали и исследователи, которые изучают этот процесс как

полученный продукт, в виде социального института: Г. Спенсер, Е. Дюркгайм, М. Вебер, Т. Парсонс и др. Проблеме образования и изменений социальных институтов и, в частности, образованию, трансформации института государства и его стратам, подвергавшимся изменениям, посвящен целый ряд работ украинских социологов и исследователей-институционалистов, среди которых отметим Е. Головаха, Н. Панина [9], С. Макеева [30], В. Матусевич [34]. Вопросам институционализации общества и государства посвящены исследования российских правоведов и востоковедов: Р.Ю. Почекаева [44], В.Е. Кондурова и А.А. Краевского [23], Х.Г. Крил и Л.С. Васильева [24, с. 8], Г.В. Мальцева [32] и др. [38, с. 49].

Следует отметить, что среди работ исследования, которые бы специально рассматривали процессы институционализации кочевого общества и государства и, в частности, общества и государства он-уйгуров в северо-западной Монголии и Алтайском крае и в Восточной Европе – нами не обнаружены.

Предмет исследования – первичная институционализация скотоводческого общества он-уйгуров и токьуз-уйгуров на территории Северо-Западной Монголии и Алтайского края в древности.

Термины, связанные с институционализацией общества, применительно к кочевому скотоводческому обществу и государству он-уйгуров вводятся впервые.

Целью настоящей статьи является выявление закономерностей и особенностей процессов институционализации, в кочевых обществах он-уйгуров и токьуз-уйгуров до их переселения с территории Монголии и Алтая в Восточную Европу.

Временные рамки исследования определены концом IX – началом VII вв. до н. эры. Вместе с тем отметим, что китайские источники с учётом данных легенд кочевников о мифическом Огуз хана [27], реальном Мете хана (Моде шаньюй) и легендарном Афрасиябе позволяют говорить о более раннем периоде институционализации. Указанные факты требуют проведения проверки китайских источников и их соотношения с данными греческих, латинских и персидских источников [10], с материалами археологии [20; 22] и с данными радиоуглеродных измерений [21].

Территориальные рамки исследования определены поймой р. Орхон, её ответвлений, Алтаем и Средней Азией, до переселения и расселения общества и государства он-уйгуров On Uy в Восточной Европе.

Термин *уйгуры*, *он-уйгуры* (производные – токургуры, котургуры, отургуры, сарыгуйгуры, биттугуры, алтыокьуйгуры, хайландуры, унногундуры, ульгиндуры, ультинчуры – греческих и латинских авторов) до VII в. н. эры в Восточной Европе не являлся тождественным термину *уйгуры* позднего Уйгурского каганата, является политонимом, объединившим в себя многие тюркские и др. племена кочевников.

В силу отсутствия литературы, посвящённой вопросам институционализации кочевого общества он-уйгуров в древности, настоящее исследование основано исключительно на материалах письменных источников древних авторов [16; 46; 48], частично – материалах археологии [21; 22]. Китайские материалы в настоящее исследование не включались.

Понятие «институционализация» имеет множество определений, которые в целом обозначили институционализацию как процесс создания или становления социального института, благодаря которому складывается и сохраняется социальная структура [32, с. 405], в частности структура общества и государства, а также процесс преобразования аморфного состояния или движения какой-либо группы или групп людей в структурированную организацию.

С таким утверждением нельзя не согласиться, однако, думается, приведённое определение ограничено возникновением социального института и не распространяется на его дальнейшее развитие. Любые социальные институты, в том числе институт государства, нельзя считать чем-то абсолютно неподвижным и неизменным, те или иные изменения могут быть причинами трансформации и реформирования существующих социальных институтов [6, с. 101], возникновения новых или изменения и гибели старых.

В соответствии с предлагаемым тезисом считаем целесообразным рассмотреть процесс ранней институционализации он-уйгурского и токьуз-уйгурского обществ в форме первичной институционализации, то есть такой, который начинается с «чистого листа» и включает в себя создание социального института, т.е. кочевого скотоводческого государства, который заканчивается моментом (или актом) его легитимации и легализации [28, с. 73].

Схематично описанный нами первичный институциональный процесс, можно отобразить следующим образом:



Рис. 1

Процесс первичной институционализации завершается созданием конкретного социального института и является целостным (но не всегда бесконфликтным). Такая схема находит своё подтверждение на примере, выбранном нами для исследования, т. е. кочевого общества он-уйгуров и токъуз-уйгуров.

Общества он-уйгуров и токъуз-уйгуров в глубокой древности находились на территории северо-западной Монголии, возле реки Орхон, и согласно письменным источникам прошли свою первую институционализацию. Возможность такого процесса не отрицается В.Н. Тарасевичем, указывающим, что «в неолите существенно интенсифицируется рост и расширение общины, межобщинные взаимодействия и связанные с этим поиск и реализация нетрадиционных способов ведения дел, аккумуляция и распределение прибавочного продукта в интересах общины. Очевидно, *представленная в этих конкретных формах (действиях) деятельность является политической – собственно общественной, упорядочивающей жизнедеятельность той или иной общности как целостности*» [53, с. 19; 31, с. 255–273].

С усложнением социальной структуры общества [47, с. 230–243], писал В.Н. Тарасевич, «важной формой политической деятельности становится согласование, оптимизация действий и интересов различных социальных образований (каст, слоёв, групп, страт), объединённых в данную общность тем или иным образом (мирным или насильственным). Необходимые для этого с-институты продуцируются *политико-институциональной деятельностью* [53, с. 20].

Исследуемые кочевые племена уйгуров, согласно данным Джувейни, Рашид эд-Дину и Абуль-Хаир хану, суть племена, которые были союзниками или последователями Огуз-хана, так как слово *у й г у р* по-тюркски означает «последовавший», «примкнувший», «соединившийся» [2, с. 282].

Описание процесса образования кочевого государства уйгуров в древности мы находим у персидского писателя Джувейни, в его сочинении «Тарих-и джехангуша» (закончена в 1260 г.) [16, с. 442–449], в котором он сообщает нам, что «сами уйгуры полагают, что начало зарождения и укрепления уйгуров как общества и государства произошло на реке Оркон, истоки которой – в горе, которую называют Каракорум, и город, который в это время изволил построить каан, также по той горе называют. И тридцать рек из неё вытекают, на каждой реке было другое племя, а на Орконе были Уйгуры двух разделений. Когда скопище их сделалось многочисленным, *по образу других племён из среды своей поставили они начальника, и выказывали ему повиновение, и пятьсот лет в таком порядке проживали до того времени, как появился Буку Хан; и так говорит молва, что Буку Хан – Афрасияб, повествование о котором приводится в историях* [45, с. 57]. А дело происходило так. Из всех рек Каракорума две реки, Тогла и Селенга, в месте, которое называется Кумланджу, сливались вместе. В этом месте Уйгуры увидели пять мальчиков, изукрашенных благородными доблестями (...) Все уйгуры, созерцая, выражали (этим мальчикам) почтение, приличествующее царским сыновьям, которым они дали следующие имена: старшему – *Сункур-тэкин*, второму – *Котур-тэкин*, третьему – *Токель-тэкин*, четвёртому – *Ор-тэкин*, пятому – *Буку-тэкин*. *Согласились уйгуры, что одного из них надобно сделать начальником и государем, потому что они посланы Богом, да возвеличится состояние Его и укрепится доказательство Его*. Они нашли, что *Букухан* превосходил других мальчиков красотой внешнего вида и силою ума и рассудительности и знал все языки и письмена (различных) народов. *«Все в одно слово согласились на избрание его в ханы и собрались и устроили пиршество и посадили на трон ханствования, и Он разостлал ковёр справедливости и свернул листы угнетения, и слуги его и челядинцы, всадники и приспешники стали многочисленны»* [45, с. 58].

¹ Здесь и далее выделено, курсивом, нами – Э.У.

Вышеприведённое описание Джувейни является первым связным изложением процесса институционализации кочевого скотоводческого общества он-уйгуров. Макс Гунель заметил, что существует определённый «юридический момент» кристаллизации государства, который в публичном праве обычно именуется «институционализацией власти» [11, р. 24].

Процесс институционализации уйгурских обществ, приведший к образованию уйгурского кочевого государства, был также описан Рашид эд-Дином (ум. в 1318 г.), в «Сборник'е летописей» [48, с. 124–127].

«В стороне от гор Каракорум и Ашкунлукъ Танрим, – писал Рашид эд-Дин, – есть гора Кут-так, и в окрестностях тех гор в одном месте есть десять рек, а в другом месте девять рек. В старые времена место племён уйгурских было на тех двух бассейнах рек, горах и степях. Тех, которые находились на десятиречи, называют *Он-Уйгур*, а тех, которые на девятиречи, – *Токъуз-Уйгур*. Те десять рек называют также *Он-Оркъон*, и имена их в следующем порядке: *Ишкуль*, *Туквер*, *Уркандур*, *Тулу*, *Бадар*, *Адар*, *Уч-Табын*, *Кумладжу*, *Утиганъ*. На первых трёх реках жили девять племён, на (следующих) четырёх – пять племён и тех, которые были на *Кумланджу*, которая есть десятая (река), называют племя *Онгъ*, а тех, которые находились на Утиган, что есть десятая (река), называют племя *Коман-аты*. И кроме этих племён, живших на этих реках, было сто двадцать два племени в той окружности, но имена их неизвестны. Прошли года и века, как у тех племён уйгурских не было назначено государя и главаря, и во всякое время в каждом племени один преобладанием становился начальником своего племени [45, с. 41]. После того те племена в совокупности для направления всевозможных дел составили Совет, на котором решили: «Нам, кроме полновластного государя, который на всех распространял бы приказы, нет другого средства и исхода». Все единогласно и по взаимному своему удовольствию избрали из племени *Ишкуль* человека по имени *Монго-Бай* который был разумнейший между племенами, и дали ему прозвище *Аль – Альтирир* [3, с. 897–917], и другого, отмеченного способностями, (избрали) из племени *Оркандур* и дали ему прозвание *Коль – Аркин* [3, с. 897–917]; обоих их сделали государями всех племён [45, с. 41]. Техническим выражением уйгуров в это позднейшее время было таково, что государя своего они называли *Иди - Кут*, то есть, «господин счастья» [45, с. 41; 46, с. 124–127].

Ещё одним описанием процесса институционализации уйгурского кочевого общества является сочинение сер. XVII в. Абуль-Хаир хана, «Родословная о татарах» [46, с. 484], принципиально не отличающееся от ранее приведённых описаний Джувейни и Рашид эд-Дина, за исключением имён и названий избранных и назначенных государей. «Так² *Унь-Уйгуры* выбрали себе Государя из своего поколения, именем *Мангатати*, которому дали прозвище *Иль-Иттар*; также и *Токус-Уйгуры* выбрали себе Государя из своего же поколения, которого назвали *Иль – Иригин*. Сии Принцы и их потомки, государствовали больше 100 лет над Уйгурами, называясь всегда тем же именем, которое первые Принцы имели. Потом оба сии поколения совокупившись в едино, не имели над собой больше одного Государя, которого они называли *Иди-Кут*, что значит на турецком языке посланный от духа, ибо *Иди* значит посланный, а *Кут* – дух или душа, на узбекском языке сие значит вольный, никому не подданный. Сии два народа, соединившись, жили около 2000 лет...» [46, с. 126–134].

Схематично описанный нами процесс первичной институционализации кочевого он-уйгурского общества «Он уу» можно отобразить следующим образом:

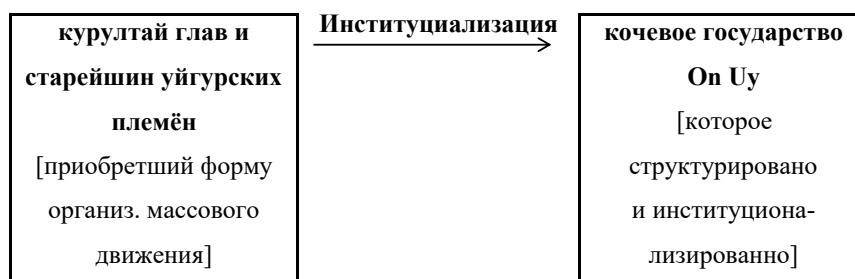


Рис. 2

Из приведённых описаний Джувейни, Рашид эд-Дина и Абуль-Хаир-Богатур хана усматривается, что в целом в процессе своей первичной институционализации кочевые общества он-уйгуров

² Орфография текста втор. пол. XVIII в. – сохранена и близка к оригиналу – Э.У.

и токъуз-уйгуров, прошли первоначальные и необходимые (с точки зрения требований, определённых обычаями, традициями и установлениями скотоводов-кочевников) этапы институционализации и выполнили необходимые действия [14, с. 1327–1329], чтобы стать полноценным и полноправным государственным институтом [52, с. 86], наряду с другими окружавшими его обществами и государствами.

Реконструкция первичного процесса институционализации он-уйгурского и токъуз-уйгурского обществ выглядела следующим образом.

Идея представителей кочевой аристократии, глав ведущих родов и племён о создании кочевого государства он-уйгуров стала ответом на требования инициаторов и организаторов съезда (кьюрултая) старейшин и знатных лиц крупных родов и племён объединиться и остаться вместе, сохранить всё, что было выработано родами, племенами, союзом племен, всем уйгурским народом [36, с. 135]. Во время подготовки и проведения кьюрултая [37, с. 112] были заложены на начальной стадии процессы габитулизации и типизации совместной деятельности. Согласно П. Бергеру и Т. Лукману, указанные процессы являются обязательными на начальной стадии любого институционального процесса. То есть те или иные действия начинают входить в привычку [7, с. 90] (габитулизоваться), а со временем, в процессе взаимной деятельности, они становятся типичными для большинства [7, с. 92] кочевников-скотоводов [40, с. 218–227]. Очевидно, что исторический институционализм – первоначальный институциональный выбор, совершённый в прошлом, оказывающий существенное влияние на последующий политический процесс. По мнению А.И. Овчинникова, наиболее важная часть человеческой деятельности (а право по своей природе принижывает именно эту часть) сопряжена с процессом институционализации, представляющей собой типизацию привычных действий деятелями разного рода [38, с. 38]. Правосознание и является источником и носителем этих институтов или типизации правового поведения. Это позволяет разрешать разносторонние повседневные вопросы, не требующие дополнительных и специальных усилий, сохраняя их для более сложных задач.

На кьюрултае (съезде) кочевого народа избирается глава кочевого государства [28, с. 82], церемония и процедура избрания которого осуществляется актом провозглашения хана [51, с. 64], торжественной присяги и торжественного восшествия его на престол. Все эти действия сопровождалось строго установленными ритуалами и церемонией. Церемония интронизации хана происходила в специально отведённом по такому случаю шатре [51, с. 65]. После того как завершались словопрения, когда присутствующие хвалили кандидата на престол, а тот, «как это обычно бывает», отказывался, перепоручая это каждому царевичу, и наступал выбранный звездочётами (кам, колобр – священнослужители, авт.) благоприятный день, совершался сам акт торжественного восшествия избранника на престол [28, с. 88–89] и торжественной присяги.

По рассказу доминиканца Симона Сен-Кентина, который передаёт слова Бенедикта, спутника Плано Карпини [41, с. 38–49], перед избранником, сидящим на троне, царевичи клали меч и говорили: «Мы желаем, мы просим, мы приказываем, чтобы ты владычествовал над всеми нами». А кандидат на престол верховной власти так обращался к присутствующим: «Если Вы хотите, чтобы я царствовал над Вами, то готовы ли все до одного делать то, что я прикажу, приходить, когда бы я ни позвал, идти туда, куда я пошлю Вас, предать смерти всякого, кого я прикажу?». Присутствующие отвечали, что они готовы. Тогда избранник говорил: «Мой приказ будет меч» [51, с. 66]. С этим они все соглашались. Затем кандидата на престол царствования сажали на белый войлок, говоря ему: «Смотри вверх и познай Бога и смотри вниз и увидишь войлок, на котором сидишь. Если ты будешь хорошо управлять своим царством, будешь щедр и будешь поступать справедливо, и почитать каждого из князей соответственно его рангу, то будешь царствовать во славу, весь мир преклонится перед твоим правлением, и Господь пошлёт тебе всё, что ты пожелаешь в сердце твоём. Но если ты будешь делать противное, то будешь несчастен, отвержен и беден так, что этот войлок, на котором ты сидишь, не будет оставлен тебе» [51, с. 66].

После избрания главы государства происходит назначение глав правого и левого крыльев государства, заместителей и помощников главы государства [28, с. 81], главнокомандующего войсками, главы ханской гвардии, управляющих делами и др. [4, с. 62–68]. Происходит формирование институтов государства, статусных и ролевых систем [15, с. 113–117].

Присвоение титулов осуществлялось непосредственно ханом на основании древнетюркского сборника традиционных законов – тюрю/төре. Для назначения чиновников на определённые должности и присвоения им различных титулов хан созывает государственный Совет – qurultay [26, с. 51–67]. Здесь мы видим, как кьюрултай, после образования кочевого государства, приобретает и другую функцию – функцию государственного Совета.

О достаточно разветвлённой и развитой системе управленческого аппарата древних тюркских государств свидетельствует приведённый Ю.А. Зуевым [17, с. 152] фрагмент «о чинах и званиях» у ранних тюрков, свидетельствующий, что «при их (тюрков) начале в государстве было от знатных до низших всего десять степеней» (впоследствии, замечает Ду Ю, их стало двадцать восемь) [17, с. 151]. Вопрос о древнетюркской титулатуре, имеющей несколько уровней, раскрыт Г. Бабаяровым и А. Кубатиным [3, с. 897–917].

В формировании институтов, по мнению А.И. Овчинникова, важен момент историчности, т.к. институты возникают не одномоментно, более или менее адекватно понять их можно только в контексте исторического процесса [25, с. 141], истории их формирования. Поэтому у существующих на момент социализации новых поколений институты «формируют» понимание социального порядка, вследствие чего мы можем говорить о правовой институционализации как о процессе конструирования социального порядка в ходе интерпретации существующих правовых институтов, под которыми понимается не просто совокупность норм, а типизация правового поведения и правоотношений (социологический аспект права) [38, с. 38].

С окончанием кэурултая начинает функционировать система контроля, в соответствии с которой специально уполномоченными лицами осуществляется вопросы административно-территориального деления государства, в основе которого заложена десятичная система [28, с. 84]. Действовавшие до образования кочевого государства, в рамках семьи, аула, рода, подплемени и племени нормы обычного права и санкции распространены уже в рамках территории всего кочевого государства [28, с. 87] и применяются от имени кочевого государства. Эти нормы и правила обычного права, формализуясь, получили силу закона кочевого государства, поскольку глава кочевого государства, приобретая власть [12, с. 97] главы государства, получает и право на применение санкций от имени кочевого государства [28, с. 73–89; 29, с. 484–487; 43, с. 63–77].

Функционирование кочевого государства сопровождается организацией армии кочевого государства, специального аппарата администрации и чиновников, ханской гвардии, созданием пограничной и ямской (почтовой) службы, разрешением вопросов, связанных с организацией административно-территориального устройства кочевого государства, налоговой службы и др.

Процесс институционализации [19, с. 52] рассматриваемого нами кочевого общества впоследствии объединённых в одно целое, под одним именем он-уйгур – *Он Уу*, предполагает, что предыдущее поколение при формировании того или иного социального института осознаёт его конструируемым искусственно. Но в процессе передачи его потомкам институциональный мир обретает статус реальности, существующий, согласно транслируемым представлениям, всегда. Кроме типичных и коллективных представлений, общее добровольное и самостоятельное движение он-уйгурских и токьуз-уйгурский аулов, родов, подплемён и племён, в лице кочевой сословной аристократии, глав ведущих родов, племён, и их старейшин, состоит из [вбирает в себя] статусов и ролей, систем социальных санкций и контроля, общих целей, установок и образцов поведения, несовершеннолетних ещё юридических и политических учреждений [50, с. 67–99], но устойчивых институтов обычного права [43, с. 63–77], уже имеющего силу закона [44, с. 15–38]. Понятно, что социальная структура кочевников и функционирование других (новых) институтов в кочевом обществе не могут существовать в отсутствии коллективных представлений, являвшихся результатом типизации и усилий по достижению типизации и формированию коллективных представлений [7, с. 99] как акторов, выступающих инициаторами самостоятельной деятельности, – участников и членов социума – кочевого общества. Рассматриваемая отдельным кочевником реальность обретает в его сознании устойчивость, реальность представляется ему трудноизменяемой, т.е. становится неизменной.

Процесс легитимации образованного кочевого государства он-уйгуров базируется на механизме оправдания сложившегося институционализированного построения. Для сохранения социального института – кочевого государства, требуется интерпретация (отвечающая критериям устойчивости и убедительности) смыслов системы и функциональности составляющих её установлений, после чего новое поколение будет социализировано в институциональный порядок кочевого государства. П. Бергер и Т. Лукман акцентируют внимание на способствующих процессу легитимации «символах оправдания», поскольку «она оправдывает институциональный порядок, придавая нормативный характер его практическим императивам» [7, с. 99]. Справедливым следует признать замечание Т. Парсонсона, что «общество является самодостаточным в той мере, в какой его институты легитимизированы ценностями, которые разделяются его членами с относительным согласием и которые, в свою очередь, легитимизированы благодаря соответствию членов общества другим компонентам культурной системы, в особенности её

конститутивному символизму» [39, с. 22]. Любой устойчивый социальный порядок предполагает наличие культурных значений, правил и норм, на которые он опирается и которые легитимируют его существование. Интерпретируя суждения Ю. Хабермаса, можно говорить, что кочевое общество в такой перспективе может быть рассматриваемо, прежде всего, в аспекте специфических, присущих только скотоводам «ценностно-нормативных порядков», через которые кочевники «устанавливают свою принадлежность к социальным группам и тем самым обеспечивают солидарность» [54, с. 91–99; 198–211]. Теоретическое обоснование действующих понятий и значений, которые позволяют обойти ошибочную интерпретацию прошлого будущими поколениями и которые станут новыми подданными кочевого государства, придут на смену умершим или выбывшим после его создания и образования и не будут помнить ни самого кюрултая, который прошёл в их отсутствие, ни тех требований, которые этот кюрултай объявлял или обозначил. *Статус кочевого скотоводческого государства он-уйгуров On Uy определяется на основе предшествующего опыта кочевников-скотоводов, их семей, аулов, родов, подплемён, племён и племенных союзов.*

Реконструкция событий показывает, что институционализация он-уйгурского кочевого государства произошла вопреки «обязательным» требованиям, «необходимым» для констатации факта образования института государства – наличия собственности на землю и классовых противоречий и т.д. И подтверждается мысль проф. В.П. Илюшечкина, что *«государство, к которому стихийно сложившиеся группы одноплеменных общин в результате своего развития пришли сначала только в целях удовлетворения своих общих интересов и для защиты от внешних врагов, получает в такой же мере и назначение – посредством насилия охранять условия существования и господства правящего класса против угнетённого»* [56, с. 152], что *«древние общины там, где они продолжали существовать, составляли в течении тысячелетий основу самой грубой государственной формы восточного деспотизма»* [56, с. 186], и *«там, где она (государственная власть) возникает, когда община обрабатывает землю ещё способна или, по крайней мере, передаёт только во временное пользование отдельным семьям, где, таким образом, ещё не образовалась частная собственность на землю, – там государственная власть появляется в форме деспотизма»* [57, с. 497], наконец, *«в условиях восточного деспотизма и кажущегося там юридического отсутствия собственности фактически в качестве его основы существует... общинная собственность»* [34, с. 464].

Приведённое уже не оставляет сомнений в том, что *возникновение целого ряда исторически первых государств происходило в условиях, когда отсутствовала частная собственность на землю, частнособственническая эксплуатация и общественные классы, т.е. [происходило] возникновение государств в качестве сословных, а не классовых, каковыми они становились позднее* [18, с. 54].

Выводы. Полученные данные позволяет сделать предварительные выводы о результатах исследования. Около VIII вв. до н. эры вдоль р. Орхон, на территории Монголии и Алтая, в два этапа состоялась первичная институционализация кочевых скотоводческих племён и обществ, приведшая к организации и проведению представителями кочевой сословной аристократии, глав ведущих скотоводческих родов, племён и их старейшин кюрултая скотоводческих племён и образованию кочевого государства он-уйгуров, в китайской транскрипции III-II вв. до н. эры – Он уу, письменно задокументированного греческими, латинскими и персидскими источниками как *«оногуры», «котургуры», «утургуры», «сарыгуры», «ультиндзуры», «биттугуры», «гунну».*

Вновь образованная институция, кочевое государство Он-уйгуров – Он уу, имела свою историю, была дважды легимитизирована и впоследствии легализована, приобрела необходимую ей государственную инфраструктуру и систему контроля.

Остались недостаточно детализированными вопросы формирования статусных и ролевых систем, систем социального контроля, организационной структуры и функциональной, конгломератной и матричной моделей кочевого общества и государства. Исследование указанных вопросов, включая вопросы легализации кочевого государства он-уйгуров в Восточной Европе, требуют привлечения значительного массива китайских письменных источников.

Государство кочевников он-уйгуров терминологически зафиксировано в официальном китайском источнике «Ши цзи», Сыма Цянем как «син го» – «государство, передвигающихся со скотом», «государство народа» – «не земледельца» – «бу ту-дже»; или «го ло» – «государство-кочевье», «ю чан го», «ю син го» – «юрточное государство» и «государство (с) городами, обнесёнными стенами». Эти факты указывают на то, что народ «онь – уйгуры» пришёл в Восточную Европу [21, с. 154; 10, с. 56] со своей культурой, своим государством, своими институтами, своим государственным устройством.

ЛИТЕРАТУРА

1. Oberg M., Sandberg V. Social Capital and Democratization. Roots of Trust in Post-communist Poland and Ukraine. Burlington. 2003. 332 p.
2. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. *Живая Старина*. Вып. III-IV. Санкт-Петербург, 1896. С. 277–456.
3. Бабаяров Г.Б., Кубатин А.В. Древнетюркские титулы и эпитеты на согдоязычных монетах Средней Азии эпохи раннего средневековья. *Улкен Алтай элемі*. 2 (4.2) 2016. С. 897–917.
4. Бадмаев С.Б. К вопросу о формировании системы институтов, институционального механизма государственных образований кочевого скотоводческого общества. *Вестник Калмыцкого университета*. 2014. № 1(21). С. 62–68.
5. Бартольд В. Образование империи Чингиз-хана. *Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов*. Москва : Восточная литература, 2002. 757 с.
6. Беляев Г.С., Кузьменко В.И., Умарова А.А. К вопросу о понятии и признаках юридических институтов. *Проблемы в российском законодательстве*. 2018. № 4. С. 101–104.
7. Бергер Р., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Москва : Медиум. 1995. 323 с.
8. Васильев Л.С. Западное Чжоу: институционализация власти. *Древний Китай. Том 1. Предыстория, Шань-Инь, Западное Чжоу (до VIII в. до н.э.)*. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. 379 с.
9. Головаха Е. Панина Н. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5–22.
10. Григорьев В.В. О скифском народе саках. Историческая монография. Тип. Императорской Академии наук. Санкт-Петербург. 1871. 200 с.
11. Gounelle M. Introduction au droit public. Institutions-Sources. Paris Montchrestien, 1989. 297 p.
12. Дементьев В.Е., Устюжанина Е.В. Проблема власти с точки зрения институционального подхода. *Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований)*. 2016. Том 8. № 3. С. 91–101.
13. Drew P., Sorjonen M-L. Institutional Dialogue. *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. V. 2. Ed. Teun A van Dijk. London, 1997. P. 92–118.
14. Douglass C. North. Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction. *World Development*. V. 17, no. 9. Pergamon Press. 1989. P. 1319–1332.
15. Дюсуше О.М. Лекция «Институциональные модели государства». *Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований)*. 2012. Том 4, № 2. С. 112–127.
16. Извлечения из «Тарих-и-джехангуша» Ала-ад-дина Ата-мелика Джувейни. *Материалы по истории туркмен и Туркмении* / Пер. под ред. А.А. Ромаскевича. Москва : Институт Востоковедения, 1939. Т. 1. 617 с.
17. Зуев Ю.А. Древнетюркская социальная терминология в китайском тексте VIII в. *Вопросы археологии Казахстана*. Алматы–Москва, 1998. Вып. 2. С. 151–153.
18. Илюшечкин В.П. О двух стадиях и двух тенденциях развития государственности в старом Китае. *Государство в докапиталистических обществах Азии*: сб. ст. Москва : Наука, 1987. С. 52–81.
19. Клейнер Г.Б. Агенты и институты: к проблеме институционального выбора. Волгоград : ВОЛГУ, 2005. 53 с.
20. Ключко В.І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р.Х.). Київ : АртЕк, 1996. 337 с.
21. Ключко В.И. Происхождение скифов. Эпоха раннего железа. Киев-Полтава, 2009. 456 с.
22. Ключко В.И., Козыменко А.В. Древний металл Украины. Киев, 2017. 367 с.
23. Кондуров В.Е., Краевский А.А. Правовые институты и нормы: проблема действительности и действительности права в юридическом институционализме. *Труды Института государства и права РАН*. 2019. Т. 14. № 6. С. 95–144.
24. Крил Х.Г. Становление государственной власти в Китае. Империя Западная Чжоу / пер. с англ. Р.В. Котенко. Санкт-Петербург, 2001. 480 с.
25. Кузьмин С.Л. Концепция великоханской власти и теократическая государственность Монголии в XX веке. *Научный диалог*. 2016. № 9(57). С. 136–148.
26. Кубатин А.В. К вопросу о присвоении титулов у древних тюрков. *International Journal of Central Asian Studies*. 2017. Vol. 21. С. 51–70.
27. Кычанов Е.И. Сказка о Маодунь – шаньюе и Огуз-кагане. *Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока*. Москва : Наука, Главная редакция восточной литературы. 1986. Часть I. С. 102–105.
28. Кычанов Е.И. Кочевое государство. *У времени в плену. Памяти Сергея Сергеевича Цельникера : сборник статей*. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. С. 73–89.
29. Кычанов Е.И. Некоторые замечания о праве кочевых государств. *Монгольская империя и кочевой мир*. Улан-Удэ : Изд.-во БНЦ СО РАН, 2004. С. 484–491.
30. Макеев С. Соціальні інститути: класичні тлумачення і сучасні підходи до вивчення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 4. С. 5–20.
31. Малиновский Б. Магия, наука и религия. / пер. с англ. Москва : Рефл.-бук, 1998. 304 с. (Серия «Astrum Sapientiae»).

32. Мальцев Г.В. Социальные основания права. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2011. 800 с.
33. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 гг. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2-е. Москва : Госполитиздат, 1968. Т. 46, ч. I. 587 с.
34. Матусевич В. Соціальний інститут функція, генеза, структура. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 43–56.
35. Меер Дж., Роуэн Б. Институционализированные организации: формальная структура как миф и церемониал. *Экономическая социология*. 2011. Т. 12. № 1. С. 44–67.
36. Мокроусова Е.А. Социальная память: образы прошлого в настоящем. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2016. № 5(67). С. 134–137.
37. Мокроусова Е.А. Феномен социальной памяти: легитимация социальных институтов. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2016. № 12(74): в 3-х ч., Ч. 3. С. 110–113.
38. Овчинников А.И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. Ростов -на-Дону. 2003. 262 с.
39. Парсонс Т. Система современных обществ. / пер. на русский язык: Л.А. Седов и А.Д. Ковалёв ; под ред. М.С. Ковалёвой. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.
40. Питерс Г. Политические институты: вчера и сегодня. *Политическая наука: новые направления* / пер. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой. Москва : Вече, 1999. С. 218–231.
41. Путешествия в восточные страны Платона Карпини и Рубрика / редакция, вступительная статья и примечания Н.П. Шастиной. Москва : Гос. изд-во геогр. лит-ры. 1957. 287 с.
42. The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago : The Chicago University Press, 1991. 478 p.
43. Почекаев Р.Ю. Законотворческая деятельность тюркских правителей VI–XI вв. в контексте правового развития кочевых народов Евразии (формы, содержание, преемственность традиций). *Монгольская империя и кочевой мир*. Улан-Удэ : Изд-во БНЦ СО РАН, 2004. С. 63–77.
44. Почекаев Р.Ю. Легитимация власти, узурпаторство и самозванство в государствах Евразии. *Тюрко-монгольский мир XIII – начала XX в.* Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2017. С. 15–38.
45. Радлов В.В. К вопросу об уйгурах. Из Предисловия к изданию Кудатку – Билика. *Приложение к LXXII-тому Записок Императорской Академии Наук № 2*. Санкт-Петербург, 1893. 130 с.
46. Родословная история о татарах, переведенная на французский язык с рукописной татарской книги, сочинения Абулгачи-Баядур-хана, и дополненная великим числом примечаний достоверных и любопытственных о прямом нынешнем состоянии Северной Азии с потребными географическими ландкартами, а с французского на российский в Академии наук. Соч. Абулгачи-Баядур-хана / пер. В. Тредьяковского. При Императорской Академии Наук. Санкт-Петербург, 1768. Том I. 484 с.
47. Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. / пер. с англ. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 304 с. (Серия «Этнографическая библиотека»).
48. Сборник летописей. История Монголов. Сочинение Рашид эд-Дина. Введение: о турецких и монгольских племенах. Перевод с персидского, с введением и примечаниями И.Н. Березина. *Записки Императорского археологического общества*. Санкт-Петербург. 1858. Том XIV. 320 с.
49. Сеницын Ф.Л. Советское государство и кочевники. История, политика, население 1917–1991. Москва : Центрполиграф, 2019. 318 с.
50. Стоянов А.Н. Зачатки юридических и политических учреждений у первобытных народов (имущественное право; наследование, договоры у примитивных народов; зачатки суда и уголовного права). *Записки Императорского Харьковского университета*. 1895. Кн. I. С. 67–99.
51. Султанов Т. Поднятые на белой кошке. Ханы казахских степей. Астана : Астана Даму-21, 2006. 256 с.
52. Тамбовцев В. Проблема возникновения институтов. *Вопросы истории*, 2010. № 11. С. 83–96.
53. Тарасевич В.Н. Что такое институт? (опыт институциональной эволюции) *Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований)*. 2010. Том 2, № 3. С. 5–23.
54. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. / пер. с нем. под ред. Д.В. Складнева. Наука. Санкт-Петербург. 2001. 380 с. (серия «Слово о сущем»).
55. Шнирельман В.А. Происхождение скотоводства (культурно-историческая проблема). Москва : Наука, Главная редакция Восточной литературы, 1980. 332 с.
56. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2-е. Москва : Госполитиздат. 1961. Т. 20. С. 5–342.
57. Энгельс Ф. Франкский период. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2-е. Москва : Госполитиздат. Москва. 1961. Т. 19. С. 495–546.

Е. Ш. Умеров. Первинна інституціоналізація он-уйгурського і ток'уз-уйгурського племен і утворення кочової держави «Он уу». – Стаття.

Анотація. У статті реконструюються процеси первинної інституціоналізації кочових скотарських племен он-уйгурів і ток'уз-уйгурів, що привели до утворення кочової держави «Он уу» на території Монголії, на р. Орхон і Алтай; автором зроблена спроба відновлення і осмислення процесуальних рішень і процедур, організаційно пов'язаних з первинною, можливо, однією з найбільш ранніх інституціоналізацій он-уйгурського суспільства, процесів, що збереглися в народній пам'яті он-уйгурів, в письмових джерелах східних авторів давнини і середньовіччя.

Ключові слова: он-уйгури, скотарі, кочове суспільство, первинна інституціоналізація, процеси габітулізації і легітимації, інститут – держава, он-уйгурська кочова держава, «Он-Уу».

E. Umerov. Primary institutionalization of on-uygur and tokuz-uygur tribes and the formation of a nomadic state “On uy”. – Article.

Summary. In this paper the processes of primary institutionalization of the nomadic pastoralist tribes of the On-Uygurs and Tokuz-Uygurs was reconstructed. That process had led to the formation of the nomadic state “On uy”, on the territory of Mongolia, on the river Orkhon and Altai. Therefore, in the article an attempt to restore and comprehend procedural decisions and procedures, related to the initial, perhaps one of the earliest institutionalization of the memory of the On-Uyghur society was made. The processes preserved in the folk environment of the On-Uyghurs, in the written sources of Eastern authors of antiquity and the Middle Ages.

Key words: on-uyghurs, pastoralists, nomadic society, primary institutionalization, processes of habitulation and legitimation, institution – state, on-uyghur nomadic state, “On-Uy”.

Розділ 2

Економіка, менеджмент, міжнародні економічні відносини

Д. Ю. Луньов

аспірант II курсу кафедри менеджменту

Інститут права, економіки та міжнародних відносин

Міжнародного гуманітарного університету

Науковий керівник: О. А. Мартинюк

доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту

Інститут права, економіки та міжнародних відносин

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ ІТ-АУТСОРСИНГУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ

***Анотація.** У статті, окрім розглядання історії залучення аутсорсингу в ІТ та огляду стану ринку аутсорсингу в Україні, описується процес прийняття рішення про впровадження аутсорсингу на типовому ІТ підприємстві, надається алгоритм прийняття рішення та показується їх можливість. А також розглядаються ризики, які що найбільш часто трапляються під час впровадження аутсорсингу на ІТ підприємстві, та надається низка рекомендацій з управління для запобігання негативних наслідків цих ризиків.*

***Ключові слова:** ІТ-аутсорсинг, менеджмент, аналіз ризиків, управління ризиками.*

Залучення аутсорсингу в ІТ – явище не нове. У міру того, як ІТ стало поширюватися, аутсорсинг став розглядатися як необхідність, а не як унікальна конкурентна перевага. Менеджери стали більше цікавитися результатами своїх інвестицій в ІТ і їх впливом на ефективність і загальне зростання підприємства.

Перший і найбільш відомий контракт із залученням ІТ аутсорсингу у сфері великого бізнесу відбувся в 1989 році, коли Eastman Kodak найняла сторонніх фахівців для купівлі, експлуатації та обслуговування її систем обробки інформації. IBM і Digital Equipment Corporation отримали аутсорсинг контракти на загальну суму близько 500 мільйонів фунтів. Спочатку аутсорсинг розглядався як перехід до передачі відповідальності за весь ІТ-відділ третій стороні. Але в останні роки, у міру поглиблення досвіду та знань, аутсорсинг став засобом, який можна застосовувати вибірково або комплексно в різних сферах ІТ-сектора [1].

Ринок ІТ-аутсорсингу почав додатково стимулюватися в кінці 1980-х і 1990-х роках урядами багатьох країн, які прагнули домогтися радикальних змін, заохочуючи органи державного сектора до впровадження методів підвищення ефективності приватного сектора. Зараз, у двадцять першому столітті, сформувався багатий і зрілий ринок ІТ-аутсорсингу, який пропонує широкий спектр послуг для задоволення різних вимог.

Протягом останнього десятиліття ІТ-аутсорсинг у світі росте надзвичайно швидко, і темпи його зростання тільки збільшуються. Компанії намагаються зменшити ІТ-витрати та перетворити непередбачувані витрати у постійні. Ця ситуація тільки більш загострилася із приходом пандемії covid-19 та як наслідок можливої нової світової економічної кризи.

Аутсорсинг сьогодні стає головною стратегією для більшості ІТ-компаній. Найчастіше використання аутсорсингових послуг потрібно для того, щоб організація могла найкращим чином використовувати свої ресурси для отримання конкурентної переваги, а також сприяти досягненню поставлених цілей. Останнім часом усе більша частка компаній отримує надприбуток, користуючись послугами Південно-Східного регіону Азії і інших регіонів, що розвиваються. Згідно з рейтингами журналу Fortune [2], більш ніж 2/3 всіх провідних корпорацій використовують аутсорсинг.

Великі підприємства можуть отримати вигоду від стратегічного аутсорсингу, який дозволяє ним використовувати свої ресурси для досягнення більшої переваги. Середні за розміром компанії також все більше використовують аутсорсингові послуги за потребами. Наприклад, підприємство може не мати власного відділу з продажу, передаючи цю функцію іншим особам, які будуть нарощувати продажі від імені підприємства. У даному випадку компанія зменшує витрати, керівництву не доведеться виплачувати зарплату продавцям та оформляти соціальний пакет.

Згідно з оцінками компанії Oracle (розробник програмного забезпечення для ІТ-організацій), компанії, що використовують послуги аутсорсингу, можуть знизити свої витрати на оплату праці приблизно на 75% [3].

Основною ідеєю стратегічного аутсорсингу є розширення поля дії компанії, не вдаючись до великих грошових витрат. Крім цього, перевага полягає в тому, що компанія має швидкий доступ до професіоналів, що спеціалізуються на переданим ним функціям. Професіонали не потребують додаткового навчання, що також дає перевагу компанії.

Також методика аутсорсингу логічно доповнює ряд сучасних концепцій управління. Визначення кращого виконавця тієї чи іншої функції і подальше делегування йому повноважень дуже гармонійно поєднується з концепцією TQM (Total quality management) – загальне управління якістю, Lean management (бережливе виробництво) та інші. Орієнтація не тільки на кращий фінансовий, але ще і якісний результат дозволяє аутсорсингу бути невід’ємною частиною еволюції сучасної економіки.

Найбільш розвиненим видом послуг аутсорсингу сьогодні є ІТ-аутсорсинг, під яким розуміємо практичні інструменти, що використовуються компаніями для зниження витрат шляхом передачі частково або повністю функцій, що пов’язані з інформаційними технологіями, спеціалізованій компанії – зовнішньому підряднику замість виконання всередині компанії. Клієнтами аутсорсера послуг переважно є великі міжнародні банки, державні структури і промислові корпорації.

Також аутсорсингові процеси пов’язані з розширенням області застосування нових інформаційних технологій практично в усіх галузях діяльності установ, організацій та підприємств. Поняття ІТ-аутсорсингу охоплює різноманітні види діяльності, пов’язані з отриманням, обробкою, зберіганням і передачею інформації, а також великий спектр консалтингових послуг. Однією з найпомітніших тенденцій за останні десятиліття, на думку дослідників, є перехід від апаратних засобів до програмного забезпечення послуг.

За даними аналітичної компанії IDC, виторг від реалізації на світовому ринку ІТ-сервісів і послуг для бізнесу в першій половині 2017 року перевищив 475 млрд. доларів, збільшившись на 4% у порівнянні з тим же періодом 2016-го. Експерти прогнозують [2], що в 2018 році обсяг ринку ІТ та бізнес-послуг подолає позначку в 1 трлн. доларів, а до 2020-го сягне 1,1 трлн. доларів.

У структурі виторгу від реалізації ІТ-сервісів за 2017 р. превалювали витрати на аутсорсинг і проектно-орієнтовані послуги, такі як розробка додатків і систем і розгортання мереж. Що стосується бізнес-послуг, то тут значна частина витрат припадає на залучення сторонніх організацій для виконання бізнес-процесів, а також консультаційні послуги.

Дослідження розміру ринку аутсорсингу має певні складності, оскільки різні дослідницькі організації поєднують у своїх дослідженнях різні типи аутсорсингу. Тим не менше, всі сходяться на думці, що зростання на ринку аутсорсингу продовжує випереджати інші сектори ІТ-галузі та в даний час в Україні становить приблизно 6 відсотків на рік [2].

Процес прийняття рішення про аутсорсинг

Весь процес прийняття рішень про аутсорсинг вимагає певних зусиль і ретельного вивчення всього процесу, доки рішення не буде остаточно вивірено. Алгоритм прийняття такого рішення в загальному вигляді можна представити в декілька етапів (рис. 1).

Рішення про аутсорсинг є складним, багатоаспектним та має вплив на трансформацію ІТ-інфраструктури компанії в майбутньому. Зазвичай у процесі впровадження беруть участь кілька груп людей: топ-менеджмент, ІТ-експерти та ІТ керівник компанії. Дуже важливо, щоб перед прийняттям рішення про ІТ-аутсорсинг керівництво було добре проінформовано про головні переваги та недоліки такого рішення [4].

1. Перш ніж прийняти будь яке стратегічне рішення, керівництву підприємства необхідно визначити і проаналізувати стратегічні цілі та загальну орієнтацію компанії на ринку послуг [3].

2. Як наслідок першого кроку виникає потреба визначити основну компетенцію компанії, встановити тактичні цілі, що дуже полегшує процес прийняття рішень шляхом його спрощення. Основні компетенції становлять значну перевагу на конкурентному ринку. Саме вони визначають бізнес як унікальний та ексклюзивний та становлять загальні зовнішні показники, що представляють його. Отже, перед тим як приймати рішення про аутсорсинг, потрібно чітко їх розуміти.

3. Розроблення переліку постачальників послуг/підрядників для подальшого розгляду.

4. Підбір команди із впровадження та імплементація процесів аутсорсингу.

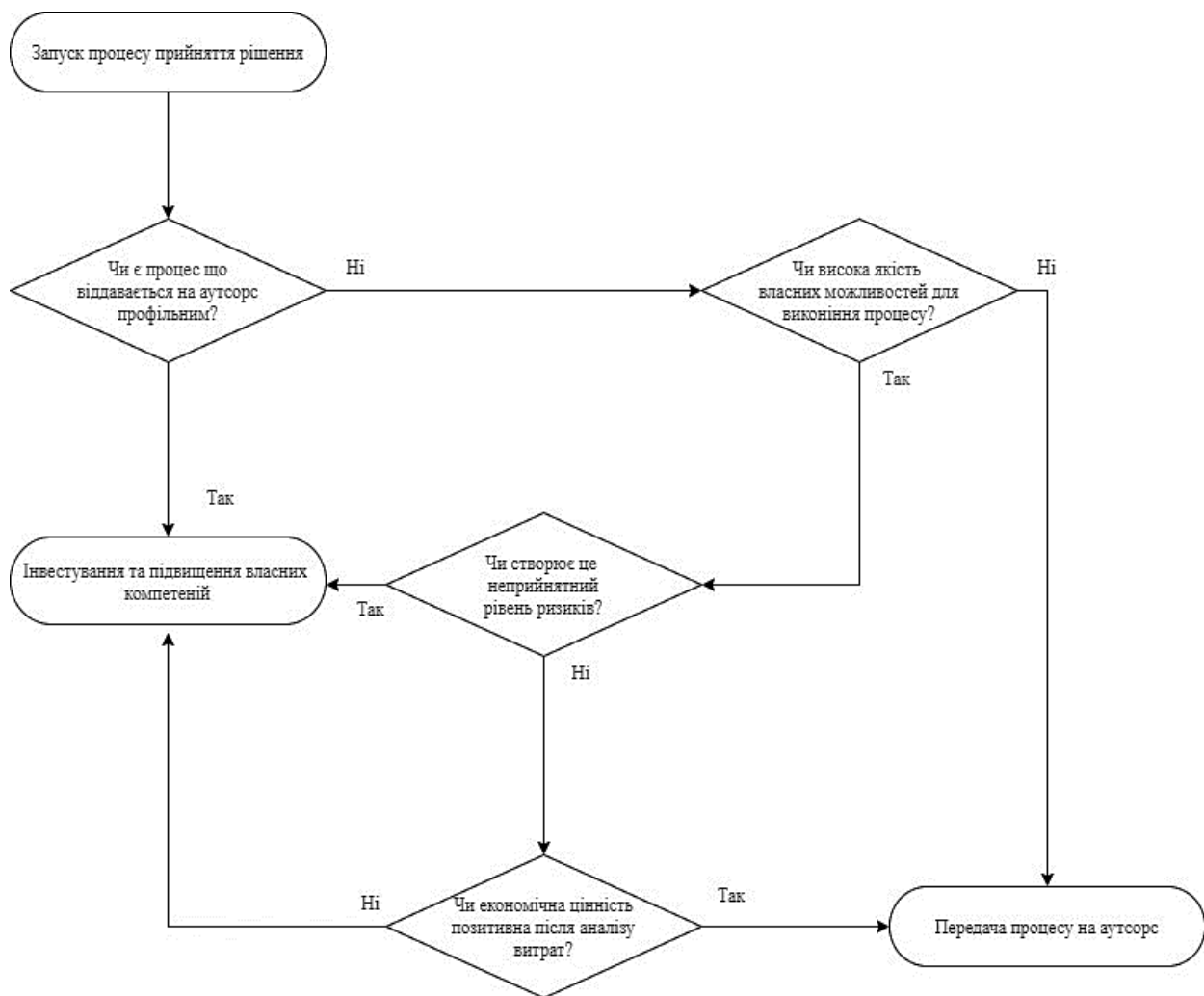


Рис. 1. Алгоритм аналізу процесу що віддається на аутсорсинг у загальному вигляді

Аналіз ризиків під час упровадження аутсорсингу

ІТ-аутсорсинг має важливі потенційні переваги, але за деяких обставин він тягне за собою ризики, які призводять до небажаних результатів, протилежних очікуваним перевагам.

Перш ніж приймати рішення про ІТ-аутсорсинг, керівникові необхідно уважно вивчити, якими можуть бути ризики аутсорсингу. Кожна з переваг несе в собі один або декілька ризиків. Основні ризики аутсорсингу в ІТ пов'язані з контролем, безпекою та оборотністю [5].

Перш ніж приймати будь-яке рішення, пов'язане з аутсорсингом, слід зробити кількісну та якісну оцінку ризиків. Основні ризики, пов'язані з ІТ-аутсорсингом, описані нижче.

1. Втрата контролю. Після передачі деяких функцій на аутсорс, підрядник поступово починає контролювати все що пов'язано з його діяльністю. Причиною цього може бути деяке різне сприйняття цілей, цінностей, ставлення до прибутків, персоналу тощо. Однак це може бути дещо компенсовано більшими вимогами і, наприклад, закріплено у відповідних угодах.

2. Безпечові ризики. У процесі співпраці підрядник має доступ до ресурсів та інформації що зазвичай вважається конфіденційною. Через це потенційно можуть виникати ризики через зловживання конфіденційною інформацією та збільшитись труднощі в захисті конфіденційності інших людей. [Successful IT Outsourcing, Elizabeth Sparrow. 2003, ISBN 1-85233-610-2].

3. Втрата професійних навичок. Співпраця між різними підрозділами всередині компанії може зменшуватись із часом, якщо певні види діяльності передаються на аутсорс, що призводить до втрати певної частини професійних навичок власного штату.

4. Непрофесіоналізм. У сфері ІТ аутсорсингу часто буває важко знайти досвідчені «спрацьовані» команди на підряд. Щоб уникнути непрофесіоналізму, замовник повинен завжди наполягати на отриманні від підрядників списків конкретних співробітників, які будуть працювати в тих чи інших галузях проекту.

5. Приховані та невизначені витрати. Деякі витрати при аутсорсі майже неможливо визначити кількісно. «Прихованість» витрат може стосуватись такого аспекту, як якість обслуговування підрядника. Також, наприклад, можна мати повне уявлення про вплив провалу роботи зі сторони підрядника на вартість продукту/послуги, але ймовірність того що це станеться є невизначеною.

Таким чином, основною причиною прийняття компанією рішення ІТ-аутсорсингу є зосередження на основному бізнесі. А основним ризиком, пов'язаним із ІТ-аутсорсингом, є пошук кваліфікованих фахівців постачальників послуг, які відповідають усім вимогам і поділяють основні цінності підприємства.

Рішення щодо ІТ-аутсорсингу є важливим і складним. Згідно з останніми дослідженнями багато проєктів з залученням ІТ-аутсорсингу менш успішні, ніж очікувалося, і бізнес несе значні збитки через погану імплементацію та управління аутсорсингом, що підкреслює складність прийняття рішень та наявність серйозних фінансових ризиків. Для того щоб переваги від ІТ-аутсорсингу перевищували недоліки, керівництво компаній та їхні менеджери повинні знати та чітко розуміти всі необхідні кроки та ризики перед тим як приймати відповідні рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Outsourcing and offshoring in the 21st century. Harbhanjan s.kehal and varinde p.singh. 2006, ISBN 9781591408772, ebrary.
2. THE FUTURE OF IT OUTSOURCING: 6 TRENDS FOR 2019. URL: <https://devabit.com/blog/it-outsourcing-trends-2019> (дата звернення: 8.10.2020).
3. Black Book of outsourcing. How to manage the changes, challenges and opportunities” Brown, Douglas, Wilson, Scott. 2005. ISBN: 9780471718895, ebrary.
4. The Process of outsourcing. Strategic and operational realities. Reine Wasner. 1999.
5. Полукетова Н., Книшенко Т. Методи прийняття рішень щодо аутсорсингу сервісів інформаційної системи підприємства. Сумський державний університет. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1.

Д. Ю. Лунёв. Принятие решения о внедрении ИТ аутсорсинга и определение возможных рисков. – Статья.

Аннотация. В статье, кроме рассмотрения истории применения аутсорсинга в ИТ и анализа состояния рынка аутсорсинга в Украине, описывается процесс принятия решения о внедрения аутсорсинга на предприятии, приводится алгоритм принятия такого решения. Также рассматриваются риски, которые наиболее часто встречаются во время внедрения аутсорсинга на ИТ предприятии, и приводится ряд рекомендаций по управлению для предотвращения негативных последствий этих рисков.

Ключевые слова: ИТ аутсорсинг, менеджмент, анализ рисков, управление рисками.

D. Lunnyov. Decision making of IT outsourcing implementation and identifying possible risks. – Article.

Summary. In addition to considering the history of outsourcing in IT and analyzing the state of the outsourcing market in Ukraine, the article describes the process of decision making on the implementation of outsourcing in an enterprise, and provides an algorithm for making this decision. It also considers the risks that are most frequently encountered during the outsourcing implementation process and provides a several management recommendations to prevent the negative consequences of these risks.

Key words: IT Outsourcing, management, risk analysis, risk management.

Розділ 3

Філологія

О. Г. Гуль

старший викладач кафедри східних мов
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

ПОЕЗІЯ МАРІЇ РЕВАКОВИЧ У ВИМІРАХ РОСЛИННОГО СВІТУ

Анотація. Стаття покликана розкрити роль вегетативно-рослинної символіки в ліриці Марії Ревакович. У статті проаналізовано рослинні образи і мотиви, що пронизують тему Батьківщини, тугу за рідним краєм очима поета-емігранта, поета-дисидента; водночас розкривається тема краси природи крізь призму міфологічного, космогонічного підходів, у контексті чоловічого і жіночого первнів. Читачеві пропонується поринути у флористичний вимір світу Марії Ревакович з її порівняннями, аналогіями, паралельними образами, що формують загальну світоглядну картину авторки. Так, візуалізація природних образів дає змогу поетці відволіктися від буденного життя і проблем, що важким тягарем лежать на її душі. Звернення до єдності людини з природою є своєрідним способом втечі поетки від проблем, є способом самоідентифікації.

Ключові слова: Марія Ревакович, Нью-Йоркська група, вегетативно-рослинна символіка, флористичний вимір, інтимна лірика, поети-емігранти.

Вступ. Мовою природи передати всі барви почуттів, переживань і сподівань, – саме так можна сказати про літературну спадщину митців Нью-Йоркської групи, які часом завуальовано, часом прозоро пишуть про наболіле і буденне. Поети вимушеної еміграції, діаспора українських поетів, митці у вигнанні, – всі ці слова характеризують феномен Нью-Йоркської групи, чия творчість є своєрідним маніфестом зламу стереотипів поетичного мислення і новим стилем написання лірики сучасного формату. Заборонені теми, авангард у змісті, новаторство в презентації, переплетення міфу, релігії, тем урбанізації, самовираження в поезії і відверта еротика – такою є мова українських поетів в екзилі. Найбільш кричущою є поява вегетативно-рослинної символіки у митця, який відвертає своє світобачення і світосприйняття від представлення людини в урбанізованому вирі подій, і зосереджує увагу читача на первинному: єдності людини і природи. Тут зливаються воедино і образи Неба, і міфічні уявлення, нестримні почуття, обурення режимом і утисками митців, і зелений світ рослинності, який має на меті гармонізувати всі прояви людських думок, прагнень і почуттів, адже людині властиво спрямовувати свої думки і почуття на ті образи, які створюють в уяві відчуття спокою, стабільності, внутрішньої гармонії. Візуалізація образів природи, рослинного світу в поезії розчиняє все зайве, всю важкість повсякденного життя, яка одноманітно записується на підкорці і нищить індивідуума зсередини.

Постановка проблеми та обґрунтування її актуальності. У нашій статті ми проаналізуємо роль рослинних мотивів, які вдало вплітає в свою творчість Марія Ревакович. Ми спробуємо простежити, що превалює в зверненні поетки до імагології рослинного виміру: символічне навантаження, космогонічні та міфічні витоки чи спокійне спостереження за природою з боку пересічної людини або вимушеного емігранта. **Метою дослідження** виступає аналіз ролі рослинних образів і мотивів у поезії Марії Ревакович з акцентом на символічне навантаження, прихований зміст, асоціації і паралелі із вегетативно-рослинним світом. Відповідно, **об'єктом** дослідження є лірика, що носить посилення на рослинний світ, а **предметом** дослідження виступає символічне і змістове навантаження рослинної символіки.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння внутрішнього світу авторки звернемося до її біографії і вибудовування творчої стежки.

Усміхнена і творча, відкрита й креативна, унікальна та особлива, проста, але водночас витончена і вишукана, – такою постає перед нами **Марія Ревакович**, літераторка, поетка, літературний критик і перекладач (зокрема, переклад поезії).

Народилася в 1960 році в Польщі (Лідзбарк-Вармінський). Вивчала українську філологію у Варшавському університеті. Навчальна стежка привела юну Марію до Нью-Йорка (1987 рік).



Фото взяте з електронного ресурсу: <https://krytyka.com/ua/users/mariya-revakovich>

Зрощена в літературному середовищі, викохана в шедеврах поезії, Марія Ревакович стала доктором славістики, професором, викладачем української мови та літератури, душею української лірики в еміграції.

Українському читачеві пані Марія відома як одна із членів Нью-Йоркської групи і Національної спілки письменників України. У літературних колах також відома як член Канадської Асоціації Славистів.



Фото взяті з електронного ресурсу: http://shevchenko.org/past_event/1079-3/

На світлинах ми бачимо замріяні і щирі очі літераторки, яка живе поезією, відкрита і замкнено-зосереджена, палка в поетичному слові, водночас гармонійна і спокійна в глибокому сенсі буття, де заплинністю часу лишається незмінним наше первинне – єдність людини і природи. Марія Ревакович не боїться торкатися теми кохання і гендерних питань у своїй творчості, про що пише не лише в своїй поезії, але і в своїх працях “Women’s Literary Discourse and National Identity in Post Soviet Ukraine” і “Feminism, intellectuals and the formation of micro-publics in postcommunist Ukraine”. Проте вона не опускається до грубостей у своїй інтимній ліриці, як це простежується у поетів-авангардистів Нью-Йоркської групи та інших груп поетів, сучасників Марії Ревакович. Натомість вміло і делікатно презентує тему кохання засобами мови квітів і вегетативно-рослинних вкраплень. Те ж саме авторка врівноважує образами рослинності у своїй ліриці із темою поета-емігранта і туги за Батьківщиною. У нашій статті ми пропонуємо на конкретних прикладах поезії простежити, як рослинні образи і мотиви є образними виразниками почуттів, переживань і думок поетки.



**Творчий вечір Наукового Товариства імені Тараса Шевченка.
Презентація книжок Марії Ревакович у Нью-Йорку (2012 р.)**

Фото взяті з електронного ресурсу: http://shevchenko.org/past_event/535/

Поринаючи із Марією Ревакович у рослинний вимір світосприйняття митця-емігранта, ми переносимось до лісу в поезії «Два «Чи». Тугою й болем говорять до читача рядки, пронизані душевними муками: «порозкидано мене по всіх сторонах світу, тепер збираю себе як гриби в лісі» (Марія Ревакович «Два «Чи») [5].

І знову образ лісу як місце втечі від тяжких думок і смутку. Це намагання віднайти себе і закритись від оточуючих, це рослинний світ, в якому кожне дерево є захистом і порятунком [5]:

Відходиш у ліс, поміж дерев,
скинувши з плеча життя, мов важкий плащ,
відходиш у себе, поміж мовчання,
з нагим тілом наче вірним псом.
Входиш в березу й сняться тобі
чорно-білі сни, **стукаєш у листок,**
двері тихо відкриваються навстіж
й ввічі ллється **зелена повінь.**
Входиш у стебла трав і чуєш
гомін предків, входиш у тільця роси
й Божі сльози вмивають твої стопи,
входиш знов у себе й ти – вже світ.
(Марія Ревакович «Вірш особистий»)

Єдність людини і природи, свого роду язичницькі уявлення і легкий натяк на поклоніння силам природи і деревам як божеству, культ предків, – все це прочитується в рядках: «Входиш у стебла трав і чуєш **гомін предків,** входиш у тільця роси й Божі сльози вмивають твої стопи...» [5]. Водночас авторка вдало міксує віру в Бога із вірою в природні сили і шанування дерев як божества. Це говорить про неймовірний відчай людини, яка прагне для себе гармонії і спокою душевного, відчайдушно й жадібно ковтає найтонші натяки природи і надприродних сил на порятунок. М. Ревакович проводить чудові паралелі, говорячи: «відходиш у ліс...» – «...відходиш у себе...» [5]. Поезія є проявом злиття людини із природою: «входиш в березу», «входиш у стебла трав» [5]. Це повне розчинення в світі життя, гармонія із зеленим довкіллям.

Перебуваючи далеко від рідних місцевин, Марія відчуває самотність і тугу: «самотність взялася збудувати мені...дім без дверей... хату» (Марія Ревакович «Два «Чи») [5].

І знову образ природи із золотим сяйвом постає в нашій уяві під час прочитання поезії «Вишивала мати» [5]:

вишивала мати
долю
хрестиками
дитині
залишилась
мережана думка
кольору **блакиті неба**
й листка осіннього
(Марія Ревакович «Вишивала мати»)

В обох наведених віршах ми бачимо сум за Батьківщиною, де найперші асоціативні образи природи, які згадує мисткиня, розкривають її душевний біль.

Досить цікавим вибудовується далі асоціативний ряд смутку і самотності М. Ревакович у подібі «*безлистоного дерева*», коли людині не лишилось нічого, крім надії отримати від випадкового перехожого «клапоть дірявого милосердя» [5]:

корабель змінив курс
а ти стоїш
безлистим деревом
на березі сліз
(Марія Ревакович «Корабель змінив курс»)

Спогадом про рідний край авторки є рядки поезії «Мандрівники», в яких: «намисто досвіду...прилипле до горла й задушить спомином **зелених трав**».

Символічне навантаження смутку й болю простежується в таких перманентних образах, як: *осінь, осінні дерева, голі дерева, «осиротілі дерева»*, – це все люди зі скривдженою долею, зі зламаним життям, самотні і нещасні, віддалені і відкинуті фатумом в одвічні мандри і пошуки себе [5]:

сонце сплигло
на поверхню осені
осиротілі дерева
протягнувши **кістяки пальців**
до синього неба
ридають **золотими** сльозами
благають зеленого Воскресіння
(Марія Ревакович «Сонце сплигло»)

Авторка не пише про гілля дерев, натомість ми бачимо перенесення властивостей і ознак людини на образ дерева: **«осиротілі дерева протягнувши кістяки пальців до синього неба...»** [5]. Тут і віра в цілющі сили, віра в космогонічне, в єдність Неба і Землі. Образ дерева і неба, що є втіленням міфологічного і релігійного первня Всесвітнього Древа і Неба як Божественної сили, віри і надії, виступають у поезії з метою ототожнення людини з деревом, гілок із руками людськими. А протягнені до неба «кістяки пальців», то є пошук порятунку, віра в небесні сили і божество. В поезії «Як молитва» ми зустрічаємо «мовчазні дерева», яких авторка наділяє фізичними ознаками людини, як-от: «спрацьованими кістлявими руками».

Людей, розкиданих долею по світу, Марія Ревакович порівнює із **«грибами в лісі»** (поезія «Два «Чи»»), водночас цікаве порівняння звучить у поезії «Тайна», де люди – ніщо інше як **«насіння»**: «люди – **насіння** в обіймах сп'янілого вітру» (Марія Ревакович «Тайна»).

Мисткиня звертається до образу дубу як символу незламності. Саме старий дуб, який міцно вкорінюється в рідну землю, який несе міфічну і космогонічну значущість, виступаючи в ролі Світового Древа, що єднає світ мертвих (в образі свого коріння) зі світом живих (стовбур) і Небом (коли йдеться про гілля дерев), виростає в рядках поезії [5]:

Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
Поваленому дереву смерть не загляне у вічі.
Хоч і стовбур зогніє, і листя зів'яне,
та глибоко в чорноземі живе коріння –
і в голубім часі завесніє зеленим волоссям...
(Марія Ревакович «До старого дуба»)

Незважаючи на випробування долі, сила духу, вила волі, що є рушійними для життя і зростання, характеризуються словами: **«...глибоко в чорноземі живе коріння...»**; водночас надія на краще майбутнє і на зміни викарбовується з-під пера авторки фразами: **«...і в голубім часі завесніє зеленим волосся. На місце старого дерева виросте молодий ліс. Розп'ятими пальцями вріжеться у небо...»** [5]. Образ дуба знову вітає нас в «Осінніх ритмах».

Ліс Марії Ревакович – це **«зелене царство»**, в якому є **«листяні хати»** для птиць, це світ, в якому **«...Листя розкриває очі»**, де авторка залишає **«спомин на крилах зеленого царства»**, – саме так описує вона своє ставлення до рослинних вимірів, якими милується і в яких живе у своїй поезії «Зелене царство» [5].

В інтимній ліриці літераторка не оминає рослинних мотивів, що із особливою музичністю вистеляють рядки закоханості. Так, у своїх «Медитаціях» («Порожнеча – це джерело спізнання») Марія Ревакович пише: «Наповнена тобою як листок раннім світлом». В «Оргазмі» інтимні пристрасті людей авторка порівнює із квітами та деревами. В еротичній ліриці М. Ревакович читацькій уяві пропонується сцена палкого кохання [5]:

...входиш у мене як у **квітку**
розгортаєш **пелюстки** й п'єш нектар
так
саме так розкривається світ
ти розростаєшся
стаєш великий як **дерево...**
(Марія Ревакович «Оргазм»)

Тендітність і краса жінки розкривається символікою квітки, чоловіча краса і сила постає в образі дерева. Так розкуто і відверто авторка оповідає читачеві про те, що природне не є розбещеним, і не має бути соромним, – це тема людського кохання в усіх його проявах, це єдність жіночого і чоловічого первня, це продовження життєвого циклу і народження нового життя.

Інтимна лірика поетки не знає меж і обмежень, що відображено в поезії «Слухай і почувеш» із циклу «Медитації» [5]:

про мою любов до тебе
говорить кожний листок
кожна стеблина...

(Марія Ревакович «Слухай і почувеш»)

Цілковите розчинення із природою спостерігаємо і в інтимній поезії «Шелест»: «шелест падаючого листа мов твоє молитовне шепотіння викликає мене з трав, а я пахну сіном». В поезії «Прохання» Марія Ревакович звертається до коханого словами: «обніми мене як обнімаєш дерева у грозову ніч».

Тема кохання не оминає образів вишні, яблуні, дуба, пахоців трав; авторка дозволяє читачеві отримувати насолоду від замилювання рядками інтимної поезії «на твоїх устах»: «на твоїх устах цвіте рожево галузка вишні...цілую...»; і далі вже вир пристрастей, образ **саду, вишні і кохання** провокує уяву читача завуальованими рядками [5]:

ти зриваєш
одну **вишеньку**
і відходиш
таким спілим
у блакитний сад

(Марія Ревакович «На твоїх устах»)

І знову ж мисткиня звертається до «злиття», «єдності» із природою в рядках:

Входжу
у дерево
позаду лишаю дні
липкі й розтягнені...
у темінь стовбура
входжу одинцем
моє тіло
легке й сліпе
відчуває ритм
дерев'яного серця
захоплено
залишаю зір
потойбіч кори

(Марія Ревакович «Дерев'яне серце» із циклу «Медитації»)

На прикладі вищенаведеної поезії ми змогли переконатися, що цикл віршів, об'єднаних під назвою «Медитації», – це унікальний вимір рослинного світу, що дарує уяві зорово-сенсорне сприйняття себе в гармонії з природою, де «місяць перекидається між осінніми деревами¹», де «краєвид повен дрімучих дерев і заплутаних доріг²», де «закутані у ніч дерева³», де «тиша раннього листка розчинена в його зеленому мовчанні⁴» [5].

На позначення єдності людини і природи Марія Ревакович неодноразово використовує термін «входжу» в контексті входження в дерево, в гілки, в стовбур, у стебло, про що ми вже писали вище в нашій статті. Логічно, що в своїй поезії авторка ставить ці самі психоаналітичні питання до себе і до читача:

чи можна **увійти в стовбур дерева?**

чи існує дерев'яне серце?

(Марія Ревакович «Знання» із циклу «Медитації»)

¹ Уривок з віршу «Свідомість без EGO» (цикл «Медитації»)

² Уривок з віршу «Повсякденність» (цикл «Медитації»)

³ Уривок з віршу «Примари» (цикл «Медитації»)

⁴ Уривок з віршу «Мовчазне благословення» (цикл «Медитації»)

І сама дає відповіді на ці питання в ліричному продовженні своїх міркувань і роздумів.

У циклі «Метелики» Марія Ревакович розчиняється в природі, сповненій «пелюстками ромашок», «пахучими пелюстками», «зеленим листям фіалки»...

Радість і кохання, туга за рідним краєм і замилювання природою, – це лише частина виру подій, думок і спогадів, які авторка передає засобами рослинного світу. Туга і біль по втраті близької людини також говорить у ліриці поетки мовою рослинного світу. Так, у поезії «Над могилою батька» уловлюємо як «квіти в руках нашіптували молитви», як «гілки плакали зеленню й споминами». Саме так проникливо й ріжуче виражено людський біль і душевні муки засобами наділення рослинного світу проявами людської поведінки.

Роль рослинного світу і дерева посяде таке вагоме місце в творчості мрійливих емігрантів Нью-Йоркської групи, що «викохування дерева в своєму серці» є своєрідним відлунням зростання надії і віри в людині. Що на серці і в душі людській, яке дерево людина там посадила, якому дереву дала вдячу рости і бути окрасою, – про це оповідають рядки поезії «Циганка» [5]:

подай долоню
архіпелаг долі
а розкажу тобі
про дерево
яке вирощуєш
у своїм серці...

(Марія Ревакович «Циганка»)

Дивує і вражає колорит рослинного світу, представлений у творчості Марії Ревакович. Ледь не кожен вірш – це мова рослин, образи рослин, це впорядкований сад, що є символом чоловічого первня, це ліс, темрява і хаос, що є виміром жіночого первня. Вегетативно-рослинна символіка авторки розкриває і супроводжує ключові теми лірики Нью-Йоркської групи і є своєрідною проєкцією на повернення до первинного, до єдності людини і природи. У рядках поетки звучить тема туги за Батьківщиною, тема краси рідного краю, тема кохання в стриманому і еротичному проявах, тема людських взаємин і болю від втрати близьких людей, – все це змогла розкрити авторка простою мовою квітів і дерев.

Висновки. Аналіз ліричної спадщини Марії Ревакович підкреслює домінанту рослинного компонента і вегетативних вкраплень у всіх тематичних напрямках лірики авторки. Так, тема національної ідентичності і Батьківщини, а разом із тим і визначення власної ролі в соціумі повною мірою розкрито образами рослинного світу і посідає головне місце в ліриці представниці Нью-Йоркської групи. Рослинний вимір є тим джерелом, з якого бере свою творчу наснагу і реалізує себе авторка поезії.

Другим тематичним пластом творчості поетки є інтимна лірика в усіх її проявах, де тема рослинного світу тісно переплітається зі змістом і символічним навантаженням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ревакович М. Крізь іншу призму: про феномен і поезію Нью-Йоркської групи. *Півстоліття напівтиші: антологія поезії Нью-Йоркської групи*. Київ, 2005. 36 с.
2. Ревакович М. Нью-Йоркська група: Антологія поезії, прози та есеїстики. / Упор. Марія Ревакович, Василь Габор. Львів : Піраміда. 2012. 397 с.
3. Maria G Rewakowicz, Ivan Grave. Literature, Exile, Alterity: The New York Group of Ukrainian Poets. *Studies in Russian and Slavic Literatures, Cultures and History*. 2014. 250 p.
4. Бабовал Р. Віртуальна антологія поезії Нью-Йоркської групи: Марія Ревакович. URL: http://users.belgacom.net/babowal/rewa_00.htm (дата звернення: 15.09.2020).
5. Марія Ревакович. Поезія. URL: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=1025&type=tvorch> (дата звернення: 15.09.2020).
6. Віртуальна читальня української літератури. URL: <https://ukrlit.net/info/outside/24.html> (дата звернення: 15.09.2020).

О. Г. Гуль. Поезія Марии Ревакович в измерениях растительного мира. – Стаття.

Анотація. Стаття призвана раскрыть роль вегетативно-растительной символики в лирике Марии Ревакович. В статье анализируются растительные образы и мотивы, которые окутывают тему Родины, тоски по родному краю, что представлено глазами поэта-эмигранта в рассматриваемой лирике. В то же время раскрывается тема красоты природы родного края посредством мифологического, космогонического подходов в контексте мужского и женского начала. Читателю предлагается окунуться во флористический мир Марии Ревакович с ее метафорами.

паралельними образами, которые формируют общую мировоззренческую картину автора. Визуализация природных образов позволяет поэтессе отвлечься от праздности жизни, которая тяжёлым камнем давит ее душу. Обращение к единению человека с природой – это своего рода способ бегства, самопознания и самореализации.

Ключевые слова: Мария Ревакович, Нью-Йоркская группа, вегетативно-растительная символика, поэт-эмигрант.

O. Hul. Poetry of Mariia Revakovykh in the dimensions of plant kingdom. – Article.

Summary. The Article is aimed to reveal the role of plant-symbols in the lyrics of Mariia Revakovykh. The Article analyzes plant images and motifs, which touch upon the topic of Motherland and longing for home through the eyes of poet-emigrant, poet-dissident; meanwhile, the Article reveals the topic of nature and its beauty through mythology and cosmological, in the context of the male and the female principles. The role of the plant component is illustrated in the intimate lyrics of the artist in full, considering the poetry of high love feelings and erotic bodily lyrics. The reader is offered to peer into the floral world dimension of Mariia Revakovykh with her comparison and simile, metaphors and parallelism of images, which create the author's perception of the world. Thus, the nature images help the poetess to abstract herself from the beaten path and keeps her away from life problems. The resort to natural origins and mutual integration of a man and nature is like the way out, the way to escape from problems, the way of finding yourself, so, we can see it on the examples of poetry. In the lyrics of Mariia Revakovykh the plant and the man comprise one whole: the physical characteristics of the plants are put on a man, while the plant's features are associated with those of a man. Such a harmony creates a complex world, where the central place is left for the tree as the symbol of the unity of the Sky and the Earth. The pure beauty is observed in comparison of the tree and its twigs to the image of the hands of an unfortunate man: as the twigs try to reach the Sky, so the hands of a poor person search for help. All these images and motifs help the reader to understand the tender and gentle soul of the author, who, wandering during the whole life, working in different countries finally found herself in her lyrics. She gives the world a great part of her searching, expectancies and hopes. The lyrics of Mariia Revakovykh, which we analyze in our Article, is the mirror of her soul, is the fragrant green field, is the dimension of trees, is the field of beautiful and majestic plants.

Key words: Mariia Revakovykh, New York Group, plant symbols, Motherland, intimate lyrics, floral dimensions, poets in exile, poets-emigrants, diaspora.

УДК 811.111

К. В. Дашкова

аспірантка кафедри перекладу та мовознавства

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ПОНЯТТЯ «ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ» І ЙОГО СТРУКТУРА

Анотація. Стаття присвячена розгляду поняття «лексико-семантичне поле», його значення і структури. Складна ієрархічна будова лексичної системи мови проявляється в різних типах зовнішніх зв'язків слів – синонімічних, антонімічних, тематичних і словотворчих. Ці зв'язки досить повно відображаються у наявних словниках. Однак найбільше об'єднання лексичних одиниць – семантичне поле – до останнього часу продовжує залишатися не досить розглянутим у лексикографічному аспекті. Велика увага приділяється підходу вчених до визначення поля і його різновидів у сучасній лінгвістиці. У статті детально розглянута структура лексико-семантичного поля та його елементи.

Звертається увага на багатогранність і недостатню вивченість проблеми лексико-семантичного поля.

Ключові слова: слово, лексико-семантичне поле, семантика, значення, групи слів.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. На сучасному етапі розвитку лінгвістики у центрі уваги вчених перебуває опис лексики як системи взаємозумовлених елементів. Системність лексики проявляється насамперед у наявності в її складі певних блоків, головною ознакою яких є семантична співвіднесеність одиниць, що входять до них. Саме тому об'єктом дослідження у галузі лексичної семантики стає лексико-семантичне поле.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що питання лексико-семантичного поля перебуває в руслі найважливіших досліджень лінгвістики та станом на тепер розглядається та досліджується велика

кількість лексико-семантичних полів у найрізноманітніших напрямках. Безліч вітчизняних та зарубіжних учених приділяли увагу питанню лексико-семантичного поля, проте кожен з них доповнював або спростовував погляди попередників, тож у лінгвістичній науці досі є велика кількість понять, які не мають своїх однозначних визначень, до яких ми відносимо і лексико-семантичне поле.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є узагальнення наявних поглядів та досліджень лексико-семантичного поля.

Завдання цієї статті:

- розглянути історію виникнення та становлення поняття «лексико-семантичне поле»;
- проаналізувати праці зарубіжних та вітчизняних лінгвістів, що займалися дослідженням полів у лінгвістиці;
- систематизувати та узагальнити відомості про визначення та структуру лексико-семантичного поля.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що систематизування знань про властивості семантичних полів, про їх внутрішню структуру і зовнішні зв'язки та подальший розгляд цього питання є дуже важливими для сучасної лінгвістичної науки.

Практичне значення роботи визначається тим, що ця робота може застосовуватися в курсах з лексикології, лексикографії та семасіології, на практичних заняттях із зазначених дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним питанням визначення лексико-семантичних полів присвячені праці багатьох мовознавців, таких як: Ю.Д. Апресян, О.С. Ахманова, Л.М. Васильєв, Р.М. Гайсіна, В.Г. Гак, В.В. Дятчук, Л.О. Пустовіт, В.В. Левицький, Л.А. Лисиченко, В.М. Русанівський, О.О. Селіванова, Ж.П. Соколовська, О.О. Тараненко, В.М. Телія, Д.М. Шмельов, Г.С. Щур, О. Есперсен, В. Матезиус, К. Бюлер, Е. Бенвеніст, Й. Трір, Г. Ібсен, В. Гумбольдт, Г. Остгоф.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складна ієрархічна будова лексичної системи мови проявляється в різних типах зовнішніх зв'язків слів – синонімічних, антонімічних, тематичних і словотворчих. Ці зв'язки досить повно відображаються в наявних словниках. Однак найбільше об'єднання лексичних одиниць – семантичне поле – до останнього часу продовжує залишатися нерозробленим у лексикографічному аспекті.

Поняття «поле» найчастіше використовується у фізиці, проте також поширене й у психології, біології та соціології. У сучасній лінгвістиці спостерігається різноманіття теоретичних концепцій і методологічних підходів у вивченні поля. Вперше термін «семантичне поле» був введений Г. Ібсеном у праці “Der Alte Orient und die Indogermanen” у 1924 році, де воно визначалося як сукупність слів, що мають спільне значення. При цьому відомі зарубіжні вчені, такі як Й. Трір, В. Гумбольдт, Г. Остгоф, користувалися терміном «система», а не «поле».

Лінгвісти мають два різні погляди. Деякі вважають семантичне поле явищем екстралінгвістичним/психологічним або логічним, що знаходить віддзеркалення в мові. Інші ж вважають, що це явище мови, і його вивчення має базуватися лише на основі лінгвістичних даних.

Семантичне поле характеризується наявністю загальних, інтегральних або семантичних ознак, що об'єднують усі одиниці поля і зазвичай виражаються лексемами з узагальненим значенням і наявністю певних ознак, за якими одиниці поля відрізняються одна від одної.

Питання про закономірності семантичних зв'язків між мовними явищами розглядалося вже наприкінці XIX – початку XX ст. Особливо важливі думки були висловлені в роботі Р.Н. Мейєра. Він виділив 3 типи семантичних полів:

- 1) природні (назви дерев, тварин, частин тіла, почуттів тощо);
- 2) штучні (назви військових чинів, складових частин механізмів тощо);
- 3) напівштучні (термінологія мисливців і рибалок, етичні поняття тощо) [4].

Незважаючи на наявність різноманітних точок зору і спірних питань щодо лексико-семантичного поля, можна назвати низку його базових ознак, які у своїх працях виділяють більшість дослідників:

1. Лексико-семантичне поле – це набір одиниць, об'єднаних семантичними зв'язками.
2. В основі лексико-семантичного поля лежить ядерний компонент, з яким тією чи іншою мірою співвідносяться значення всіх членів поля.
3. Лексико-семантичне поле – це польова структура, що володіє ядром і периферією: в міру віддалення від ядра зв'язок між ядерним компонентом і семантикою одиниць поля слабшає [1, с. 26].

Слід також наголосити, що деякі дослідники диференціюють поняття лексичного і семантичного поля.

Уперше спільно вжив терміни «лексичне поле» і «семантичне поле» Й. Трір. Як відзначають Е. Косеріу і Х. Геккелер, Й. Трір не формулював відмінності між цими двома типами полів явно, але, найімовірніше, під понятійним полем він мав на увазі змістову сторону лексичного поля. Таким чином, лексичне поле – це фактично один з різновидів семантичного поля.

Основою концепції Тріра стає уявлення про мову як про самостійну замкнуту систему, яка визначає сутність усіх її складових частин. Мова розмежовує світ, що існує у людській свідомості у вигляді певної системи понять. Саме ця система є змістовою стороною мови.

Будь-якому такому полю в понятійній сфері відповідає лексичне поле, що своєю чергою складається із сукупності окремих слів. Лексичні поля повністю охоплюють слова із відповідним значенням і тим самим окреслюють свої кордони.

З іншого боку, приналежність слів до конкретного понятійного поля визначає склад лексичного поля, яке існує як самостійна одиниця і займає проміжне положення між системою мови загалом і окремим словом. Самостійність таких одиниць, на думку Й. Тріра, полягає в тому, що окремі слова не є єдиними носіями значення. Кожне з них має відповідне значення тому, що схоже значення мають інші суміжні з ним слова, що входять до цього ж самого поля. У зв'язку з цим людина може зрозуміти окреме слово, якщо в її свідомості присутнє все поле словесних знаків, тобто слово має значення тільки всередині цілого поля і завдяки цьому цілому полю.

Важливий момент концепції Й. Тріра полягає в твердженні наявності жорсткої (практично однозначної) кореляції між системою понять (логічних компонентів) і польовими структурами в лексиці, наявності однозначного розмежування між поняттям і лексемою [6, с. 55–57].

Лексико-семантичне поле поняття дуже широке. У ньому перетинаються основні питання лексикології, полісемії, синонімії, антонімії, проблема співвідношення слова і поняття. Вирішення завдань, пов'язаних із семантичними полями в лексиці, дає змогу інакше розглянути вищезазначені питання.

На думку Г.С. Щура, найбільш поширеними словосполученнями з компонентом «поле» в лінгвістиці є функціонально-семантичне поле, морфемне поле, фонемне поле, словотвірне поле, лексемне поле, семантичне поле, мікро- і макрополя, поле множинності, модальне поле, компаративне поле, поле ствердження, поле заперечення, поле особи, граматико-лексичне поле та інші [3].

У мовознавстві можна простежити два шляхи вивчення семантичних полів. Одна група вчених, таких як Л. Вайстбергер та Й. Трір, вивчали парадигматичні відносини між лексичними одиницями мови, тобто парадигматичні поля. До парадигматичних полів вони відносили найрізноманітніші класи лексичних одиниць, тотожних за тими чи іншими змістовими ознаками: лексико-семантичні групи слів, синоніми, антоніми та інші.

Вальтер Порциг вивчав синтагматичні поля – класи слів, що тісно пов'язані один з одним за вживанням, але ніколи не зустрічаються в одній синтаксичній позиції (наприклад, дієслово й іменник).

Вальтер Порциг вважає, що саме мова є сферою лінгвістичного дослідження, тому його «семантичні поля» представляють синтаксичні словосполучення з двох і більше слів, що є характерними для мови в той чи інший період часу. Смислові зв'язки слів певним чином характеризують структуру мови загалом, встановлюються насамперед між дієсловами та прикметниками, які виконують предикативну функцію в реченні, а також іменниками.

На думку Порцига, поля – словесні комплекси, які являють собою прості співвідношення, що складаються з дієслова та суб'єкта або об'єкта, прикметника та іменника. Подібні співвідношення створюють загальні значення, які автор називає «елементарні поля значень».

Мовне значення, за Порцигом, визначається через його відношення до всіх інших значень. При цьому, на відміну від Й. Тріра, В. Порциг допускає самостійність слів, членів «елементарних полів значень».

Цей підхід поширився на широке коло явищ і отримав подальшу розробку в дослідженнях вітчизняних лінгвістів, які трактують різні синтаксичні комплекси як семантико-синтаксичні поля.

Вальтер Порциг простежує смислові відносини слів у таких словосполученнях:

- між дією і предметом (або інструментом), за допомогою якого воно відбувається (йти – нога);
- між дієсловами дії, які вимагають одного суб'єкта, і власне самим суб'єктом (гавкати – собака);
- між дієсловом і певним граматичним доповненням, якого воно вимагає (рубати – дерево);
- між дієсловами та прикметниками (сліпий – сліпнути).

Синтагматичне поле у Вальтера Порцига – це поєднання двох або більше слів, що являє собою певну семантичну єдність, зумовлену як лексичним змістом поєднаних слів, так і відповідною моделлю їх синтаксичних відносин [5].

Л.М. Васильєв виділяє ще один тип полів – комплексний. Він говорить про те, що у разі складання парадигматичних і синтагматичних смислових полів утворюються комплексні поля. Такими полями є, наприклад, словотворчі ряди, що включають слова різних частин мови разом з їх парадигматичними корелятами (наприклад: вчитель/викладач ... /вчить/ наставляє ... /учня/студента ...). Так, наприклад, поле «чоловік» в англійській мові відноситься до комплексного поля, оскільки в його склад входять найрізноманітніші класи лексичних одиниць, тотожні за смисловими ознаками й об'єднані синтаксичним значенням [1].

У разі вивчення словникового складу як цілісної системи можливий двоякий підхід. Можна виходити зі словникового складу як сукупності елементів і розглядати їх різноманітну структурну організацію в рамках різних класів слів; можна також виходити з окремих лексичних одиниць і встановлювати їх тотожні системні відносини у невеликій єдності.

У першому випадку розкриваються найбільш загальні властивості і відносини, характерні для словникового складу; другий підхід дає змогу глибше пізнати структуру лексики такої мови; специфічні риси лексики такої мови досягаються шляхом аналізу лексичних відносин окремих номінативних одиниць. Узагальнююча характеристика лексичних відносин передбачає детальний аналіз елементарних одиниць і мінімальних сукупностей.

Окремий лексичний елемент включається в різні сукупності слів за допомогою своєї словотворчої структури, семантики, стилістичної значущості тощо. Ці сукупності слів (поля) являють собою відносно замкнуті класи елементів, утворюють центральний шар; периферійну сферу становлять лексичні одиниці, що належать до такого класу лише завдяки деяким диференціальним властивостям, а по інших належать до іншого поля. Рис. 1.

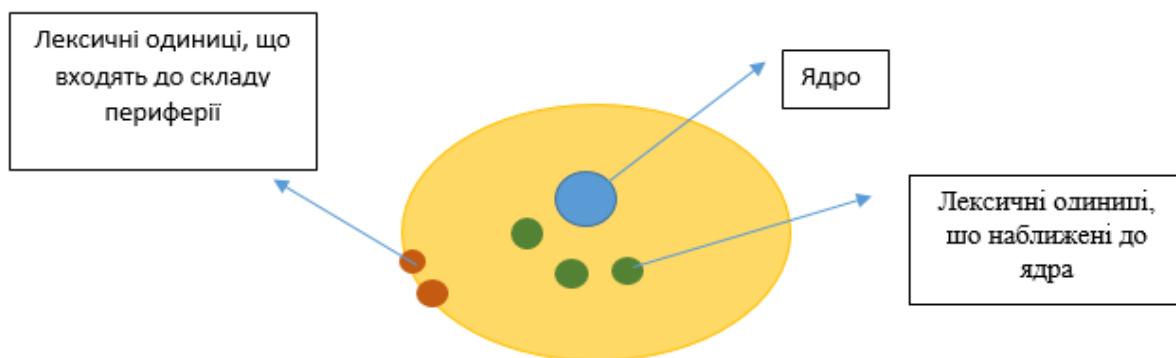


Рис. 1. Структура лексико-семантичного поля

Лексико-семантичне поле утворює лексичні одиниці, які вступають у взаємні внутрішньомовні, зовнішньомовні і позамовні відносини.

Основним організуючим фактором є конфігурація семантичних диференційних ознак. «Вузловими точками» є слова, які включаються в поле завдяки інваріантному значенню.

На периферії розташовуються слова іншої комунікативної значущості (наприклад, діалектизми, архаїзми) і слова, які включаються в поле через їх можливе варіативне значення. За своїм інваріативним значенням такі слова належать до іншого лексико-семантичного поля.

Окремі мікросистеми (поля) словникового складу також не тільки взаємопов'язані, а й накладаються одне на інше.

У зв'язку з цим особливого значення набувають такі питання: лексичні відносини, особливості структури такого поля; конфігурації елементарних полів; шляхи включення периферійних слів у лексичну систему; лексичні шари з найбільш стійкою і найбільш вільною структурною організацією; умови семантичних змін в елементах поля у разі зміни значення одного елемента, а також співвідношення окремих полів один з одним.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Теорія поля охоплює безліч різноманітних точок зору, які являють собою досить вагомий варіанти спільної ідеї – ідеї семантичного зв'язку слів одне з одним у мові.

Представлена теорія поля виявилася результативною, тому що за допомогою поняття «поле» лінгвістам удалося реалізувати ідею про наявність певної структурної величини, яка об'єднує лексику в лексико-семантичну систему, де кожна лексема пов'язана з іншою за якоюсь з ознак.

Польова модель дає нам уявлення про мову як про систему підсистем, які взаємодіють та перетинаються у своїх значеннях одне з одним. Згідно з цією моделлю мова представлена нам як функціонуюча система, в якій відбуваються постійні перебудови елементів і відносин між ними.

У процесі структурування поля розкриваються діалектичні зв'язки між мовними явищами і немовною дійсністю, механізм їх зв'язку між собою, виявляються особливості мовної свідомості, розкриваються її національно-специфічні риси. Поле являє собою одну з форм систематизації мовних значень у системі мови.

Для того щоб глибше пізнати лексичну цінність слова, необхідне комплексне вивчення його положення і функціонування у словниковому складі тієї чи іншої мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания* Geschicania. 1971. № 5. С. 105–113.
2. Долгих Н.Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии. *Филологические науки*. 1973. № 1. С. 89–98.
3. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 1974. 255 с.
4. Meyer R.N. Bedeutungssysteme. *KZ*. 1910. Pp. 358–366.
5. Porzig W. Wesentliche Bedeutungsteziehungen. *Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*. 1934. Pp. 70–97.
6. Trier Jost. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Dhte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts. Heidelberg: Winter, 1931, 347 p.

Е. В. Дашкова. Понятие «лексико-семантическое поле» и его структура. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена рассмотрению понятия «лексико-семантическое поле», его значения и структуры. Сложное иерархическое строение лексической системы языка проявляется в различных типах внешних связей слов – синонимических, антонимических, тематических и словообразовательных. Эти связи достаточно полно отражаются в существующих словарях. Однако крупнейшее объединение лексических единиц – семантическое поле – до последнего времени продолжает оставаться недостаточно рассмотренным в лексикографическом аспекте. Большое внимание уделяется подходу ученых к определению поля и его разновидностей в современной лингвистике. В статье подробно рассмотрена структура лексико-семантического поля и его элементы.*

Обращается внимание на многогранность и недостаточную изученность проблемы лексико-семантического поля.

Ключевые слова: *слово, лексико-семантическое поле, семантика, значение, группы слов.*

K. Dashkova. The concept of the “lexico-semantic field” and its structure. – Article.

Summary. *The article is devoted to the consideration of the concept of the “lexico-semantic field”, its meaning and structure. The complex hierarchical structure of the lexical system of the language is manifested in various types of external relations of words – synonyms, antonyms, thematic groups and word formation. These links are fully reflected in existing dictionaries. However, the largest union of lexical units – the semantic field – still continues to remain undeveloped in the lexicographic aspect. Much attention is paid to the approach of scientists to the definition of the field and its varieties in modern linguistics. The lexico-semantic field is a very broad concept. It intersects the main issues of lexicology, polysemy, synonymy, antonymy, the problem of the relationship of word and concept. Solving problems associated with semantic fields allows us to consider the above problems in a different way.*

Much attention is given to the approach of scientists to the definition of the field and its structure in modern linguistics. Field theory takes into account many different points of view, which are quite powerful variants of the general idea – the idea of meaningful communication of words among themselves in language.

Key words: *word, lexico-semantic field, semantics, meaning, word groups.*

О. В. Дейчаківська
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

ПРЕДИКАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ – МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМПЛІМЕНТУ

Анотація. У статті розглянуто особливості вираження мовленнєвого акту компліменту за допомогою предикативних прикметників – компонентів структури *Vcop+Adj*.

Ключові слова: мовленнєвий акт, експресив, адресант, адресат, комунікативна ситуація.

Постановка проблеми. Комплімент як мовленнєвий акт був і залишається предметом вивчення як українських, так і зарубіжних дослідників [2; 5; 8]. Діахронний розвиток компліменту на матеріалі німецьких літературних творів здійснено в роботі Ю. Микитюк [1]. Водночас у центрі уваги мовознавців перебувають як власне лінгвістичні, так і психолінгвістичні та комунікативні аспекти компліменту. Про те, що аналізований мовленнєвий акт і надалі залишається об'єктом дослідження засвідчує і багато визначень компліменту з огляду на його різноаспектність.

Дж. Серль і Д. Вандервекен [7] зазначають, що комплімент вживається для того, щоб виразити адресату схвалення з боку адресанта. При цьому заздалегідь припускається, що у разі висловлювання компліменту адресату приписується щось «добре» (це можуть бути риси характеру адресата, певні здібності, уміння, якась власність адресата), щось, що позитивно оцінюється і мовцем, і слухачем. Здебільшого компліменти мають оцінку «добре» для слухача і навіть якщо компліменти стосуються третьої особи, вони можуть бути непрямими компліментами адресатові [5, с. 465–466].

Компліменти виражають позитивну оцінку, що загалом відбувається в щоденних розмовах серед комунікантів рівних за статусом або ж звучить з уст когось, хто є вищим за статусом. Шляхом обміну компліментами створюється атмосфера довіри, коли один із партнерів може бути впевненим в іншому.

Конвенції обміну дають учасникам спілкування схему інтерпретації соціальних позицій, дій та інтенцій. Таким чином поведінка партнерів стає прогнозованою і передбачуваною. Це, своєю чергою, дає змогу учасникам взаємно визначати перспективи подальших учинків, уникати невдач, тобто можна говорити про когнітивну функцію, яку виконують компліменти [2, с. 132]. Компліменти використовують для того, щоб розпочинати розмову або ж вирівнювати хід розмови між комунікантами. Найчастіше стимулом для компліменту є внутрішній світ адресата, зовнішність, позитивні риси характеру, професійні або ж високі моральні якості співрозмовника, його досягнення, а також (значно рідше) власність.

Відповідно до класифікації Дж. Серля [6] всі мовленнєві акти позитивної оцінки належать до експресивів.

У теорії П. Браун і С. Левінсона висловлювання компліменту розглядається як «позитивна стратегія ввічливості» [4]. Комплімент, який роблять в інтересах співрозмовника, передбачає його включення в систему цінностей суб'єкта, сприяє розвитку взаємин комунікантів.

Незважаючи на низку визначень компліменту як мовленнєвого акту, досі відсутній аналіз власне засобів, за допомогою яких комплімент знаходить своє мовне вираження. Так само не було зроблено вивчення структур у контексті їхнього функціонування як центральних чи близьких до центральних засобів вираження компліменту (такими можуть виступати предикативні прикметники в моделі *Vcop+ Adj*).

Прагматичний аспект предикативних прикметників також не був предметом спеціального вивчення. А проведений структурно-семантичний аналіз структури *Vcop+Adj* засвідчує, що в тих випадках, коли у функції предикатива виступають прикметники оцінки, уся структура виражає експресивні мовленнєві акти.

Метою статті є аналіз прагматичних особливостей предикативних прикметників зі структурою *Vcop+Adj*. Актуальність дослідження полягає у використанні функціонального підходу до вивчення мови, характерного для сучасних мовознавчих студій. Аналізована структура найчастіше функціонує для вираження експресивів. Зазвичай це мовленнєві акти вибачення, вдячності, висловлення компліменту.

Висока частотність саме цих мовленнєвих актів засвідчує, що нині в центрі уваги перебувають ті мовленнєві дії, які слугують повідомленням про психологічний стан мовця, його вміння висловлювати свої почуття і таким чином впливати на емоційний стан адресата. Окрім дієслів, які виражають ці мовленнєві акти, до засобів вираження належать і предикативні прикметники, прагматичним особливостям яких не приділялося належної уваги.

Матеріал і методи дослідження. Матеріал дослідження одержаний суцільною вибіркою із творів сучасної англійської та американської літератури (загальний обсяг 15 000 с.). Для досягнення мети було використано загальнонауковий метод *опису* для визначення особливостей предикативних прикметників у функції компліменту; метод *інтен-аналізу*, який дає змогу визначити комунікативні наміри мовців під час висловлення компліментів та розкрити прихований зміст імпліцитних мовленнєвих актів; метод *дискурсивного аналізу*, який допоміг визначити вплив позамовних чинників на висловлення компліментів; методом *кількісного підрахунку* виявлено найчастотніші прикметники, які трапляються у функції компліменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іntenцією компліменту є вираження емоцій, встановлення солідарності та комунікативної рівноваги. Використання компліменту для реалізації зазначеного наміру передбачає як поінформованість про фоніві знання співрозмовників, так і уявлення про психологічну характеристику людини і специфіку комунікативної взаємодії. Все це свідчить про комплексний характер інтенціонального змісту компліменту [2, с. 145]. Тобто компліменту властива прагматична багатозначність.

Поліінтенційність компліменту. До інтенцій, які експліцитно виражає висловлювання компліменту, належать:

а) вияв захоплення:

- *Why are you looking so lovely tonight?*
- *Because I'm looking forward to dining with you* [15];

б) визнання і повага:

- *I'm delighted you're both so intelligent about him* [11];

в) визнання професійних якостей, досягнень:

– *He's always so much more aware of what he's doing than you think* [11]. У цьому разі йдеться про відомого художника.

г) встановлення солідарності, зокрема шляхом вияву симпатії. У таких випадках, навіть якщо йдеться про третю особу, скажімо, про родича чи близьку людину, дія компліменту звернена і на слухача. У наведеному діалозі родичі обмінюються схвальними відгуками стосовно свого небожа, тобто роблять комплімент один одному.

- *He's a thoughtful young man. Rudolph said.*

<...>

- *He's a beautiful young man. Gretchen said.*

- *Maybe you're more perceptive than I am, was all that Rudolph has answered.*

- *Or more vulnerable. She smiled* [17].

г) вказівка на причину, яка спонукає зробити комплімент:

- <...> *But how sympathetic you are today, Arthur! Really Sybil has done you a great deal of good* [18].

Несподівано доброзичливе ставлення племінника до себе тітка пояснює впливом на нього його нареченої.

д) бажання мовця позитивно вплинути на адресата, підбадьорити його, спонукати продовжувати розпочату справу. Так, намагаючись переконати дружину, що їй слід продовжувати писати оповідання, чоловік робить комплімент щодо вже написаних робіт. Одночасно він намагається не перебільшувати їхніх позитивних сторін, щоб його слова не виглядали як лестощі.

– *I think these are quite good, Brooks says finally. They certainly need a little polishing, and I'm not sure of the plausibility of either ending <...> but – yes, they're definitely worth working on, I'd say* [14].

Особливості мовних засобів вираження компліменту у разі вживання структури Vcop+Adj.

Як і щодо мовленнєвого акту «вдячності» лінгвісти розрізняють фатичний та щирий комплімент. Комплімент вважається фатичним, якщо він наближається до ритуалізованого мовленнєвого висловлювання, яке вживається в стереотипних ситуаціях.

Але коли комплімент виражають за допомогою прикметника, то навряд чи може йтися про етикетний комплімент. Усі квалітативні прикметники (за винятком прикметників на позначення кольору, ваги, розміру, температури, як і за винятком відносних прикметників) мають той чи інший ступінь оцінки, тому

може йтися лише про градуїзованість, тобто наскільки емоційними та експресивними є компліменти, виражені прикметниками.

Ті емоції, що їх відчуває мовець, роблячи комплімент слухачеві, підсилюються за допомогою різних інтенсифікаторів.

– *You look **nice** today. <...> I mean **extra nice*** [16].

У такому висловлюванні юнак хоче підкреслити, що дівчина, яка йому подобається, дуже гарно виглядає на момент, коли їй роблять комплімент.

Ті ж відчуття опановують іншого юнака в момент, коли він висловлює компліменти стосовно зовнішності дівчини, в яку закоханий.

– *It (Your hair) looks **so shiny**...* [9].

– *It (your hair) looks **very soft*** [9].

– *Why, Denis, she exclaimed, you look **perfectly sweet** in your white trousers* [13]. Цього разу виглядом юнака захоплена молода жінка. Щирий захват підкреслює вживання питального займенника на початку речення.

– *Oh, **how charmingly** you get **angry**, she said. – I wish I had that faculty* [12].

В останньому прикладі забарвлене легкою іронією захоплення щодо здатності сердитися підсилюється вживанням вигуку.

У наведених прикладах інтенсифікаторами виступають прислівники – “**extra**”, “**charmingly**”. Крім того, часто натрапляємо на інтенсифікатори “**so**”, “**quite**”. Цілком закономірно, що на синтаксичному рівні для вираження компліменту використовуються речення із вигуками та питальними займенниками для підсилення експресивності.

У разі висловлення компліменту великого значення набуває статус слухача і мовця. Якщо статус співрозмовників є однаковим, то реакція слухача зазвичай є позитивною, ввічливою, з імпліцитним бажанням зменшити можливе перебільшення.

– *Hulloa, Julia, what's the matter with you tonight? Gosh, you **look swell**. <...> – Why, you don't look a day more than twenty-five”.*

– *With a son of fifteen it's no good pretending I'm **so terribly young** any more. I'm forty and I don't care who knows it”* [15].

Саме тому, що комплімент висловлює партнер актриси, виконавець головної чоловічої ролі у виставі, де вони разом грають, реакція актриси є цілком позитивною.

Проте реакція є цілком іншою, якщо комплімент висловлює людина, яка за соціальним статусом є нижчою. У наведеній розмові це масажистка акторки. Реакція актриси є поблажливою, сповненою легкою іронією і загалом засвідчує, що такий комплімент не має для неї великої ваги.

– *When you came in just now, like a whirlwind, she (the masseuse) said, I thought you looked **twenty years younger**, your eyes were shining something wonderful.*

– *Oh, keep that for Mr. Gosselyn, Miss Philips. <...> I feel like a two-year-old* [15].

Ту ж реакцію ми можемо спостерігати і у випадку, коли сусідка – дружина фотографа – «наважилася» зробити комплімент подрузі одного з багатіїв, який купив для неї помешкання, де й відбувається вечірка.

– *I like your dress, remarked Mrs. McKee. I think it's **adorable**.*

Mrs. Wilson rejected the compliment by raising her eyebrows in disdain.

– *It's just a crazy old thing, she said. I just split it on sometimes when I don't care what I look like.*

– *But it looks **wonderful** on you, if you know what I mean* [10].

Злегка піднявши брови, господиня показує цим, що не сприймає сказане як комплімент, та відповідає, що це річ, яку вона одягає, коли в якийсь момент не може вбрати чогось іншого, хоча сукня, безперечно, є гарною та личить їй.

У разі компліментів може йтися і про непрямий комплімент – коли він є частиною або ж поєднується з іншим компліментом. Тобто коли семантичний і прагматичний контент висловлювання не збігаються. Коли йдеться про імпліцитний комплімент, то експліцитно він може бути виражений як докір.

– *<...> You know **how fond** Julia is of you, you mustn't be **jealous**, you know, if she has other friends”* [15].

У розмові з подругою актриси чоловік, докоряючи їй, що вона надто ревниво ставиться до нових друзів його дружини, водночас робить і комплімент стосовно її відданості, яку і він, і його дружина високо цінують.

Негативна семантика предикативних прикметників, що експліцитно виражає докір, насправді є імпліцитним компліментом, а навіть прихованим виявом захоплення.

Висновки. Аналіз компліменту, вираженого моделлю $V_{cop}+Adj$, засвідчує його приналежність до класу експресивів – мовленнєвих актів, що виражають розуміння, співчуття, вибачення і спрямовані на зміну психологічного стану адресата. До необхідних умов успішної реалізації компліменту належить існування спільних фонових знань співрозмовників, психологічна та ситуативна пресупозиція, що полягає в бажанні висловити адресату позитивні емоції.

Проведене дослідження засвідчує, що до найчастотніших прикметників, які є мовним вираженням компліменту, належать прикметники “**nice**”, “**kind**”, “**young**”, “**good**”. Поряд із дієсловом-зв’язкою “**be**” часто натрапляємо на дієслово “**look**”, коли висловлюється комплімент стосовно зовнішності адресата. Предикативні прикметники вживаються із різноманітними інтенсифікаторами, але, як правило, у простих непоширених реченнях, які проте можуть входити до складнопідрядних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Микитюк Ю.В. Комплімент як мовленнєвий акт (на матеріалі німецькомовних драматичних творів XVII–XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02. 04. Львів. 2017. 21 с.
2. Трофимова Н.А. Экспрессивные речевые акты. Семантический, прагматический, грамматический анализ : монография. Санкт-Петербург : Изд-во ВВМ, 2008. 376 с.
3. Beetz M. Komplimentierverhalten im Barock. Aspekte linguistischer Pragmatik an einem literarhistorischen gegenstandsbereich. Pragmatik. Theorie und Praxis: Amsterdamer Beiträger zur neueren Germanistik. Amsterdam : Rodopi, 1981. S. 135–181.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. 347 p.
5. Holmes J. Compliments and Compliment Responses in New Zealand English. *Antropological Linguistics*. Vol. 28 (4). 1986. Pp. 487–508.
6. Searle J. Expression and Meaning. Cambridge : Cambridge University Press. 1979. 187 p.
7. Searle J., Vanderveken D. Foundations of Illocutionary Logic. Cambridge : Cambridge University Press. 1985. 227 p.
8. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: the Semantics of Human Interaction. Berlin. u.a. : de Gruyter, 1991. 502 p.
9. Desai K. The Inheritance of Loss. New York : Grove/Atlantic. 2006. 357 p.
10. Fitzgerald F. The Great Gatsby. Kyiv : Znannia. 2013. 198 p.
11. Fowles J. The Ebony Tower. Eliduc. The Enigma. Moscow : Progress Publishers. 1980. 246 p.
12. Hemingway E. Fiesta. Moscow : Miedzhdunarodnyie Otnoshenija. 1981. 248 p.
13. Huxley A. Crome Yellow. Moscow : Progress Publishers. 1976. 278 p.
14. Laurence M. The Diviners. Toronto : McClelland@Stewart. 1995. 493p.
15. Maugham S. Theatre. Moscow : Vyssaja Skola. 1985. 223 p.
16. Ng C. Little Fires Everywhere. New York : Penguin Press, 2017. 338 p.
17. Show I. Rich Man, Poor Man. New York : Delacorte Press. 1970. 629 p.
18. Wilde O. Lord Arthur Seville’s Crime. Kyiv : Znannia 2017. 222 p.

О. В. Дейчакивская. Предикативные прилагательные как средство выражения комплимента. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются особенности выражения речевого акта «комплимент» при помощи предикативных прилагательных – компонентов структуры $V_{cop}+Adj$.

Ключевые слова: речевой акт, экспрессив, адресант, адресат, коммуникативная ситуация.

O. Deychakivska. The predicative adjectives as a means of expressing compliment. – Article.

Summary. The article deals with the study of the predicative adjectives as a means of expressing compliment within the structure $V_{cop}+Adj$.

Key words: speech act, expressive, addresser, addressee, communicative situation.

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті проводиться аналіз, систематизація та узагальнення наукових думок щодо поняття компетентності та професійно орієнтованої компетентності майбутнього вчителя іноземної мови. Визначено місце досліджуваної компетентності та її значення у професійній підготовці вчителя.

Ключові слова: компетентність, професійно орієнтована компетентність, комунікація вчителя, майбутній учитель іноземної мови.

У сучасному суспільстві утверджується залежність майбутнього держави від якостей особистості професіонала своєї справи, яких він набуває в процесі професійної підготовки. Особлива роль у суспільному розвитку відводиться вчителю. Компетентний та кваліфікований педагог має змогу організувати освітній процес на засадах співробітництва, толерантності та підтримки кожної дитини. Вимоги, які висуває сучасний ринок праці до умінь, навичок та професійних компетентностей майбутнього вчителя, потребують перегляду завдань і пошуку новітніх підходів до формування наукової, методичної, предметної компетентностей майбутніх учителів іноземної мови, у тому числі й комунікативної компетенції як одного з найважливіших складників їхньої професійно-педагогічної компетентності.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Наукові основи фахової підготовки вчителя були предметом дослідження О. Абдулліної, А. Алексюка, Г. Балла, І. Зязюна, В. Кан-Каліка, Н. Ничкала, В. Семиченко, які розкрили сутність педагогічних умінь та механізми їх формування.

Теоретичні засади компетентнісного підходу закладені в працях В. Байденка, І. Зимньої, Л. Карпової, А. Маркової, О. Пометун, В. Сластьоніна, А. Хуторського та інших сучасних науковців.

У науковій літературі лінгвістичного, психологічно-педагогічного та методичного характеру особлива увага приділяється розгляду шляхів формування професійної компетентності вчителя іноземної мови. У працях С. Ніколасової, О. Бігич, О. Шерстюк, О. Кузнецової розглядаються теорія і практика формування методичної компетентності вчителя іноземних мов, дається теорія обґрунтування критеріїв та ознак сформованості лінгвосоціокультурної компетенції майбутніх учителів, аналізуються характерні риси інформаційно-пошукової компетентності вчителя іноземних мов. Такі напрацювання послужили теоретичною основою для розкриття в нашому дослідженні особливостей формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів іноземної мови.

Разом із тим у дослідженнях багатьох сучасних авторів зазначається, що нині необхідне системне дослідження теоретичних і практичних питань формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів іноземної мови, яке визначається потребою загальноосвітньої школи у добре підготовлених педагогах.

Актуальність нашого дослідження пов'язана з тим, що зміни в сучасній школі зумовлюють нові підходи до методико-лінгвістичної професійно орієнтованої підготовки студентів, її вдосконалення та оновлення.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є визначення шляхів формування комунікативної професійно орієнтованої компетентності майбутніх учителів іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід у працях українських учених І. Пальшкової, І. Шапошникової, О. Пометун розглядається з двох сторін. З одного боку, це таке структурування змісту професійної освіти, яке включає набуття студентами компетентностей як результативного компонента освітнього процесу. З іншого боку, це підготовка майбутніх учителів до формування в учнів відповідних ключових та предметних компетентностей [6, с. 46].

Крім того, встановлено ієрархію ключових, галузевих та предметних компетентностей з позицій системного підходу, який передбачає тісний взаємозв'язок та взаємозалежність компетентностей кожного рівня, розроблено загальні питання реалізації компетентнісного підходу для освітніх галузей [8, с. 66].

Відповідно до лінгвістичного трактування компетентний працівник – такий, який має достатні знання у якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий, який володіє знаннями, кваліфікований, має певні повноваження, повноправний, повновладний [3, с. 235]. Компетенція – це коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи, коло питань, у яких така особа має повноваження, знання, досвід [11, с. 21]; сукупність знань, навичок, умінь, сформованих у процесі навчання тої чи іншої дисципліни, а також здатність до виконання певної діяльності; професійна компетенція – здатність до успішної професійної діяльності [10]; компетенція спеціаліста – єдність знань, професійного досвіду, здатності діяти і навичок поведінки індивіда, зумовлених заданою ситуацією, її метою і посадою індивіда [12]. Компетентність – це: 1) володіння компетенцією; 2) володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь; 3) коло повноважень якоїсь установи або особи, коло питань, у яких така особа володіє знаннями і досвідом [2, с. 294].

Як бачимо, всі дослідники виділяють такі складники компетентності фахівця, як наявність професійних знань, умінь та навичок, необхідних для розв'язання конкретних проблем, тобто фактично розглядають компетентність як сукупність стратегій, необхідних для творчої реалізації вчителя. Компетентність мусить бути реалізована в певній конкретній ситуації, а інакше вона є лише потенцією майбутнього фахівця. Компетентним є вчитель, який може використати набуті знання, уміння, досвід для розв'язання проблем у конкретних умовах професійної діяльності [5, с. 143]. Позитивний кінцевий результат цієї діяльності можливий лише тоді, коли людина глибоко зацікавлена в цьому, тобто розвинена її мотиваційна сфера. Поєднання знань, умінь та позитивної мотивації професійної діяльності, а також ініціативи, організаторських здібностей сприяють розвитку компетентності педагога, що виявляється в його здатності моделювати та оцінювати власні професійні дії як завчасно, так і на далеку перспективу. Про стан професійної підготовки майбутніх учителів свідчать як кінцеві показники їхньої готовності до роботи з дітьми, так і проблеми, які виникають у процесі навчання.

Фахівці у галузі дослідження компетентностей вказують, що «будь-який крок у напрямі до ефективної освіти, тобто до навчання, спрямованого на розвиток компетентності, спричиняє значну зміну ролі вчителя. Ця зміна передбачає перехід від концепції викладання як передачі повідомлень до концепції викладання як сприяння розвитку. Перехід до справжньої освіти включає несподівані для багатьох зміни в уявленнях про природу суспільного розподілу і шляхи управління ним, несподівані зміни в ролі вчителя і нові уявлення про компетентність учителів» [5, с. 230].

Компетентність майбутнього вчителя іноземної мови, на думку С. Ніколаєвої, утворена чотирма блоками компетенцій:

- 1) іншомовною комунікативною компетенцією, до складу якої входять мовна, мовленнєва та соціокультурна компетенції;
- 2) власне професійною компетенцією, що поєднує філологічну, психолого-педагогічну та методичну компетенції;
- 3) іншомовною професійно-комунікативною компетенцією, у якій синтезовані мовна професійно орієнтована компетенція, мовленнєва професійно орієнтована компетенція та соціокультурна професійно орієнтована компетенція;
- 4) загальною компетенцією, яка об'єднує інструментальну, міжособистісну та системну компетенції [7, с. 15].

Конкретизуючи досліджувані терміни зазначимо, що під комунікативною професійно орієнтованою компетентністю розуміємо «сукупність професійно-педагогічних умінь, які забезпечують готовність вчителя до здійснення навчальної діяльності, і володіння ним іноземною мовою як засобом професійної комунікації у полікультурному та багатомовному освітньому просторі».

Поняття комунікативної професійно орієнтованої компетентності вчителя розкриває суть комунікативного підходу в навчанні іноземної мови. Термін «комунікативна компетенція» був уперше використаний Д. Хаймсом у 1966 р. Учений розробив теорію навчання мови і трактував комунікативну компетенцію як внутрішнє знання ситуативної доцільності мови [13, с. 13]. Упродовж кількох десятиліть після цього поняття «комунікативна компетенція», яке часто вживалося як синонімічне до поняття «комунікативна компетентність», набуло багатьох трактувань як у працях зарубіжних, так і вітчизняних учених, зокрема розглянуто його лінгвістичні, прагматичні, соціолінгвістичні та інші аспекти [14].

Досі наявні різні погляди і на структуру цієї комунікативної компетентності. Традиційно виділяють 4 компоненти: граматичний (слова і правила), соціолінгвістичний (правильність), дискурсивний (зв'язність і логічність) та стратегічний (доречне використання комунікативних стратегій) [13, с. 19]. Крім цього, учені, які, зокрема, вивчали питання методики викладання іноземних мов (О. Ломакіна, І. Бім,

Р. Мілбруд, І. Максимова), виділяють такі компоненти, як прагматичний, когнітивний, інформативний, дискурсивний, соціокультурний, психологічний та ін. У Державному стандарті базової середньої освіти виділено такі складники, як мовна, мовленнєва, соціокультурна і діяльнісна (стратегічна) [4, с. 15].

Структурними елементами комунікативної професійно орієнтованої компетентності майбутнього вчителя іноземної мови є знання, професійні уміння та навички. Знання як центральний елемент мають поліморфну структуру і включають загальні знання, предметні знання, знання про об'єкт навчання, загальні педагогічні знання та методичні знання. Усі ці знання разом із процедурними та методологічними становлять систему професійних знань учителя іноземної мови. При цьому системоутворюючим елементом є методичні знання, оскільки знання іноземної мови, педагогіки, психології та інших базових і суміжних з методикою наук набувають певної методичної спрямованості. Знання суміжних наук не використовуються у чистому вигляді: вони інтегруються, трансформуються крізь призму методичних ідей, концепцій, принципів навчання, утворюючи систему професійних знань учителя іноземної мови [9, с. 118].

Другим компонентом у структурі комунікативної професійно орієнтованої компетентності вчителя іноземної мови є професійні навички й уміння, які зазвичай визначаються згідно з основними функціями вчителя іноземної мови [1, с. 21–22] (комунікативно-навчальною, розвиваючо-виховною, конструктивно-планувальною, гностичною, організаторською).

З огляду на це основні практичні навички й уміння майбутнього вчителя іноземної мови мають охоплювати:

- комунікативно-навчальні навички й уміння застосовувати різноманітні навчальні методи, форми, прийоми і сучасні технології навчання учнів (комунікативно-навчальна функція);
- проєктувальні навички й уміння вирішувати завдання формування та розвитку інтелектуальної та емоційно-вольової сфер особистості учня, його пізнавальних та розумових сил на матеріалі іноземної мови, а також вирішувати завдання виховання учнів засобами іноземної мови й іншомовної культури (розвиваючо-виховна функція);
- конструктивно-планувальні навички й уміння планувати і творчо конструювати процес іншомовної освіти загалом, а також її конкретних аспектів (навчального, пізнавального, виховного, розвиваючого) з урахуванням особливостей учні;
- гностичні навички й уміння аналізувати вітчизняні й зарубіжні навчально-методичні комплекси з іноземної мови; добирати підручник, прогнозувати труднощі засвоєння учнями мовленнєвого матеріалу, які відповідають віковим особливостям учнів; вивчати та узагальнювати досвід вітчизняної і зарубіжної іншомовної освіти (гностична функція);
- організаційні навички й уміння реалізовувати плани (занять, робочі плани, плани позааудиторної роботи) з урахуванням особливостей учнів; творчо розв'язувати методичні завдання в процесі іншомовної освіти (організаторська функція в органічному зв'язку з гностичною та конструктивно-планувальною функціями).

Основним у діяльності вчителя є наявність глибоких знань з дисциплін, які він викладає, та наукових галузей, суміжних з цими дисциплінами, а також уміння їх практичного використання у процесі освітньої діяльності. Однак знання у наш час старіють та оновлюються дуже швидко. Тому серед завдань професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови важливе місце посідає розвиток їхнього критичного мислення, тобто здатності відмежовувати нове, потрібне від неактуального, знаходити ефективні шляхи розв'язання проблем, відстоювати власну позицію.

У сучасних ринкових умовах дуже важливо, щоб майбутній учитель любив свою професію, відчував постійний інтерес до неї, розвивав свої природжені здібності у процесі професійної діяльності. Щоб сформувані такі якості у стінах ЗВО, необхідно розвивати у студентів позитивну мотивацію як навчальної, так і майбутньої професійної діяльності, яка організовує та стимулює їх.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасних державних документів про освіту, вітчизняних та зарубіжних науково-методичних джерел дає змогу стверджувати, що нині активно реалізується компетентнісно орієнтована парадигма професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови. У зв'язку з цим постає необхідність більш глибоких досліджень як специфіки цього процесу в українських вузах, так і структури та характеристик усіх складників комунікативної професійно орієнтованої компетентності вчителя іноземної мови.

Комунікативна професійно орієнтована компетентність вчителя іноземної мови, будучи інтегральною властивістю особистості, виявляється в сукупності таких структурних елементів, як знання, професійні уміння та навички. Наявність комплексу цих елементів забезпечує ефективність професійної діяльності вчителя іноземної мови та відповідає потребам сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. *Вища освіта України*. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». 2009. № 3 (дод. 1). С. 21–23.
2. Большой экономический словарь. / Под ред. А.Н. Азрилияна. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Институт новой экономики, 1997. 864 с.
3. Великий тлумачний словник української мови. / Укл. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2003. 925 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти від 30 вересня 2020 р. № 898.
5. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : науково-методичний посібник. / Під ред. І.Г. Єрмакова. Запоріжжя : Центріон, 2005. 640 с.
6. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічний складник : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2009. 375 с.
7. Ніколаєва С.Ю. Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці) : навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2008, 258 с.
8. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 65–69.
9. Савицька Т.В. Комплекс професійних умінь навчання аудіювання майбутніх учителів іноземних мов. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету*. 2003. № 12. С. 118–120.
10. Словник іншомовних слів. / Ред. Є.І. Мазніченко. Київ : Наукова думка, 2000. 426 с.
11. Смирнова-Трибульська Є.М. Теоретико-методичні основи формування інформативних компетентностей вчителів природничих дисциплін у галузі дистанційного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (інформатика)». Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 44 с.
12. Спірін О.М. Теоретичні методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів інформатики за кредитно-модульною системою : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 300 с.
13. Canale M. and Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*. No. 1, pp. 1–47.
14. Guidelines for a language and culture learning program / by Carol J. Orwig is an extract from the LinguaLinks Library, Version 3.5, published on CD-ROM by SIL International. 1999.
15. Hymes D. On Communicative Competence. / In J.B. Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth : Penguin. 1972. Pp. 269–293.

М. З. Конева. Формирование коммуникативной профессионально ориентированной компетентности будущего учителя иностранных языков. – Статья.

Аннотация. В статье проводится анализ, систематизация и обобщение научных мнений относительно понятия компетентности и профессионально ориентированной компетентности будущего учителя иностранного языка. Определено место исследуемой компетентности и ее значение в профессиональной подготовке учителя.

Ключевые слова: компетентность, профессионально ориентированная компетентность, коммуникация учителя, будущий учитель иностранного языка.

M. Koneva. Formation of communicative professionally oriented competence of future teachers of foreign languages. – Article.

Summary. The article analyzes, systematizes and generalizes scientific opinions on the concept of competence and professionally oriented competence of the future foreign language teacher. The place of the studied competence and its significance in the professional training of a teacher are determined.

Key words: competence, professionally oriented competence, teacher communication, future foreign language teacher.

Ю. В. Панасюк

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Анотація. У статті подається загальна характеристика сучасної британської періодики, визначається шлях становлення однієї з найбільш потужних газетних імперій. У роботі представлений реферативний огляд провідних британських видань, які поділяються на якісний (*quality press, broadsheet*), орієнтований на суспільно-політичний контекст новин, та масовий (*penny-press, tabloid, yellow press*) сегменти. Масова преса поділяється на таблоїди середнього ринку (*mid-market tabloids*), орієнтовані на новини загального інтересу, та так звані «червоношапочні» таблоїди (*redtop tabloids*), головним рушієм яких є сенсація. У межах даного дослідження було виділено характерні риси: сенсаційна подача новин, ексклюзивні, часом шокуючі фотографії, крикливі заголовки, світські хроніки, кримінальні полоси тощо. Мова масових британських видань тяжіє до використання емоційно-експресивної лексики, оціночних мовних елементів, стилістичного синтаксису задля привернення та втримання уваги читача, оптимізації його сприйняття та розуміння матеріалу. Основний акцент приділяється визначенню класичних стандартів газетної журналістики у Британії. Зокрема, йдеться про вертикальну модель преси, високий рівень концентрації ЗМІ, укомплектованість британського ринку преси, адресність газет.

У статті розглядаються декілька основних груп читачів. До першої групи входять правляча еліта та представники бізнесу, до другої – «вищій середній клас» (заможна інтелігенція), третю та четверту групу складає «середній клас», де до третьої групи входять висококваліфіковані робітники, середня буржуазія та чиновники, а до четвертої – кваліфіковані працівники, дрібна буржуазія, рядові службовці. Передостання група включає в себе різноробочих та малозабезпечених, а остання – тих, хто знаходиться на дотаціях держави (учні, пенсіонери, безробітні).

Ключові слова: якісний сегмент, масовий сегмент, таблоїдна преса, стандарти газетної журналістики, щоденні та недільні видання.

Постановка проблеми. Британія сьогодні займає одне з лідируючих місць у світі за насиченістю пресою, а британські газети вже протягом декількох століть є взірцем класичного прикладу періодичного друку. Шлях становлення англійської періодики був досить довгим та складним – від рукописних листків новин, які здебільшого були створені для того, щоб повідомляти про прибуття торгових кораблів, до сучасних «друкованих китів», які вже не перше століття втримують свої позиції на арені національної періодики. Загалом же на сьогодні у Британії видається 160 щоденних газет, та 1300 недільних [13, с. 68], які відображають погляди різних політичних партій, висвітлюють економічне, суспільне та культурне життя, а також інформують аудиторію про різні події не тільки в країні, а й на міжнародному рівні. Дані національної статистики свідчать про те, що більше половини населення країни старше 15 років щоденно читає хоча б одну загальнонаціональну газету – 59% чоловіків і 50% жінок [6, с. 36].

Особливо гостро проблема визначення лінгвістичних аспектів британської періодики постає на сучасному етапі розвитку наукової філологічної думки, коли друковані видання зазнають значного впливу з боку новітніх технологій, зокрема виникнення інтернету зумовило зміни у формі та змісті подачі інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблема визначення лінгвістичних аспектів в сучасній британській періодиці набуває особливої уваги та стає предметом окремих досліджень не тільки в лінгвістиці, а й в багатьох інших галузях. Вивчення даного питання в контексті міждисциплінарних розвідок значно поглиблює та збагачує науку як таку.

Лінгвістичні аспекти сучасної британської періодики постають у фокусі досліджень українських, російських та західних науковців. Так, дану проблему в різний час розглядали Беглов С., Блавацький С., Бодрунова С., Дудченко Л., Краснобаєва Б., Павленко В., Пустовалов В., Соколов В. та інші. Серед західних дослідників необхідно виокремити праці Бріттона Ф., Джонстона Дж., Кліффа М., Конвея Е., Сміта А., Харрісона Дж. та інших.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виокремлення типових лінгвістичних рис, які характерні для сучасної британської періодики. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

1) визначити класичні стандарти газетної журналістики у Британії; 2) виокремити основні причини змін типології англійських газет; 3) виявити ключові категорії британської преси та визначити їхні характерні риси; 4) прослідити динаміку розвитку провідних британських видань.

Виклад основного матеріалу. Провідне місце британської преси на світовій арені зумовлене чітким дотриманням класичних стандартів газетної журналістики. Першим стандартом є вертикальна модель преси (функціонування загальнонаціональних газет на рівні з регіональними та місцевими, які є рупором локальних новин). Крім того, лондонські газети водночас є національними. Другий стандарт – високий рівень концентрації ЗМІ. Майже вся британська преса знаходиться в руках семи компаній. Найбільші з них – News International Ltd., Trinity Mirror plc., Northern and Shell plc., Daily Mail and General Trust plc. На ці корпорації приходить 90% всього продажу друкованих видань Британії [5, с. 70]. Третій стандарт – укомплектованість британського ринку преси. Нові газети з'являються доволі рідко і тільки шляхом витіснення старих. Тому той факт, що майже кожна щоденна національна британська газета має своє недільне продовження (окрім «The Financial Times»), є аргументованим.

Ще одним важливим стандартом є адресність газет. Відомий дослідник та журналіст С. Беглов акцентує увагу на поділі читачів британської періодики на 6 груп. До першої групи входять правляча еліта та представники бізнесу, до другої – «вищій середній клас» (заможна інтелігенція), третю та четверту групу складає «середній клас», де до третьої групи входять висококваліфіковані робітники, середня буржуазія та чиновники, а до четвертої – кваліфіковані працівники, дрібна буржуазія, рядові службовці. Передостання група включає в себе різноробочих та малозабезпечених, а остання – тих, хто знаходиться на дотаціях держави (учні, пенсіонери, безробітні). Такого роду соціальний детермінатор був вагомою причиною змін типології англійських газет [1, с. 6–7].

Звідси випливає наступний стандарт – диференціація британської преси на якісну (quality press, broadsheet), орієнтовану на суспільно-політичний контекст новин, та масову (penny-press, tabloid, yellow press) [3, с. 91]. Крім того, масова преса поділяється на таблоїди середнього ринку (mid-market tabloids), орієнтовані на новини загального інтересу, та так звані «червоношапочні» таблоїди (redtop tabloids), головним рушієм яких є сенсація [4, с. 188]. Становлення масової популярної преси відбулося в кінці XIX ст. Першими масовими газетами прийнято вважати «The People», перший випуск якої вийшов у 1881 році, «The Daily Mail» (1896), «The Daily Express» (1900) та «The Daily Mirror» (1903). Останній є прикладом першого класичного британського таблоїду, засновником якого був Лорд Норткліф [3, с. 92].

Сьогодні масовий сегмент преси охоплює третю частину ринку британської періодики. До щоденних національних масових видань відносяться такі: «The Daily Express», «The Daily Mail», «The Daily Mirror», «The Sun». До недільних – «The Mail on Sunday», «The Sunday Express», «The Sunday Mirror», «The Sun on Sunday» та «The People». Домінантами таблоїдної періодики є: сенсаційна подача новин, ексклюзивні, часом шокуючі фотографії, крикливі заголовки, світські хроніки, кримінальні полоси, тощо. Мова масових британських видань тяжіє до використання емоційно-експресивної лексики, оціночних мовних елементів, стилістичного синтаксису задля привернення та втримання уваги читача, оптимізації його сприйняття та розуміння матеріалу. Мовознавець Н. Печетова наголошує увагу на тому, що у газетних текстах, особливо масової періодики, все частіше з'являються нелітературні лексичні елементи: просторічна лексика, сленг, арготизми, жаргонізми, професіоналізми. За словами дослідниці, популярність у газетних матеріалах таких елементів пов'язана зі зміною жанрової газетної парадигми публіцистичного стилю, а саме широким розповсюдженням жанрів, в основі яких лежить діалог. Це, перш за все, такі жанри, як бесіда, експрес-інтерв'ю, експрес-опитування [11, с. 2].

Якісний сегмент британської преси хоч і є меншим, проте він значно стабільніший. Такі щоденні видання, як «The Daily Telegraph», «The Times», «The Guardian», «The Financial Times», сформували головні критерії якісної преси, на які спирається світова друкована журналістика. Серед них: провідна роль політики та економіки на сторінках видань, широкий тематичний діапазон, аргументованість думок та точність фактів, лаконічність мови на ряду з інформаційною насиченістю, об'єктивність викладу матеріалу та його диференційованість, журналістська відповідальність [3, с. 91].

Вокабуляр якісних британських видань є менш експресивним за таблоїдний, надається перевага нейтральній лексиці, проте з елементами високого та низького стилів. Головною причиною є посилене авторське начало в матеріалах якісної преси, особливо в таких жанрах, як есе, аналітична стаття, прогноз [11, с. 2]. Проте на сучасному етапі і у публіцистичних матеріалах якісних британських газет нерідко можна зустріти елементи розмовного стилю, використані задля спрощення викладу матеріалу, а отже, і його розуміння, зближення встановлення комунікативного зв'язку з читацькою аудиторією та зближення

з нею, максимального донесення читачу тієї точки зору, яку хотів показати автор [10, с. 122]. Разом із щоденними британськими якісними виданнями існують і представники якісної британської недільної періодики, такі як «The Sunday Telegraph», «The Observer», «The Sunday Times».

Важливим є той факт, що на сучасному етапі Британія утримує положення потужної газетної імперії. Проте його значно послабили кризи накладів періодичних видань, або так звані «таючі тиражі», які мали негативний вплив на періодику усього світу, зокрема Британії. Дослідник С. Беглов зазначив, що за останнє десятиріччя XX століття у більшості англійських газет спостерігався «негативний баланс тиражів» [2, с. 240]. Найвищі позначки накладів друкованих видань Британії спостерігались у середині 50-х років минулого сторіччя (16,5 млн. для щоденних газет та 28 млн. для недільних). Цей час недарма називають бумом газетної індустрії. Проте до 90-х років наклад щоденних періодичних видань скоротився до позначки 15,1 млн., а недільних – 16,6 млн. [2, с. 240]. Головними причинами такої негативної динаміки стали економічна криза та зміна формату медіа-ринку. Телебачення набирало стрімких обертів, відбувалася перебудова рекламного бізнесу, більша частина якого зі сторінок газет перейшла на телебачення [7, с. 22]. За більш ніж перше десятиріччя XXI століття тираж британських друкованих видань знову впав: у щоденних газет – до позначки 13,1 млн., (у відсотковому відношенні тираж зменшився ще на 12%), недільних – до 12,7 млн., тобто зменшився на 17% [12, с. 194].

Так, щоденна газета «The Daily Telegraph» в останньому десятиріччі XX століття виходила накладом 1 млн. 113 тис. примірників, в 2012 році її тираж зменшився в половину і становив 547 тисяч екземплярів, а на сьогоднішній день він становить 385 тисяч. Не менш відома британська газета «The Guardian», що неодноразово була обрана газетою року, теж зазнала скорочення тиражу приблизно на 65% за останні 29 років (1990 – 430 тисяч екземплярів, 2019 – 152 тисячі) [9, с. 181].

Ще одне британське щоденне видання «The Daily Mirror», що у 1990 році посідало 2 місце за розміром накладу (3 млн. 129 тис.), зазнало зменшення тиражу більш ніж в 5 разів за останні 29 років. Сьогодні «The Daily Mirror» виходить накладом 583 тис. примірників [9, с. 182].

Визнаний лідер другої половини XX сторіччя таблоїд «The Sun» (у 1990 році газета виходила тиражем 3 млн. 936 тис. екземплярів) за вище зазначений період зменшив наклад приблизно на 60%.

Проте положення не всієї британської періодики погіршилося. Головна якісна газета Англії XIX ст. «The Times» в 1990 роках виходила накладом 432 тисячі, в 2012 році – 396 тисяч, проте на сьогоднішній день тираж «The Times» становить 440 тисяч екземплярів, що говорить про дуже позитивну динаміку [9, с. 182].

Ще одне періодичне якісне видання «The Financial Times», яке є єдиною британською газетою, що вийшла за рамки національних меж і стала глобальною, з кінця XX сторіччя зазнала збільшення накладу більш ніж на 50 тисяч екземплярів, що у відсотковому відношенні становить майже 20% (291 тис. у 1990 році, 356 тис. – у 2019) [7, с. 25]. Власником «The Financial Times» є медіахолдінг Пірсона, газета спеціалізується на аналітичних матеріалах зі сфери бізнесу та фінансів [5, с. 68]. Та навіть попри факт збільшення тиражу, редактор видання Джон Лойд стверджує, що за приблизними підрахунками, щоб покрити витрати, продаж ділового видання «The Financial Times» має становити 400–500 тис. друкованих примірників [8].

Аналіз тиражів якісної преси ще раз підтверджує її більш стабільне положення порівняно з масовою періодикою. Проте позитивних змін на рубежі тисячоліть зазнала і таблоїдна газета «The Daily Mail», тираж якої у 1990 році становив 1 млн. 670 тис. примірників, у 2012 – 1 млн. 844 тис., але на сьогодні наклад дещо зменшився і становить приблизно 1,5 млн. екземплярів.

Як вже зазначалося, майже всі щоденні британські газети, зокрема проаналізовані вище, мають недільне продовження (окрім «The Financial Times»). Негативний баланс тиражів за останні майже 30 років прослідковується в усіх без винятку недільних виданнях. Проте найменших втрат зазнали такі: «The Sunday Mail» (наклад зменшився приблизно на 21%) та «The Sunday Times» (приблизно на 38%). У той час як більшість недільних газет втратили більше 50% накладів.

Зміна тисячоліть ознаменувалася появою на медіа арені Інтернету, як такого, що невдовзі стане головним засобом інформації. Та на відміну від телебачення, розвиток якого мав негативний вплив на друковані ЗМІ, Інтернет відкрив нові можливості для періодики. Як результат, на сьогоднішній день близько 90% друкованих британських видань представлені в мережі. Крім того, все більше стає нормою вважати електронну форму газети основною, а друковану – додатковою [12, с. 197]. Так, С. Беглов наводить інформацію, що обсяги текстів, які британські газети видають на свої сайти, подвоюються кожні 3 місяці [2, с. 240].

Цікавим також є факт, що кількість читачів якісної преси в мережі є більшою, ніж читачів табloidної преси. Незважаючи на те, що тиражі друкованих масових газет вищі, ніж якісних. Це говорить про оновлення читачької аудиторії. Дослідник А. Пустовалов наводить таку можливу причину: «Ті читачі, що раніше не мали можливості читати більш дорогі якісні газети, зараз охоче роблять це онлайн» [12, с. 197]. Так, мережевий аналог «The Guardian» сьогодні є найпопулярнішим газетним сайтом і щомісяця збирає більше 4 млн. відвідувачів. Хоча і друкований тираж газети, як вже зазначалося, є одним із найменших в числі щоденних національних британських видань. Друге та третє місце посідають онлайн версії «The Daily Telegraph» з місячною аудиторією у розмірі 3,9 млн. читачів та «The Times» з кількістю користувачів близько 3 млн. [9, с. 180]. Обидва видання також є представниками якісних газет.

Висновки і перспективи. Проведений аналіз показує, що стійке положення англійської преси трохи похитнулося за останні десятиріччя. Скорочення тиражів зазнала як якісна періодика, так і масова. Хоча положення останньої за цей час було менш стабільним. Та незважаючи на це, можна впевнено стверджувати, що періодика залишається важливим сегментом сучасної медіасистеми Англії. Як пише Дж. Танстолл, ринок щоденної британської преси залишається найбільш конкурентним у світі, адже ні в якій іншій країні на щоденній основі не конкурує одразу 10 щоденних газет зі значними розмірами накладів [5, с. 69].

ЛІТЕРАТУРА

1. Беглов С.И. Британская печать на исходе века : учебн. пособ. Москва, 1995. 629 с.
2. Беглов С.И. Четвертая власть: британская модель. История печати Великобритании от «новостных писем» до электронных газет. Москва, 2002. 256 с.
3. Блавацький С. Табloidизація якісної преси в Британії. *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2007. Вип. 30. С. 91–102.
4. Бодрунова С.С. Британский рынок прессы и политический процесс. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2013. Вып. 1. С. 188–206.
5. Бодрунова С.С. Современные стратегии британской политической коммуникации. Москва, 2010. 423 с.
6. Варганова Е.Л., Гутова М.И., Иваницкий В.Л. Энциклопедия мировой индустрии СМИ : учеб. пособ. для студ. вузов / под ред. Е.Л. Варгановой. Москва : Аспект Пресс, 2006. 376 с.
7. Дудченко Л. Медіаринок ділової періодики Великої Британії: сучасний стан, традиції, типологія. *Образ*. 2014. Вип. 15. С. 19–28.
8. Журналістика 3.0. Как выжить СМИ в эпоху соцсетей и блогов. Сайт MMR. URL: <https://mmr.ua/show/zhurnalistika-30-kak-vyzhit-smi-v-epohu-socsetej-blogov/3489> (дата звернення: 22.09.2020).
9. Колісник О.М. Типологія газетної періодики. *Вісник ХДАК*. 2010. Вип. 29. С. 175–183.
10. Краснобаева Б.О. Сучасна американська публіцистика у комунікативно-функціональному дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2014. № 1(7). С. 217–227.
11. Павленко В.В. Лексико-стилістичні особливості матеріалів британських газет. *Наукові записки. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 37. С. 235–136.
12. Пустовалов А.В. Пресса Великобритании: между бумажным прошлым и цифровым будущим. *Вестник Пермского университета. Серія: Российская и зарубежная филология*. 2013. Вып. 3(23). С. 191–205.
13. Соколов В.С., Виноградова С.М. Периодическая печать Великобритании. Санкт-Петербург, 2000. 112 с.

Ю. В. Панасюк. Лингвистические аспекты современной британкой периодики. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается общая характеристика современной британской периодики, определяется путь становления одной из наиболее влиятельных газетных империй. В работе представлен реферативный обзор ведущих британских изданий, которые делятся на качественный (*quality press, broadsheet*), ориентированный на общественно-политический контекст новостей и массовый (*penny-press, tabloid, yellow press*) сегменты. Массовая пресса делится на табloidды среднего рынка (*mid-market tabloids*), которые ориентированы на новости общего интереса, и так называемые «красношапочные» табloidды (*redtop tabloids*), главным рупором которых является сенсация. В рамках данного исследования были выделены следующие характерные черты: сенсационная подача новостей, эксклюзивные, иногда шокирующие фотографии, кричащие заголовки, светские хроники, криминальные полосы, и т.д. Язык массовых британских изданий тяготеет к использованию эмоционально-экспрессивной лексики, оценочных языковых элементов, стилистического синтаксиса с целью привлечения и удержания внимания читателя, оптимизации его восприятия и понимания материала. Основной акцент делается на определение классических стандартов газетной журналистики в Британии. В частности, речь идет о вертикальной модели прессы, высоком уровне концентрации СМИ, укомплектованности британского рынка прессы, адресности газет.

В статье рассматриваются несколько основных групп читателей. В первую группу входят правящая элита и представители бизнеса, во вторую – «высший средний класс» (зажиточная интеллигенция), третью

и четвертую группы составляет «средний класс», где в третью группу входят высококвалифицированные работники, средняя буржуазия и чиновники, а в четвертую – квалифицированные работники, мелкая буржуазия, рядовые служащие. Предпоследняя группа включает в себя разнорабочих и малообеспеченных, а последняя – тех, кто находится на дотациях государства (ученики, пенсионеры, безработные).

Ключевые слова: качественный сегмент, массовый сегмент, таблоидная пресса, стандарты газетной журналистики, ежедневные и воскресные издания.

Yu. Panasiuk. Linguistic aspects of modern British press. – Article.

Summary. The article focuses on general description of modern British press, a way of forming of one of the most powerful newspaper empires is defined. The paper presents the review of leading British publications, which can be divided into quality press, or broadsheet, aimed at social and political context of the news, and penny-press, tabloid or yellow press. In its turn penny-press can be divided into mid-market tabloids, paying attention to the news of general importance, and redtop tabloids, the main purpose of which is a sensation.

The research is based on the distinguishing the following typical features: dramatic way of delivering the news, top-class and sometimes shocking photos, media bubbling headlines, personals, criminal plots etc. The language of penny-press is characterized by using expressive and emotive vocabulary, judgment-based language elements, stylistic syntax, aimed at attracting and holding reader's attention, improving its perception and understanding contents of a publication. The emphasis is given to defining classical standards of journalism in Britain. Among other things it is necessary to speak about vertical press pattern, a high level of mass media concentration, making up a set of British media market, newspapers target orientation.

The article deals with a few crucial groups of readers. The first group includes leadership elite and businessmen, the second involves upper middle class (rich intellectual class), the third and the fourth groups consist of middle class, including highly qualified workers, bourgeoisie and civil servants. The fourth group deals with skilled workers, petty bourgeoisie; employees. Next to last group comprises unskilled workers and low-income people. The sixth group is made up of those citizens who use state donations (students, retired people, unemployed).

Key words: quality press, penny-press, tabloid press, media standards, daily press, Sunday press.

УДК 811.124'367.7

Н. З. Панчишин

асистент кафедри класичної філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

PARTITIPIUM ЯК ФОРМА ТАКСИСУ (НА БАЗІ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті аналізується категорія таксису як відображення темпоральних відношень одночасності/неодноразності подій. Піднімається питання вивчення художніх творів через призму даної категорії з точки зору функціональної граматики. Метою статті є виявлення особливостей вираження таксисних типів за допомогою Partitipiум на матеріалі латинських творів.

Ключові слова: таксис, поліпредикативний комплекс, вторинна предикація, лінійний нерівнорядний, нелінійний рівнорядний таксис, дієприкметник (participium).

У сучасній лінгвістиці поняття таксису все частіше стає темою дослідження не лише зарубіжних, але й українських мовознавців. Однак під час вивчення даної літератури, присвяченої таксису, стає помітним той факт, що цілу низку аспектів щодо форми, змісту і самого лінгвістичного статусу цієї категорії дослідники трактують з різних позицій. Як вказує С. Полянський, це зумовлено тим, що аналіз цієї категорії різні дослідники проводили в контексті вирішення неоднакових завдань та інших проблем. [7, с. 151]. Так, О. Ахманова і С. Беленкая, А. Бородіна приписують таксисові статус морфологічної категорії, а М. Рябова та Н. Берницька таксис подають як морфологічно-синтаксичну категорію. У працях, присвячених семантиці дієслова, категорію називають синтаксичною. Однак, незважаючи на відмінності у трактуванні статусу цієї категорії, всі автори використовують один і той же термін «таксис» і погоджуються, що семантика даного терміна відображає темпоральні відношення одночасності/неодноразності подій, і спираються у своїх дослідженнях на основну працю Р. Якобсона [13].

Окрім Р. Якобсона, важливе місце у вивченні категорії таксису займають також Ю. Маслов, О. Бондарко та В. Храковський.

На думку Ю. Маслова, в багатьох мовах «таксис» не є особливою граматичною категорією, а об'єднується в рамках однієї комбінованої категорії або з видом, або з часом [6, с. 23–25]. Ю. Маслов розглядає категорію таксиса в зв'язку з її аспектуальністю і темпоральністю.

В. Храковський подає визначення таксиса як «функціонально-семантичної категорії, яка реалізована в біпропозитивних конструкціях, де різними граматичними засобами маркується часова локалізація (одночасність / неодночасність: передування, наступність) однієї ситуації відносно іншої ситуації, чия часова локалізація охарактеризована відносно часу мовлення, тобто незалежно від будь-якої іншої ситуації» [11, с. 868].

О. Бондарко трактує категорію таксису як функціонально-семантичне поле, яке ґрунтується на взаємодії семантичних елементів різних мовних рівнів, об'єднаних функцією вираження часових відносин між діями в рамках цілісного часового періоду [5, с. 30].

Хоча запропоновані вченими лінгвістичні інтерпретації таксису суттєво відрізняються одна від одної, проте переважна більшість лінгвістів рухається саме в межах їх концепцій.

Опрацювавши численні праці, було зауважено, що більшість досліджень стосуються сучасних європейських чи неєвропейських мов. Вивченню таксису та його засобів вираження на основі латинської мови, родоначальниці романо-германських мов, не присвячено жодної ґрунтовної праці, а отже, воно потребує ґрунтового аналізу.

У силу цього надзвичайно важливим і **актуальним** є вивчення та дослідження таксису на базі латинської мови з позиції функціонального підходу. Як вважає О. Бондарко, у понятті функціональної граматики основним і найбільш суттєвим є акцент на вивченні функцій мовних засобів, закономірностей і правил їх функціонування у висловлюванні. Специфіка функціональної граматики виявляється досить чітко, якщо особлива увага приділяється контексту й мовленнєвій ситуації у взаємодії зі значенням граматичних одиниць, якщо аналіз не обмежується вивченням граматичних категорій у системі мови, а має чітко виражену орієнтацію на висловлювання й на мовлення у цілому.

Саме такий підхід до мови допомагає розкрити та зрозуміти наміри мовця (щодо латинської мови наміри автора твору).

Метою статті є виявлення особливостей вираження таксисних типів за допомогою *Partitipium* на матеріалі латинських творів. **Об'єктом дослідження** обрано поліпредикативні комплекси з вторинною предикацією.

У цій роботі ми розглядаємо таксис як компонент категорії темпоральності, оскільки дослідження «семантики таксису має відбуватися на основі концепції єдиного лінгвально модельованого часового континууму, який дістає весь спектр вираження в межах загальнограматичної категорії темпоральності» [2, с. 18].

Виходячи із цього, таксис як граматична категорія реалізується на синтаксичному рівні. На даному рівні таксисною формою є поліпредикативна конструкція.

Поліпредикативний комплекс має чітко окреслені ознаки: він утворений предикатами, що вказують на події, які творять єдиний континуум, тобто виражають взаємодію; саме взаємодія є семантичною функцією ППК. Таким чином, ППК є структурною функціонально-семантичною граматичною одиницею, що відображає подієвість [1, с. 42].

У межах ППК розглядають конструкції з основною та вторинною предикацією. Хоча основою формування ППК є складнопідрядні та складносурядні речення, однак у латинській мові вторинна предикація відіграє важливу роль у вираженні таксису.

Із формально-синтаксичного погляду до конструкцій вторинної предикації належать дієприслівникові, дієприкметникові, субстантивні та ад'єктивні звороти [12, с. 181–186]. Однак у латинській мові морфологічний статус ад'єктива та субстантива виключає можливість виражати ними релятивне темпоральне значення, бо їхнє предикативне значення об'єктивно не містить семантики здійснення. Натомість вторинні предикати, виражені дієприкметником, є спеціалізованими морфологічними засобами таксису. Слід зазначити, що в латинській мові немає окремої граматичної форми для дієприслівника. Латинський *Participium* (дієприкметник) відповідає українському чи російському дієприкметнику та дієприслівнику. Таку відповідність можна пояснити тим, що дієприкметник та дієприслівник у мовознавстві розглядають як утворення з двох частин мови, а спільним для них є дієслівне походження. Тому вони мають такі морфологічні властивості як вид (доконаний не доконаний), час (теперішній, минулий, майбутній), стан

(активний, пасивний), лексичне значення та синтаксичні властивості: здатність сполучатися з тими ж словами, що й однокорінне дієслово.

Розглядаючи *Participium* із точки функціональної граматики, слід зауважити, що *Participium praesentis* виражає дію одночасну з дією керуючого дієслова, незалежно від того, у якому часі воно буде стояти. Так, коли керуюче дієслово стоїть у теперішньому часі, то *Participium praesentis activi* має значення *praesens* і позначає одночасну дію з теперішнім. Якщо ж дієслово вжите у минулих часах, то *Participium* набуває значення *imperfectum*. І відповідно, дієприкметник позначає *futurum I*, якщо головне дієслово виражає майбутню дію.

Participium perfecti вказує на попередню дію відносного головного дієслова, незважаючи на його час. *Participium perfecti passivi* може набувати значення *perfectum* при головному дієслові у теперішньому часі, *plusquamperfectum* – при дієслові у минулому, а *futurum II* – якщо дієслово виражає майбутню дію.

Таким чином, латинські *Participium praesentis activi* та *Participium perfecti passivi* виражають час лише по відношенню до часу головного дієслова, і тому вони аналогічні у цьому відношенні з дієприслівниками.

Отже, між *Participium*, який переймає функції дієприслівника, та особовим дієсловом існує повна функціонально-семантична зіставність у вираженні релятивного темпорального значення [9, с. 322–324].

У таксисі, який за ключовими іманентними темпоральними ознаками поділяється на чотири різновиди: лінійний рівнорядний, лінійний нерівнорядний, нелінійний рівнорядний, нелінійний нерівнорядний, *Participium* є представником лише у двох з них: лінійного нерівнорядного та нелінійного рівнорядного таксисів.

Оскільки ознакою лінійного нерівнорядного таксису є вираження передування/наступності, то при такому таксисі поєднуються такі дії, яким властива залежність однієї дії від іншої. Тобто одна із нерівнорядних дій визначає, зумовлює іншу.

У латинській мові семантика передування на морфологічному рівні репрезентована *Participium perfecti passivi* (дієприкметником минулого часу пасивного стану), який входить до відокремленого незалежного звороту *Ablativus absolutus*. Даний зворот вживається як скорочене складнопідрядне речення часу. За значенням його можна прирівняти до складнопідрядних речень з *quum*, *dum*, *postquam* та інших [9, с. 331]: *Et regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse spirant.* (*Caes.BG.1,3,14*) – «І сподіваються, що зможуть заволодіти всією Галією за допомогою трьох найсильніших та наймогутніших народів, коли захоплять царську владу(після захоплення царської влади)»; *Hoc response dato, discessit.* (*Caes.BG.1,14,38*) – «Як тільки (після того як) відповідь була дана, він відступив»; *Hinc Ascyrtos bene risum discussit, qui silentio facto ...* (*Petr.Sat.14*) – «Але Аскірт жваво придушив сміх, і сказав, коли настала тиша(після настання тиші)...»; *Strictoque venatorio cultro latus apri vehementer percussit...* (*Petr.Sat.40*) – «Витягнувши мисливський ніж(після того як витягнув ножа), він сильно вдарив венра в бік ...»; *...me dignum esse... quem adeat, quem comloquatur quoique irato supplicet?* (*Pl.Asin.149*) – «Чи я вартий того, щоб вона прийшла, щоб поговорила і вмовляла мене, коли (після того як) я розізлиюсь?».

Значення сутаксису (нелінійний рівнорядний таксис) традиційно трактують як одночасність. Однак точніше сутаксис відображає дії, які відбуваються паралельно, з погляду хронології накладені одна на одну. Для власне сутаксису варто зробити принципове уточнення – дії є рівнорядними, тобто жодну з дій не можна диференціювати як хронологічну чи метричну.

Сутаксис у латинській мові виражається зворотом *Ablativus absolutus* з *Participium praesentis activi* (дієприкметником теперішнього часу активного стану): *Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diviciaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit.* (*Caes.BG.1,18,1*) – «Цезар розумів, що у цій розмові Ліск натякає на Думноріга, брата Дівітіака, але, не бажаючи обговорювати цю справу при присутності багатьох(коли було присутньо багато людей), відразу розпустив зібрання»; *Veniebamus in forum deficiente iam die ...* (*Petr.Sat.12*) – «Ми прийшли на форум, коли вже день підходив до кінця(із заходом сонця)»; *Amphitruo alius, qui forte ted hinc absentem tamen tuam rem curet teque absente hic munus fungatur tuom* (*Pl. Am. 826-827*) – «Хіба є інший ще тут Амфітріон: можливо, він під час твоєї відсутності за тебе твої борг виконав, зробив всі справи твої».

Узагальнюючи викладене, можна сформулювати визначення категорії таксису: таксис – це дієслівно-предикатна граматична категорія, що вказує на темпоральне значення порядку дій на основі відносної позиції відліку (відношення дії до дії), виражена дієсловом чи дієслівним поліпредикативним комплексом для відображення взаємопов'язаних із погляду мовця подій онтологічного часу.

У межах поліпредикативного комплексу розглядають первинну та вторинну предикацію. Латинський *Participium* (який виконує функцію дієприкметника та дієприслівника) входить до вторинної предикації. Форми *Participium* мають різний характер співвіднесення двох дій і тому виражають різні типи таксисного значення. *Participium perfecti passivi* представляє нерівнорядний таксис, де поєднано такі дії, яким властива залежність однієї дії від іншої. Одна з нерівнорядних дій визначає, зумовлює іншу. А при рівнорядному таксисі, у якому вживається *Participium praesentis activi*, дії не перебувають у відношеннях залежності. Послідовні та паралельні дії – рівноправні, рівнозначні й не впливають одна на одну.

На основі проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що в латинській мові використовується найчастіше лінійний нерівнорядний таксис з *Participium perfecti passivi* (94%). Однак слід зазначити, що це характерно для прози (Цезар, Петроній). У комедіях Плавт дуже рідко звертається до використання *Ablativus Absolutus* з *Participium perfecti passivi* (5 випадків). Щодо *Participium praesentis activi*, то він знаходиться на периферії вживання – лише 6%. І таке малочисельне використання вторинної предикації прослідковується у всіх досліджуваних творах.

Ці дані вказують, що ППК із вторинною предикацією, в межах якої встановлюємо нерівнорядні значення, є досить продуктивною. Нерівнорядний таксис з *Participium* відіграє вагомую роль у творенні темпоральної моделі світу, відображеної в творах латинських авторів.

У межах одного дослідження неможливо охопити все коло питань, пов'язаних із дослідженням таксисних відношень. Перспективним вбачається розширення дослідження за рахунок обсягу матеріалу, щоб виявити інші види таксису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В.М. Морфологічний час як вияв лінійної темпоральності. *Українознавчі студії*. 2005-2006. № 6-7. С. 38–47.
2. Барчук В.М. Проблеми встановлення семантики таксису. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Філологія»*. 2003. Вип. 8. С. 18–25.
3. Бондар О.І. Морфологічні засоби вираження таксису в українській мові. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 51–55.
4. Бондарко А. В. Анализ глагольных категорий в системе функциональной грамматики. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН*. 2015. Т. 11, № 1. С. 25–40.
5. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. *Актуальные проблемы современной лингвистики* : учеб. пособие / сост. Л.Н. Чурилина. Москва : Флинта, 2008. С. 63–86.
6. Маслов Ю.С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание / Сост. и ред. А.В. Бондарко, Т.А. Майсак, В.А. Плунгян ; вступит. ст. А.В. Бондарко, Н.А. Козинцевой, Т.А. Майсака, В.А. Плунгяна. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 840 с.
7. Полянський С.М. Основи функціонально-семантичного аналізу категорії таксиса (на матеріалі німецького мови). Новосибирск, 1990. 93 с.
8. Слободинська Т.С. Таксис в українській мові: універсальні характеристики та специфічні риси. Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2011. 404 с.
9. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Морфология и синтаксис. Москва, 1950. 431 с.
10. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис / отв. ред. А.В. Бондарко. Москва : Книжный дом «Либроком», 2011. 352 с.
11. Храковский В.С. Анкета для описания таксисных конструкций. *Типология таксисных конструкций* / отв. ред. Храковский В.С. Санкт-Петербург : Знак, 2009. С. 865–882.
12. Шведова Н.Ю. Полупредикативные обороты. *Русская грамматика* / глав. ред. Шведова Н.Ю. Москва : Наука, 1980. Т. 2 : Синтаксис. С. 181–186.
13. Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва : Наука, 1972. С. 95–114.
14. Dahl Ö. Tense, Aspect, Mood and Evidentiality, *Linguistics of International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. 2015. P. 210–213.
15. Steube A. Temporale Bedeutung im Deutschen. *Studia-grammatica XX*. Berlin: Akademie-Verlag, 1980. 219 p.

Н. З. Панчишин. *Participium* как форма таксиса (на базе латинского языка). – Стаття.

Анотація. В статті аналізується категорія таксиса як відображення темпоральних відношень одночасності / неодновременності подій. Піднімається питання вивчення художественних творів через призму даної категорії з точки зору функціональної граматики. Метою статті є вивчення особливостей вираження таксисних типів з допомогою *Participium* на матеріалі латинських творів.

Ключевые слова: таксис, поліпредикативний комплекс, вторинна предикація, лінійний нерівнорядний, нелінійний рівнорядний таксис, причастие (*participium*).

N. Panchyshyn. Participium as taxis form (based on Latin). – Article.

Summary. This present article deals with the category of taxis as the reflection of the temporal relations of simultaneity / non-simultaneity of events. The question of studying works through the prism of this category in terms of functional grammar is also analyzed. The aim of the article is to identify the peculiarities of the expression of taxis types with Participium on the material of Latin works.

Key words: taxis, polypredicative complex, secondary predication, linear non-equal, nonlinear equal taxis, participle (participium).

УДК 82.091:7.04]:81'42

О. В. Пітерська

аспірант кафедри світової літератури

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

м. Полтава, Україна

МОТИВ СЛІПОТИ В РОМАНІ ЕЛЕАНОР ПОРТЕР «СВІТАНОК»

Анотація. У статті аналізується сюжетотворчий мотив сліпоти, який має глибоке змістовне, психологічне і філософське навантаження в романі Елеанор Портер «Світанок». Дослідження репрезентує традиційне осмислення образу сліпого у світовій літературі, мотивацію звернення до цього образу в мистецтві, її зв'язок з реалізацією відкритих символічних образів, які цілком зрозумілі читацькій аудиторії. Це образи-мотиви самотності, незатребуваності, самогубства, беззахисності. Лексичні конотації мотиву сліпоти у романі Елеанор Портер «Світанок» підсилюють оптимістичну ідею духовного прозріння, протистояння життєвим обставинам. Події роману, головний герой якого – юнак, що поступово втрачає зір, розгортаються на тлі Першої світової війни. У дослідженні проаналізовано художні засоби втілення в літературному творі нелегкого життєвого шляху людини з обмеженими можливостями, її прагнення самоствердитися, знайти своє місце в житті. Результат дослідження становлять визначення образотворчих і виразних засобів художнього мовлення письменниці, що вплинули на розвиток і формування образу головного героя роману; виявлення особливостей творчого стилю Елеанор Портер; визначення ідейно-художнього напрямку, жанрових особливостей роману «Світанок». Теоретичне значення статті зумовлене тим, що конкретизовано ознаки образної системи, уточнено методика вивчення художніх образів у романній спадщині письменниці.

Ключові слова: мотив, художній образ, символ, конотація, архетип, хронотоп.

За твердженням В.М. Сорокіна, очі людини – одна з найбільш виразних деталей зовнішності, а погляд – найважливіший паралінгвістичний засіб спілкування між людьми, найдавніший, в філогенетичному розумінні, канал комунікації. Саме тому патологія очей і порушення зору особливо привертають увагу [7, с. 101]. Упанішади, історико-літературна легенда про Гомера, біблійні сказання (Євангеліє від Матвія, Євангеліє від Івана) відкривають метафоричну парадигму образу сліпого в пам'ятках прадавньої літератури. Літературна інтерпретація мотиву сліпоти завжди залежала від вимог часу, нових тенденцій розвитку мистецтва слова, авторського задуму тощо. Образ незрячого нерідко вирішує в тканині художнього твору ідейно-художні проблеми, впливає на морально-естетичну свідомість читацької аудиторії. Мотив сліпоти в художній літературі переживає своєрідну трансформацію залежно від закономірностей історико-літературного процесу – від піднесено романтичного потрактування, реалістичного віддзеркалення соціально-психологічних аспектів життя людини до складної символіки та гротескно-алегоричного, абсурдно-екзистенційного бачення світу художниками-авангардистами. Яскраві образи сліпих у світовій літературі створили Віктор Гюго, Михайло Лермонтов, Володимир Короленко, Моріс Метерлінк, Володимир Набоков, Умберто Еко та інші. Важливість літературознавчого аналізу мотиву сліпоти в художньому творі підкреслює висловлювання Хорхе Луї Борхеса: «Письменник – або будь-яка людина – зобов'язаний сприймати те, що трапилося з ним, як знаряддя, оскільки досвід власних випробувань сприяє досягненню мети» [2, с. 121].

У літературознавстві найчастіше мотивом називають ті другорядні теми, які доповнюють і поглиблюють основну тему твору; інколи мотив трактують як «найпростішу одночленну розповідну одиницю, комбінація

яких становить собою сюжет твору» [6, с. 255]. Протягом останніх десятиліть мотиви в літературних творах співвідносяться з індивідуальним творчим досвідом, розглядаються як надбання окремих письменників. В. С. Халізов зазначає, що «мотиви активно причетні до теми та концепції (ідеї) твору, але їх не вичерпують» [8, с. 279]. За потрактуванням Б. М. Путілова, «Мотив належить до вузлових категорій художньої організації твору (тексту, сюжету, будь-якої іншої завершеної реальності), оскільки в мотивах втілюється неподільність змісту і форми [5, с. 172]. Роль і художньо-виражальні функції мотиву виявляються у фабулі, сюжеті, структурі конкретного твору, в контексті творчості письменника, в групі типологічно споріднених творів різних письменників [4, с. 469]. У сучасному літературознавстві також існує тлумачення мотиву як «позаструктурного» явища, надбання нічим не обмеженої думки інтерпретатора твору, але такий процес завжди залишається відкритим. Суб'єктивне прочитання тексту, яке спирається на попередній естетично-інтелектуальний досвід реципієнта, коли «між твором та інтерпретатором виникає діалог, як між минулим та сучасним», передбачає герменевтика [1, с. 51]. Отже, властивості мотиву не мають однозначних потрактувань, вони постійно оновлюються залежно від різновиду літературознавчого аналізу.

Роман американської письменниці Елеанор Портер «Світанок» був опублікований 1919 р., після завершення Першої світової війни. Головний герой твору, чотирнадцятирічний Кіт Бертон, усвідомлює, що поступово втрачає зір. Психологічне неприйняття цієї втрати змушує Кіта приховувати особисту проблему, але юнак переживає не тільки за себе – його хвилює поганий матеріальний стан сім'ї та непристосованість до реалій життя батька-художника. Кіт вважає, що його сліпота позбавить батька останньої надії, віри в мистецький талант сина: «He felt worse than ever now when his father talked of what great things he was going to do; but he knew that remonstrance's would do no good, but rather harm... But Keith refused to think of that» [10]. Поступово таємниця підлітка розкривається, приголомшений батько від'їжджає разом із сином до Бостонської лікарні, але надії повернути зір дедалі зменшуються. Спочатку Кіт намагається дистанціюватися, відокремити себе від спілкування з однолітками, уникає товариства старого сліпого Джо, від якого вперше почув про прояви втрати зору: «For was not he himself acting as if he felt the same way and did not like to look at blind persons? Else why did he so persistently keep away from Uncle Joe now? Not once, since that first day, had he been up to see the poor old blind man. And before – why, before he used to go several times a week» [10].

Переживання Кіта розгортаються на тлі подій Першої світової війни, коли «втрачене покоління» повертається до дому духовно зламаним та фізично понівеченим. Один з них – Джо Мак Гвайр, сусід Кіта. Паралель між двома юнаками ніби посилює драматизм подій та ілюзорність сподівань обох героїв роману. Надалі мотив сліпоти в тексті роману пов'язаний з відчуттям скорботи, самотності, безнадійності, суїцидними намірами головного героя. Джо Мак Гвайр втратив зір на війні, йому здається, що мрія стати письменником залишиться нездійсненою. Кіт не мав хисту до кар'єри художника, його спонукали батьківські амбіції, натомість Джо був наділений неабияким письменницьким талантом і тяжінням до творчості. Невдалі виснажливі операції, складні взаємини з батьком і коханою дівчиною, усвідомлення безпорадності та приниженості спонукають Кіта до важких роздумів про бездарне існування, власну непотрібність. О.А. Галич зазначає, що художній характер являє собою «органічну єдність загального та індивідуального, об'єктивного і суб'єктивного. У результаті характер у мистецтві постає «новою реальністю», художньо «створеною» особистістю, яка, віддзеркалюючи реальний людський тип, ідеологічно прояснює його» [3, с. 133]. Характери героїв роману подаються в реалістичній манері, з загостреним психологізмом, який посилює динаміка подій та діалогів. Мотив сліпоти є рушійною силою розвитку характерів у романі, має психологічне і філософське навантаження, містить у собі декілька конотацій: неспроможність бачити очевидне, відмову від реальності, духовну сліпоту, фізичну ваду, яка пов'язана з моральними стражданнями. На початку розвитку дії роману Кіт Бертон «не бачить» себе, не має власних бажань, оскільки його батько постійно зіставляє образ живого сина з покійними братами, нав'язує йому власне бачення майбутнього: «Ти повинен досягти успіху не тільки для Джері і Неда, але і для мене». Недаремно Кіт, усвідомлюючи невідворотність сліпоти, говорить, що для нього почнеться нове життя, коли доведеться бути самим собою: «“I shan't be splendid”, moaned the boy. “I shan't be anything, now. I shan't be Jerry or Ned or dad. I shall be just me. And I'll be pointed at everywhere; and they'll whisper and look and stare, and say, ‘He's blind – he's blind’...”» [10]. Непорозуміння між Кітом і Дороті «засліплює» головного героя, ледве не доводить його до самогубства; інвалід Джо Мак Гвайр «засліплений» відчаєм, оскільки втратив можливість писати; Дороті намагається сховати власні почуття так, щоб їх «ніхто не побачив». Розгортання кульмінаційних подій твору пов'язане з духовним прозрінням героїв: Деніел і Кіт Бертон, Джо Мак Гвайр, Дороті розглядели те, що не можна побачити очима: любов до близьких, кохання, дружбу, чесноти людської натури. Система персонажів роману охоплює різні прошарки суспільства тогочасної Америки; специфіка мови героїв, соціальна обумовленість їхньої поведінки створюють своєрідний

колерит у романі. Кумедно-драматичний образ покоївки Сьюзен натякає на переоцінку творчих здібностей: незграбні літературні опуси жінки, її невдалі спроби надрукувати вірші в журналах слугують своєрідною пародією на творчість Деніела Бертона, який продовжував малювати без натхнення. Але Сьюзен мала інші таланти, які зуміли оцінити Бертони, – щирість, сміливість, рішучість, доброта. Зрештою, переосмислюючи події останніх чотирьох років, батько і син усвідомлюють сильний бік свого становища – вони мають талант спілкування, цінують красу людських взаємин і здатні допомагати іншим.

Архетипний образ старовинного колоніального будинку, де Кіт мешкає разом з батьком, репрезентує погіршення матеріального становища колишніх аристократів, застарілий уклад життя, стереотипне мислення та відмову від майбутнього: «But not only was dad different from other boys' dads, but the house was different. First it was very old, and full of very old furniture and dishes. Then blinds and windows and locks and doors were always getting out of order; and they were apt to remain so, for there was never any money to fix things with» [10]. Незатишний простір будинку зі скрипучими стелинам не об'єднує батька і сина, адже Деніел Бертон і Кіт приховують власні переживання за старими стінами окремих кімнат, які роблять простір більш замкненим. Утіленням соціальних забобонів минулого виступає образ Неті Колбрук, сестри Деніела, яка намагається звільнити прислугу, спровокувати сімейні сутички та нав'язати власні правила сім'ї Бертонів. Конфлікт поміж братом і сестрою стає поштовхом для змін у характері Деніела Бертона. Батько Кіта, сублімуючи після особистих втрат (смерть дружини і двох синів), поринув у химерний та безрезультатний процес творчості, віддаляючись від проблем сьогодення: «At the end of the hall upstairs was the studio. Dad would probably be there. Keith knew that. Dad was always there, when he wasn't sleeping or eating, or out tramping through the woods. He would be sitting before the easel now "puttering" over a picture, as Susan called it» [10]. Його великий будинок сповнений старовинними раритетами, але речі «оживають» тільки тоді, коли вони комусь потрібні. Поступово «холодний» дім теплішає, речі продаються як антикваріат, а гроші витрачаються на лікування Кіта. Деніел Бертон, записуючи та публікуючи збірку оповідань Джо Мак Гвайра, несподівано робить для себе відкриття: життя – це великий дар, за який варто боротися. Результатом внутрішніх і зовнішніх колізій, що переплітаються в романі, є філософський умовивід: коли закриваються одні двері, Бог відчиняє інші. Бертон старший готовий примиритися з проблемою сина, оскільки сліпота Кіта зробила батька духовно зрячим.

Топографічний хронотоп роману пов'язаний з конкретним місцем, де відбуваються події – провінційним містечком Хінсдейл неподалік від Бостону. Штати Масачусетс і Нью-Гемпшир, невеликі міста на території Нової Англії нерідко виконують функцію тла для відбиття ментальності персонажів у творчості Елеанор Портер. Саме на території «великих гір» волелюбні та непокірні нащадки пуритан започаткували розвиток незалежної Америки. Загальною ознакою духовного життя мешканців Нової Англії на глибинному рівні колективного та індивідуального є поєднання підприємливості з тяжінням до творчості, опанування нового та збереження старовинних європейських традицій. Зовнішній часопростір, який охоплює п'ять років життя героїв, гармонійно поєднується з внутрішнім, розкриває душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву, надає можливість побачити важливі етапи внутрішнього зростання та серйозні зміни в характерах. На тлі життєвої логіки епічної розповіді в романі відбувається динаміка художніх образів як вираження зміни ціннісної системи координат.

За сучасними лінгвістичними трактуваннями, «заголовок як текстовий компонент у значеннєвому відношенні не відірваний від тексту, є опорою для читача в осягненні змісту, виконує функцію репрезентанта тексту» [9, с. 92]. Заголовок «Світанок» в романі Елеанор Портер, з огляду на його інформативність, є змістово-концептуальним, оскільки передає ідею тексту й відображає ставлення автора до описаних подій. Назва роману актуалізує стрижневий компонент змісту твору, але її символічний статус визначається тільки після прочитання тексту. Світанок як перехідне явище, завершення ночі, час сходу сонця, що зазвичай супроводжується легкими сутінками, є символом початку нового життя як у фольклорі, так і в літературних творах: «Світанок» О. Блока, «Світанок напівсонний» Ф. Сологуба та ін. Інколи, як у «Часослові» Р. М. Рільке, піднесений образ світанку зіставляється з величию Божественного початку життя. Символіка назви твору в романі Елеанор Портер пов'язана з конотативним значенням (семантичними асоціаціями) мотиву сліпоти у ньому. Під час розвитку дії слово «світанок» сприймається як антитеза основним подіям у романі, змушує сподіватися, що Кіт Бертон одужає після довготривалих випробувань у лікарнях Бостону. Назві також протиставлене історичне тло роману – Перша світова війна як споконвічний антагонізм життя і смерті. Натомість кульмінація та розв'язка твору налаштовують на переосмислення назви, сприйняття її сенсу як початку духовного прозріння.

Отже, дефініція «мотив» не має однозначного тлумачення в сучасному літературознавстві, оскільки водночас розглядається, як стійкий формально-змістовний компонент тексту, здатний повторюватися

в межах творчості одного письменника, а також у контексті світової літератури в цілому. Мотив зазвичай співвідноситься з думками та почуттями автора, містить у собі повторення деяких деталей, нерідко стає оповідним елементом фабули. Мотив сліпоти в романі Елеанор Портер «Світанок» є багатофункціональною значущою частиною текстової оповіді, оскільки його конотативні значення впливають на інтенцію сприйняття й інтерпретацію сюжету, теми та ідейного задуму твору. Стрижневою основою розповідного мотиву в романі є подія, яка розгорнута в часі та просторі (втрата зору і духовне прозріння Кіта Бертона). Також слід зазначити, що мотив сліпоти є дешицею наскрізного мотиву каліцтва в прозі письменниці (романи «Поліанна», «Поліанна виростає», оповідання «День подяки мільонера Майка»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П.В. Вступ до літературознавства : навчальний посібник. Київ : Академія, 2011. 336 с.
2. Борхес Хорхе Луїс. Сім вечорів. Київ : Видавництво Анетти Антоненко, 2019. 128 с.
3. Галич О.А., Назарець В.М., Васильєв Є.М. Теорія літератури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / За редакцією Гром'яка Р.Т., Коваліва Ю.І., Теремка В.І. Київ : Академія, 2007. 752 с.
5. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. Санкт-Петербург : Петербургское востоковедение, 2003. 464 с.
6. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ : Радянська школа, 1976. 486 с.
7. Сорокин В.М. Семиотика образа незрячего человека в пространстве изобразительного искусства (М.В. Нестеров «На Руси. Душа народа»). *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2018. № 3(215).
8. Хализев В.Е. Теория литературы. Москва : Высшая школа, 2004. 405 с.
9. Юлдашева Л.П. Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця. *Філологічний часопис Уманського педагогічного державного університету*. 2016. № 1(7).
10. Elinor Porter. Dawn. Free ebooks. Project Gutenberg. URL : <http://www.gutenberg.org/ebooks/5874> (дата звернення: 10.09.2020).

Е. В. Питерская. Мотив слепоты в романе Элеанор Портер «Рассвет». – Статья.

Аннотація. В статті аналізується сюжетообразуючий мотив слепоти, який оказав глибоке впливання на содержание романа Элеанор Портер «Рассвет», его философский и психологический подтекст. Исследование представляет традиционное осмысление образа слепого в мировой литературе, мотивацию обращения к этому образу в искусстве, её связь с реализацией открытых символических образов, которые вполне понятны читательской аудитории. Это образы-мотивы одиночества, невостребованности, суицида, незащитности. Различные коннотации художественных образов слепых в романе Элеанор Портер «Рассвет» усиливают оптимистическую идею противостояния жизненным обстоятельствам. События романа, главным героем которого является молодой человек, постепенно теряющий зрение, разворачиваются на фоне Первой мировой войны. В исследовании показаны способы художественного воплощения в литературном произведении нелёгкого жизненного пути человека с ограниченными возможностями, его стремление самоутвердиться, найти своё место в жизни. Результат исследования составляют определение изобразительных средств художественной речи писательницы, повлиявших на развитие и формирование образа главного героя романа; выявление особенностей творческого стиля Элеанор Портер; определение идейно-художественного направления, жанровых особенностей романа «Рассвет». Теоретическое значение статьи обусловлено тем, что конкретизированы особенности образной системы, уточнена методика изучения художественных образов в романном наследии писательницы.

Ключевые слова: мотив, художественный образ, символ, коннотация, архетип, хронотоп.

O. Pitera. The motif of blindness in the novel “Dawn” Eleanor Porter. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of the motif of blindness in Eleanor Porter's novel “Dawn”. The investigation shows that the literature often refers to the image of a blind person. The motives for such treatment can be very different. Most often, they are associated with the implementation of simple open symbolic images that are well understood by the reader. Mostly, such as loneliness, lack of demand, suicide, defenselessness. The various connotations of artistic images of the blind reinforce the optimistic idea of confronting life's circumstances in “Dawn” by Eleanor Porter. Set against the backdrop of World War I, the novel's protagonist is a young man whose vision is gradually degrading. The research shows the artistic means of embodying the difficult life path of a person with disabilities in literature, the desire of a blind person to assert himself, to find his place in life. The result of the study is to determine elucidation of the visual and expressive means of artistic speech of the writer, which influenced the development and formation of the image of the main character of the novel; identifying the features of the creative style of Eleanor Porter; definition of ideological and artistic direction, genre features of the novel “Dawn”. The theoretical significance of the article is in its specification of the major features and elaborating of the method of studying artistic images in the writer's prose.

Key words: motif, artistic image, symbol, connotation, archetype, chronotope.

М. І. Поліщук
викладач кафедри іноземних мов № 1
Національний університет «Одеська юридична академія»

Н. М. Шкворченко
доцент кафедри романо-германської філології
та методики викладання іноземних мов
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОЇ ПИСЬМОВОЇ РЕКЛАМИ

Анотація. У статті розглядаються специфічні особливості письмового рекламного дискурсу. Реклама є унікальним явищем, тому рекламний дискурс є предметом вивчення багатьох наук: економіки, маркетингу, психології, соціології, політології, мистецтвознавства, лінгвістики тощо. Вибір рекламного дискурсу як об'єкта дослідження продиктовано особливою прагматичною значущістю, яку мають рекламні тексти в структурі і організації сучасної мовленнєвої комунікації. Дослідження проводиться на лексичному і граматичному рівнях сучасної англійської мови.

Ключові слова: дискурс, рекламний дискурс, письмова реклама.

Актуальність даної праці визначається тим, що реклама, поряд із мистецтвом, є універсальним інструментом інтеграції культур, особливо зараз, коли культурні зв'язки між країнами з кожним днем стають все тісніше. Реклама наразі являє собою один з основних пластів культури, що беруть участь у формуванні інформаційного середовища сучасної людини. Метою статті є дослідження та аналіз гендерно-орієнтованого англомовного рекламного дискурсу.

Об'єктом дослідження виступає англомовний письмовий рекламний дискурс.

Предметом дослідження є лексико-граматична структура письмового рекламного дискурсу.

Матеріалом для даного дослідження послужили тексти англомовної комерційної реклами з англомовних журналів і газет, виданих у період із 2010 по 2018 роки, а також рекламні оголошення з інтернет-ресурсів, що рекламують не тільки товари повсякденного вжитку, а й предмети розкоші, види сервісу. Обсяг дослідженого матеріалу склав 56 рекламних оголошень. Тексти бралися методом суцільної вибірки з газет і журналів Великобританії і США, а також з англомовних інтернет-ресурсів.

Мета дослідження полягає в розкритті закономірностей лексико-граматичних механізмів мови, що зумовлюють ефективність комерційної реклами. Об'єктом дослідження вважаємо рекламний дискурс.

Найважливішою подією для розвитку лінгвістики кінця ХХ – початку ХХІ століть було виникнення когнітивної науки, яка дала можливість розглядати мову з когнітивної точки зору. Як підкреслює О.С. Кубрякова, когнітивна наука виявилась не просто міждисциплінарною, але й приєднує або намагається приєднати, з одного боку, старі традиційні фундаментальні науки – математику, філософію, лінгвістику і психологію, з іншого – приєднати до себе нові, і навіть такі, що паралельно з нею розвиваються, науки і теорії – теорію інформації, різні методи математичного моделювання, комп'ютерну науку, нейронауку [1, с. 3]. У центрі уваги когнітивної лінгвістики знаходиться питання про різноманітні картини світу, які визначають особливості використання мови в різних типах дискурсу.

Для сучасної лінгвістичної науки характерний підвищений інтерес до узагальненого матеріалу, в якому, власне, й досліджуються всі аспекти мовленнєвої діяльності та взаємодії одиниць мовлення, – тексту та одиниці мовленнєвої діяльності – дискурсу.

Дискурс можна класифікувати на рівнях мовленнєвої і комунікативної діяльності та рівні тексту (Л. Безугла). Залежно від сфери комунікації вирізняють поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний, політичний та інші типи дискурсу (Н. Миронова). Більшість наукових розвідок українських лінгвістів присвячено вивченню дискурсу в практичному ракурсі, тобто розглядові окремих різновидів дискурсу – раціонального (В. Буряк), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець), рекламного (Н. Волкогон), політичного (К. Серажим), літературно-критичного (Р. Бубняк), дискурсу

національної ідентичності (О. Онуфрієнко), комунікативного (Ф. Бацевич) тощо. Проте, як справедливо зазначає К. Серажим, поза полем зору науковців усе ще перебувають такі важливі загальнотеоретичні проблеми, як виявлення суті та природи дискурсу, встановлення чіткої межі між текстом і дискурсом; комунікативні властивості й архітектоніка дискурсу; роль мовної особистості в дискурсі [3, с. 9].

«Дискурс» має різножанрову тематику, єдність змістових і лінгвістичних компонентів, яке може представляти собою усне або письмове повідомлення, у вигляді одного чи кількох висловлювань, а також може вживатися в різних контекстах, як у мовному, так і в позамовному.

Одним із типів дискурсу є масово-інформаційний дискурс, одним із різновидів якого виступає рекламний дискурс. Важливою властивістю масово-інформаційного дискурсу є його драматургічна складова частина; сила впливу, яка може регулюватися і налаштовуватися залежно від кваліфікації продуцента (у нашому випадку від людини, яка створює рекламні слогани і заголовки) і його імпактних намірів [2]. Це означає, що презентаційна структура масово-інформаційного дискурсу – надзвичайно рухлива і гнучка сутність, підвержена налагодженню відповідно до потреб його продуцента і вибудованим на основі цих потреб завданням і стратегіям. Комунікативний простір тексту мас-медіа залежно від інтенцій комунікантів наповнюється різними інформаційними змістами і наповнюється різним інформаційним змістом, відповідно по-різному експлікується мовними засобами. Одержувач інформації має справу з інтерпретацією події, що володіє різним ступенем інформативності, яка розуміється як подача/виклад інформації, що характеризується такими критеріями, як небанальність, релевантність і адекватність (О.І. Шейгал). Поняття комунікативного простору, інформації та інформативності тісно пов'язані між собою і знаходяться в прямій залежності від намірів соціуму/мовної особистості. Мас-медійний текст структурується його продуцентом таким чином, щоб мати можливість впливати на громадську думку, регулювати його ставлення до події і потім по можливості маніпулювати цим ставленням. Для того щоб бути реальним маніпулюють інструментом, засоби мас-медіа, прагнучи зберегти основну якість інформативності – змістовну новизну, можуть нехтувати її іншими критеріями – релевантністю і адекватністю, які підміняються в маніпулятивних цілях емотивністю/експресивністю.

Закладений у них потенціал ініціює подальший розвиток дискурсу завдяки формуванню презентації смислів в такі категорії, як образ, характеризується свободою інтерпретації, рекурсивністю і впізнаністю, ритуальністю, інформативною насиченістю, знаковістю, що розуміється як постійно функціонуюча система кодів і знаків, хронотопічність, рольовою зумовленістю, стратегічною оформленістю, іміджем, для якого характерні семіотична здатність до кодифікації реальності, символічність, інформативність, соціальною і ціннісною орієнтованістю, емоціогенністю.

Рекламний дискурс – це відносини між рекламодавцями і адресатами реклами, які здійснюються через поширення рекламного продукту: рекламних повідомлень в пресі, в електронних ЗМІ, а також на зовнішніх носіях (щитах, перетяжках, світлових панно і т. п.), на стінках транспортних засобів, а крім того, на нетрадиційних носіях, якими можуть виявитися будь-які предмети побуту, деталі інтер'єру і міського простору, комп'ютерні носії різного призначення і т.д.

До рекламному дискурсу іноді відносять і назви торгової марки, закладу, видання – так званій «брендинг», а також виступи промоутерів на вулицях або масових заходах і самі масові заходи, що мають на меті просування будь-якої марки, фірми, діяча. Рекламний дискурс може розглядатися як результат функціонування знакової системи, що включає вербальну (усний чи письмовий текст), візуальну (зображення, відеоряд), звукову (музичний і шумовий супровід), а також тактильні, нюхові, смакові складові частини. Крім того, знаком може бути місце розміщення, якість матеріалів реклами, аспекти міжособистісної комунікації. Особливість рекламного дискурсу – його орієнтація на досягнення ефекту впливу на адресата, що провокує поведінку, бажану для автора.

Сприйняття рекламного повідомлення відрізняється рядом особливостей, зближує рекламний дискурс з художньо-літературним і публіцистичним дискурсами: можливість одночасного розуміння слова або навіть повідомлення відразу в двох значеннях (риса, притаманна каламбурам і ін.); підтримка розуміння малюнком, будь-яким зображенням, рухами і т.п.; сприйняття повідомлення як чогось не цілком достовірного.

Відмінність рекламного дискурсу полягає в апіорно неприйнятті змісту повідомлення, що змушує авторів – рекламистів вишукувати шляхи подолання опору адресата або впливу на нього непрямим способом (імпліцитно, тобто прихована аргументація, навіювання).

Особливості рекламного дискурсу багато в чому залежать від типу рекламного носія. Зовнішня реклама та реклама в Інтернеті відрізняється лаконізмом. У рекламі в Інтернеті часто використовуються прямі

імперативи. У друкованій рекламі основний упор робиться на імпліцитність – підведення читача до самостійних висновків. Основні характеристики рекламного дискурсу реалізуються в комерційній рекламі.

Залежно від вибору підстави класифікації можна говорити про такі види рекламного дискурсу:

- За предметом відображення (комерційна реклама, політична реклама, соціальна реклама).
- За типом цільової аудиторії (виборча і масова).
- За способом впливу на аудиторію (інформативна, повідомлююча, порівняльна, підтримуюча).
- За рівнем інформативності (товарна та іміджева).
- За змістом рекламного повідомлення (раціональна і емоційна).
- Залежно від джерел фінансування (реклама від імені однієї фірми, спільна реклама).

Найбільш поширеною є класифікація, запропонована Міжнародною рекламною асоціацією, згідно з якою виділяються такі види реклами:

- реклама у пресі;
- друкована реклама;
- аудіовізуальна реклама, радіо- і телереклами;
- виставки та ярмарки;
- рекламні сувеніри;
- пряма поштова реклама (директ мейл);
- зовнішня реклама;
- заходи паблік-релейшнз;
- комп'ютеризована реклама.

Підставою для запропонованої класифікації послужив спосіб виробництва реклами і канал (засіб) передачі рекламного повідомлення. Реклама – це розповсюджувана в певній формі інформація безособового характеру про товари, послуги або ідеї і починання, призначена для групи осіб (цільової аудиторії) і оплачувана певним спонсором.

Американська Маркетингова Асоціація звертає увагу на те, що спосіб подачі інформації залежить від її характеру і особливостей цільової аудиторії, і трактує поняття реклама таким чином: “*Advertising is any paid-for form of non-personal representation of the facts about goods, services or ideas to a group of people*”.

Рекламу розподіляють на комерційну і некомерційну. Комерційна реклама підрозділяється на іміджеву, промислову та споживчу. Істотним в плані мовного оформлення рекламних текстів є поділ реклами на рубричної і рекламу на розвороті.

У сучасній лінгвістичній культурі слово реклама синкретично поєднує значення продукту і діяльності. Їм позначають: текст рекламного оголошення; окремий рекламний жанр або субжанр (телевізійна реклама, політична реклама); рекламну діяльність (займатися рекламою). Жанрову специфіку феномена реклами становлять спосіб передачі рекламного оголошення і мета складання рекламного тексту. Текст, занурений у ситуацію рекламного спілкування, є основою для виділення загального значення терміна *реклама* – рекламний дискурс.

Вважаємо, що велику роль відіграє соціальна зумовленість рекламного дискурсу, де адресатом найчастіше виступає молодь [4]. Це сприяє появі в рекламі жаргонізмів і сленгової лексики; мовних кліше з оцінним значенням. Автори рекламного дискурсу за допомогою морфологічних засобів намагаються переконати глядачів у правильності вибору, стверджують, що тільки у них найкращий товар і лише їх продукція найнадійніша, найефективніша і найнеобхідніша.

Отже, рекламний текст розглядається не просто як одиниця комунікації, а як складне семіотичне ціле, що виражається за допомогою структурних елементів (слоган, заголовки, основний текст, «фірмова» фраза, реквізити фірми, шрифт, колір та інші графічні елементи, ілюстрації, назва компанії, логотип), максимально пристосованих для виконання головного завдання – впливу на аудиторію з метою отримання необхідного ефекту.

Багато авторів виділяють «первинний» і «вторинний» дискурс реклами, де пропозиції про товари і послуги складають «первинний дискурс» реклами, а конструкти про суспільство, взаємини в ньому, тобто наявні соціальні, гендерні або статево-рольові стереотипи – її «вторинний дискурс». Саме її вторинний дискурс відсилає глядача до інших смислових кодів, що не очевидні, але мають першорядне значення ієрархій. У первинному дискурсі мова йтимеся, наприклад, про те, наскільки добре стирає той чи інший порошок, як прекрасно працює нова кухонна техніка, як комп'ютер допомагає приймати правильні рішення, який незабутній запах у цих духів і т. ін. А вторинний дискурс інформує про те, хто стирає (повинен стирати) порошком, хто готує (повинен готувати) їжу, хто приймає (повинен приймати) рішення за допомогою комп'ютера і кому слід бути сексуально привабливим, щоб досягти успіху в житті.

Сприйняття рекламного повідомлення відрізняється рядом особливостей, зближує рекламний дискурс із художньо-літературним і публіцистичним дискурсами; повідомлення сприймається як щось не цілком достовірне.

Реклама – це форма неособистого представлення і просування комерційних ідей, товарів і послуг за коштами рекламного тексту, сукупність аудіовізуальних засобів, спрямованих на реципієнта, з метою надання запланованого впливу, прямо або побічно пов'язаного з об'єктом рекламування.

Лексика рекламних текстів головним чином нейтральна – 85%, проте представлені практично всі лексичні пласти, крім екзотизмів, поетизмів, архаїзмів, діалектизмів і арготизмів. Серед лексичних одиниць у досліджуваних рекламах використано 4% професіоналізмів, а 3% складають неологізми.

Відсоток книжкової лексики складає 2%, що не є значущим, проте було відзначено, що зміст книжкової лексики значніше в рамках тематики технічних новинок та побутової техніки. Публіцистична лексика представлена також 2%, яка головним чином зустрічається в першому абзаці тексту, що констатує наявну проблему.

У рекламних текстах зустрічається 1% варваризмів, що «оживляє» текст, а також підкреслює зв'язок з іншою культурою, широке поширення рекламованого товару. Наукова лексика також складає 1% письмового рекламного дискурсу, 1% складає офіційно-ділова лексика.

Розмовно-побутова лексика надає тексту відтінок довірчої бесіди, яка у вивченому матеріалі представлена 0,8%. Укладачі рекламних текстів частіше використовують її в рекламі косметики і побутової техніки.

Просторічні лексичні одиниці становлять лише 0,2%, що свідчить про обережність рекламодавців. Аналіз лексики досліджуваного матеріалу показав відсутність екзотизмів, архаїзмів, поетизмів, діалектизмів і арготизмів.

Таким чином, рекламному дискурсу характерні особливі синтаксичні, лексичні та граматичні конструкції, які виділяють його серед інших типів дискурсу. Кожен фрагмент рекламного дискурсу спрямовано на досягнення функції впливу на потенційного покупця або користувача послуги.

У перспективі можливий порівняльний аналіз англійського та українського дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Липчук В.В. Маркетинг: основи теорії і практики. Навчальний посібник / За загальною редакцією В.В. Липчука. Львів : Новий світ, 2003. 288 с.
2. Реклама: поняття, призначення URL : <http://marketing-helping.com/konspekti-lekczj/21-konspekt-lekczj-qos-novi-marketinguq/432-reklama-ponyattya-priznachennya.html/>. Marketing-helping.com. (дата звернення: 17.03.20).
3. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля–Київ, 2011. 844 с.
4. Ткачук Н.О. Особливості функціонування рекламного дискурсу, орієнтованого на молодіжну цільову аудиторію. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, Філологічні науки*, Книга 1, 2016. С. 249–253.

М. И. Полищук, Н. Н. Шкворченко. Особенности англоязычной письменной рекламы. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются специфические особенности письменного рекламного дискурса. Реклама является уникальным явлением, поэтому рекламный дискурс является предметом изучения многих наук: экономики, маркетинга, психологии, социологии, политологии, искусствоведения, лингвистики и др. Выбор рекламного дискурса как объекта исследования продиктовано особой прагматической значимости, которую имеют рекламные тексты в структуре и организации современной речевой коммуникации. Исследование проводится на лексическом и грамматическом уровнях современного английского языка.

Ключевые слова: дискурс, рекламный дискурс, письменное реклама.

M. Polishchuk, N. Shkvorchenko. Peculiarities of English written commercial advertisements. – Article.

Summary. The article considers specific features of written advertising discourse. Advertising is a unique phenomenon, so advertising discourse is the subject of many sciences: economics, marketing, psychology, sociology, political science, art history, linguistics and more. The choice of advertising discourse as an object of study is dictated by the special pragmatic significance of advertising texts in the structure and organization of modern speech communication. The research is conducted at the lexical and grammatical levels of modern English.

Key words: discourse, advertising discourse, written advertising.

И. И. Ренская
старший преподаватель кафедры английской филологии
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
г. Киев, Украина

СУДЕБНЫЙ ПЕРЕВОД: РАСПОЛОЖЕНИЕ В ПРОСТРАНСТВЕ КОММУНИКАНТОВ И ИНТЕНСИВНОСТЬ ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

***Аннотация.** В статье анализируется звучащая речь следственно-оперативных мероприятий, судебных процессов и ее устный перевод с украинского на русский и английский языки и с этих языков на украинский. Установлены модели расположения в пространстве коммуникантов. Определены диапазоны интенсивности звучащей речи лиц: владеющих украинским языком; не владеющих государственным языком и переводчика.*

***Ключевые слова:** судебный перевод, пространство коммуникации, адресант, адресат, переводчик, интенсивность речи.*

Исследование звучащей речи определяется современным антропоцентрическим подходом к речевой коммуникативной деятельности человека.

Объективному изучению речи посвящены работы Л. Златоустовой, С. Князева, Р. Потаповой, Л. Скалзуб, Д. Теряева, Н. Тоцкой, Г. Фанта и др. Изучение нами пространства коммуникации в устном судебном переводе базируется на идеях Э. Холла, Д. Воронина, Г. Крейдлина и др. [1].

В соответствии с Конституцией Украины, Законом Украины «О государственном языке» и статьей 29 Криминально процессуального кодекса Украины уголовное производство осуществляется на государственном языке, и весь процесс, как устный, так и письменный, должен проходить на украинском языке [2, с. 18].

Исследование особенностей перевода судебных процессов, в которых обвиняемыми были иностранные граждане, особенно русскоязычные, которые воевали в составе российских террористических войск в Украине, является новым, актуальным и получило развитие в последнее время.

Актуальность работы заключается в исследовании звучащей речи следственно-оперативных мероприятий, судебных процессов и ее устного перевода с украинского на русский и английский языки и с этих языков на украинский.

Опыт работы судебным переводчиком в 2014–2020 гг. позволил сформулировать цель нашего исследования: установить расположение в пространстве коммуникантов и интенсивность их звучащей речи.

Материал исследования – звучащая речь 100 участников судебных заседаний: владеющих украинским языком (судьи, прокуроры, следователи, адвокаты, секретари судебного заседания, эксперты, свидетели, потерпевшие и др.) и не владеющих государственным языком (подозреваемые, обвиняемые – носители английского и русского языков).

В результате проведенного нами эксперимента были определены модели расположения в пространстве коммуникантов – адресанта (отправителя речи), переводчика, адресата (получателя речи).

Фронтальная двухкомпонентная модель – поперечное расположение «плечом к плечу»: участвуют два коммуниканта – переводчик и адресат (лицо, не владеющее государственным языком), которые находятся слева и справа друг от друга на одной линии. Фиксируется при устном переводе подозреваемому печатных текстов во время: 1) изучения уголовного дела, т.к. подозреваемый должен видеть материалы (сканированные документы, фотографии, списки номеров телефонов, материалы, напечатанные на его родном языке и т.п.); 2) ознакомления с постановлениями следователя, памятками, ходатайствами, протоколами обысков и т.п.; 3) знакомства с появившимися во время судебных заседаний новыми материалами уголовного дела.

Установлена интенсивность звучащей речи переводчика – 45–55 дБ, что соответствует субъективному восприятию «обычный разговор».

Фронтальная трехкомпонентная модель – поперечное расположение «плечом к плечу»: участвуют три коммуниканта: адресант (лицо, владеющее государственным языком), переводчик, адресат (лицо, не владеющее украинским языком), которые располагаются слева и справа друг от друга на одной линии,

например, за столом в зале суда. Фиксируется при последовательном устном переводе подозреваемому устных ходатайств, аявлений, выступлений, а также защитной речи его адвоката. Установлено, что интенсивность звучания речи адресанта (лицо, не владеющее украинским языком) в зависимости от опыта, эмоционального состояния, желания повлиять на следственного судью, коллегию судей, прокурора, а также от размеров зала судебного заседания, составляет от 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор») до 55–65 дБ – субъективное восприятие «громкий разговор» (рис. 1). Интенсивность звучания речи переводчика составляет 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»).

Компьютерная осциллограмма и показатели интенсивности звучащей речи адвоката представлены на рис. 1.

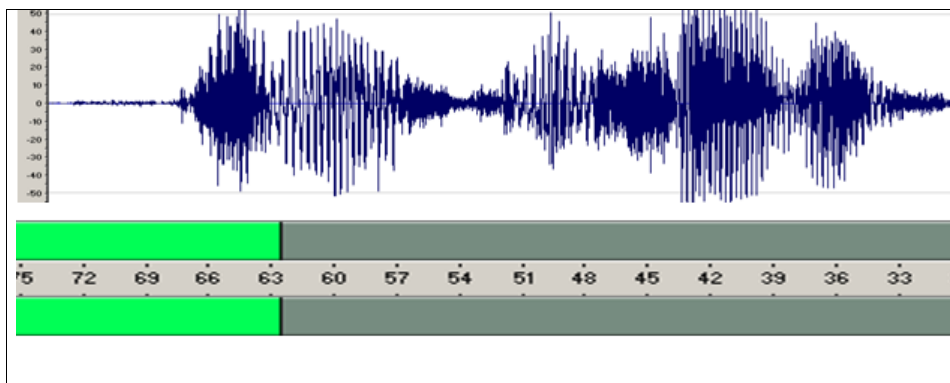


Рис. 1. Компьютерная осциллограмма и показатели интенсивности звучащей речи адвоката

Сагиттальная трехкомпонентная модель – продольное расположение «лицом к лицу»: участвуют **три** коммуниканта: адресант, переводчик и адресат, которые располагаются друг перед другом на одной линии.

Участники судебного заседания (следственный судья, коллегия судей, прокурор, свидетель, потерпевший, адвокат потерпевших, эксперт и т.п.) расположены перед переводчиком, подозреваемый находится позади него в специальном помещении, отделенном от зала решеткой или стеклом с боковыми прорезями.

В зависимости от направления перевода адресантом и адресатом могут быть как лицо / лица, владеющее украинским языком, так и лицо, не владеющее государственным языком. Необходимо отметить, что переводчику, чтобы адекватно осуществлять перевод, приходится поворачиваться на 180° то к адресату, то к адресанту. Данная модель фиксируется при последовательном или параллельном устном переводе подозреваемому: 1) выступлений, вопросов, заявлений, ходатайств, решений, постановлений и т.п. следственного судьи, прокурора; 2) выступлений, пояснений, ответов свидетеля, потерпевшего, эксперта и т.п. Установлено, что интенсивность звучащей речи лиц, владеющих украинским языком, составляет от 40–45 дБ (субъективное восприятие «тихий разговор») до 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»), переводчика – 45–55 дБ, что соответствует субъективному восприятию «обычный разговор» (рис. 2).

Компьютерная осциллограмма и показатели интенсивности звучащей речи переводчика представлены на рис. 2.

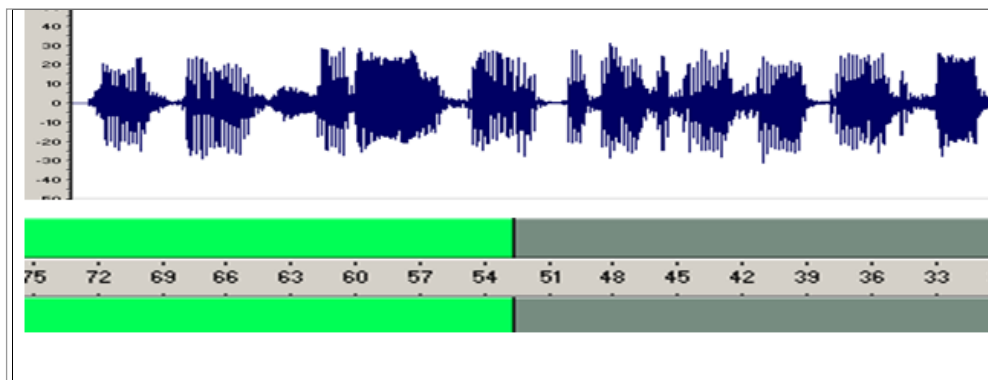


Рис. 2. Компьютерная осциллограмма и показатели интенсивности звучащей речи переводчика

Сагиттальная многокомпонентная модель – продольное расположение «лицом к лицу» более трех коммуникантов: адресант – переводчик – адресат находятся друг перед другом на одной линии. Адресант (не владеет государственным языком) располагается позади переводчика в специальном помещении, которое отделено от зала решеткой или стеклом с прорезями в боковых частях. Адресат (владеет украинским языком) находится перед переводчиком и является группой людей – участников судебного заседания. Они, хотя и рассредоточены в зале судебного заседания, но при восприятии устной речи переводчика находится с ним на одной линии. Данная модель фиксируется при: 1) последовательном устном переводе ответов подозреваемого; 2) параллельном устном переводе заявлений, ходатайств, выступлений подозреваемого. Установлено, что интенсивность звучания речи адресанта (подозреваемого) в зависимости от эмоционального состояния, состояния здоровья, разработанной совместно с адвокатом стратегии и тактики поведения во время судебных заседаний составляет 40–45 дБ – субъективное восприятие «тихий разговор» (рис. 3) или 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»). Интенсивность звучащей речи переводчика составляет 55–65 дБ (субъективное восприятие «громкий разговор»), что обусловлено как размерами зала судебного заседания, так и необходимостью быть услышанным всеми присутствующими.

Компьютерная осциллограмма и показатели интенсивности звучащей речи подозреваемого представлены на рис. 3.

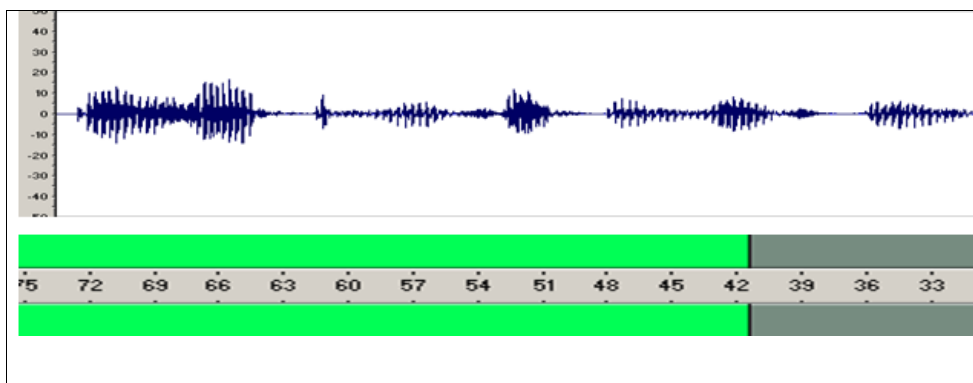


Рис. 3. Компьютерная осциллограмма и показатели интенсивности звучащей речи подозреваемого

Выделяем 2 варианта данной модели.

1. В случае необходимости перевести материалы уголовного дела, напечатанные на английском или русском языке, переводчик располагается на стороне обвинения, а адресатом являются адвокат / адвокаты, подозреваемый, следственный судья, коллегия судей, а также все присутствующие в зале. Происходит устный перевод печатных текстов, который может прерываться вопросами, замечаниями, комментариями судьи, прокурора, адвоката.

Установлено, что интенсивность звучания речи переводчика составляет 55-65 дБ, что соответствует субъективному восприятию «громкий разговор». Это обусловлено как необходимостью быть услышанным всеми присутствующими, так и размерами зала судебного заседания.

2. При необходимости устного перевода видеоматериалов или аудиофайлов, созданных на иностранном языке, которые демонстрируются в зале судебного заседания, переводчик располагается на стороне защиты, а адресатом являются адвокат / адвокаты, следственный судья, коллегия судей, прокурор, свидетель / свидетели, потерпевший / потерпевшие, а также все присутствующие в зале.

Установлено, что интенсивность звучания видео или аудиофайлов, в зависимости от качества записи, составляет 40–45 дБ (субъективное восприятие «тихий разговор») или 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»). Интенсивность звучащей речи переводчика составляет 55–65 дБ (субъективное восприятие «громкий разговор»), что обусловлено как размерами зала судебного заседания, так и необходимостью быть услышанным всеми присутствующими.

Фронтально-сагиттальная трехкомпонентная модель – поперечно-продольное расположение трех коммуникантов: адресант, переводчик находятся на одной линии друг перед другом, а адресат – справа или слева от переводчика. В зависимости от направления перевода адресантом и адресатом могут быть как лица владеющие, так и не владеющие государственным языком: следователи, адвокаты, подследственные и т.п. Фиксируется тогда, когда происходит последовательный или параллельный перевод: 1) допросов в кабинете следователя; 2) бесед адвоката и подозреваемого; 3) во время проведения обысков и других следственных действий.

Установлено, что интенсивность звучащей речи адресанта составляет 40–45 дБ (субъективное восприятие «тихий разговор») или 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»), переводчика – 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»).

Фронтально-сагиттальная многокомпонентная модель – поперечно-продольное расположение более трех коммуникантов: адресант, переводчик находятся на одной линии друг перед другом (подозреваемый находится позади переводчика в специальном помещении), а адресат – справа или слева от переводчика. Необходимо отметить, что адресат – лица, которые владеют государственным языком (следственный судья, коллегия судей, прокурор, адвокат потерпевших, эксперт, свидетель/свидетели и т.д.), – рассредоточены в зале судебного заседания, но при восприятии устной речи переводчика находятся с ним на одной линии. Данная модель фиксируется тогда, когда происходит устный перевод ответов, объяснений, выступлений адресанта – подозреваемого, обвиняемого.

Установлено, что интенсивность звучащей речи адресата составляет 40–45 дБ (субъективное восприятие «тихий разговор»), или 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»). Такой диапазон зависит от эмоционального состояния подозреваемого / обвиняемого, состояния его здоровья или разработанной стратегии и тактики поведения во время судебных заседаний.

Интенсивность звучащей речи переводчика составляет 55–65 дБ (субъективное восприятие «громкий разговор»), что обусловлено как необходимостью быть услышанным всеми присутствующими, так и размерами зала судебного заседания.

Особым вариантом данной фронтально-сагиттальной модели является видеоконференция, во время проведения которой возможны два варианта.

Во-первых, подозреваемый / обвиняемый и переводчик находятся вместе вне зала судебного заседания, например, в следственном изоляторе, и в таком случае адресат / адресант (в зависимости от направления перевода), переводчик и адвокат располагаются на одной линии слева / справа друг от друга, а монитор с трансляцией судебного заседания находится перед ними.

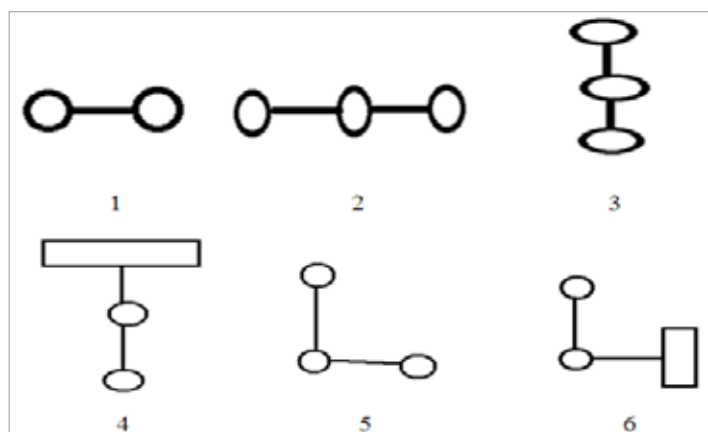
Во-вторых, все участники слушаний находятся в одном зале, а подозреваемый / обвиняемый или свидетель – в другом месте, и его показания звучат по монитору.

В первом случае, если адресантом является группа лиц, которые владеют украинским языком (коллегия судей, прокурор, свидетель, потерпевший и т.п.), и они находятся «по ту сторону экрана» – в зале судебного заседания, из которого ведется видеоконференция, то переводчик осуществляет устный перевод видеоизображения (вопросов, замечаний, ходатайств, выступлений и т.п.) обращенного к адресату. Если же адресантом является лицо, не владеющее украинским языком, то переводчик, находясь рядом, осуществляет перевод его устных ответов, ходатайств, пояснений и т.п. в видеокамеру.

Во втором случае, в зависимости от направления перевода, адресантом/адресатом выступает «лицо на экране», и происходит устный перевод его ответов и пояснений, а также вопросов, замечаний, выступлений, обращенных к нему.

Установлено, что интенсивность звучания речи адресата, переводчика и адресанта составляет от 40–45 дБ (субъективное восприятие «тихий разговор») до 45–55 дБ (субъективное восприятие «обычный разговор»).

Схемы моделей расположения в пространстве коммуникантов представлены на рис. 4.



1 – фронтальная двухкомпонентная; 2 – фронтальная трехкомпонентная; 3 – сагиттальная трехкомпонентная; 4 – сагиттальная многокомпонентная; 5 – фронтально-сагиттальная трехкомпонентная; 6 – фронтально-сагиттальная многокомпонентная

Рис. 4. Схемы моделей расположения в пространстве коммуникантов

Выводы. В результате проведенного исследования установлены 6 моделей расположения в пространстве коммуникантов: 1) фронтальная двухкомпонентная модель: переводчик и адресат находятся на одной линии справа и слева друг от друга; 2) фронтальная трехкомпонентная модель: адресант, переводчик и адресат располагаются слева и справа друг от друга на одной линии; 3) сагиттальная трехкомпонентная модель: адресант, переводчик и адресат находятся на одной линии друг перед другом; 4) сагиттальная многокомпонентная модель: адресант, переводчик и адресат находятся друг перед другом на одной линии, адресантом являются участники судебного заседания; 5) фронтально-сагиттальная трехкомпонентная модель: адресант, переводчик находятся на одной линии друг перед другом, адресат справа или слева от переводчика; 6) фронтально-сагиттальная многокомпонентная модель: адресант и переводчик находятся на одной линии друг перед другом, адресат справа или слева от переводчика, адресантом являются участники судебного заседания.

Определены 3 диапазона интенсивности звучащей речи: 1) лиц, владеющих украинским языком (следственный судья, коллегия судей, прокурор, адвокат, свидетель, потерпевший, эксперт и т.п.); 2) лиц, не владеющих государственным языком (подозреваемый); 3) переводчика: 40–45 дБ (тихий разговор); 2) 45–55 дБ (обычный разговор); 3) 55–65 дБ (громкий разговор).

Таким образом, осознание принципов расположения в пространстве коммуникантов в судебном процессе, понимание параметров интенсивности их речи позволяет правильно и точно осуществлять устный перевод.

ЛИТЕРАТУРА

1. Крейдлин Г.Е., Кронгауз М.А. Семиотика, или Азбука общения. Москва, 2006.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ, 2016.

I. I. Ренська. Судовий переклад: розташування в просторі комунікантів та інтенсивність усного мовлення (на матеріалі англійської, російської та української мов). – Стаття.

Анотація. У статті аналізується мовлення слідчо-оперативних заходів, судових процесів і його усний переклад з української на російську й англійську мови і з цих мов на українську. Встановлено моделі розташування в просторі комунікантів. Визначено діапазони інтенсивності мовлення осіб, які володіють українською мовою, осіб, які не володіють державною мовою та перекладача.

Ключові слова: судовий переклад, простір комунікації, адресант, адресат, перекладач, інтенсивність мовлення.

I. Renska. Court translation: location in the area of communicators and intensity of oral speech (based on English, Russian and Ukrainian languages). – Article.

Summary. The article analyzes the speech of investigative and operational measures, trials and its interpretation from Ukrainian into Russian and English and translation from these languages into Ukrainian. The models of location in the space of communicants have been established. The ranges of the intensity of speech are identified: persons, who know the Ukrainian language; persons, who don't know the state language; interpreter.

Key words: legal translation, communication space, addressee, addressee, interpreter, speech intensity.

О. Г. Тараненко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
м. Северодонецьк, Луганська область, Україна

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ-ІМПЕРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКИХ МАГІЧНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

Анотація. У запропонованій статті йдеться про семантичні особливості лексем-імперативів в українських народних магічних замовляннях, де описано специфіку мовного матеріалу та високу емотивну забарвленість, що відображає мовну ідентичність українського народу з найдавніших часів, а також демонструються сугестивні властивості вищеописаних унікальних текстових форм.

Ключові слова: семантика, національні особливості, лексема, магія, магічне замовляння, намір, імператив.

Останнім часом у філологічній науці значно підвищено інтерес до глибинних національних мовних процесів, що відображено в етнографічних, народних текстових формах вираження, як-то: пісні, казки, приказки, прислів'я. Особливе зацікавлення у дослідників викликає така форма, як магічне замовляння. Саме у ньому є відбитки найдавніших архетипових елементів, притаманних мові, що демонструють її унікальність, ідентичність та національну забарвленість. Тема магії завжди викликала неабиякий інтерес у людини, де головним дієвим інструментом є насамперед слово як рушій необхідних дій для досягнення мети, демонстрація своєї волі, сугестія. Особливо цікавим з практичної точки зору це здається у сучасному діловому світі для написання «робочих» рекламних текстів з приводу підвищення росту продажів, але, звісно, що тільки цією сферою інтерес не обмежується. Проблематикою та збором замовлянь у різний період часу займалися Д. Зеленін, В. Креслав, В. Милорадович, М. Москаленко, І. Огієнко, О. Остроушко, О. Солар та інші. Ця проблематика також цікавила й закордонних авторів С. Александер, Ф. Грейвульф та інших [1]. Було зібрано численний фактичний матеріал, а також виділено структурно-семантичні типи замовлянь, їх міфопоетику, літературну та практичну цінність, їх форму та наповнення. У нашій статті ми переважно зосередимось на лексемах-рушіях, що виражають дію, спонукають чи, навпаки, заперечують, а також мають сильне конотативне забарвлення.

Метою запропонованої розвідки є дослідження семантики лексем-імперативів у текстах українських замовлянь та аналіз їхньої конотативної складової частини як реалізації магічної дії на предмет чи суб'єкт замовляння. Говорячи про вищезазначений феномен, неможливо не торкнутись витоків замовлянь, тобто саме магії. Нас буде цікавити слово як складник замовляння, що дає можливість маніфестувати свою волю та досягати результату. І. Огієнко сказав: «Слово, належно і своєчасно сказане, має велику та чудодійну силу, – воно лікує, приносить добро (благословення) або, навпаки, сильно шкодить. Зле слово, сказане відповідного часу ворожбитом, конче збудеться, а як може й збутись слово добре. Такі слова, звісно, знають ворожити, чому можуть легко людину лікувати або, навпаки, наслати їй хворобу. Віра в чудодійну силу слова була дуже велика, чому й було велике поважання волхвів, ворожитів і т.п.» [4, с. 18–19].

Звісно, людина глибоко вірила у магічну силу слова з давніх часів, спочатку у вигляді замовлянь та заклять, а потім з християнством – молитов. Але магія нікуди не поділась, вона широко використовується і в наші часи, тому що проблеми, що хвилювали людство, завжди бути майже однаковими. Замовляння – це частина обрядового комплексу для виконання магічних дій. Крім саме тексту замовляння, слід було виконати певні вимоги до фази Місяця, часу, місця проведення обряду та головне – чіткого наміру, який мав біти вкладений у слова замовляння.

Намір, вольове зусилля, що спрямоване на досягнення результату, що втілюється у слова, саме це робить замовляння дієвим засобом для втілення бажань мага чи чаклуна. Магія поділяється на два великі напрями – добра (біла) та зла (чорна). Це дещо розмаїтий поділ, але в обох випадках йдеться про наміри людини досягти мети, застосовуючи магічний арсенал, зокрема, замовляння. Чаклуни звертались до сил природи, яку вважали уособленням потойбічної сили, а також до власних сил, де головну роль виконував

намір конкретної особистості, до давніх богів та святих епохи християнства, що й буде продемонстровано на прикладах фактичного матеріалу.

Замовляння можна поділити тематично на великі групи – звертання до природних явищ, для захисту від ворогів, любовні, для щасливої долі, від різноманітних хвороб, від дурного ока (урока) та багато інших. Головним у формуванні наміру є емоція, яка втілюється у слові та рушить дію вперед. Лексеми-імперативи із семантикою змушення, підкорення своїй волі нерідкі у текстах замовлянь. Зазвичай це дієслова-імперативи (*йди, зроби, скажи*) для того, щоб задумане здійснилось. Також можна виділити групу слів, що спонукають на припинення небажаної дії (*спинись, замовчи, забудь* тощо).

У замовляннях, що належать групі захисту від ворогів, виділені лексеми виражають негативне побажання до ворога, конотація негативна, імперативна, наприклад: *в печі огонь горить і тліть трава – так би тліло й горіло серце у ворога мого* [4, с. 20] або *ви, стіни, не будьте німі, ви, сволоки, підійметесь, лихі речі, лихі мислі, на добре перевернітесь, бо Іван іде чорним волом, щоб став моїм ворогам язик колом* [2, с. 185]. Імператив присутній й у такому прикладі: *Господь допомоць, і я з рукою. Каменія (є) вам на язик, Каменія (є) вам на губи, зуби і уста, каменійте ви самі* [2, с. 186]. Взагалі тема перетворення ворогів на камінь є дуже частотною в українських замовляннях – *кам'яні сіни, кам'яні стіни, кам'яні столи, кам'яні пани, кам'яне вино п'ють. Коли вони будуть то вино пожирати, тоді на мене будуть роти роззявляти і очі витріщати* [2, с. 184].

Також наявне й використання заперечення (щоб чогось не сталося) як бажаний результат магічної дії: *не пішком йде мій воріг, а на вовку йде, жабою осідлався, а гадиною поганявся; не дорогою йде, а здвигжем та болотом. Здвигже та болото обходять, а на вовка тюкають, а на жабу плюють, а гадину б'ють: щоб так на нього весь мир хрякав і плював, і до своєї ласки не приймав* [2, с. 187]. Ще приклад: *не сам я йду, чорним волом йду, сухою гадиною поганяю, правою ногою на поріг ступаю, своїм ворогам язик одвергаю: щоб вони губами не плямкали і зубами не клацали, надо мною, рабою Божою Марією* [2, с. 190]. У цьому разі ми бачимо, що імператив з часткою *ні/не* допомагає позбутись ворога, зробити так, щоб його не сприймали, щоб він закаменів, закрив рота, на зміг нічого зробити: *на коні йду, а гадюкою поганяю, усім, усім моїм неприятелям і супостатам роти затикаю. Гадючий хвіст, а жаб'яче черво, щоб стали вони, як сухе дерево* [2, с. 191].

Дуже важливим прошарком замовлянь є ті, що допомагають у разі різноманітних хвороб; дуже частотними виявились замовляння проти зубного болю та кровотеч. Ці стани здоров'я є дуже небезпечними, а зубний біль нестерпний, ймовірно, цим і зумовлювалось їх різноманіття. Наведемо приклади: *ішов чоловік першим рабом, святим часом, через калиновий мост, троциною підпирався. Щоб у раба Божого (ім'ярек) родженого, молитвяного, хрещеного, щоб звих минався, і поміч мені від Господа Бога* [4, с. 33], де йдеться про звих, який просять у вищих силвилікувати (щоб минався) з конотацією прохання, мольби. Теж звертання до християнських святих: *Пресвята Богородице, просим собі в поміч! Замовляй кров буйную, трав'яную і водяную!* [2, с. 59]. Про кровотечу заговорів була велика кількість: *тече з річки: водяна, коровина і смоляна. Водяна каже: течімо; кровяна каже: стіймо, а смоляна: заліймо* [4, с. 34]. У цьому прикладі йде звертання до сил природи (річки) за подібністю – кров-вода (рідка субстанція). Виділені лексеми, що мають імперативну модальність, вжито з проханням зупинити кров.

У наступних прикладах звертаються до сил природи – зорі, яку ототожнюють з дівчиною. До неї й відноситься прохання про припинення кровотечі: *молода дівця Уляна все поле поорала, розу посіяла, роза зійшла. Щоб у хрещеного (ім'ярек) кров не йшла* [4, с. 35]; *на морі, на лукомор'ї стоїть красна дівця, веселочком воду розганяє і кров тобі замовляє* [4, с. 35]. Ще один яскравий приклад: *ішов баран з крутими рогами густими лозами. Іскинь руно та заткни джерело* [4, с. 34]; *ви, косарі, ви, косарики мої, ви косите і хліба у Бога просите. І ти, косо, не бійся нічого і не пускай Божої роси і святої крові* [4, с. 34].

В останньому прикладі наявне звертання до коси, якою можна нанести дуже серйозне поранення з рясною кровотечею, та прохання, заклик до неї, як до живої істоти, *не боятися та не пускати крові* в імперативному контексті. Не меншу кількість замовлянь присвячено приборканню зубного болю: *місяць в небі, риба в окисні, дуб на землі. Як оці три брати зійдуться, то тоді у раба Божого Івана зуби будуть боліти* [2, с. 73], де має місце принцип унеможливлення будь-якої умови для подальшого розвитку болю. Той же принцип застосовано у такому прикладі у разі звертання до Місяця: *молодик, молодик! в тебе роги золоті: твоїм рогам не стоять, моїм зубам не болить* [2, с. 83]. Тут використано заперечну частку *ні* як прохання, навіть наказ. Саме така модальність (неможлива умова) наявна у такому прикладі: *місяць на небі, камінь на землі, а риба в морі. Коли вони будуть пити та гулять, тоді будуть у Василя й зуби рвать* [4, с. 74].

Завжди була наявна й проблема надмірного вживання алкоголю, яка теж справедливо прирівнювалась до хвороби. Для її лікування було запропоновано такі замовляння на основі принципу, зазначеного вище: *як ці береги не стрічаються, так щоб народжений, молитвенний Іван не стрічався з хмільним вином* [2, с. 127]; *так, як ся віршовка зав'язана, так би й мені, рабу Божому, зав'язало від всякого п'янства мисленого* [4, с. 39]. Мається на увазі, що віршовка має бути зав'язана вузлом та спалена, тоді й п'янство має припинитись.

Для визволення від усяких хвороб існували також замовляння, як-от: *водо Єлено! Очищаєш луги й береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості* [2, с. 131]. Відомо, що вода завжди має функцію очищення не тільки на фізичному, але й на духовному плані, тому звертання до води цілком природне, з емоцією прохання, вмовляння (*очисти*). Життя давньої людини завжди було небезпечним, це стосувалось не тільки хвороб чи стихійних лих, але й отруйних тварин, близький контакт з якими був вірною смертю.

Саме тому є велика кількість замовлянь, спрямованих на уникнення зустрічі зі зміями, чи допомогу, якщо вона вже вкусила. Наприклад, якщо нападає гадюка, треба сказати: *гад, гад, гад, вода горить, й тебе спалить* [4, с. 45]. Наявна конотація люті, ненависті до отруйної істоти та побажання її смерті (тебе *спалить*). Також зі зміями намагались «домовитись» за допомогою такого тексту: *змія Орпія, Змія Орпія, поклич ти всі свої змії – і степовій, і лісовій, і гноянці, і водяній – і накажи їм, щоб вони не кусали ні скотини, ні людини; щоб вони пускали свої зуби з рота додола, а ти забери свої зуби з народженого хрещеного раба Божого (ім'ярек)* [4, с. 45]. Той, хто читає текст, наказує головній змії розповісти усім іншим зміям, щоб вони не чіпляли ані людини, ані скотини (*поклич, накажи, не кусали*). Ще подібний приклад: *на морі, на лукомор'ї стоїть купа, а на тій купі лежить гадюка: я тую гадюку посічу, порубаю, і щире серце Івана замовляю* [2, с. 157]. Тут також присутня конотація страху, бо вкушений гадюкою без допомоги був практично приречений, але ж є й замовляння, за допомогою якого намагаються вкушеного врятувати: *ішов святий Єгор з Осіяньських гор, і ніс гадючі імена, і приложив їх народженому, молитвенному Івану, і опуху нема* [2, с. 155].

Сама структура цього замовляння відрізняється від попередніх, просто є констатація, що треба зробити для уникнення поганих наслідків. Тематично близько до попередніх груп належить і група заговорів, що протидіють так званим «урокам». Відомо, що є хвороби на фізичному рівні, але багато вчених визнають, що їх витoki знаходяться на психічному рівні (відомий вираз «усі хвороби від нервів»). Згідно з віруваннями як давніх людей, так і наших сучасників, деякі особистості через вроджені здібності чи під впливом негативних причин можуть недобре подивитись, а ще й слова потрібні сказати (так звана чорна магія), про таке кажуть, що людину зурочили. Для профілактики таких ситуацій чи виправлення, якщо психічна атака вже відбулась, є багато замовлянь з чітко вираженою імперативною модальністю. Наведемо приклади: *уроки-урочища, чоловічі, жіночі, парубочі, дівочі! Ідіть ви собі на очерета, на болота, у свої міста, де парубок огню не креше, де дівка русої коси не чеше, де півнячий глас не заходить, де вітер верби не колише. Підіть собі за вітрами, за димами і за темними лісами* [4, с. 51]. Тобто негативу наказано йти у нечисті місця (пекло) – де *немає півня* (спів півня відлякує нечисту силу), де *верба спокійна* – стара верба здавна вважається деревом, де часто мешкає нечистий).

Ще одне лікувальне замовляння, коли негатив вже зроблено, виглядає так: *уроки вітряні, уроки земляні, уроки подумані й погадані і стрічені! викликаю, визиваю із його очей, із його плечей, із його жовтих костей, її його щирого серця раба Божого (ім'ярек)* [4, с. 52]. Негатив закликають піти туди, де він нікому не спричинить зла. Ще приклад: *уроки-урочища, чи чоловічі, чи жіночі, чи хлоп ячі, чи дівчачі, і вітряні, і огняні, ізсихаю, іззиваю із народженого, молитвяного, хрещеного раба Божого (ім'ярек), іззиваю на черета, на болота. Тут вам не стоять, жовтої кості не ломить, білого лиця не білить, русої коси не сушить, щирого серця не в'ялить* [4, с. 56].

Дієслова-імперативи підсилюють чіткий намір мага: прибрати негатив на людині (*ізсихаю, іззиваю*), а також наявне заперечення – чого не можна робити, теж в імперативі (*не ломить, не сушить, не в'ялить*). Емотивно лексеми несуть великий заряд заборони, конотація наказова, вимоглива. Ще один прилад яскраво ілюструє вищесказане: *уроки-урочища, підіть собі на яри, на лиси дрімучі, на степи степучі, де глас чоловічий не заходить, де півні не співають, піди собі, боліть очная* [4, с. 57]. Іноді людина намагалась допомогти собі сама, це текст заговору, що треба проводити самому собі: *як навідлог рукою не робити, так моєму лицю і тілу від нікого не боліти. Як неба й землі нам не міряти, так й мене не наврокувати* [4, с. 57; 2, с. 91]. Є думка, що за наявності чіткого наміру майже будь-яка людина спроможна допомогти собі сама.

Дуже широкого вживання зазнали (та й зазнають) замовляння, присвячені кохання та любові. Не всі вони виявляються нешкідливими, бо часто почуття бувають невзаємними. Отже, треба одразу зазначити, що так звана любовна магія у жодному разі не може вважатись позитивною чи білою. Будь-яке втручання у сферу почуттів є гріховним та недобрим. Цілком зрозуміло, що не завжди любовний вибір у людей співпадає, але вживати заходів магічного характеру на інтимну, любовну сферу вважається неправильним та небезпечним як для того, що робить, так і для об'єкта впливу. У наведених текстах співпадає прохання сил природи та християнських божеств для наведення чар та викликання палких почуттів та туги. Конотація – примус, побажання почуватись погано, якщо не будеш робити по волі того, хто причаровує. Наприклад: *місяцю Владимиру, ти високо літаєш, ти все бачиш, ти все чуєш, як невольники і невольниці плачуть за батьком та за матір'ю, за дітками маленькими; як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за осям, як море за морем. Даруй же, Господи, щоб так за мною, народженою, молитвяною, хрещеною рабою Божою (ім'ярек) Іван плакав* [2, с. 36]. Ще приклад: *ви, зорі-зоряниці, вас не небі з сестриці: Одна нудна, друга привітна, а третя печальна. Беріть голки та шпильки, горове каміння, бийте його і печіть, паліть і нудить, не дайте йому ні спати, ні лежати, ні їсти, ні пити – других любите. Тягніть до мене хрещеного, народженого і молитвяного козака Івана до народженої, хрещеної, молитвяної раби Божої (ім'ярек)* [2, с. 39]. Намір у чарувальниці недобрый, побажання для об'єкта пристрасті – зловісні, якщо не буде виконано її волю, тобто конотація негативна, примусу та гніву.

Задля кохання жінки та дівчата вдавались навіть до прохань нечистій силі: *трясу, трясу кладкою, кладка водою. А вода купиною, а купина чортами, а чорти козаком Іваном, щоб його трясли, трясли, та й до мене принесли до народженої, хрещеної, молитвяної раби Божої (ім'ярек)* [2, с. 48]. Також просили й істот, що теж вважаються нечистими: *отець домовий! Скоч додолу, та принеси мого Івана до мого дому: неси його душу, неси його кості, неси його живіт, і біле лице, і щире серце, якнайскоріше, якнайпрудчіше, в цей час, у цю годину. Біжи прудко, біжи хутко, як цей дім біжить угору, щоб ти так прудко і хутко приніс хрещеного, народженого і молитвяного козака Івана* [2, с. 44]. Конотація у наведених замовляннях примусова, наказова, текст надзвичайно емоційний. Кохання часто порівнюють з полум'ям, що охоплює серце та душу. Тому у такому замовлянні використовувався принцип подібності: якщо віск тоне від полум'я, то й серце може розтанути також: *щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск! Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться той віск, і щоб ти мене тоді покинув, коли найдеш той віск!* [2, с. 47]. Зазвичай віск прятали так, щоб об'єкт привороту ніяким чином його не знайшов.

Треба зазначити, що не тільки жінки робили такого роду магію, інколи до неї вдавались й чоловіки, як-от: *стою на порозі, вижу сволок, а за сволока на клямку, а з клямки на Марію. Як мати моя за мною побивається, так би за мною убивалась Марія* [2, с. 45]. Конотація загрозлива, негативна. Можна зазначити, що ці замовляння є надзвичайно емотивно забарвленими, з примусовою та загрозливою конотацією. Але є невелика кількість замовлянь і на щасливе кохання з конотацією щастя та любові: *Ой ти, Ладоматінко, Матір Сва небесна і Пречиста! Не залиш нас без любові і щастя! Благодать свою пішли на нас, яко і ми шануємо і славимо Тебе! Нині і вічно, і від кола до кола! До кінця часів, пока світить нам Ярило Сонце. Тако було, тако є, тако буде* [3, с. 42]. Ще одним щирим бажанням для жінок було отримання та збереження краси: *зорі-зірниці, єсть вас на небі з рідних сестриці, четверта хрещена народжена Марія. Ідіть ви, зберіть ви красу, покладіть на хрещену народжену Марію. Як ви ясні, красні між зірками, щоби була така красна між дівками* [2, с. 40]. Конотація тут позитивна і є проханням (*зберіть, покладіть, ідіть*). Ще приклад: *сонечко ясне, красне, освіщаєш гори, долини, освіти, щоб моє личко було ясне-красне, як сонечко. Позбавлю я росу, збавлю з жінок, з панів повагу, з попів пуху, з парубків гордість, а з дівок красу* [2, с. 35]. Тут вже є елемент негативного впливу – щоб краса була тільки у тої, хто ворожить, а інші були б непоказними порівняно з нею. Також намагалися позбутись косметичних дефектів: *ластівко, ластівко, на (бери) тобі веснянки, на тобі білянки* [2, с. 130].

Цікавим з точки зору позитивної конотації є тематика замовлянь на щасливу долю. Кожна людина прагне щастя, тому до такого роду замовлянь вдавались доволі часто, на кшталт: *Рано-раненько вийду я до річенки, веретено візьму в руки та Долі помолюся. Матінко рідненька, захиснице миленька, дай мені долі, доброї волі...* [3, с. 45], присутня конотація прохання та надії на краще. Йде апеляція не тільки до ріки, але й до Місяця: *Місяцеві золотії роги, а нам (дай) щастя і здоров'я, Місяцеві на півповня, нам (дай) щастя і здоров'я* [2, с. 84]; *тобі, Місяцю, сповні, мені на здоров'я, тобі, Місяцю, засвітитися, мені по світу надивитися, добре знаходитися* [2, с. 85].

Для отримання щасливої долі просять сили природи як у дохристиянські часи, так і звертаються до християнських святих: *щоб ся мав, як свята земля. Щоби вас Бог не опускав. Щоб тебе щастя ся тримало. Най вас Бог споможе. Най вас Бог благословить. Дай, Боже, здоров'я. Дай, Боже, щастя. На щастя, на здоров'я, на щасливу долю* [2, с. 50]; *роди, Боже, на всякого долю!* [2, с. 179]. Конотація здебільшого позитивна, присутнє прохання, але з відтінком наполягання, імперативу (**дай**). Ще приклад, що за своєю формою нагадує молитву: *во ім'я Отця та Сина одступися, нечисто сило, та вселися Дух святий і розлюби нас так, як нас Бог розлюбляв, як ми возлюблено під вінцем стояли, і як нас батюшка благословляв і на нас вінці надівав, щоб ми так віку доживали у радості, веселості, благословенно, неосужденно* [2, с. 51]. Останній приклад демонструє побажання щасливої долі для сімейного подружжя – на довгі роки щасливого життя разом.

Згідно з результатами проведеного дослідження, можна виділити такі лексеми-імперативи для таких тематичних груп українських замовлянь: для захисту від ворогів – *будьте, підійметесь, перевернітесь, (не) будьте, щоб став, каменійте, (нехай) будуть*; від різноманітних хвороб – *просим, замовляй, течімо, стіймо, залиймо, іскинь, не бійся, не пускай, не стоять не болить, не стрічався, очисти*; від змії – *(нехай) спалить, накажи, забери, поклич, замовляй*; від дурного ока (урока) – *підить, викликай, визивай, ізсихай, іззивай, не стоять, не ломить, не білить, не сушить, не в'ялить, не робити, не міряти не наврокувати*, де широко представлено наказ у формі заперечення, заборони, щоб погане робити. А також любовні: *счочи, принеси, бийте, беріть, біжи, трясси, печіть, паліть, нудить, любить*. Для краси: *зберіть, покладіть, ідіть, даруй*; для щасливої долі – *дай, допоможи*.

Найбільш частотним можна виділити вживання імперативів для любовних замовлянь та тих, що допомагають у разі хвороб чи впливу дурного ока. Як висновок треба зазначити, що замовляння – це плідний матеріал для подальших лінгвістичних студій, що допомагає дослідити один з найдавніших шарів національно забарвленої та культурно ідентичної специфічності української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соляр О.С. Мова магії, магія мови. Символіка українських замовлянь. Przemysl. 2011. 302 с.
2. Українські замовляння. / Упорядник М.Н. Москаленко. Київ : Дніпро. 1993 р. 307 с.
3. Українські магичні замовляння. / Упорядник В. Креслав. Київ : ФОП Стебеляк 2020. 56 с.
4. Українські чари. / Упоряд. О.М. Таланчук. Київ : Либідь. 1992. 96 с.

О. Г. Тараненко. Семантика лексем-імперативов в українських магических заговорах. – Стаття.

Анотація. В статтє говорится о семантических особенностях лексем-імперативов в украинских народных заговорах. Также описана специфика языкового материала и их высокая эмоциональная наполненность, что отображает языковую идентичность украинского народа с древних времен, а также демонстрируются суггестивные возможности вышеописанных уникальных текстовых форм.

Ключевые слова: семантика, национальные особенности, лексема, магия, магический заговор, намерение, императив.

O. Taranenko. Lexemes-imperatives semantics in the Ukrainian magical spells. – Article.

Summary. In the above article the semantic lexemes-imperatives peculiarities of Ukrainian folk spells are analyzed. Folk spells peculiarities and their high emotional fulfilment are described. This reflects the Ukrainian language national identity uniqueness. The suggestive abilities of Ukrainian spells are demonstrated.

Key words: semantics, national peculiarities, lexeme, magic, magical spells, intention, imperative.

Ю. В. Шапановська
 аспірантка I курсу кафедри перекладу та мовознавства
 Міжнародний гуманітарний університет,
 директор
 Фаховий коледж
 Міжнародного гуманітарного університету
 м. Одеса, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті розглядаються підходи до вивчення такого комплексного поняття, як концепт. У сучасній лінгвістиці тексту розробляється поняття текстового концепту, що характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу. Найчастіше вираження концепту в мові відбувається через слово. Саме слово одержує статус концепту – мовного знака, що більш повно й адекватно відбиває його зміст. Глибокий та багатоаспектний науковий аналіз мовних фактів на значущому в кількісному відношенні фактичному матеріалі створив передумови для виділення об'єктивно наявної лінгвістичної категорії концепту.

Ключові слова: концепт, мовний знак, лінгвістична категорія, картина світу.

Проблема єдності мови, мислення й мовної свідомості розглядається з акцентом на семантичні її аспекти. Співвідношення форми й змісту мовних одиниць різних рівнів, мовного значення й позамовного (енциклопедичного) знання базується на матеріалі чуттєвих образів, пам'яті та уявлення [1].

Значення змістовідтворюючих мовних одиниць значно ширше простого поняття і може містити інформацію екстралінгвістичного, культурологічного, міфопоетичного характеру і при цьому відбивати авторську позицію. Тому інформація цієї одиниці картини світу може включати як відомості про об'єктивний стан речей у світі, так і відомості про уявлювані світи. Останнє передбачає звернення до тих смислів, які народжуються в поетичному, уявлюваному світі, до інформації про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти світу. Роль мовної картини світу в цьому плані полягає перш за все в участі у категоризації концептуалізації світу та об'єктивації нових структур знань. У зв'язку із цим постало питання про необхідність виявлення узагальнено-абстрактних універсалій, які виокремлюють загальні властивості у систем, що мають самостійність, але в нормі функціонують у єдності й забезпечують смислотворення й комунікацію [2]. Найбільш активно проблему концептуалізації мовної дійсності розробляє когнітивна лінгвістика, яка виникла у сфері когнітології.

Предметом вивчення когнітології є свідомість у специфічному ракурсі – як інструмент для роботи з інформацією. Якщо загальні проблеми когнітології розробляються в надрах філософії, логіки, семіотики, антропології, комп'ютерології та інших наук, то в узагальненому плані когнітивна лінгвістика вивчає процеси отримання, обробки, впорядкування, збереження і використання різного роду інформації. Механізми цих процесів досить складні. Щоб їх визначити, потрібна ґрунтовна база мовних і позамовних знань. Мовні знання дуже концентровано, об'ємно репрезентують семантичні та граматичні категорії, а позамовні – когнітивні [1]. Когнітивні категорії – це конструкти нашої свідомості, що моделюють наші знання про світ і співвідносять їх з моделями знань, які зафіксовані у структурі мови. Когнітивна лінгвістика, з якою сьогодні пов'язується нова наукова парадигма, – це вчення про різні типи людських знань і спроби їх репрезентації. Предметом лінгвокогнітивної теорії, як і прагмалінгвістики, є мовленнєва діяльність, тобто реальні процеси породження і розуміння текстів. Представниками когнітивної картини світу у нашій свідомості виступають концепти й різні типи фреймів. Когнітивні категорії (концепти, фрейми, гешталти тощо) – це традиційні логічні, психологічні, соціологічні категорії у їх сучасному тлумаченні. Основне коло лінгвістично релевантних понять обговорюваних у науці у зв'язку із концептуальною діяльністю рефлексованої свідомості було визначено у філософських працях Арістотеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, П. Флоренського. Концептуальний аналіз мислення і мовлення, розпочатий видатними філософами, посів чільне місце в лінгвістичних дослідженнях, звернених до проблеми створення цілісної концепції співвідношення мови і мислення, способів вираження в мові позамовної

дійсності, знань про світ, законів організації мовної картини світу. Концептуальна система виступає як система поглядів і знань про світ, яка відображає пізнавальний досвід людини, причому як на домовному, так і на мовному рівні, але не ототожнений з будь-якою лінгвістичною сутністю. Складовими частинами концептуальної системи розглядаються окремі сигнали, або концепти, які сформовані у процесі пізнання світу і відбивають інформацію про цей світ. Іще до знайомства з мовою людина певною мірою знайомиться зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам почуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об'єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система певних уявлень людини про світ. Згідно з таким підходом конструювання системи відбувається іще на домовній (довербальній) стадії існування індивіда [3]. У філософських працях не вистачає «узагальненої лінгвістичної перспективи – аналізу, здатного точно і методично грамотно виявити подібність і відмінність між концептами, що вербалізовані у різних мовах і нерідко тотожні». Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті у мовній формі, розкривають усі сторони свого значення завдяки семантичному аналізу, що включає методологічні прийоми теорії прототипів, семантичних примітивів; методу поелементного поділу змісту концептів; прийомам опису слів концептів, які відображають суму текстуальних тлумачень змісту. Питання визначення узагальненої одиниці мовної картини світу мистецької особистості продовжує розроблятися у сучасній науці у зв'язку із вивченням принципів реконструкції світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту. Дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи дає змогу віднайти узагальнене й специфічне у тому чи іншому фрагменті і глибше зрозуміти загальні системні закономірності мови в цілому.

У сучасній лінгвістиці тексту та когнітивній поетиці розробляється поняття текстового концепту, що характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, яка визначається естетичними домінантами письменника. Текстовий концепт визначається як мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю й надкатегоріальністю і на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їх подальшої імплікації.

Художній концепт проявляється у трьох процесах, що відбуваються в межах концептосфери письменника: формування концепту, його вербальне відтворення в тексті твору та його інтерпретація.

Індивідуальне бачення світу відтворюється в нашаруванні індивідуальності митця на систему ідейно-естетичної організації матеріалу. Саме воно визначає принцип передачі дійсності і принципи мовної організації твору. При цьому поєднуються індивідуальний вибір теми, об'єкт зображення, ставлення до нього автора, з одного боку, і селективність та комбінація мовних одиниць у тексті – з іншого.

Найчастіше вираження концепту в мові відбувається через слово. Саме слово одержує статус імені концепту – мовного знака, що більш повно й адекватно відбиває його зміст. Проте одне слово не може передати всі ознаки концепту, воно емплікує лише кілька ознак, що мають безпосереднє значення для конкретного відтворення. Увесь концепт можна передати сукупністю мовних засобів, усім номінативним полем концепту. План вираження концепту репрезентується цілою низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму. План змісту залучає спільні для усіх його мовних реалізацій семантичні ознаки, які «скріплюють» лексико-семантичну парадигму та утворюють його понятійну або прототипічну основу [8, с. 62]. Саме тому задля виявлення домінуючих художніх концептів у тетралогії Ф. М. Форда добираємо та класифікуємо ті мовні одиниці, які відповідають семантичному ядру концепту і вербалізують явища, об'єкти чи дії в навколишньому світі, що в сукупності творять концепт. До таких мовних одиниць належать:

- іменники-найменування, що перебувають у логічному зв'язку із семантичним ядром концепту;
- дієслова, що позначають дію або стан, властиві семантичному ядру чи суміжним поняттям;
- прикметники, що позначають ознаки семантичного ядра;
- прислівники, які можуть співвідноситися з будь-якими попередніми мовними одиницями.

Лексичний склад проаналізованої тетралогії ми систематизували та поділили на семантичні класи іменників, дієслів, прикметників та прислівників.

Глибокий та багатоаспектний науковий аналіз мовних фактів, який проводився багатьма дослідниками на значущому в кількісному відношенні фактичному матеріалі, створив передумови для виділення об'єктивно існуючої лінгвістичної категорії концепту. Лінгвальний концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка відображає психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання і досвід

людини, репрезентує мовну картину світу. Концепту може відповідати інформація про предметно-логічні зв'язки даної реальності з іншими, про асоціативні культурологічні зв'язки, які відновлюють мовні об'єднання між даною реальністю та іншими; про істотні та неістотні ідентифікуючі ознаки. Перспективою подальших досліджень вважаємо, що слід вивчати історію значень не окремих слів, а концептів, об'єднаних певним метатекстом. Зазначена ідея реалізується через об'єднання слів у певні знакові поля концептів, співвіднесені з контекстом-джерелом, що допомагає визначити ті семантико-асоціативні передумови, які зумовили необхідність у їх використанні.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним є вивчення таких моделей репрезентації знань і уявлень людини про навколишній світ, як картина світу, фрейм, стереотип, архетип, концепт тощо. Найбільш розгорнуті, а нерідко й суперечливі погляди мовознавців супроводжують центральний термін лінгвокультурології – концепт.

Імовірно, такі термінологічні розбіжності свідчать про багатогранність природи концепту, складність його структури та своєрідність функцій. Незважаючи на розмаїття трактувань концепту, методів його дослідження та способів репрезентації, єдиного підходу до розв'язання проблеми концепту не вироблено, відсутнє також його одно значне тлумачення [3]. Виходячи із цього, актуальними лишаються питання структури концепту і можливостей його моделювання, питання про співвідношення концепту зі значенням мовного знака тощо.

Співвідношення понять «концепт» та «значення» беззаперечно стосується зв'язків між мовою та мисленням, мовою та свідомістю. Як відомо, мова є засобом пізнання навколишнього світу та нерозривно пов'язана зі свідомістю. Мислення є складовою частиною свідомості. Мова та мислення тісно пов'язані між собою, проте їхні зв'язки не є прямолінійними. Таким чином, ці два поняття не є тотожними. На думку науковців, існує три типи мислення: образне, поняттєве та технічне. Поняттєве мислення властиве лише людині, в той час як образне мислення притаманне й тваринам. Тобто мова не є єдиною формою мислення, адже мислення може бути невербальним (образним). У мозку людини свідомість і мова формують дві відносно самостійні області, кожна з яких має свою пам'ять і свої засоби активізації. Знання закодовані в пам'яті певним чином. Так, знання, набуті людиною в процесі життєвого досвіду, частіше за все зберігаються у вигляді образів, а теоретичні знання – у вигляді понять, що нашаровуючись на раніше засвоєні знання, формують зв'язки між собою. Основні знання, що зберігаються в так званій «мовній» пам'яті, – це знання слів та їх значень. Саме тому мовні значення є дуже важливими елементами мовленнєво-мислиннєвого процесу. Таким чином, можна побачити, що мовні та когнітивні процеси знаходяться у складних багатоаспектних відношеннях, проте не ототожнюються.

Співвідношення понять «концепт» та «значення» беззаперечно стосується зв'язків між мовою та мисленням, мовою та свідомістю. Як відомо, мова є засобом пізнання навколишнього світу та нерозривно пов'язана зі свідомістю. Мислення є складовою частиною свідомості. Мова та мислення тісно пов'язані між собою, проте їхні зв'язки не є прямолінійними. Таким чином, ці два поняття не є тотожними. На думку науковців, існує три типи мислення: образне, поняттєве та технічне. Поняттєве мислення властиве лише людині, в той час як образне мислення притаманне й тваринам. Тобто мова не є єдиною формою мислення, адже мислення може бути невербальним (образним). У мозку людини свідомість і мова формують дві відносно самостійні області, кожна з яких має свою пам'ять і свої засоби активізації. Знання закодовані в пам'яті певним чином. Так, знання, набуті людиною в процесі життєвого досвіду, частіше за все зберігаються у вигляді образів, а теоретичні знання – у вигляді понять, що нашаровуючись на раніше засвоєні знання, формують зв'язки між собою. Основні знання, що зберігаються в так званій «мовній» пам'яті, – це знання слів та їхніх значень. Саме тому мовні значення є дуже важливими елементами мовленнєво-мислиннєвого процесу. Таким чином, можна побачити, що мовні та когнітивні процеси знаходяться у складних багатоаспектних відношеннях, проте не ототожнюються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля–Київ, 2011. 844 с.
2. Gisela Harras. Concepts in Linguistics – Concepts in Natural Language. Darmstadt : Springer. 2000, 126 p.
3. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge>.

Ю. В. Шарапановская. К проблеме концепта в лингвистике. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к изучению такого комплексного понятия, как концепт. В современной лингвистике текста разрабатывается понятие текстового концепта, характеризующего авторский выбор концептуальных приоритетов и формирующего индивидуально-авторскую картину мира. Чаще всего выражение концепта в языке происходит от слова. Именно слово получает статус концепта – языкового знака, более полно и адекватно отражающего его содержание. Глубокий и многоаспектный научный анализ языковых фактов в значимом в количественном отношении фактическом материале создал предпосылки для выделения объективно существующей лингвистической категории концепта.

Ключевые слова: концепт, языковой знак, лингвистическая категория, картина мира.

Yu. Sharapanovska. On the concept in linguistics. – Article.

Summary. The article considers approaches to the study of such a complex phenomenon as a concept. In modern linguistics the concept of the text concept characterizing the author's choice of conceptual priorities and forming an individual-author's picture of the world is developed. Most often the expression of a concept in a language comes from a word. It is the word that receives the status of a concept – a linguistic sign that more fully and adequately reflects its content. The deep and multifaceted scientific analysis of linguistic facts in the quantitatively significant factual material created the preconditions for the selection of an objectively existing linguistic category of the concept.

Key words: concept, language sign, linguistic category, picture of the world.

УДК 81.373

Ю. А. Шепель

доктор филологических наук, профессор,
академик Национальной академии наук высшего образования Украины,
профессор кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара
г. Днепр, Украина

НЕОДНОЗНАЧНОСТЬ ВЗГЛЯДОВ НА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РЯД КАК ЕДИНИЦУ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УРОВНЯ

Аннотация. Статья посвящена не столько описанию видов словообразования, сколько определению собственно словообразовательного ряда как комплексной единицы словообразовательного уровня, поскольку его изучение не освещалось должным образом в последних исследованиях дериватологов.

Ключевые слова: словообразование, способы образования слов, словообразовательная цепочка, словообразовательный ряд, словообразовательный тип.

Постановка проблемы и актуальность исследования. В настоящее время, к сожалению, нет полного описания словообразовательной системы не только русского языка, но и многих других, с точки зрения того, какие комплексные словообразовательные единицы и в какой мере могут использоваться для систематизации классификации дериватов. Исследование фактического материала показало, что словообразовательные системы объединяет наличие многозвенных словообразовательных рядов. В задачу нашей статьи входит не столько описание суффиксального или другого вида словообразования, сколько определение самого словообразовательного ряда как комплексной единицы словообразовательного уровня, поскольку его изучение не освещалось должным образом в последних исследованиях дериватологов.

Актуальность способа отражения структурных словообразовательных связей основывается на том, что современная дериватология сознательно ориентируется на «максимальные» единицы словообразовательной системы, которые демонстрируют, с одной стороны, тождество используемого словообразовательного средства и регулярную соотносительность с исходными единицами, а с другой – общность корня и регулярную равноудаленность на то или иное количество формальных операций. Объектом обзора в статье является словообразовательный ряд, который рассматривается как один из способов

упорядочивания / организации производных слов. *Предметом* описания являются комплексные единицы словообразования, в частности словообразовательный ряд и механизм продуцирования ряда как единицы словообразовательного уровня. *Методология исследования* основывается на понимании словообразования как иерархически упорядоченной системы.

Изложение основного материала. Словообразовательный ряд как единица системы словообразования относится к наименее исследованным объектам, несмотря на то, что это понятие было введено в науку о словообразовании в прошлом столетии П. А. Соболевой [5, с. 51]. В своих исследованиях мы системно описали основные связи словообразовательного ряда с другими комплексными единицами словообразовательного уровня: определить отношение ряда к словообразовательному типу, цепочке, гнезду, парадигме; описать структурно-семантические особенности рядов, разработать методику их анализа [7–10 и др.]. Мы считаем, что сложное взаимодействие мотивирующих основ и аффиксов характеризуется определёнными структурно-семантическими закономерностями, которые носят системный характер и очерчивают семантику аффиксальных производных. Совокупность системных закономерностей этого взаимодействия, факторы, обуславливающие значение производного слова, предусматривают при моделировании рядов связь семантики аффиксального производного с конкретными семантическими характеристиками мотивирующих основ, а также значение аффиксов предыдущих ступеней деривации, однозначность / многозначность и закономерности их взаимодействия. Это позволяет прогнозировать семантику разнотипных // однотипных образований, составляющих словообразовательные ряды // подряды.

Появившиеся в последнее десятилетие исследования по словообразованию подняли опять вопрос развития теории и практика построения словообразовательного ряда как двусторонней единицы словообразовательного уровня, затрагивают и решают такие важные вопросы теории словообразования, как проблема изучения отношений словообразовательной производности в словах со связанными корнями, генезис словообразовательных отношений, словообразовательных моделей, словообразовательных средств и др., приводят интерпретацию цепочки новых теоретических понятий современной лингвистической науки. Поднимаемые дериватологами теоретические положения способствуют уточнению таких понятий словообразования, как словообразовательный ряд, асимметрия знака ряда, словообразовательная синонимия / паронимия, моделирование, словообразовательное поле, семантико-словообразовательное поле, включенная / перекрещивающаяся синонимия / паронимия, облигаторная / факультативная полиструктурность, нейтрализация / противопоставление облигаторности / факультативности и др. Наряду со стремлением обнаружить языковые единицы, обусловленные сложным механизмом организации словообразовательного единства, в дериватологии наблюдаются попытки выделить единицы описания, которые представляются как классифицирующие (операциональные). Их определения носят, как правило, рабочий характер и характеризуют эти единицы как один из вариантов возможной идентификации подмножеств во множества. Это касается в первую очередь словообразовательного ряда. Вместе с тем единицы описания, которые зависят от выбора параметров релевантных признаков и характеризующие сторону исследуемого объекта, далеко не всегда могут претендовать на исчерпывающее и в силу этого адекватное отражение соответствующего уровня. На словообразовательном уровне в качестве константных единиц признают элементы, которые (1) представляют собой инвариантные единицы; (2) удовлетворяют требованиям структурно-функциональной единицы.

Основной единицей классификации дериватов считают словообразовательный тип. Однако вполне справедливо А. Н. Тихонов считает, что, кроме «типового», важен также и «гнездовой» принцип классификации дериватов, который опирается на понятие словообразовательного гнезда [6]. Но и с этим уточнением понятие словообразовательного типа относится к числу центральных в теории словообразования и в практике словообразовательного анализа. По определению Е. А. Земской, словообразовательный тип – это «схема (формула) строения производных слов, характеризуемых общностью трех элементов: 1) части речи производящей основы; 2) семантического соотношения между производными и производящими, 3) формального соотношения между производными и производящими, а именно: общностью способа словообразования и словообразовательного средства (форманта), т. е. для аффиксальных способов тождественностью аффикса [1, с. 292]. Однако, как показывает практика построения словообразовательных рядов, установление словообразовательного типа может приводить к определенным проблемам. Так, Е. А. Земская показывает, что существительные, произведенные от основ имен существительных с помощью форманта *-ин(а)*, такие как *баранина, конина, севрюжина, котлетина, домина, горошина, изюмина, соломина*, не могут быть отнесены к одному словообразовательному типу, так как не обладают общностью

всех признаков из числа указанных выше. Среди этих существительных выделяются три группы производных слов; 2) семантического соотношения между производными и производящими; 3) формального соотношения между производными и производящими, а именно: общностью способа словообразования и словообразовательного средства (форманта), т. е. для аффиксальных способов тождественностью аффикса [1, с. 292]. Таким образом, в языке имеется значительное количество производных слов, характеризуемых общностью двух других признаков, но производимых от основ разных частей речи, например, производные от основ глаголов (*баловство, воровство, хвастовство*), от основ существительных (*шутовство, жениховство, фатовство, вдовство, нижонство*) и от основ прилагательных (*лукавство*)» [1, с. 292; 7–10]. Таким образом, при объединении дериватов в одном словообразовательном типе нужно учитывать не только формальное сходство дериватов, но и общность словообразовательного значения. А вот объединение дериватов в словообразовательные ряды к этим указанным видам учета следует добавить и частеречную принадлежность мотивата (имя, адъектив, глагол, наречие), ибо словообразовательный ряд – это ряд однотипно построенных слов с одним и тем же формантом и лексически разными мотиваторами, ср.: *реши/тельн/ый, мечта/тельн/ый, сомни/тельн/ый, наблюда/тельн/ый, строи/тельн/ый, содержит/тельн/ый; багрян/ист/ый, песчан/ист/ый, бугр/ист/ый; бед/н/ый, багаж/н/ый, банкет/н/ый, багет/н/ый; без/ыдей/н/ый, без/меж/н/ый, без/мер/н/ый, бес/корыст/н/ый, бес/контроль/н/ый, бес/конеч/н/ый, бес/компромисс/н/ый, двер/н/ой, надвиж/н/ой, груст/н/ый, отделоч/н/ый, гуль/н/ый, отгреб/н/ой; втор/ичн/ый, такт/ичн/ый; грив/чат/ый, зуб/чат/ый, руб/чат/ый, выем/чат/ый; зноб/к/ий, зяб/к/ий, звон/к/ий, лип/к/ий, гул/к/ий, дворец/к/ий, гайдуц/к/ий*. Словообразовательный формант во фрагментах приведенных словообразовательных рядов один и тот же (=ист=; =н=; =тельн=; без=/бес=...=н=; =к=; =чат=; =ичн=), с тем же значением, а мотиваторы – лексически разные, объединенные, однако, отнесенностью производных слов к одной и той же части речи. Таким образом, отнесение словообразовательного типа к комплексным единицам создаёт определённые трудности при описании самих этих единиц: словообразовательный тип одновременно есть составной частью других комплексных единиц и в то же время как единица словообразования выходит за их пределы, так как есть шире других комплексных единиц.

Рассматриваемая в последние годы теория «словообразовательных рядов» Н. А. Катагощиной объединяет несколько иное понимание словообразовательного ряда, а именно как совокупность звеньев, которые формально и семантически соотносятся со своими производящими, образуя таким образом определённую последовательность. То есть, согласно её позиции, словообразовательные ряды формируются на базе усложняющейся производящей основы. Для обозначения «словообразовательного ряда» в словообразовательной системе Н. А. Катагощина предлагает использовать термины, с одной стороны, для словообразовательного ряда с усложняющейся от производного к производному основой – последовательный словообразовательный ряд, для словообразовательного ряда с общей производящей основой – веерообразный словообразовательный ряд. Таким образом, последователи Н. А. Катагощиной определяют словообразовательный ряд как структуру, которая зависит от факторов, влияющих на нее. Одним из основных факторов при этом называют частеречную принадлежность производящей основы (глагольная, субстантивная, адъективная, адвербиальная) [2; 3; 5], что приводит к формированию таких видов словообразовательных рядов, как «двузвенные и многозвенные словообразовательные ряды, которые, в свою очередь, включают веерообразные, последовательные и смешанные словообразовательные ряды» [5, с. 72]. Но такая типология, на наш взгляд, собственно «словообразовательных цепочек», а не рядов отражает количественную характеристику цепочек и последовательность построения производных-звеньев многозвенных словообразовательных цепочек в структуре так называемых словообразовательных макрорядов [см.: 10]. Поясним свою точку зрения.

Словообразовательная цепочка – это ряд однокорневых слов, находящихся в отношениях последовательной мотивации. Словообразовательная цепочка является одновременно совокупностью словообразовательных пар, в которых каждый второй член предыдущей пары является первым членом последующей пары. Следовательно, можно признать, что на словообразовательную цепочку распространяются характеристики словообразовательной пары.

С другой стороны, цепочку можно интерпретировать как горизонтальное «разворачивание», «расчленение» производящей основы, которое сопровождается процессом семантизации / десемантизации и завершается соответствующей деривационной фазой. Под последней понимается некоторая функциональная ячейка деривационной цепи, ассоциирующаяся с определённым категориальным значением. Ср.: *варить – варкий, грести – гребец – гребецкий, гуманный – гуманист – гуманистический, гуманный – гуманизм – гуманистический* или образцы однофазовых и двухфазовых цепочек:

анемия – анемичный (а) злоба – злобный – беззлобный //
осень – осенний злоба – беззлобный;
день – дневной полюс – полярный- заполярный// полюс – заполярный
верблюд – верблюжий
вена – венозный (б) семья – семейство-семейственный//
семья – семейственный
Венеция – венецианский

Типизированные идентичные звенья словообразовательной цепочки служат, в свою очередь, основой для словообразовательных типов. Возможность же развёртывания словообразовательной цепочки является важным компонентом характеристики словообразовательной категории. В отличие от словообразовательного ряда, цепочку можно рассматривать как развёрнутое в обратном направлении в виде отдельных слов многоморфемное производное. Поэтому изменение в соотношении членов словообразовательной цепочки, в отличие от ряда, является причиной возникновения межступенчатого словообразования, создания новых морфем, опрощения производных. Сами же цепочки в этом случае становятся неполными.

Типология словообразовательной цепочки образует типологию словообразовательного гнезда, так как цепочка является структурным, составляющим его элементом.

Словообразовательные цепочки характеризуются сложными формальными и семантическими отношениями слов, которые представляют их звенья. Так, например, конкретные словообразовательные цепочки объединяются в типовые, представляющие собой самую низкую ступень абстракции. Те, в свою очередь, входят в категориальные словообразовательные цепочки (= единица следующей ступени абстракции), о которые описаны в наших монографиях [7–10]. Словообразовательные цепочки отличаются друг от друга и от словообразовательных рядов длиной, составом и определённой последовательностью входящих в них слов разных частей речи. Так, например, система частеречных моделей прилагательных включает такие структуры (отметим только некоторые из них):

СП: *мастер – мастерский, дед – дедов, анахронизм – анахронистический, белуга – белужий, бурлак – бурлацкий, гигант – гигантский;*

ГП: *топить – топкий, варить – варкий, годить – гожий, гулять – гульной, гульный, грустить – грустный;*

СССП: *царь – царизм – царист – царистский, лингвист – лингвистика – интерлингвистика – интерлингвистический, внук – правнук – правнучка – правнучкин;*

СПП: *груз – грузить – груженный, гранёный, таврёный;*

СПСП: *субъект – субъективный – субъективизм – субъективистский;*

СППч: *врач – врачевать – врачующий, покровитель – покровительствовать – покровительствующий;*

ГСП: *гулять – нагулять – нагул – нагульный; отгульный, пригульный, прогулочный;*

СССПП: *баба – бабушка – прабабушка – прапрабабушка – прапрабабушкин;*

СПСПП: *субъект – субъективный – субъективизм – субъективист – субъективистический;*

ГСПП: *делать – отделать – отделка – отделочный, обделочный, задельный, придаточный, пригульный, отгульный;*

ГГГП: *двигать – двинуть – сдвинуть – сдвигать – сдвижной; раздвижной, подвижной, передвижной, выдвигной.*

Словообразовательный ряд включает все предшествовавшие звенья однокоренных слов, приведшие к появлению словообразовательных пар с тождественным формантом. Поэтому словообразовательный ряд – это первое звено или часть цепочки, нередко и вся цепочка.

Выводы. Принятие словообразовательного ряда в качестве основной единицы словообразования позволяет избежать терминологических разночтений, связанных с такими понятиями, как словообразовательная модель, словообразовательный тип и интегрировать понятия словообразовательной цепи и словообразовательной парадигмы.

Метод наложения словообразовательных рядов позволяет построить словообразовательный ряд, включающий все потенциальные звенья, заложенные системой словообразования для данного типа рядов. Построение такого ряда способствует, в свою очередь, выявлению причин отсутствия тех или иных производных, предусмотренных системой как потенциальные звенья отдельных словообразовательных рядов.

Различия между словообразовательным рядом и словообразовательной цепочкой сводятся к следующему.

(1) В этих единицах противопоставленными являются идентифицирующий и дифференцирующий компоненты. Дифференцирующим компонентом для ряда есть производящая основа, по которой ведётся противопоставление составляющих словообразовательного ряда, для цепочки – словообразовательный формант каждого последующего деривационного шага. Идентифицирующим компонентом ряда есть общий формант, по которому также осуществляется противопоставление членов словообразовательного ряда; для цепочки – корень слова.

(2) Словообразовательный ряд – это совокупность производных одного способа образования разных словообразовательных цепочек, ср.: беззлобный – беззвучный – безлюдный; ситцевый – сетевой – кистевой...; набедренный – набережный – нагрудный – надонный – напочвенный – нагорный – наплечный...

(3) Если принять во внимание существующую точку зрения на то, что на словообразовательные цепочки распространяются все характеристики словообразовательной пары, то можно сказать, что в словообразовательных цепочках парадигматические отношения дополняются и осложняются попарно мотивационными, которые можно расценивать как частный случай парадигматики. В словообразовательном ряду мотивационные отношения отсутствуют и в принципе невозможны, так как между членами ряда отсутствуют словообразовательные отношения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Земская Е.А. Словообразование. *Современный русский язык* / Под. ред. В.И. Белошапковой. Изд. 2. Москва : Высшая школа, 1989. С. 237–379.
2. Катагощина Н.А. Как образуются слова во французском языке. Москва : КомКнига, 2006. 112 с.
3. Катагощина Н.А. О принципах словообразовательного анализа в применении к современному французскому языку. *Актуальные проблемы современной романистики: Тез. докл.* Ленинград : Просвещение, 1975. С. 43–44.
4. Левковская К.А. Словообразование: материалы к курсам языкознания. Москва : Изд-во МГУ, 1954. 38 с.
5. Соболева П.А. Моделирование словообразования. *Проблемы структурной лингвистики 1971*. Москва : Наука, 1972. С. 165–212.
6. Тихонов А.Н. Основные понятия русского словообразования. *Словообразовательный словарь русского языка : в 2 тт.* Москва : Русский язык, 1985. С. 18–52.
7. Шепель Ю.А. Моделирование словообразовательных рядов слов. Днепрпетровск : Наука и образование, 2000. 319 с.
8. Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа. Днепрпетровск : Наука и образование, 2001. 116 с.
9. Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд в системе словообразования. Днепрпетровск : Наука и образование, 2006. 304 с.
10. Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд и его роль в системной организации лексики : монография в 3-х частях. Часть 1. Днепрпетровск : Издатель Белая Е.А., 2012. 164 с.

Ю. О. Шепель. Неоднозначність поглядів на словотвірний ряд як одиницю словотвірного рівня. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена не стільки опису видів слівтворення, скільки визначенню власне словотвірного ряду як комплексної одиниці словотвірного рівня, оскільки його вивчення не висвітлювали належним чином в останніх дослідженнях з дериватології.

Ключові слова: словотвір, способи творення слів, словотвірний ланцюжок, словотвірний ряд, словотвірний тип.

Yu. Shepel. Difficulty of views on the word-formation row as a unit of the word-formation level. – Article.

Summary. The article is sanctified to not so much description of types of word-formation, how many to determination actually of word-formation row as complex unit of word-formation level, as its study was not illuminated properly in the last researches of the specialist on a word-formation.

Key words: word-formation, methods of making up words, word-formation chain, word-formation row, word-formation type.

А. Л. Штена
аспірантка кафедри світової літератури
Полтавський педагогічний університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

МІСЦЕ ХУДОЖНІХ ДЕТАЛЕЙ У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ

***Анотація.** У статті аналізується місце художніх деталей у наративній структурі роману. Встановлено, що час і простір у романі втрачають визначеність і завершеність, їхні форми постають в динаміці, перш за все, завдяки наративних стратегій. Оскар Уайльд закладає в «далечині вільного роману» динамізм і рухливість самого світу. У романі знаходимо поєднання наративних форм, що належать до різних родів літератури. Об'єктивна розповідь про життя персонажів дається в формах епічної розповіді. Авторські ліричні відступи, філософські роздуми, монологи героїв засновані на закономірностях ліричного роду літератури. Разом з тим слід відзначити присутність в романі елементів драматизації. Деякі сцени створені в драматичному ключі. Поєднання різних типів і форм оповіді свідчить про активний пошук письменником реалістичних засобів осягнення світу і людини, про багатогранне розкриття життя, про становлення романних форм в літературі на початку ХІХ століття. Автор як би раптово починає розповідь, вихоплює «шматок з життя» і так само раптово обриває розповідь, яке в фабульному відношенні залишилося незавершеним. За рахунок різноманітних форм нарації письменник показує дійсність як нерозчленованої «потік», витканий не лише з реальних подій окремих людей, а й з подій, що стосуються всього суспільства, історії, культури. Суттєвим є те, що автор втілює в романі не тільки суб'єктивне ставлення до предмета чи явища, індивідуальну істину, а й особливості суспільної свідомості. Із цим пов'язані численні переходи оповіді від «я» до «ми», до вираження певної загальної точки зору (точок зору), яка не завжди може збігатися з точкою зору самого автора. Таким чином, не тільки просторові, а й темпоральні параметри значно розсовують авторський дискурс в романі «Портрет Доріана Грея», надаючи романного жанру велику широту в порівнянні з модернізмом. Серед читацької публіки в уайльдівському романі виявилися не тільки цінителі літератури, а й найрізноманітніші представники соціуму. Таким чином, через систему риторичних форм, звернених до читачів, Оскар Уайльд вступає в діалог з усім поколінням, з суспільством, з епохою, з божественним життям.*

***Ключові слова:** Оскар Уайльд, модернізм, нарація, жанр, іронія.*

Постановка проблеми. Розпочата в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття кардинальна перебудова літератури охопила різні рівні літературного процесу, в тому числі жанри і стилі, які поступово позбувалися від нормативності, стали ближче до реального буття людини, переймалися його проблемами, почуттями і переживаннями, як зазначають у роботі «Категорії поетики в зміні літературних епох» С.С. Аверинцева, М.Л. Андрєєва, М.Л. Гаспарова та ін. У цей час притаманну попередній художній свідомості стильову і жанрову аргументацію змінює бачення історичне і індивідуальне. «Центральним «персонажем» літературного процесу стало не твір, підлегле заданому канону, а його творець, центральною категорією поетики – не стиль або ЖАНР, а АВТОР. <...> Традиційна система жанрів була зруйнована, і на перше місце висувається роман, свого роду «антижанр», що скасовує звичні жанрові вимоги. Поняття стилю переосмислюється: воно перестає бути нормативним і робиться індивідуальним, причому індивідуальний стиль як раз і протиставлений нормі. Окремі прийоми і правила поступаються місцем підкресленому прагненню до само- і світопізнання, синтезованого в широкому художньому образі» [4, с. 33].

Романтичне мислення принесло нове ставлення до художнього слова, до самої тканини розповіді. «Відтепер письменник починає оволодівати і користуватися словом як вільним, непов'язаним знаряддям відтворення, аналізу і пізнання дійсності, відданим в його розпорядження. «Літературність» поступається місцем прагненню до правди життя: якщо раніше «готові форми» поділяли письменника і дійсність, і погляд письменника, спрямований на дійсність, завжди зустрічався із закріпленим у традиції словом як посередником, як регулятором всякого сенсу, то тепер письменник, звертаючись до дійсності, застосовує до неї своє слово. У результаті поетичне слово в літературі ХІХ століття стає індивідуально насиченим, вільним і багатозначним – на противагу риторичному слову, яке у принципі має відповідати деякому сталому змістом» [4, с. 34].

Роман «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда являє собою унікальне жанрово-стильову єдність, в якій, з одного боку, проявилися традиції модернізму, а з іншого – відбувався активний пошук реалістичних засобів осягнення світу. Це проявилось у виробленні письменником нових наративних стратегій, які вплинули на розвиток жанру роману в подальшому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми відзначили, на початку XIX століття категорія «автор» підкоряла собі інші категорії поетики, в тому числі і нарративні форми. Тому в організації нарративної структури роману Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея» провідна роль належить автору. Як відомо, авторське начало було домінуючим і у творах модернізму. Максимальне наближення автора до героя, їхній діалог, збіг і розбіжність в окремих рисах, перемикання точок зору від автора до персонажа і навпаки, активна роль автора в русі фабули і сюжету – все це спостерігалося вже в поемах Дж. Байрона, в романтичних романах. Однак Оскар Уайльд значно розширює іпостасі і функції автора у творі, а також сам дискурс авторського слова.

Автор у «Портреті Доріана Грея» виступає в різних нарративних позиціях, які іноді зближуються, а іноді розходяться, визначаючи і нарративні форми. Автор постає часом як вираз «я» письменника, в його образі виявляються деякі риси самого Оскара Уайльда, факти реальної біографії, проте це, на відміну від модернізму, не є домінуючою і єдиною роллю автора в романі. Крім того, хоча автор і наближений за своїм світосприйняттям до різних персонажів (до Доріана Грея, лорда Генрі, Безіла), однак не тотожний жодному з них.

Автор в уайльдівському романі не є раз і назавжди заданою величиною, він змінює свої ролі в зв'язку з розширенням і освоєнням простору життя. Автор виступає в романі як «очевидець» і «учасник» подій, «обиватель», «друг Доріана», «поет», «філософ», «романтик», «любитель мистецтва», «оповідач», «співрозмовник». Хоча письменник багато в чому спирається на досягнення модернізму, в тому числі на принцип авторської волі, на відміну від романтичних творів, у структуру образу автора Оскар Уайльд заклав не одну, а різні точки зору, тому автор у романі не висловлює істину в останній інстанції, навпаки, в ньому закладено принцип «множинності істини», що, на думку Д.В. Затонського, є одним із найважливіших ознак роману як жанру [3, с. 26].

Розширення змісту категорії «автор» стало одним із відкритих Оскара Уайльда принципів нарації, які змінювалися зі зміною самого образу автора. Динаміка образу автора в романі «Портреті Доріана Грея» проявляється і у просторовому плані (розширення соціальних ролей автора і освоєння їм широкого простору життя), і у плані часовому, оскільки автор Оскар Уайльд змінюється із плином часу, вступає у взаємодію із часом, в діалогічні відносини зі століттям, із минулим і сьогоденням, передбачає майбутнє. На початку роману образ автора акцентується більш глибоким і філософським. Його видає роздум про світ, швидкоплинність життя, сутності мистецтва і буття. Біблійні алюзії та ремінісценції формують філософський дискурс авторського слова в III розділі твору («Сусідкою лорда Генрі за столом була місіс Ванделер, давня приятелька його тітоньки, достеменна свята серед жіноцтва, але вбрана з таким жахливим несмаком, що її зовнішність скидалася на поганеньку оправлений молитовник» [2, с. 37], «І я просто боготворю піаністів – іноді аж двох заразом, як каже Гаррі» [2, с. 45]). У IV розділі до певного результату приходять не тільки герої, але і автор, якому відкрилося нове бачення життя і нове призначення поетичного слова. Тому четверта глава побудована на темпоральній опозиції «тоді-тепер» не тільки щодо образів Гаррі і Доріана, а й щодо образу автора («Гарною музикою я захоплююсь, але вона мене лякає – через неї стаєш надто романтичною в ті дні. Сама не знаю, чому це так.» [2, с. 45], «Син, що секретарював при ньому, подав у відставку разом із шефом – вчинок дещо нерозважний, як гадали в той час, – і, успадкувавши по кількох місяцях титул лорда, заходився на повному серйозні опановувати велике аристократичне мистецтво цілковитого неробства» [2, с. 31]).

Художній час роману «Портрет Доріана Грея» набуває надзвичайну широту за рахунок з'єднання в нарративних формах плану сьогодення із планом минулого, наприклад: «Коли кеб під'їхав до театру, Голвордові вже здавалося, що за цей день він постарів на багато років» [2, с. 78], і в подальшій строфах: «Юність – це єдине, що варто мати. Коли я побачу, що старію, то заподію собі смерть» [2, с. 78], численних переходах автора від злободенних тем до спогадів (особистих, історичних, соціальних, культурних і т.д.) і навіть до плану передбачення-переосмислення (наприклад, роздуми про долю, про можливий результат: «Байдуже, чим це все скінчиться, байдуже, яка доля судилася йому!» [2, с. 56] та «А лорд Генрі думав про юне племенисте життя свого нового друга, силкуючись розгадати, яка йому судилася доля» [2, с. 58]).

Час і простір у романі втрачають визначеність і завершеність, їхні форми постають у динаміці, перш за все завдяки нарративним стратегіям. Оскар Уайльд закладає в «далечині вільного роману» динамізм і рухливість самого світу, перспективу його розвитку, що, на думку М.М. Бахтіна, є однією з характерних ознак роману на відміну від епосу [1, с. 451].

Манера живого вільного оповідання, діалог з героєм і з читачем – ця особливість романтичної «комічної» поеми («Дон Жуан» Дж. Байрона) була використана і Оскаром Уайльдом. Розмовні конструкції, введені в висловлювання від імені автора, створюють ефект невимушеної розмови (наприклад: «А лорд Генрі думав про юне племенисте життя свого нового друга, силкуючись розгадати, яка йому судилася доля»

[2, с. 58], «Дівчина знов засміялася. Радість упійманої пташини бриніла у доччиному голосі. І очі її променились цією радістю – ось вони на мить зімкнулися, немов криючи свою таємницю, а коли розплющились, їх уже застинала мрійна поволока» [2, с. 59] і т.д.). Однак, на відміну від модернізму, ця риса в уайльдівському романі не тільки служить втіленню індивідуальної свідомості та авторської волі, але, перш за все, скорочує дистанцію між текстом і самим життям, вводить у роман широкий пласт справжнього, пласт сучасності. Як зазначав М.М. Бахтін, роман як «єдиний стає жанром» відображає становлення самої дійсності, виражає тенденції «становлення нового часу», оскільки це єдиний жанр, народжений цим світом і в усьому соприродний йому» [1, с. 451].

Незважаючи на те, що автор володіє деякими всевіданням (« – Щасливою! – озвалася вона. – Я щаслива тільки тоді, коли бачу тебе на сцені, Сібіл. Ти не повинна думати ні про що інше, крім театру. Містер Айзек дуже добрий до нас, і ми завинили йому багато грошей.» [2, с. 58]), «слово» автора не тяжіє над читачем, навпаки – автор розраховує на діалог, розуміння, співучасть і роздуми читача.

Психологічна об'ємність і пластичність образів персонажів в «Портрет Доріана Грея» створюється багато в чому завдяки психологізованим формам оповідання (монологи, діалоги, стилізовані конструкції, непряма мова і т.д.). Як відзначав Д. Лукач у роботі «Теорія роману», сутність романного жанру становить історія «проблемного індивіда», тому внутрішньою формою роману є «процес руху проблемного індивіда до самого себе, рух від самозаглиблення до дійсності, з точки зору індивіда, яка не має сенсу» [5, с. 77]. Психологізовані форми оповіді в романі Оскара Уайльда допомагають відтворити історію «проблемного індивіда» на широкому соціальному і культурному тлі, розкрити рефлексії особистості в світі, повному протиріч і де істина прихована від людини.

У романі знаходимо з'єднання наративних форм, що належать до різних родів літератури. Об'єктивний розповідь про життя персонажів дається в формах епічної розповіді. Авторські ліричні відступи, філософські роздуми, монологи героїв засновані на закономірностях ліричного роду літератури. Разом із тим слід відзначити присутність у романі елементів драматизації. Деякі сцени створені в драматичному ключі. Наприклад, діалоги персонажів побудовані за законами драматичного мистецтва. Опис відвідування театру і танцювальної зали, сцена походу в ресторан також свідчить про привнесення елементів драми в роман. Додамо до цього ще й те, що автор нерідко раптово обриває розповідь на найцікавішому місці (як, наприклад, в кінці третього розділу, де Доріан постав перед лордом Генрі), використовує в описах невербальні засоби для поглиблення драматичного ефекту. З'єднання епосу, лірики і драми відкривало нові горизонти для розвитку роману як синтетичного жанру.

Д.В. Затонський у книзі «Мистецтво роману і ХХ століття» писав, що романний синтез не слід розуміти лише в сенсі якогось «синкретизму» жанрів (з'єднання епосу, лірики, драми), це синтез і в сенсі філософсько-структурному, тобто цілісність не тільки формальна, а й сутнісна. «І в цьому роман теж» наслідуює сам світ» [3, с. 21]. М.М. Бахтін визначає стильову багатовимірність як один із конститутивних ознак роману. У роботі «Епос і роман» він пише, що на початку ХІХ століття «європейському людству відкрилося і стало визначальним фактором його життя і мислення різноманіття мов, культур і часів», «на відміну від інших великих жанрів, роман склався і виріс саме в умовах загостреної активізації зовнішнього і внутрішнього багатомовності, це його рідна стихія» [2, с. 456]. Важливою особливістю наративної організації роману «Портрет Доріана Грея» є присутність сміхової форм (гумор, іронія, пародія, сарказм, сатира, гротеск), які максимально наближають час (фабульне і сюжетне), створюють зону безпосереднього контакту художнього образу з реальністю, дають нову точку відліку в літературі – сучасність, знімають дистанцію з минулим і ініціюють його переосмислення, знищують страх перед буттям у божественному середовищі. Як справедливо зазначив М.М. Бахтін, сміх кардинально змінив у романі ставлення до поетичного слова, яке зазвучало вільніше і сучасно, сміх також є істотним чинником сміливого реалістичного пізнання світу в романі [2, с. 464].

Функції пародії в романі пов'язані з виразом складної авторської позиції. Сатиричний пафос пародії служив виявленню духовної порожнечі і неспроможності суспільного життя, особливостей суспільної свідомості. Разом із тим уайльдівська пародія не обмежується сферою комічного, вона акцентувала зміну літературних жанрів і напрямків, активні естетичні пошуки письменника, вироблення нових принципів художнього зображення. Пародія в романі виконує і філософську функцію, переводячи читача від зовнішнього плану до вічних питань буття до розуміння сенсу «роману» самого життя.

Таким чином, в організації наративної структури роману у «Портреті Доріана Грея» Оскар Уайльд спирався на досягнення модернізму, але при цьому розробляв і нові стратегії розвитку жанру, відкритого дійсності, освоєнню різних родів і жанрів, осмисленню життя в широкому онтологічному сенсі. З'єднання різних типів і форм оповіді свідчить про активний пошук письменником реалістичних засобів осягнення світу і людини, про багатогранне розкриття життя, про становлення романних форм у літературі на початку ХІХ століття.

У створенні іронії Оскар Уайльд спирався на досвід модернізму, де іронія давала особливу свободу автору. Разом із тим письменник наповнює іронію новим реалістичним змістом, значно розширює форми і функції іронії, яка охоплює різні рівні твору. Іронічне освітлення в романі отримують деякі теми життя суспільства (виховання, стиль поведінки, розваги світської молоді, світські правила і ін.). Модернізм як настрій також є об'єктом уайльдівської іронії. Духовний стан богеминого суспільства, вся система відносин у ньому отримує реалістичний ракурс завдяки іронії. Іронія в романі Оскар Уайльд виконує різні функції: соціальну (виявлення сутності суспільних відносин), філософську (вираз філософського погляду на світ, концепції світу письменника), психологічну (розкриття моральних протиріч, духовного стану особистості і суспільства). Іронія є способом характеристики образів, динаміки сюжету, вираження авторської оцінки і поліфонії.

Поряд із макрорівнем (теми, мотиви, деталі, образи, сюжети та ін.) мікрорівні твори (фонетичний, лексичний, граматичний, синтаксичний) також пронизані уайльдівською іронією. Іронічний ефект створюється багато в чому завдяки поєднанню різних точок зору, їх перемиканню або порівнянню. Самоіронія автора, яка проявляється в переходах від «я» до «ми», допомагає розкрити деякі аспекти духовного стану епохи.

Пародія в романі Оскар Уайльд «Євгеній Онгін» має різні джерела (окремі літературні тексти, жанри, художні напрями, Біблія і ін.). Прийоми створення пародії в романі «Портрет Доріана Грея» відрізняються різноманітністю: використання літературних «масок», різні види стилізацій (літературних і біблійних текстів, «людських» документів – альбомні вірші, відтворення реальних діалогів та ін.); імена та прізвища, метонімії, авторські оцінки та ін. У структурі деяких персонажів закладений елемент пародії, що підсилює поліфонізм образів (Доріана, лорда Генрі та ін.)

Висновки. Наративні стратегії Оскара Уайльда відкривали нові можливості романного жанру, який, у свою чергу, служив відкриттю різноманіття реальної дійсності. Образ автора в романі «Портрет Доріана Грея», а відповідно, і його позиція представлені в динаміці, їхній рух було направлено до глибокого філософського осмислення життя і людини.

Форми художнього часу і простору в романі позбавлені статичності, оформлення і завершеності. Відкритість і динамізм просторово-часових форм твору відповідає широті і рухливості реального світу.

Відносини діалогізму й естетичної гри (риторичні форми оповіді, пропущені строфи, зміна ролей, перемикання точок зору, порушення читацьких очікувань та ін.) у системі «автор-читач» привели до скорочення дистанції між текстом і життям, до ефекту «множинності дзеркал» і залучення читацької активності до створення тексту нарівні з автором.

З'єднання об'єктивного і суб'єктивного типів розповіді надає роману «Портрет Доріана Грея» об'ємність зображення. Наявна психологізованість оповідних структур сприяє психологічному поглибленню художніх образів, їхній пластичності і поліфонізму.

Синтетичність роману Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея» проявляється в поєднанні елементів різних родів літератури (епосу, лірики, драми), різних жанрів і їхніх компонентів (літературних, фольклорних, біблійних) у «стильову багатовимірність» і «багатомовність» (М.М. Бахтін).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Эпос и роман (о методологии исследования романа). *М.М. Бахтин: Вопросы литературы и эстетики*. Москва : Художественная литература, 1975. С. 447–483.
2. Вайльд О. Портрет Доріана Грея: роман: для ст. шк. віку , пер. з англ. та прим. Р. Доценка. Київ : Школа, 2009. 253 с.
3. Затонский Д.В. Европейский реализм XIX века : линии и лики. Київ : Наукова думка, 1984. 278 с.
4. Категории поэтики в смене литературных эпох. *Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания : Сб. статей*. Москва : Наследие, 1994. С. 3–38.
5. Лукач, Д. Теория романа Д. Лукач. *Новое литературное обозрение: НЛО*. № 9. 1994. С. 13–78.

А. Л. Штепа. Место художественных деталей в нарративной структуре романа. – Статья.

Аннотація. В статті аналізується місце художественних деталей в нарративній структурі роману. Установлено, що время и пространство в романе теряют определенность и завершенность, их формы возникают в динамике, прежде всего благодаря нарративным стратегиям. Оскар Уайльд закладывает в «даль свободного романа» динамизм и подвижность самого мира. В романе находим соединение нарративных форм, принадлежащих к разным родам литературы. Объективный рассказ о жизни персонажей дается в формах эпического повествования. Авторские лирические отступления, философские размышления, монологи героев основаны на закономерностях лирического рода литературы. Вместе с тем следует отметить присутствие в романе элементов драматизации. Некоторые сцены созданы в драматическом ключе. Соединение различных типов и форм повествования свидетельствует об активном поиске писателем реалистичных средств постижения мира и человека, о многогранном раскрытии жизни, о становлении романых форм в литературе в начале XIX века. Автор как бы внезапно начинает рассказ, выхватывает

«кусок из жизни» и так же внезапно обрывает рассказ, которое в фабульном отношении осталось незавершенным. За счет различных форм наррации писатель показывает действительность как нерасчлененный «поток», сотканный не только из реальных событий отдельных людей, но и из событий, касающихся всего общества, истории, культуры. Существенным является то, что автор воплощает в романе не только субъективное отношение к предмету или явлению, индивидуальную истину, но и особенности общественного сознания. С этим связаны многочисленные переходы повествования от «я» к «мы», к выражению определенной общей точки зрения (точек зрения), которая не всегда может совпадать с точкой зрения самого автора. Таким образом, не только пространственные, но и темпоральные параметры значительно раздвигают авторский дискурс в романе «Портрете Дориана Грея», предоставляя романного жанра большую широту по сравнению с модернизмом. Среди читающей публики в уайльдском романе оказались не только ценители литературы, но и самые разнообразные представители социума. Таким образом, через систему риторических форм, обращенных к читателям, Оскар Уайльд вступает в диалог со всем поколением, с обществом, с эпохой, с божественной жизнью.

Ключевые слова: Оскар Уайльд, модернизм, наррация, жанр, ирония.

A. Shtepa. The place of artistic details in the narrative structure of the novel. – Article.

Summary. The article considers the place of artistic details in the narrative structure of the novel. It is established that time and space in the novel lose certainty and completeness, their forms appear in the dynamics, primarily due to narrative strategies. Oscar Wilde lays in the “distance of a free novel” dynamism and mobility of the world itself. In the novel we find a combination of narrative forms belonging to different genres of literature. An objective story about the lives of the characters are given in the form of an epic story. Author’s lyrical digressions, philosophical reflections, monologues of heroes are based on laws of a lyrical kind of literature. However, it should be noted the presence in the novel of elements of dramatization. Some scenes are created in a dramatic way. The combination of different types and forms of narrative testifies to the writer’s active search for realistic means of comprehending the world and man, to the multifaceted disclosure of life, and to the formation of novel forms in literature at the beginning of the 19th century. The author seems to suddenly start the story, snatches a “piece of life” and just as suddenly breaks off the story, which in the plot is left unfinished. Due to various forms of narration, the writer shows reality as an indivisible “stream”, woven not only from the real events of individuals, but also from events that affect society, history, culture. It is essential that the author embodies in the novel not only the subjective attitude to the object or phenomenon, individual truth, but also the peculiarities of social consciousness. Numerous transitions of the narrative from “I” to “we” are connected with this, to the expression of a certain general point of view (points of view), which may not always coincide with the point of view of the author himself. Thus, not only spatial but also temporal parameters significantly push the author’s discourse in the novel “Portraits of Dorian Gray”, giving the novel genre a greater breadth compared to modernism. Among the readership in Wilde’s novel were not only connoisseurs of literature, but also a variety of society. Thus, through a system of rhetorical forms addressed to readers, Oscar Wilde enters into a dialogue with the whole generation, with society, with the era, with bohemian life.

Key words: Oscar Wilde, modernism, narration, genre, irony.

УДК 811.111

А. Л. Штепа

аспірантка кафедри світової літератури

Полтавський педагогічний університет імені В. Г. Короленка

м. Полтава, Україна

ЯКІСТЬ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена актуальній темі якості викладання майбутнім фахівцям з економіки дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням». У статті аналізується якість результативного викладання англійської мови за професійним спрямуванням за допомогою нових професійно-орієнтованих технологій навчання. Автор доходить висновку, що саме під час перекладу економічних текстів не слід забувати про те, що лексика економічного спрямування має відповідну економічну термінологію та свою реальну предметність. Перспективами дослідження визначено розгляд питання, де використовуються інтерактивні методи навчання як переважачий фактор оптимізації процесу оволодіння студентами англійською мовою за професійним спрямуванням, що надає потенціал об’єднувати студентів на парних, індивідуальних та групових видах роботи. Якість освіти – штучний різновид, що відтворює усі складники і площини росту освіти як порядку. Важливим положен-

ням здобутку продуктивності функціонування вищої освіти та постачання вищої якості навчання фахівців є діяльність результативної системи вищої освіти в державі. Тому потрібно наблизити зміст та методи навчання до практичних потреб студентів з обов'язковим урахуванням їхніх інтересів та необхідної мотивації. Необхідно підбирати навчальний матеріал, що відображає сучасні та професійні проблеми працівників економічної сфери та шляхи їх практичного вирішення.

Ключові слова: *якість, студенти, економіка, термінологія, метод.*

Актуальність. Володіння іноземною мовою призводить до відкриття міжнародних кордонів, розширення міжнародного співробітництва. Іноземна мова – засіб міжкультурного спілкування фахівців будь-якої професії у сучасному розвитку ділових контактів у різних країнах світу. Міжкультурне спілкування здійснюється все частіше спеціалістами, в тому числі економістами, які здійснюють робочу діяльність у міжнародних компаніях або компаніях-партнерах, які мають спільну справу для співпраці.

Тому якість викладання англійської мови за професійним спрямуванням спрямована на покращення і розвиток у студентів навичок усного та писемного мовлення на базі професійної лексики шляхом культивування словникового запасу фахової термінології, знання мови документів за потребою.

Та, зважаючи на те, що сучасне покоління студентів намагається вилучити від викладачів нові підходи, методи і форми в подачі знань, викладачі ставлять собі за завдання відшукати якісні, ефективні напрями в навчанні англійської мови для швидшого та оптимізованого інтегрування її студентами. Тож актуальність обраної теми є безсумнівною.

Метою статі є розгляд особливостей викладання англійської мови за професійним спрямуванням майбутнім економістам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енциклопедичні тлумачення розкривають філософське розуміння якості, як, наприклад, визначення, запропоноване у словнику С. Ожегова: якість – це наявність істотних ознак, властивостей, особливостей, що відрізняють один предмет або явище від інших [6, с. 241]. Отже, якість – ідеологічна категорія, що висловлює сумісність істотних ознак і властивостей, які вирізняють один предмет або явище від інших і надають йому зумовленості.

Якість предмета або явища в основному не призводить до окремих його особливостей. Вона поєднана з предметом як цілим, оточує його цілком й невіддільна від нього. Відповідно, твердження якості поєднане з існуванням предмета. Предмет не може, лишаючись самим собою, залишити свою якість. Сьогодні категорія «якість» твердо увійшла й у сферу освіти, і в актив педагогічних понять із сумарного значнішого навантаження як спільність достеменних властивостей, що охарактеризовують ясність об'єкта. Відзначаємо факт різноманітних дослідних теорій та дослідних умінь щодо розуміння феномену якості освіти. Якість освіти – штучний різновид, що відтворює усі складники й площини росту освіти як порядку.

Різновид «якість» у педагогічній теорії і практиці активно застосовують для аналізу й інтерпретації різних явищ педагогічної дійсності в межах моніторингових досліджень. Одним із напрямків такого аналізу є системний розгляд якості знань учнів і шляхів його вдосконалювання. Так, якість набутих учнями у школі знань прямо пропорційно пов'язана з їхнім успішним навчанням у вищому навчальному закладі, а якість знань випускників ВНЗ безпосередньо пов'язана з умінням і навичками орієнтуватися в складних питаннях професійного й громадського життя [3, с. 49–50].

Специфічним для системи освіти є той факт, що одиницею виміру якості тут є кваліфікований спеціаліст, який постає продуктом системи освіти. Можливість оцінки якості цього продукту віддалена від безпосереднього прийняття управлінських рішень доволі великим інтервалом часу, який визначений терміном повного освітнього циклу [2, с. 32]. Система загального управління якістю – це метод управління виробництвом, зокрема виробництвом продуктів інтелектуальної діяльності у вищих навчальних закладах [5, с. 63]. Отже, важливим положенням здобутку продуктивності функціонування вищої освіти та постачання вищої якості навчання фахівців є діяльність результативної системи вищої освіти в державі. Нині в Україні утворилася розбіжність між нормами новочасного суспільства до фахівця і дійсним рівнем готовності студента у вищому навчальному закладі. Якість вищої освіти не може постачати безпомічним ставленням держави до науково-педагогічних кадрів. Авторитетність викладацької роботи безнадійно зменшується.

Головною з основних проблем навчання іноземної мови за професійним спрямуванням у ВНЗ є те, що студенти фактично за короткий та визначений термін мають оволодіти основами економічних систем, а без базових знань спеціальної професійної лексики це неможливо. Однією з особливостей професійно-орієнтованого вивчення англійської мови майбутніми економістами є те, що студенти, крім загальнонавчальної міжстильової лексики, вивчають лексику, властиву певній професійній групі, тобто ту лексику, яка використовується в економічній галузі.

Так, наприклад: Mercantilism is a political and economic system that arose in the 17th and 18th centuries. It purports that a country's economic strength is directly related to the maintenance of a positive (1) balance of trade. That is, in order to remain economically and politically viable a country must export more than it imports. Such a phenomenon, according to mercantilist thought, results in a surplus of gold in the practicing country's treasury – Меркантилізм – це політична та економічна система, що виникла в 17-18 століттях. У ній стверджується, що економічна сила країни безпосередньо пов'язана з підтримкою позитивного (1) сальдо торгівлі. Тобто щоб зберегти економічну та політичну життєздатність, країна повинна експортувати більше, ніж імпортувати. Таке явище, на думку меркантиліста, призводить до надлишку золота у скарбниці практикуючої країни [3, с. 32].

Під час перекладу економічних текстів слід пам'ятати, що багато звичайних слів в економічних текстах можуть мати термінологічне значення, і для того щоб уникнути помилок, потрібно користуватися відповідними словниками та довідниками. Ще, наприклад, деякі терміни мають найширший ряд синонімів у словах-прикметниках, що є дуже популярним в англійській мові. Давайте розглянемо приклад: Please pay attention to the synonymic row of the adjective predominant: 1) absolute, all-powerful, arbitrary, authoritative, capital, chief, controlling, directing, dominant, dominating, effective, governing, holding the reins, imperious; 2) influential, leading, main, mighty, official, overbearing, overpowering, paramount, preponderant, prevailing, prevalent, primary, prime, principal, prominent, reigning, sovereign, superior, superlative, supervisory, supreme, surpassing, transcendent, weighty – Зверніть увагу на синонімічний рядок прикметника, що переважає: 1) абсолютний, всемогутній, довільний, авторитетний, капітал, керівник, контролюючий, керуючий, домінуючий, домінуючий, ефективний, керуючий, тримаючи поводи, владна; 2) впливовий, провідний, головний, могутній, офіційний, владний, непосильний, першочерговий, переважний, первинний, головний, видатний, правлячий, суверенний, вищий, наглядовий, верховний, перевершуючи, трансцендентний, вагомий [4, с. 33].

Тому, щоб оволодіти правильним значенням цього прикметника в реченні, потрібно досконало орієнтуватися в перекладі речення і за змістом вже правильно підібрати той чи інший переклад. Сьогодні все більшого поширення набуває комунікативний підхід до вивчення іноземних мов, який спрямований на формування умінь та навичок спілкування в тій чи іншій формі (читання, письмо, говоріння, сприйняття мови на слух) і допомагає зняти природну скутість під час спілкування з іншомовним співрозмовником [1, с. 20].

Ряд навчально-методичного забезпечення, про яке задалегідь піклується ВНЗ, а саме підручники, різноманітні наочні посібники, аудіо- та відеоматеріали, комп'ютерні та технічні засоби, що використовуються під час навчання, дозволяють створити штучне, але наближене до реальності іншомовне буття і мотивувати студентів до спілкування англійською мовою.

Сьогодні все більшого поширення набувають інтерактивні методи навчання, які дають спроможність об'єднувати індивідуальні, парні та групові види роботи, значно підвищують рівень володіння англійською мовою матеріалом і внутрішню мотивацію студентів.

Суть інтерактивного навчання – в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії викладача та всіх студентів. Інтерактивне навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, вирішення певних проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації [7, с. 7]. Креативне мислення розвивається у студентів під час створення проблемної ситуації, яку викладач англійської мови надає, залучаючи інтерактивні технології. Це надає вагому можливість викладачу опинитись на стороні окремого слухача та спостерігаючого. Реалізація індивідуального та диференційованого підходу до навчання дає можливість студентам як набути, так і відпрацювати особові здібності креативності, творчості, інтелектуальності, цікавості, захопленості до комунікативної ситуації.

Темами для рольових ігор, штучно створених для навчання студентів іноземної мови за професійною спрямованістю, можуть бути такі, що пов'язані з їхньою майбутньою професійною та науковою діяльністю: «Влаштування на роботу», «Співбесіда з працедавцем», «Наукова конференція, симпозіум», «Купівля акцій на фондовій біржі», «Прибуток від збуту товарів», «Аукціонерне товариство», «Діловодство», «Монополія», «Відділ бухгалтерії», «Маркетинг та просування бізнесу», «Екобізнес», «Річна зустріч аукціонерів», «Світова економіка», «Проблеми економічного росту», та інші.

Розглянемо гру «Екобізнес». Це групова гра, в якій необхідно створити 3 команди. Кожна команда має певні обов'язки. У запропонованій грі можна самостійно обрати вид бізнесу і схему із проблемно створеної ситуації. Гравцям необхідно за допомогою карток, правил, допоміжної схеми вирішити усі питання, які стосуються бізнесу, налагодити стабільність у прибутку, прослідкувати за виплатою податків, забезпечити постачання якісних товарів, прорахувати відсоток для заробітної плати працівникам. Така гра є дуже цікавою для студентів. Вони захоплені нею і з максимальної віддачею виконують усі поставлені завдання. Гра наближує студентів до дійсності, у грі багаторазово застосовується економічна лексика, використовується словникова

комбінація, відпрацьовується комунікативний підхід, згуртування команд залишається після ігор і створює доброзичливу атмосферу у групі після завершення занять з англійської мови.

Під час гри відтворюється ситуація, яка особливо важлива в навчанні професійної іноземної мови у студентів економічного профілю, адже студенти можуть отримати корисні знання про економічний устрій у різних країнах світу і бути досвідченими в темі економічних відносин та різноманітних видів економічних процесів, засвоїти техніку спілкування з аукціонерами, власниками величких корпорацій, у володінні яких знаходяться акції, розвинути критичне мислення та навички економічного красномовства під час створення дочірнього підприємства або філії, ознайомитись зі специфікою проведення економічної документації під час виплати податків від прибутку.

Висновки. Ураховуючи властивості, особливості та набутий позитивний лад, які мають бути наближені під час оволодіння майбутніми економістами англійською мовою за професійним спрямуванням на заняттях у ВНЗ, треба враховувати всі фактори під час засвоєння набутих ними знань до пристосування їх у дійсному житті. Саме тому в цих процесах засвоєння нової лексичної термінології студентів максимально наближають до реалій, використовуючи інтерактивні технології під час практичних занять з англійської мови, щоб вони на прикладі відчули всю серйозність та відповідальність, де вони мають правильно, змістовно, безпомилково застосувати набуті лексичні знання та перекласти текст правильно. Тому потрібно наблизити зміст та методи навчання до практичних потреб студентів, з обов'язковим урахуванням їхніх інтересів та необхідної мотивації. Необхідно підбирати навчальний матеріал, що відображає сучасні та професійні проблеми працівників економічної сфери та шляхи їх практичного вирішення.

Численні особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням потребують подальшого дослідження з метою пошуку методів та засобів навчання, які дозволять підвищити, покращити рівень мовної підготовки майбутніх економістів, що є однією з важливих умов вдалого працевлаштування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева О.А. Методология организации профессиональной подготовки специалиста на основе межкультурной коммуникации. Тамбов : ТГТУ, 2005. 159 с.
2. Беляков С.А. О системных аспектах организации управления образованием. *Университетское управление: практика и анализ*. 2006. № 1(41). С. 32–41.
3. Воротилов В. Анализ основных подходов к определению качества образования. *Высшее образование в России*. 2006. № 11. С. 49–51.
4. Ковалик Н.В. Англійська мова з основ міжнародної економіки. Київ, 2014. 480 с.
5. Коровкин М.В. Система менеджера та качества в вузе. *Инженерное образование*. 2005. № 3. С. 62–73.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов. Москва : Рус. яз., 1982. 816 с.
7. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. Київ : Видавництво А. С. К., 2004. 192 с.

A. L. Shtepa. Quality of teaching English for specific purposes for students of economic specialties. – Article.

Annotation. The article is devoted to the topical issue of the quality of teaching future specialists in economics in the discipline of English for professional purposes. The article analyzes the quality of effective teaching of English in a professional direction with the help of new professionally-oriented learning technologies. The author concludes that it is when translating economic texts that we should not forget that the vocabulary of the economic direction has the appropriate economic terminology and its realities. The prospects of the study are to consider the issue of using interactive teaching methods as a predominant factor in optimizing the process of mastering English by students in a professional field, which provides the potential to connect students in pair, individual and group work.

Keywords: quality, students, economics, terminology, method.

A. Shtepa. The quality of teaching English for specific purposes for students of economic specialties. – Article.

Summary. The article is devoted to the topical issue of the quality of teaching future specialists in economics in the discipline of English for professional purposes. The article analyzes the quality of effective teaching of English in a professional direction with the help of new professionally-oriented learning technologies. The author concludes that it is when translating economic texts that we should not forget that the vocabulary of the economic direction has the appropriate economic terminology and its realities. The prospects of the study are to consider the issue of using interactive teaching methods as a predominant factor in optimizing the process of mastering English by students in a professional field, which provides the potential to connect students in pair, individual and group work.

Key words: quality, students, economics, terminology, method.

Розділ 4

Медицина та фармація

Г. А. Білецька
кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

РІЗНОВИДИ БІОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ В СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

***Анотація.** У статті розглянуті питання різних видів біологічної травми, що трапляються під час проведення судово-медичних експертиз. Увага приділена клінічним ознакам пошкоджень різної етіології та особливостям самої експертизи – комісійної та комплексної.*

***Ключові слова:** біологічна травма, судово-медична експертиза, комісійна, комплексна.*

Нині наявна велика кількість біологічних чинників (мікроби, віруси, пріони, голод, спрага та ін.), що призводять до розладу здоров'я та смерті. Судово-медична практика частіше стикається із наслідками дії біологічних чинників, які залежно від свого етіологічного походження здатні чинити на людину бактеріальну, вірусну, токсичну, антигенну або змішану травматичну дію [1].

Аналізуючи літературні дані, ми з'ясували, що вплив біологічного фактору, що чинить шкоду здоров'ю, можна розглядати в двох таких аспектах, як: а) первинна безпосередня дія шкідливого агента (вірусна, бактеріальна етіологія або у вигляді біологічних токсинів); б) вторинний вплив у вигляді загальних і місцевих інфекційних ускладнень. Прояви бактеріального або вірусного впливу можуть мати самостійний характер, це ті випадки, коли клінічні та морфологічні зміни від біологічної травми практично повністю зумовлені тими мікроорганізмами, що надійшли до організму людини. Це можна проілюструвати певними змінами у разі зараження венеричною хворобою. Натепер термін «венеричні хвороби» практично не використовується, а замість нього у 1982 р. ВООЗ був запропонований новий термін – «захворювання, що передаються статевим шляхом» (ЗПСШ), або Sexual Transmitted Diseases (STD). До групи ЗПСШ належать понад 20 нозологічних форм, серед яких – класичні венеричні захворювання: сифіліс, гонорея, шанкроїд, венерична лімфогранульома, пахова гранульома; низка вірусних інфекцій: ВІЛ-інфекції, генітальний герпес, цитомегаловірусна та папіломавірусна інфекція (конділома-тоз); велика група урогенітальних інфекцій: хламідіоз, трихомоніаз, мікоплазмоз, гарднерельоз; тропічні трепонематози: фрамбезія, пінта, беджель; паразитози: лобковий педикульоз; багато інших захворювань: амєбіаз, шигельоз, лямбліоз та ін. У таких випадках у процесі проведення комісійної судово-медичної експертизи за участю лікаря-венеролога, інфекціоніста, бактеріолога або вірусолога встановлюють діагноз захворювання, час його виникнення і можливість зараження від певної особи [2].

Також самостійне значення у разі бактеріального ушкодження мають штучні захворювання шкіри та підшкірної клітковини (дерматити, виразки, флегмони, пухлини, опіки та ін.), що найчастіше потребують діагностики під час проведення освідування живої людини. Такі розлади викликаються різними біологічними факторами бактеріального походження, соками отруйних рослин та сторонніми речовинами: випороження, слина, гній, сік жовтцю, дрібно порізане волосся, олії різного походження, парафін, бензин та інші. Завданнями такої судово-медичної експертизи є визначення етіологічного фактору та часу розвитку такої штучної хвороби. Тому до особливостей такого дослідження слід віднести те, що вона найчастіше комісійна або комплексна. У наш час є велика кількість сучасного лабораторного визначення збудника хвороби (імуно-ферментний аналіз (ІФА), імуноблот, полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР) і т.д.). До проведення експертного дослідження залучаються інфекціоністи, дерматологи, токсикологи, ботаніки, зоологи, хіміки.

Одним із завдань судової медицини є надання допомоги органам охорони здоров'я задля поліпшення якості лікувально-профілактичної роботи: зниження захворюваності, смертності, підвищення якості медичних послуг, профілактика медичних помилок, травматизму, отруєнь і т.д. У зв'язку з цим судово-медична експертиза призначається у разі поширення інфекційних захворювань внаслідок порушення наявних санітарно-гігієнічних і протиепідемічних правил і інструкцій [3]. Комісія експертів (з обов'язковою участю судового медика, епідеміолога, інфекціоніста, а іноді й гігієніста або ветеринара) має встановити діагноз захворювання, джерело і шляхи передачі інфекції.

Аналогічну дію біологічних чинників можна відслідкувати і під час вивчення мертвих тіл людей, що загинули від інфекційних хвороб (сепсис, менінгіт, черевний тиф, ботулізм, дифтерія, правець, сказ, грип, коронавірусна інфекція та ін.). Нерідко причиною смерті у разі інфекційних захворювань є пневмонія, що зумовлена бактеріями або вірусами. Також слід віднести до прямої біологічної травми переливання інфікованої (інфікована вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), вірусами гепатиту В або С, сифілісом, малярією та ін.) або крові іншої (несумісної) групи. Всі такі випадки судово-медичної експертизи відбуваються в комісійному складі.

Біологічний фактор має важливий вплив на перебіг травматичної хвороби: розвиток численних інфекційних ускладнень (пневмонія, перитоніт, менінгіт, остеомієліт, сепсис, гангрена, правець та ін.), збільшення тривалості маніфестації клінічних проявів хвороби, затягнення терміну реконвалесценції, формування умов щодо смертельного виходу. Правець, який викликається мікроорганізмами *Clostridium tetani*, перебігає дуже тяжко. Особливістю такої інфекції є переважання нейротоксичних ефектів над місцевими проявами в рані, що клінічно проявляється тонічними судомами, що починаються з тризму (судоми жувальних м'язів) і швидко набувають генералізований характер. У результаті судом у м'язах формуються крововиливи і розриви, можливі переломи кісток, тетанус-кіфоз (компресійна деформація хребта). Безпосередньою причиною смерті є асфіксія, пов'язана із залученням до судом дихальної мускулатури [4]. У разі проведення у таких випадках судово-медичної експертизи до її складу залучаються медичні фахівці різної спеціалізації (травматологи, хірурги, інфекціоністи, бактеріологи).

З біологічною шкідливою дією зустрічаються у разі укусів людини різними комахами. Одні з них кусають, інші – жалять. В основі механізму утворення патологічних станів після таких укусів лежать складні імунологічні реакції. У одних комах (каракурт, скорпіон, фаланги й ін.) у секреті залоз переважають високотоксичні компоненти, у інших (бджола, оса, москіти і ін.) – антигенні. Повторні укуси комахами другої групи особливо високочутливих до відповідного антигену людей здатні викликати у них тяжку анафілактичну реакцію [1]. У таких випадках під час комісійної судово-медичної експертизи слід провести досконалий аналіз відомостей про попередні стани від укусів комах (вивчити медичну документацію), алергічні реакції на такі укуси, визначити причинно-наслідковий зв'язок між клінічно-морфологічними проявами та укусом комах.

Доказом факту настання смерті від укусу комах є відомості про можливі колишні укуси людини комахами та її реакції на них, клінічні прояви алергічних реакцій різного типу у потерпілого, наявність слідів у вигляді укусу, морфологічні прояви місцевої анафілактичної реакції, підтверджуючих гістологічних й імунологічних досліджень у тканинах та клітинах цього місця. Такі ж дослідження проводять під час експертизи у разі укусів людей зміями і різними отруйними тваринами.

Харчові отруєння – це функціональні та структурні зміни в організмі, викликані прийомом недоброякісної їжі. Умовно їх поділяють на справжні і несправжні харчові отруєння, харчові токсикоінфекції, бактеріальні інтоксикації і харчові мікотоксикози (грибкові ураження).

Справжні отруєння викликають продукти рослинного і тваринного походження, за своєю природою які вже отруйні для людини, так і тимчасово стають отруйними внаслідок неправильного приготування або зберігання.

Рослинними продуктами, завжди отруйними для людини, є деякі види грибів (бліда поганка, мухомор, строчки і ін.), певні рослини (аконіт, блекота, болиголов, дурман, цикута тощо), ядра плодів кісточок і горіхів (абрикос, персик, вишня, гіркий мигдаль, бук). До таких же продуктів, але тваринного походження, належать частини організму окремих порід риб (таких як маринка, севанський храмунь, мінога, річковий вугорь, іглобрюх, вусань і ін.) під час нересту. До них учені відносять і деякі органи теплокровних тварин: насінники, вилочкова та підшлункова залози, наднирники забійної худоби.

Тимчасово отруйними можуть бути перезрілі їстівні гриби, бульби картоплі, що мають зелене забарвлення з підвищеним (більше 0,02%) вмістом соланіну, мед, зібраний бджолами з отруйних рослин, та ін. [5, с. 476].

Непрямі харчові отруєння виникають через засмічення харчових продуктів (найчастіше борошна, крупи) значними домішками рослинного походження (геліотропом, горчаком, куколем та ін.) Засмічення може відбутися за рахунок хімічних речовин, що входять до складу посуду (міддю, свинцем, цинком), засобів боротьби зі шкідниками сільського господарства, речовинами, що грають роль хімічних харчових добавок для надання продукту приємного запаху (ванілін, кориця), забарвлення (нітрати), стійкості у процесі зберігання (антиокислювачі, протимікробні речовини, емульгатори, стабілізатори), посилення смаку (солодкий дульцин) [1].

Харчові токсикоінфекції викликають продукти, що заражені умовно-патогенними мікробами: сальмонелами, протеем, кишковою паличкою, шигелою та ін. (у цю групу входить приблизно до 530 різноманітних мікробів).

Бактеріальні харчові інтоксикації виникають у разі надходження в організм з їжею токсинів, які є продуктами життєдіяльності мікроорганізмів: ботулотоксину, стафілококового токсину.

Харчові мікотоксикози розвиваються у разі вживання в їжу зерна, що перебувало під снігом у теплу зиму й ураженого отруйними грибами і бактеріями (виникає аліментарно-токсична алейкія), жита і пшениці, заражених рослинним грибом-спринею (ріжок), внаслідок чого розвивається ерготизм («зла корча») [5, с. 477].

Судово-медична експертиза у разі харчових отруєнь ґрунтується на аналізі анамнезу отруєння, визначення числа постраждалих та вивчення матеріалів санітарно-епідеміологічного розслідування, ретельному зіставленні клінічної симптоматики і морфологічних змін у всіх постраждалих, оцінці результатів гістологічного, судово-хімічного, ботанічного, бактеріологічного, вірусологічного та зообіологічного досліджень. Тобто така судово-медична експертиза завжди комплексна, бо потребує знань фахівців з різних галузей науки та техніки.

Згідно з класифікацією біологічних пошкоджень до них віднесено насильницьке позбавлення людини їжі та води, внаслідок чого настає розлад здоров'я або смерть [6]. Сьогоднішня пандемія коронавірусної інфекції може різко загострити і так уже наявну проблему голоду в світі і привести до високої смертності від недоїдання [7]. На думку авторів доповіді, COVID-19 посилює проблему голоду в наявних проблемних точках і створює нові епіцентри голоду по всьому світу.

Така криза голоду може забрати більше життів, ніж саме вірусне захворювання. За оцінками авторів доповіді, до кінця 2020 року кількість смертей від відсутності або недостатньої кількості їжі, викликані соціальними і економічними наслідками пандемії, може досягти 12 тисяч у день. У доповіді наводиться оцінка «Всесвітньої продовольчої програми» (WFP), згідно з якою в світі до кінця року кризовий рівень голоду будуть відчувати 270 млн осіб, що на 82% більше, ніж у 2019 році.

Найбільш гостро, на думку Oxfam, питання продовольчої кризи стоїть у Ємені, Демократичній Республіці Конго, Афганістані, Венесуелі, Західній Африці, Ефіопії, Судані, Південному Судані, Сирії і Гаїті. На ці країни і регіони припадає до 65% усіх голодуючих людей у світі.

Смерть у разі голодування зазвичай настає, коли втрата від власної маси тіла становить 30–40%. Організм людини так влаштований, що здатний відновлюватися і за досить довгого голодування: так під час блокади Ленінграда люди майже повністю голодували протягом чотирьох місяців і частково голодували ще наступні майже два роки. У результаті, за різними свідченнями, в 1942 році аліментарною дистрофією страждало до 90% населення цього міста. Багато з тих, кому вдалося пережити блокаду, живуть до 80–90 років [8].

Голодування може бути ще й сухим – без прийняття рідини та їжі. Такий тип голоду погано переносять новонароджені та діти молодшого віку за рахунок підвищеної гідрофільності організму, а тривалість життя в такому разі у них становить декілька діб і у дорослих осіб – декілька тижнів. Ця тривалість залежить від якості передуючого стану здоров'я людини та впливу навколишнього середовища (вологе повітря, не критичні температури середі перебування та ін.). Голод є одним з великих генетичних страхів людини – він прямо асоціюється зі смертю. Люди, що пережили голодування, за різних причин завжди мають певні запаси продуктів, які зберігають досить довго свої якості. Довготривале голодування так виснажує організм людини, що мозок починає давати збої у своїй роботі, що проявляється в розладах психічної діяльності: переважно страждають вольовий та емоційний складники. На третьому місяці голодування людина може повністю втратити волю щодо життя [9].

Відсутність води в раціоні – теж біологічна травма, особливо коли людину насильно її позбавляють. Спрага – фізіологічне відчуття, що належить до розряду загальних почуттів і служить сигналом того, що організм потребує води. Втрата організмом води призводить до обезводнення різного ступеня і клінічно це проявляється відчуттям жару і сухості в ротовій порожнині і губ. Слизові оболонки їх сухі з тріщинами, слина густа та клейка, сухий язик, вкритий білим нашаруванням, погано рухається під час мовлення, прилипаючи до піднебіння. По мірі продовження спраги до зазначених ознак приєднуються неприємне відчуття утягнутості слизових, гаряча суха шкіра, яка береться в довготривалі зморшки (обличчя старця), тахікардія, задишка, загальний збуджений стан із занепокоєнням і маренням. Втрата маси тіла за рахунок обезводнення може становити до 20%. За різних ступенів дегідратації насамперед розвивається зниження працездатності, виникає погане самопочуття і слабкість, з'являються виражені

спрага та сонливість. Спостерігається почервоніння шкіри, підвищення температури тіла, нудота, діарея, сухість слизових оболонок, відсутність саливації, стан оглушення. У разі втрати 11–20% маси тіла – марення, спазми м'язів, розпухання язика, притуплення слуху та зору, загальне охолодження тіла [10]. Такий стан, що підтримується протягом доби і більше, може призвести до смерті. Дослідники стверджують, що клінічна картина у разі крайніх ступенів спраги може бути більш болісною, ніж така, яка спостерігається у разі крайніх ступенів тільки голоду [11].

Ослаблення спраги у людей спостерігається у поодиноких випадках хвороб, за яких виникає пригніченість мозкової діяльності [12].

Таким чином, після проведеного аналізу літературних даних можна зробити такий висновок про те, що судово-медична експертиза, яка проводиться в разі біологічної травми різної природи, має бути або комісійною, або комплексною. Ця необхідність виникає у зв'язку з тим, що нині виникають нові біологічні чинники, які можуть нанести шкоду здоров'ю або смерть, створюються інноваційні методи діагностики етіології травми, поширюються можливості лікувальних заходів, що зумовлює виживаємість та різну оцінку тяжкості тілесних ушкоджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Повреждения от биологического воздействия. URL: https://studme.org/1463122129923/meditsina/povrezhdeniya_biologicheskogo_vozdeystviya (дата звернення: 08.10.2020).
2. Венеричні хвороби. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1688/venerichni-xvorobi> (дата звернення: 08.10.2020).
3. Акопов В.И. 445 актуальных вопросов по судебной медицине. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2011. 415 с. Серия: Настольная книга специалиста.
4. Биологический повреждающий фактор при взрывной травме. URL: <https://www.mediasphera.ru/issues/sudebno-meditsinskaya-ekspertiza/2015/6/220039-45212015063> (дата звернення: 08.10.2020).
5. Дерягин Г.Б. Судебная медицина : учебник для юридических и медицинских факультетов. Москва : Мосу МВД России. Издательство «Щит-М», 2012. 600 с.
6. Розділ 3. Судово-медична експертиза ушкоджень та смерті від дії механічних чинників. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/Ebook/166-322.-Rozdil_3.-Sud.-med.expert-1.pdf (дата звернення: 08.10.2020).
7. Oxfam: голод из-за пандемии может убить больше людей, чем сам коронавирус. URL: <https://www.bfm.ru/news/447984> (дата звернення: 08.10.2020).
8. Лаптева Е.Н. Клинико-патогенетические формы алиментарной дистрофии и эффективность дифференциальной терапии : автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Санкт-Петербург. 1998.
9. Ученые: голодание плохо отражается на психике. URL: <http://rubtsovsk.info/novosti/obshchestvo/uchenye-golodanie-plokh-o-trazhaetsya-na-psikhike> (дата звернення: 13.09.2020).
10. Последствия голодания для организма человека. URL: <https://ria.ru/20100518/235679288.html> (дата звернення: 13.09.2020).
11. Зневоднення. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1607/znevodnennya> (дата звернення: 08.10.2020).
12. Жажда. URL: <http://psychologis.com.ua/zhazhda.htm> (дата звернення: 13.09.2020).

А. А. Белецкая. Разновидности биологической травмы в судебно-медицинской практике. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы, касающиеся разных видов биологической травмы, которые встречаются при проведении судебно-медицинской экспертизы. Уделено внимание клиническим признакам поврежденных разной этиологии и особенностям самой экспертизы – комиссионной и комплексной.

Ключевые слова: биологическая травма, судебно-медицинская экспертиза, комиссионная, комплексная.

G. Biletska. Varieties of biological trauma in forensic practice. – Article.

Summary. The article deals with issues related to different types of biological trauma that are encountered during forensic medical examination. Attention is paid to the clinical signs of injuries of different etiology and the peculiarities of the examination itself – commission and complex.

Key words: biological trauma, forensic medical examination, commission, complex.

Ю. А. Касьяненко
студентка III курса фармацевтического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета

В. А. Малиновский
кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

РОЛЬ АНГИОГЕНЕЗА В МЕТАСТАЗИРОВАНИИ ОПУХОЛЕЙ

Аннотация. В статье обсуждаются вопросы, касающиеся определения, классификации, патогенеза и регуляции ангиогенеза. Рассматриваются принципы кровоснабжения опухолей, его связь с течением и прогнозом болезни, а также антиангиогенная фармакотерапия плотноклеточных опухолей.

Ключевые слова: ангиогенез, плотноклеточные опухоли, антиангиогенная фармакотерапия.

Ангиогенез – это процесс образования новых кровеносных сосудов в органе или ткани. В норме в организме процессы ангиогенеза протекают с умеренной интенсивностью и активизируются лишь только при регенерации повреждённых тканей, ликвидации очагов воспаления, образовании рубца и аналогичных процессах восстановления, а также при росте и развитии организма [1]. Другое определение этого феномена такое: «ангиогенез – это стимуляция роста новых клеток сосудистого эндотелия и развитие новых кровеносных сосудов» [2].

Выделяют два типа ангиогенеза: разрастание, распускание сосудистой сети – “sprouting” и ремоделирование – “remodeling”. Считается, что при метастатическом твердоклеточном опухолевом процессе доминирует первый тип ангиогенеза.

Общепризнанной является классификация ангиогенеза, предложенная в 2007 году Фоксом с соавторами, согласно которой выделяют 5 разных типов неоваскуляризации опухолей, а именно: 1) ангиогенез как рост новых капилляров из существующих сосудов; 2) васкулярное ремоделирование – перестройка сосудистого русла; 3) васкулогенез – образование сосудов de novo из предшественников эндотелиальных клеток, как это происходит в эмбрионе; 4) гломерулоидный ангиогенез – образование клубочковых комплексов из капилляров, вариабельно разграниченных базальной мембраной и перицитами (тип характерен для глиобластом); 5) васкулярная мимикрия – феномен образования целостной сети кровеносных капилляров, состоящих не из эндотелия, а преимущественно из опухолевых клеток. Следует отметить, что все эти типы можно отнести к понятию «ангиогенез» в широком смысле слова, синонимом которого является «неоваскуляризация», т.е. образование новых сосудов [3].

Рост плотных, или твердоклеточных, опухолей витально зависит от ангиогенеза, так как опухолевые клетки не могут вырасти больше 1–2 мм в диаметре без образования новых сосудов для доставки им питательных веществ, кислорода и удаления продуктов обмена веществ [4].

Запуск ангиогенеза включает в себя каскад реакций, приводящий к активации клеток эндотелия: ретракции перицитов, экспрессии новых белков клеточного цикла, секреции факторов роста (фактора роста фибробластов, инсулиноподобного фактора роста-1, интерлейкина-6, тромбоцитарного фактора роста), гиперэкспрессии одних генов и к подавлению экспрессии других. Базальная мембрана и строма протеолитически деградируются металлопротеиназами, коллагеназами и плазмином, что приводит к пролиферации и миграции эндотелиальных клеток и формированию капиллярных трубок. Таким образом, сосуды в опухоли являются нестабильными, незрелыми, не имеют полноценной базальной мембраны и перицитов, межэндотелиальные поры значительно увеличены. В отличие от нормальных сосудов, опухолевые сосуды не формируют венул, артериол и капилляров, а образуют хаотичную сеть из

сосудов всех типов сразу. Сосудистая сеть в опухолях «негерметичная» и часто вызывает кровотечения, обусловленные избыточной выработкой VEGF [5].

Маркеры ангиогенеза (VEGF-A, антиген фактора VIII, CD31/PECAM-1 и CD34, CD34) могут располагаться как внутри просвета сосудов, так и снаружи его. Белки внеклеточного матрикса преимущественно располагаются снаружи просвета капилляра, что, вероятно, нарушает их доступность через кровеносное русло. Маркеры, находящиеся внутри просвета сосуда, легче доступны для веществ, циркулирующих в крови, их меньше и они менее стабильны [6].

Процесс ангиогенеза регулируется цитокинами, ростовыми факторами, взаимодействием эндотелиальных клеток между собой и компонентами экстрацеллюлярного матрикса и с клетками микроокружения: макрофагами, гладкомышечными клетками, фибробластами. Начальные процессы, течение и завершение ангиогенеза зависят от баланса про- и антиангиогенных факторов в микроокружении эндотелиальных клеток. *Естественными активаторами ангиогенеза* являются: сосудисто-эндотелиальный фактор роста, фактор роста фибробластов (FGF), трансформирующий фактор роста-бета, фактор роста эпидермиса, фактор роста тромбоцитов, фактор некроза опухолей альфа, интерлейкин 6 и 8, ангиопоэтин 1 и 2, циклооксигеназа-2, катехоламины, индуцируемый гипоксией фактор-1-альфа, матрикс металлопротеиназы, эфрины и их рецепторы, пролактин и ангиогенин. *Естественные ингибиторы ангиогенеза* – это тромбопластин, ангиостатин, эндостатин, N-терминальные фрагменты пролактина, интерферон альфа, интерлейкин 12, вазостатин, гормон роста и допамин. Ангиогенез можно представить в виде сменяющих друг друга этапов. Для опухоли это путь от покоящейся эндотелиальной клетки к развитию сети сосудов, обеспечивающих многогранный обмен веществ, и далее до метастазирования и гибели больного. Критический момент перехода от фенотипа покоящейся клетки к активно размножающейся называется “angiogenic switch” (включение механизмов ангиогенеза) [7].

Можно выделить следующие этапы ангиогенеза: 1) деградация и фрагментация базальной мембраны эндотелиальных клеток существующего сосуда под воздействием металлопротеаз; 2) миграция эндотелиальных клеток в строму и протеолитическая деградация экстрацеллюлярного матрикса; 3) пролиферация эндотелиальных клеток, формирование новых капиллярных трубок, слияние сформированных сосудов и развитие сети анастомозов между ними; 4) угнетение пролиферации и миграции эндотелиальных клеток под влиянием антиангиогенных факторов: TGF-beta, IL-12, IFN-gamma, IFN-alpha [8].

На сегодняшний день наибольшее распространение среди параметров оценки ангиогенеза получил показатель плотности микрососудов (microvessel density), определяемый в точках максимальной васкуляризации («горячих точках» – “hot spots”). Этот подход считается «золотым стандартом» оценки активности ангиогенеза в тканях опухолей. Его авторы N. Weidner и кол-лабораторы разработали и применили эту методику для исследования карцином молочной железы и простаты в начале 90-х годов [9].

Для оценки растространённости опухоли от первичного очага её возникновения используется система TNM (tumor-nodus-metastasis). Опухолевые клетки для метастазирования могут использовать как лимфатическую, так и кровеносную систему. Метастазы опухолей в местные и регионарные лимфоузлы, куда опухолевые клетки попадают по лимфатическим сосудам, представляют собой ранний этап метастазирования, а метастазирование через кровеносное русло – более поздний этап. Большинство связанных с раком смертей вызвано именно метастазированием первоначальных раковых клеток. Для того чтобы разрушать в организме барьеры, метастазирующие опухолевые клетки должны секретировать смесь переваривающих ферментов. Усиленный ангиогенез в опухоли является одним из механизмов её быстрого метастазирования, так как опухолевые клетки имеют свойство метастазировать по ходу кровеносных сосудов (вдоль стенок) или разносятся по всему организму с током крови. Сосуды питают опухоль и позволяют ей метастазировать. Иногда уже на самых ранних стадиях развития опухоли в ней появляются субпопуляции клеток с высокой способностью к метастазированию. Установлено, что рак молочной железы способен метастазировать сразу после разрастания в опухоли сосудов, когда ее размеры еще не превышают 0,125 кв. см. Полагают, что поздно метастазирующие опухоли недостаточно васкуляризованы [1].

Четкой целью всего спектра исследований ангиогенеза является разработка и применение эффективных лекарственных средств. Более чем 500 млн жителей планеты нуждаются в коррекции процессов ангиогенеза в организме. Первыми исследователями антиангиогенной терапии считаются Judah Folkman и Napoleone Ferrara из лаборатории Гарварда, Бостон, США. Ингибиторы ангиогенеза, разработанные в лаборатории И. Фолькмана за период 1980–2005 гг., следующие: интерферон альфа-бета, протамина/4-й тромбоцитарный фактор, ангиостатические стероиды, фумагиллин, ангиостатин, талидомид, 1-метилокстиэстрадиол, эндостатин, расщепленный антитромбин III, 3-аминотолидомид, DBF-maf, каплостатин [10].

Стратегии терапевтического влияния на ангиогенез разделяются на три группы по механизму воздействия на активность процесса: 1) действие на ангиогенные лиганды, их рецепторы и иерархию сигнальной регуляции; 2) регуляция и доставка эндогенных ингибиторов; 3) прямое воздействие на кровоснабжение опухоли [11]. Результаты исследований Н. Sun и коллег (2013) показали, что стволовые клетки рака молочной железы CD44+/CD24 обладают значительной проангиогенной активностью и могут служить целью разработки таргетных методов лечения [12].

Гипоксия является ключевым игроком в ангиогенезе опухоли, опосредованном стволовыми клетками крови. Исследование Alhawarat с соавторами (2019) показало, что хеморезистентные и миграционные свойства стволовых клеток крови в определенной степени усиливаются при гипоксии. Гипоксия-индуцируемые факторы регулируют транскрипцию спектра генов, которые жизненно важны для адаптации опухолевых клеток при гипоксии, и формируют опухолевое микроокружение для более благоприятных условий прогрессирования. Эти факторы включаются в почти каждое звено патогенеза рака через индукцию ангиогенеза, метаболического перепрограммирования, метастазов, трофическое обеспечение стволовых клеток рака, хеморезистенции и иммунной толерантности [13].

Среди антиангиогенных методов лечения перспективной стратегией было нацеливание на сосудистый эндотелиальный рецептор 2 фактора роста (VEGFR2), который чрезмерно выражен на опухолевых сосудах [14]. Синтезирована серия новых ангиогенных препаратов, N 9-гетеробивалентных β -карболинов. Все новые соединения были проверены на их противораковую активность против шести опухолевых клеточных линий *in vitro*, часть из них показала сильный цитотоксический эффект. Были также оценены противоопухолевые эффективности смесей этих препаратов на моделях мышей, опухолевое ингибирование через ангиогенез ингибирующий эффект достигнуто в более чем 40% в саркомах и раке лёгких Льюиса [15]. Результаты S. Wichaiyo и др. (2018) показали, что, в отличие от дефектов коагуляции, кровотечения после потери целостности сосудов, вызванной дефицитом тромбоцитов CLEC-2 и GPVI, способствуют восстановлению сосудов, увеличивая отложение фибриногена, уменьшая воспаление и способствуя ангиогенезу [16]. Обычно таргетное лечение направлено на регресс опухолевого роста и появления метастазов. Благодаря блокировке процесса клеточного деления и остановке кровоснабжения с помощью таргетных препаратов нарушается нормальное развитие опухоли, что постепенно оборачивается ее естественным отмиранием. Несомненное преимущество целевого воздействия, которым обладает таргетная терапия, разрушительное действие только на малигнизирующиеся клетки. Целенаправленность дает возможность угнетать развитие злокачественной онкологии легочной системы, почек, груди у женщин естественным путем и без побочных эффектов и последствий. Минусами таргетной терапии является необходимость глубокого молекулярного и генетического обследования пациентов для подбора максимально действенного средства [17].

К основным осложнениям и побочным эффектам антиангиогенной терапии относятся: кровотечение, нарушение заживления ран, тромбозы, гипертензия, снижение функции щитовидной железы, общая слабость, протеинурия и отёки, лейкопения, лимфопения, нарушение иммунитета, головокружение, тошнота, рвота, понос и токсическое поражение кожных покровов [18].

В заключение можно отметить, что вопросы ангиогенеза в опухолевой ткани представляют, несомненно, большой интерес особенно в связи с разработкой методов антиангиогенной терапии. В то же время, несмотря на большое количество публикаций по данной теме, остаются неясными способы образования новых сосудов, влияние плотности внутриопухолевых сосудов на общую и безрецидивную выживаемость в карциномах *in situ* и инвазивных новообразованиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Спринджук М.В. Ангиогенез. *Морфология*. 2010. Т. IV. № 3. С. 4–13.
2. Bamberger E.S., Perrett C.W. Angiogenesis in epithelial ovarian cancer. *Mol. Pathol.* 2002. V. 55. No. 6. Pp. 348–359.
3. Fox S. Tumour angiogenesis and prognosis. *Histopathology*. 1997. V. 30. No. 3. Pp. 294–301.
4. Amano M., Suzuki M., Andoh S. et al. Antiangiogenesis therapy using a novel angiogenesis inhibitor, anginex, following radiation causes tumor growth delay. *Int J Clin Oncol.* 2007. V. 12. No. 1. Pp. 42–47.
5. Нефедова Н.А., Харлова О.А., Данилова Н.В. и др. Маркеры ангиогенеза при опухолевом росте. *Архив патологич.* 2016. № 2. С. 55–62.
6. Brack S.S., Dinkelborg L.M., Neri D. Molecular targeting of angiogenesis for imaging and therapy. *Eur J Nucl Med Mol Imaging.* 2004. V. 31. No. 9. Pp. 1327–1341.
7. Folkman J. A new link in ovarian cancer angiogenesis: lysophosphatidic acid and vascular endothelial growth factor expression. *J Natl Cancer Inst.* 2001. V. 93. No. 10. Pp. 734–735.

8. Sokolov D., Solodovnikova N., Pavlov O. et al. Study of cytokine profile and angiogenic potential of peritoneal fluid in patients with external genital endometriosis. *Bulletin of Exper Biol and Med*. 2005. V. 140. No. 5. Pp. 541–544.
9. Weidner N. Intratumor microvessel density as a prognostic factor in cancer. *Am J Pathol*. 1995. V. 147. No. 1. Pp. 9–19.
10. Ribatti D. Judah Folkman, a pioneer in the study of angiogenesis. *Angiogenesis*. 2008. V. 11. No. 1. Pp. 3–10.
11. Carmeliet P., Jain R. Angiogenesis in cancer and other diseases. *Nature*. 2000. V. 407. No. 6801. Pp. 249–257.
12. Sun H., Jia J., Wang X. et al. CD44+/CD24 – breast cancer cells isolated from MCF-7 cultures exhibit enhanced angiogenic properties. *Clin. Transl. Oncol*. 2013. V. 15. No. 1. Pp. 46–54.
13. Alhawarat F.M., Hammad H.M., Hijjawi M.S. The effect of cycling hypoxia on MCF-7 cancer stem cells and the impact of their microenvironment on angiogenesis using human umbilical vein endothelial cells (HUVECs) as a model. *Peer. J*. 2019. V. 7. P. e5990.
14. Szász I., Koroknai V., Kiss T. et al. Molecular alterations associated with acquired resistance to BRAFV600E targeted therapy in melanoma cells. *Melanoma Res*. 2019. V. 29. No. 4. Pp. 390–400.
15. Guo L., Ma Q., Chen W. et al. Synthesis and biological evaluation of novel N⁹-heterobivalent β -carbolines as inhibitors. *J. Enzyme Inhib. Med. Chem*. 2019. V. 34. No. 1. Pp. 375–387.
16. Wichaiyo S., Lax S., Montague S.J. et al. Platelet glycoprotein VI and C-type lectin-like receptor 2 deficiency accelerates wound healing by impairing vascular integrity in mice. *Haematologica*. 2019. V. 104. No. 8. Pp. 1648–1660.
17. Барышев А.Н., Киноян А.Л., Волков А.Е. и др. Значение механизмов ангиогенеза в разработке таргетного лечения рака. *Научное обозрение*. 2019. № 5. С. 24–27.
18. Ribatti D. History of research on tumor angiogenesis / ed. by Dordrecht. Netherlands: Springer, 2009. 125 p.

Ю. А. Касьяненко, В. О. Малиновский. Роль ангиогенезу в метастазуванні пухлин. – Стаття.

Анотація. У статті обговорюються питання, що стосуються визначення, класифікації, патогенезу і регуляції ангиогенезу. Розглядаються принципи кровопостачання пухлин, його зв'язок з перебігом і прогнозом хвороби, а також антиангіогенна фармакотерапія щільноклітинних пухлин.

Ключові слова: ангиогенез, щільноклітинні пухлини, антиангіогенна фармакотерапія.

Y. Kasyanenko, V. Malinovskii. Role of angiogenesis in tumor metastasis. – Article.

Summary. The article discusses issues related to definition, classification, pathogenesis, and regulation of angiogenesis. The principles of blood supply to the tumors, its relationship with a course and disease prognosis, as well as antiangiogenic pharmacotherapy of solid tumors are considered.

Key words: angiogenesis, solid tumors, antiangiogenic pharmacotherapy.

УДК 617.753.2

В. М. Куликова

студентка II курсу медичинського факультета
Одеський медичинський інститут
Международного гуманітарного університета

В. А. Малиновский

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
Одеський медичинський інститут
Международного гуманітарного університета
г. Одеса, Україна

МИОПИЯ: ПРИЧИНЫ И ОСЛОЖНЕНИЯ

Аннотация. Дана характеристика миопии, её эпидемиология, этиология, патогенез и клинические формы. Особое внимание уделено трехфакторной теории происхождения миопии Э.С. Аветисова. Проанализированы осложнения близорукости, и представлены способы её коррекции, профилактики и лечения.

Ключевые слова: миопия, миопия высокой степени, аккомодация, цилиарная мышца, склера, стафилома, глаукома, отслойки сетчатки, лазерный кератомилез.

Близорукость, или миопия (от греческого «мио» – шуриться и «опсис» – взгляд, зрение) является сильной рефракцией, поэтому напряжение аккомодации не может улучшить изображения отдалённых предметов, в связи с чем снижается острота зрения вдаль [1; 2].

Первое упоминание о близорукости встречается у Аристотеля (384–322 гг. до н. э.). Он отмечал, что при слабости щурящегося глаза к нему подносят близко то, что хотят увидеть. Поэтому его по праву можно считать основателем термина «миопия» [3].

Миопия – самая распространенная болезнь глаз. По данным Всемирной организации здравоохранения, в 2010 году ей страдало 27% (1,9 млрд.) населения Земли, из которых миопией высокой степени – 2,8% (170 млн). Распространение миопии в таких странах Азии, как Китай, Япония и Южная Корея, примерно на 50% выше, чем в Австралии, странах Европы и Америки. Считается, что к 2050 году «пандемия» миопии поразит 52% населения планеты, а особо опасные её формы будут наблюдаться у 10% (925 млн.) жителей Земли [4].

Это заболевание считается наиболее распространенным в детском возрасте, чаще встречается у детей 9–12 лет, а у подростков 12–15 лет наблюдается в 25–30% случаев [3]. По итогам диспансеризации, заболеваемость детей и подростков миопией за последние 10 лет выросла в 1,5 раза. Среди выпускников школ частота миопии достигает 26%, гимназий и лицеев – 50%, а на долю миопии высокой степени приходится 10-12% [5].

С каждым годом все большее количество людей вынуждены носить очки, контактные линзы или прибегать к хирургической или лазерной коррекции зрения [6].

Некорригированная миопия создает трудности при выполнении зрительной работы, снижает профессиональную адаптацию и в осложнённой форме является причиной инвалидности по зрению в 18,0% случаев, занимая третье ранговое место [7].

На сегодняшний день общепринятой является трехфакторная теория происхождения миопии, разработанная Э.С. Аветисовым. Суть его концепции состоит в том, что возникновение близорукости связано с интенсивной зрительной работой на близком расстоянии, при которой нормальный эмметропический глаз становится миопическим ввиду чрезмерной длительной аккомодации несоизмеримой с компенсаторными механизмами глаза. Согласно этой теории, в механизме происхождения миопии можно выделить три основных причины: первая – это несоответствие между возможностями ослабленного аккомодационного аппарата глаз и зрительной нагрузкой; вторая – ослабление ригидных свойств склеры и ее растяжение под влиянием внутриглазного давления, и третья – миопическая наследственная предрасположенность. Причина ослабленной аккомодации зависит от недостаточного снабжения цилиарной мышцы кровью в результате её врожденной морфологической неполноценности, недостаточной тренированности, а также в результате эндокринных сдвигов и общих заболеваний организма [8].

Исследования генетической связи идентифицировали 18 диссеминированных локусов на 15 различных хромосомах, связанных с миопией, но ни один из этих локусов не является частью генов, которые вызывают миопию. Причина заболевания видится в сложном взаимодействии многих мутировавших белков, действующих согласованно. Наследственный фактор может проявить свое действие в виде морфологической неполноценности цилиарной мышцы, ее анатомических особенностей прикрепления, кровоснабжения, иннервации, а также в виде генетической неполноценности синтеза коллагена склеры. Было показано, что при прогрессирующей миопии в склере понижен уровень коллагена, гликозаминогликанов и поперечных сшивок, стабилизирующих ее соединительнотканную структуру, нарушен обмен микроэлементов, снижен модуль упругости, сокращен диапазон обратимых деформаций [9].

Точная патофизиология развития дегенеративной миопии не раскрыта, однако отдельные звенья ее патогенеза изучены достаточно полно и схематически могут быть представлены следующим образом: ослабление опорных свойств склеральной капсулы вследствие ее структурных и метаболических нарушений, растяжение склеры и внутренних оболочек глаза под действием внутриглазного давления, ишемия и истончение оболочек, повреждение их сосудистых и нервных элементов, развитие дистрофических изменений и разрывов; одновременно ликвификация стекловидного тела вследствие нарушения гематоретинального барьера, изменение его метаболизма, деструкция стекловидного тела, формирование витреоретинальных сращений, развитие задней отслойки стекловидного тела, витреоретинальная тракция, возникновение разрывов и отслойки сетчатки [10].

Миопия характеризуется не только нарушением рефракции. При несвоевременном лечении и неправильной коррекции она может прогрессировать с формированием необратимых изменений сетчатки.

Осложнения при миопии могут быть в виде периферических хориоретинальных изменений в области экватора, таких как решетчатая дистрофия, патологическая гиперпигментация, разрывы сетчатки с клапанами и крышечками. Хориоретинальные изменения в области зубчатой линии могут наблюдаться в виде кистовидной дистрофии, ретиношизиса или хориоретинальной атрофии. Возможны и смешанные формы осложнений [8].

При аксиальной длине глаза свыше 26,5 мм такое осложнение, как хориоидальная неоваскуляризация, составляет 5–10% от всех миопов с данным видом рефракции, чаще всего выявляется субфовеальная локализация неоваскулярной мембраны. Новообразованные сосуды имеют тенденцию к эволюции. Отмечается достаточно быстрый рост неоваскулярной мембраны по площади и присоединение фиброзного рубцевания [11].

В основе прорастания сосудов из хориоидеи под нейроэпителий и ретинальный пигментный эпителий лежат сложные биохимические и иммунологические механизмы, природа которых до сих пор недостаточно расшифрована [12].

Кроме описанных выше изменений сетчатки и хориоидеи у пациентов с миопической рефракцией нередко возникают нарушения, сочетающие изменения как гемодинамики, так и гидродинамики с развитием глаукомы, течение которой при близорукости также имеет свои особенности. В патогенезе миопии и глаукомы имеют место нарушения функции цилиарного тела. Так, недостаточное кровоснабжение цилиарной мышцы ведет к слабости аккомодации, а, как известно, роль цилиарной мышцы важна также и в осуществлении увеосклерального оттока. Дренажная система глаза морфологически связана с аккомодационным аппаратом, активация функции цилиарной мышцы приводит к увеличению оттока внутриглазной жидкости и к снижению внутриглазного давления. При миопии аккомодация претерпевает изменения, проявляющиеся пониженной работоспособностью цилиарной мышцы. Это приводит к ослаблению аккомодации и характеризуется уменьшением лабильности функции цилиарной мышцы, ее ригидностью, признаками слабого пареза [8; 13; 14].

До сих пор не существует единой клинической классификации миопии. Так, Э.С. Аветисов делит миопию по степени рефракции на низкую (до 3,0 дптр), среднюю (от 3,25 до 6,0 дптр) и высокую близорукость (более 6,0 дптр соответственно). Кроме того, существует разделение по равенству или неравенству величины рефракции обоих глаз (изометропическая и анизометропическая), а также по наличию или отсутствию астигматизма [15].

По возрастному периоду возникновения выделяют врожденную, рано приобретенную (в дошкольном возрасте), приобретенную в школьном возрасте и поздно приобретенную (во взрослом состоянии) миопию.

По течению миопию разделяют на стационарную, медленно прогрессирующую (менее 1,0 дптр в течение года), быстро прогрессирующую (1,0 дптр и более в течение года), а по наличию или отсутствию осложнений – на неосложненную и осложненную формы [8].

Иногда миопия прогрессирует непрерывно, достигает высоких степеней (до 30.0–40.0 дптр), сопровождается рядом осложнений и значительным снижением зрения. Такая миопия называется злокачественной – миопической болезнью. Непрогрессирующая миопия является аномалией рефракции. Клинически она проявляется снижением зрения вдаль, хорошо корригируется и не требует лечения. Благоприятно протекает и временно прогрессирующая миопия. Постоянно прогрессирующая миопия – всегда серьезное заболевание, являющаяся основной причиной инвалидности, связанной с патологией органа зрения [2].

Клиническая картина миопии связана с наличием первичной слабости аккомодации, перенапряжением конвергенции и растяжением заднего сегмента глаза, происходящим после остановки роста глаза [1].

Поражение различных структур глазного яблока чаще встречается при высокой миопии, в этом случае миопию называют осложненной. К осложнениям относят помутнение хрусталика (осложненную катаракту), деструкцию стекловидного тела, отслойку мембраны стекловидного тела, различные дистрофии сетчатки и хороидеи (изменения глазного дна). Изменения глазного дна начинаются в области зрительного нерва. В начальных стадиях появляется миопический конус – серповидной формы белая полоска возле диска зрительного нерва, обусловленная дистрофией хороидеи и сетчатки в этой зоне. Постепенно зона дистрофии расширяется и полностью захватывает всю окружность диска зрительного нерва, в результате чего формируется ложная задняя стафилома. При распространении зоны атрофии на центральную область сетчатки наблюдается резкое снижение зрения. В очень тяжелых случаях вблизи диска зрительного нерва происходит растяжение склеры, что приводит к выпячиванию склеры кзади – образованию истинной задней стафилемы. Растяжение глазного яблока сопровождается повышенной ломкостью сосудов с повторными кровоизлияниями в сетчатку и стекловидное тело. В результате наблюдается помутнение стекловидного тела, формируются хориоретинальные дистрофические очаги

(например, пятно Фукса). Увеличение размера глазного яблока приводит к истончению периферической зоны сетчатки в области зубчатой линии, вследствие чего формируются периферические дистрофии сетчатки, которые часто приводят к ее разрывам и отслойке [6].

Коррекцию миопии осуществляют рассеивающими линзами. При миопии слабой степени, как правило, рекомендуется полная коррекция, равная степени миопии. Носить такие очки можно не постоянно, а только в случае необходимости. При миопии средней и особенно высокой степени полная коррекция при работе на близком расстоянии вызывает перегрузку ослабленной у миопов ресничной мышцы, что проявляется зрительным дискомфортом при чтении. В таких случаях, особенно в детском возрасте, назначают две пары очков (для дали – полная коррекция миопии и для работы на близком расстоянии с линзами на 1.0-3.0 дптр слабее) или для постоянного ношения бифокальные очки, где верхняя часть стекла служит для зрения вдаль, а нижняя – вблизи [1].

Профилактика близорукости связана с выработкой правильного «рефлекса чтения» (не ближе 30 см от глаз), правильной посадки детей во время рисования, лепки, чтения, как дома, так и в детских садах и школах, а также с правильностью освещения. Профилактика прогрессирования близорукости заключается в комплексе мероприятий: раннем выявлении заболевания, диспансеризации, зрительной коррекции, лечении спазма аккомодации, тренировке ресничной мышцы, соблюдении гигиены, ограничении зрительной нагрузки, чередовании труда и отдыха, общего оздоровления организма, а также своевременного проведения склероукрепляющих операций при увеличении переднезаднего размера глаза и годовом приросте миопии на 1,0 дптр и более.

Лечение хирургическое или с использованием лазера и направлено на уплощение роговицы (радиальная кератотомия, фоторефракционная кератэктомия, лазерный in-situ-кератомилез, имплантация интрастромальных пластиковых колец) или операции на хрусталике (экстракция хрусталика, имплантация задне- или переднекамерной факичной линзы) [5].

Таким образом, представленный обзор литературы показывает, что близорукость характеризуется не только изменениями рефракции и соотношением анатомических структур глаза, но и рядом патологических процессов, ассоциированных с нарушением гемодинамики и гидродинамики глаза, что сопровождается целым каскадом биохимических реакций с формированием хронических нейродегенеративных процессов. Отсутствие целостного представления об этиологии, патогенезе этих заболеваний диктует необходимость их дальнейшего изучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ерошевский Т.И., Бочкарева А.А., Нестеров А.П. и др. Глазные болезни : монография / под ред. А.А. Бочкаревой 3-е изд. Москва : Медицина, 1989. 416 с.
2. Онучин Л.А., Новожилов Д.Н. Занятия физической культурой при миопии слабой, средней и высокой степеней. *Научный журнал*. 2019. № 11(45). С. 83–85.
3. Безденежных В.Н. Миопия — проблема XXI. *Молодой ученый*. 2015. № 24(104). С. 253–255.
4. Global prevalence of myopia. *The impact of myopia and high myopia: report of the Joint World Health Organization–Brien Holden Vision Institute*. (Sydney, Australia, 16–18 March 2015). Geneva : WHO, 2017. P. 5–6.
5. Слывко Е.Л. Миопия. Нарушение рефракции – это болезнь. *Астраханский вестник экологического образования*. 2014. № 2(28). С. 160–165.
6. Алексеев В.Н., Егоров Е.А., Астахов Ю.С., Ставицкая Т.В. Офтальмология : учебник для вузов / под ред. Е.А. Егорова. Изд: ГэотарМедиа, 2010. 242 с.
7. Либман Е.С., Шахова Е.В. Слепота и инвалидность вследствие патологии органа зрения в России. *Вестник офтальмологии*. 2006. № 1. С. 35–37.
8. Аветисов Э.С. Близорукость. 2-е изд. Москва : Медицина, 1999. 288 с.
9. Иомдина Е.Н., Бауэр С.М., Котляр К.Е. Биомеханика глаза: Теоретические аспекты и клинические приложения. Москва : Реал Тайм, 2015. 208 с.
10. Тарутта Е.М. Осложненная близорукость: врожденная и приобретенная. *Зрительные функции и их коррекция у детей* : монография / под ред. С.Э. Аветисова, Т.П. Кащенко, А.М. Шамшиновой. Москва : ОАО Медицина, 2005. С. 137–159.
11. Измайлов А.С., Балашевич Л.И. Хориоидальная неоваскуляризация. Эпидемиология, патогенез, клиника. *Офтальмохирургия и терапия*. 2004. Т. 4, № 3. С. 38–46.
12. Chen L.J., Liu D.T.L., Tam P.O.S. et al. Association of complement factor H polymorphisms with exudative age-related macular degeneration. *Molecular Vision*. 2006. № 12. P. 1536–1542.
13. Бакуткин И.В., Спиринов В.Ф., Бакуткин В.В. Экспериментальные и клинические исследования электростимуляции цилиарного тела глаза. *Практическая медицина*. 2012. Т. 4. Ч. 2. С. 241–244.

14. Набиев А.М., Захидов У.Б. Клинические критерии диагностики ювенильной глаукомы при прогрессирующей миопии. Клиническая офтальмология. Глаукома, (РМЖ). М., 2011. Т. 12. № 2. С. 59–61.
15. Юрьева Т.Н., Григорьева А.В., Пятова Ю.С. Миопия и её осложнения. *Бюллетень ВСНЦ СО РАМН*. 2015. Т. 6. № 106. С. 75–82.

В. М. Кулікова, В. О. Малиновський. Міопія: причини і ускладнення. – Стаття.

Анотація. Дана характеристика міопії, її епідеміологія, етіологія, патогенез і клінічні форми. Особливу увагу приділено трьохфакторній теорії походження міопії Е.С. Аветісова. Проаналізовано ускладнення короткозорості і представлені способи її корекції, профілактики і лікування.

Ключові слова: міопія, міопія високого ступеня, акомодация, циліарний м'яз, склера, стафілома, глаукома, відшарування сітківки, лазерний кератомілез.

V. Kulikova, V. Malinovskii. Myopia: causes and complications. – Article.

Summary. The characteristics of myopia, its epidemiology, etiology, pathogenesis and clinical forms are given. Particular attention is paid to the three-factor theory of the origin of myopia by E.S. Avetisov. Complications of myopia are analyzed and methods of its correction, prevention and treatment are presented.

Key words: myopia, high myopia, accommodation, ciliary muscle, sclera, staphyloma, glaucoma, retinal detachment, laser keratomileusis.

УДК 615/012

Е. Л. Маркіна

кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри медичної хімії та біології
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету

Д. В. Васильчук

студентка магістратури
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету

Ю. В. Вербата

студент II курсу
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

ЗМІНИ В ДЕРЖАВНІЙ ПРОГРАМІ «ДОСТУПНІ ЛІКИ» ТА ЇХ ВИКОНАННЯ ОДЕСЬКИМ РЕГІОНОМ

Анотація. У роботі розглянуті постанови Міністерства охорони здоров'я України щодо змін в державній програмі «Доступні ліки», внесення до неї розділу «ревматичні хвороби», щорічний розмір коштів для її виконання та впровадження їх в Одеській області.

Ключові слова: реімбурсація, серцево-судинні захворювання, діабет, бронхіальна астма, аптека, лікарський препарат.

Однією із численних проблем населення України є економічна доступність лікарських засобів. Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) нашої країни частково її вирішує шляхом запровадження реімбурсації, тобто відшкодування з боку держави частини вартості лікарських засобів, що одержують споживачі в аптечних закладах.

Програма реімбурсації «Доступні ліки» працює з 1 квітня 2017 року. Завдяки їй пацієнти, що мають серцево-судинні захворювання, діабет II типу чи бронхіальну астму, можуть отримати потрібні їм ліки за рецептом свого лікаря в аптеці безоплатно або з незначною доплатою [1].

Вибір ліків від трьох хвороб був зумовлений тим, що саме вони найбільше впливають на показники смертності населення. Ще одна з причин полягала в тому, що ці хвороби лікуються на амбулаторному рівні.

Захворювання серцево-судинної системи утримують першість серед причин смертності населення планети. Щорічно від серцевих захворювань помирає 17 мільйонів людей, що становить 29% від загальної кількості смертей [2]. У 2019 році на планеті налічувалось понад 422-х мільйонів людей із захворюванням цукрового діабету [3]. Діабетом II типу страждає більше одного мільйона осіб. З кожним роком ця цифра збільшується. За даними ВООЗ, близько 235 мільйонів людей у всьому світі страждають від астми і кількість таких людей постійно зростає. В Україні зареєстровано 210 тис хворих на бронхіальну астму (за статистикою 2015 року) [4].

У розвинених країнах світу показники смертності від серцевих хвороб знижуються. В інших державах цей показник збільшується, і, на жаль, Україна знаходиться серед останніх [5].

За даними ВООЗ, Всесвітньої федерації серця та Всесвітньої організації з боротьби з інсультом, 30% випадків смерті від серцевих хвороб є передчасними. Більше половини таких випадків можна було б уникнути завдяки первинній профілактиці [2].

У 2018 році майже 400 тисяч українців померли від серцевих захворювань та ураження системи кровообігу, і серед них багато людей працездатного віку. У 66% хворих ішемічна хвороба серця поєднується з гіпертонічною, 55% від усіх серцевих захворювань припадає на гострі та повторні інфаркти. Приблизно 60% інсультів відбуваються на фоні захворюваності на артеріальну гіпертензію [2].

Протягом січня 2020 року від хвороб серця в Україні померло 36 тисяч 341 українців [6]. Смертність населення в Україні від серцево-судинних хвороб становить 65% від загальної смертності [7].

Згідно із програмою «Доступні ліки» пацієнт може вибрати і отримати в аптеці найдешевший лікарський засіб для лікування перелічених вище хвороб безкоштовно або обрати іншу торгову марку доплативши певну суму.

У Національний перелік основних лікарських засобів, що визначав відшкодування вартості ліків, у 2017 році входила 21 міжнародна непатентована назва (МНН або діюча речовина), рекомендована Всесвітньою організацією охорони здоров'я для лікування серцево-судинних хвороб, бронхіальної астми та діабету II типу. Для забезпечення доступності ліків в Україні МОЗ встановив граничну оптово-відпускну ціну лікарських засобів по 21 міжнародній непатентованій назві, які ввійшли до програми реімбурсації. На 2017 рік Уряд виділив 500 млн. гривень (див. таблицю). За 9 місяців роботи Програми пацієнти отримали ліки для лікування серцево-судинних захворювань, діабету II типу та бронхіальної астми на суму понад 614 мільйонів грн. бюджетних коштів.

З 1 квітня 2019 року програма реімбурсації перейшла в адміністрування Національної служби здоров'я України (НСЗУ) і стала працювати за новими правилами, згідно з якими відпуск лікарських засобів відбувається лише за електронними рецептами [8]. Це дозволяє людині отримати потрібні їй ліки в будь-якій аптеці, яка бере участь у програмі, незалежно від місця виписування рецепту.

Найбільший відсоток користувачів програми саме серед тих, хто потребує фінансової допомоги. Згідно із джерелом [8], Програма дозволила зменшити особисті витрати українців на лікування, а саме:

1) 11,5% свого доходу у середньому щомісяця заощаджують люди віком від 65 років та вище, які отримують мінімальну пенсію;

2) 63% від мінімального прожиткового мінімуму – батьки, у яких є діти до 5 років;

3) 35% від мінімального прожиткового мінімуму на дитину тій родині, де є діти від 6 до 17 років.

Із кожним роком кількість лікарських препаратів за програмою «Доступні ліки» збільшується. Так, у 2017 році налічувалось 198 найменувань, а в 2018 році їх чисельність збільшилась до 239. Вартість 59 препаратів підлягала повному погашенню. Кількість доступних лікарських препаратів збільшується в 2019 та 2020 роках з 254 до 264 відповідно (таблиця) [9].

На сьогодні втратив чинність наказ МОЗ «Про затвердження Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації, станом на 28 травня 2020 року» від 01.06. 2020 № 1284. Новий Реєстр доступних ліків містить 264 лікарських засоби, що на 8 більше, ніж раніше (таблиця). Серед них: 200 препаратів лікують серцево-судинні захворювання, 48 – діабет II типу, 15 – бронхіальну астму та один лікарський засіб для лікування ревматичних хвороб (ревматичні хвороби NB!) [10]. Вісімдесят чотири лікарських

препаратів із переліку є безкоштовними для пацієнтів. Із кожним роком їх кількість збільшується (таблиця). Із моменту введення Програми перелік безоплатних ліків зріс у чотири рази. Також збільшується розмір коштів, виділених для продовження дії урядової програми «Доступні ліки». У 2020 році ця сума складає 2 млрд. 100 млн. гривень.

Таблиця 1

Розмір коштів, загальна кількість лікарських препаратів та безоплатних ліків за програмою «Доступні ліки» у різні роки

| Кількість лікарських препаратів за програмою «Доступні ліки» | | | | |
|--|----------|---------|---------|------------------|
| Рік | 2017 | 2018 | 2019 | 2020 |
| Розмір коштів, грн | 500 млн. | 1 млрд. | 1 млрд. | 2 млрд. 100 млн. |
| Кількість лікарських препаратів | 198 | 239 | 254 | 264 |
| Кількість безоплатних ліків | 21 | 59 | 77 | 84 |

До програми реімбурсації входять ліки як українських (60%), так і іноземних (40%) виробників (рисунок 1). Це переважно фармацевтичні підприємства Ізраїлю, Індії, Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Швейцарії, Франції.

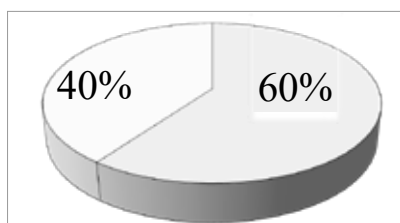


Рис. 1. Співвідношення вітчизняних і зарубіжних препаратів за програмою «Доступні ліки» на ринках України (синє поле – вітчизняні, біле поле – зарубіжні виробники)

Вище було відмічено, що Кабінет міністрів розширив програму «Доступні ліки» розділом «ревматичні хвороби» та вніс до переліку засобів, що відпускаються за електронним рецептом, міжнародні непатентовані назви «хлорохін» та «гідроксихлорохін» [11]. Необхідність таких змін міністр охорони здоров'я України Максим Степанов пояснив тим, що після того, як у світі почали використовувати лікарський препарат Плаквеніл (із діючою речовиною гідроксихлорохін) для лікування COVID-19 та внесення хлорохіну та гідроксихлорохіну до українського протоколу лікування цієї хвороби, цей лікарський засіб зник з українських аптек, що поставило під загрозу лікування людей на ревматичні хвороби [12]. Також уряд вніс зміни щодо продовження дії положень державної реєстрації лікарських засобів, які постачаються в Україну в межах міжнародних закупівель.

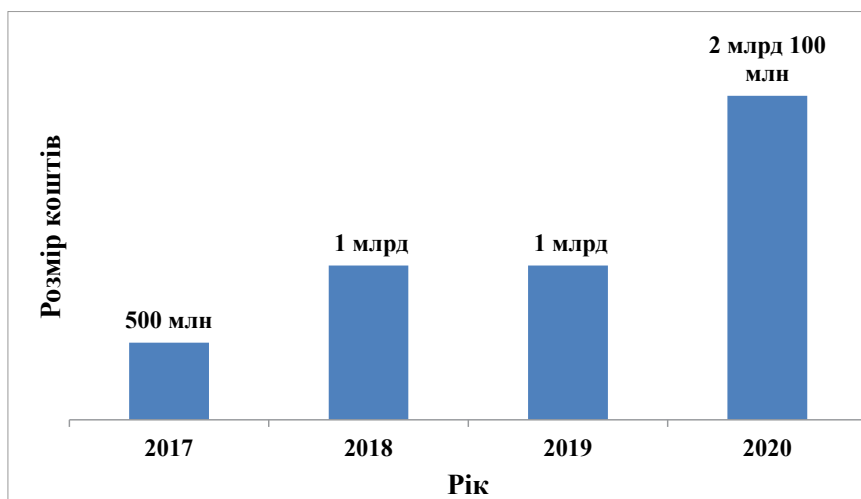


Рис. 2. Розмір коштів для виконання програми «Доступні ліки» за різні роки її впровадження

Збільшення фінансування урядової програми «Доступні ліки» більше ніж удвічі (2,1 млрд грн.) означає, що українці зможуть отримати більше ліків від серцево-судинних захворювань, діабету 2 типу та бронхіальної астми безоплатно або з незначною доплатою. Фінансування цієї програми у 2020 році збільшується на 1,1 млрд. грн. у порівнянні з минулим 2019 роком. Від початку запровадження Програми розмір коштів на її існування збільшується щорічно (діаграма 2).

Із другого кварталу 2019 року пацієнти отримують електронний рецепт, а НСЗУ заключає контракти з аптечними закладами та відшкодовує вартість відпущених лікарських засобів. За цей період понад 2,19 млн. пацієнтів в Україні отримали ліки за програмою реімбурсації, було відпущено більше 14 млн е-рецептів [13].

В Одесі продовжує працювати урядова програма «Доступні ліки», за якою пацієнти із серцево-судинними захворюваннями, бронхіальною астмою і цукровим діабетом II типу можуть отримати медикаменти безкоштовно або з незначною доплатою.

Пресслужба Одеської міської ради нагадує, що для отримання медикаментів за програмою «Доступні ліки» пацієнт повинен звернутися до сімейного лікаря, з яким підписано декларацію. Лікар виписує електронний рецепт, за яким можна отримати ліки в будь-якій аптеці України, яка склала договір із НСЗУ.

Завдяки проведеній Одеською міською владою вчасній інформації робота сімейних лікарів виписки електронних рецептів за програмою «Доступні ліки» проходить без проблем, що спрощує отримання пацієнтами ліків.

На території Одеси у програмі «Доступні ліки» беруть участь 217 аптек, зі списком яких можна ознайомитися у свого сімейного лікаря або на сайті НСЗУ [14]. Активну участь у Програмі бере мережа муніципальних аптек КП «Одесфарм». За рецептом сімейного лікаря можна отримати ліки за Програмою в будь-якій аптеці України, що бере участь у Програмі. Ці аптеки мають на дверях спеціальну наклейку.

За даними сайту НСЗУ, в Одесі сімейними лікарями в період із квітня 2019 року по теперішній час виписано 197 552 пільгових рецептів за програмою «Доступні ліки». Кількість рецептів, за якими пацієнти вже отримали медикаменти, становить 167 108, або 84,6% від загальної їх кількості. У звіті Департаменту охорони здоров'я Одеської облдержадміністрації відзначалося, що завдяки реалізації програми «Доступні ліки» кількість госпіталізацій з діагнозом інсульт зменшилася на 7%.

У 2019 році на забезпечення інсулінами з міського бюджету Одеси за муніципальної програмі «Здоров'я» було виділено 13 млн. гривень, що з урахуванням фінансування з державного бюджету дозволило в повному обсязі забезпечити необхідною кількістю інсуліну всіх пацієнтів, які потребують інсулінотерапії. Для отримання інсулінів пацієнт звертається до ендокринолога, отримує електронний рецепт і з ним йде в аптеку, де здійснюється видача препарату. У даний час відсутні проблеми, що залежать від фінансування або виписки рецептів для забезпечення хворих інсулінами.

Крім того, за міською програмою «Здоров'я» пацієнтів із цукровим діабетом забезпечують безкоштовним визначенням рівня глікозильованого гемоглобіну, який характеризує стан вуглеводного обміну протягом трьох місяців, а дітей з інсуліновими помпами – витратними матеріалами для їх роботи [15].

За даними Національної служби здоров'я, сімейними лікарями Одеси з 1 березня по листопад 2019 року виписано близько 134-х тисяч рецептів за програмою «Доступні ліки», з них для пацієнтів з цукровим діабетом II типу – 25,5 тисячі рецептів. Системний прийом цукрознижувальних препаратів дозволяє уникнути серйозних ускладнень. В Одесі перебувають на обліку більше 37-ми тисяч пацієнтів з цукровим діабетом, у тому числі 260 дітей. Інсуліни отримують понад 5 300 хворих на інсулінозалежний цукровий діабет [16].

Таким чином, зміни в державній програмі «Доступні ліки» полегшать українцям можливість отримувати потрібні ліки від держави безоплатно або з незначною доплатою для безперервного лікування бронхіальної астми, діабету II типу та серцево-судинних захворювань. Кількість препаратів та розмір коштів для існування Програми щорічно збільшується. Запровадження відповідних дій допоможуть пацієнтам зберегти якість життя і продовжити свій вік.

ЛІТЕРАТУРА

1. Урядова програма «Доступні ліки». URL: <https://moz.gov.ua/dostupni-liki>.
2. Всесвітній день серця. URL: <http://melzdrav-mlt.in.ua/2019/09/25/vsesvitnij-den-sercja/>.
3. Бюджет МОЗ України-2020: пріоритети. Програма «Доступні ліки», лікування хворих на цукровий та нецукровий діабет. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/bjudzhet-moz-ukraini-2020-prioriteti>.
4. Бронхіальна астма. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/chomu-vinikae-bronhialna-astma-i-jak-ii-likujut>.
5. Просто цифри. Хто, де, і від чого помирає в Україні. URL: https://socialdata.org.ua/prosto_cyfrj/.
6. Які хвороби найчастіше стають причиною смертності в Україні та світі. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/04/09/infografika/suspilstvo/yaki-xvoroby-najchastishe-stayut-prychynoyu-smertnosti-ukrayini-ta-sviti>.
7. Найпоширенішими причинами смертей в Україні є серцево-судинні та онкологічні хвороби. URL: <https://zaxid.net/news/>.

8. Програма «Доступні ліки»: до реєстру додано нові лікарські засоби. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/programma-dostupni-liki-do-reyestru-dodano-novi-likarski-zasobi>.
9. Новий Реєстр лікарських засобів, які підлягають реімбурсації, станом на 07.08.2020. URL: <https://www.medsprava.com.ua/news/3121-noviy-restr-lkarskih-zasobv-yak-pdlyagayut-rembursats-stantom-na-7-serpnya-2020-roku>.
10. Програма «Доступні ліки» : до Реєстру додано нові лікарські засоби. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/programma-dostupni-liki-do-reyestru-dodano-novi-likarski-zasobi>.
11. До Реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації, включено 7 нових позицій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3037295-moz-vnis-se-7-preparativ-u-programu-dostupni-liki.html>.
12. COVID-19: уряд вніс два препарати у програму «Доступні ліки». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3006467-covid19-urad-vnis-dva-preparati-u-programu-dostupni-liki.html>.
13. Урядова програма «Доступні ліки»: запитання та відповіді. URL: <https://darn.kyivcity.gov.ua/content/dostupni-liky.html>.
14. Програма «Доступні ліки» : В Одесі у програмі «Доступні ліки» взяли участь 217 аптек. URL: <https://odessa-life.od.ua/news/v-odesi-u-programi-dostupni-liki-vzjali-uchast-217-aptek>.
15. В Одесі продовжує діяти Всеукраїнська програма «Доступні ліки». URL: <http://www.thesis.od.ua/2020/08/13>.
16. В Одессе пациенты с сахарным диабетом обеспечены инсулином. URL: <http://www.thesis.od.ua/2019/11/15/>.

Э. Л. Маркина, Д. В. Васильчук, Ю. В. Вербата. Изменения в государственной программе «Доступные лекарства» и их выполнение Одесским регионом. – Статья.

Аннотация. В работе рассмотрены постановления Министерства здравоохранения Украины относительно изменений в государственной программе «Доступные лекарства», внесение в неё раздела «ревматические болезни», ежегодный размер средств для её выполнения и внедрения их в Одесской области.

Ключевые слова: реимбурсация, сердечно-сосудистые заболевания, диабет, бронхиальная астма, аптека, лекарственный препарат.

E. Markina, D. Vasilchuk, Yu. Verbata. Changes in the state program “Affordable Medicines” and their implementation by the Odessa region. – Article.

Summary. The paper considers the decisions of the Ministry of Health of Ukraine regarding changes in the state program “Affordable Medicines”, the introduction of the section “rheumatic diseases” into it, the annual amount of funds for its implementation and their introduction in the Odessa region.

Key words: reimbursement, cardiovascular diseases, diabetes, bronchial asthma, pharmacy, drug.

УДК 614.8.026.1:613.0:616.831

М. А. Солодкина

студентка II курса медицинского факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета

В. А. Малиновский

кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

ФАКТОРЫ РИСКА И ПРОФИЛАКТИКА ИНСУЛЬТА

Аннотация. Систематизированы данные неврологии, эпидемиологии, основные факторы риска и принципы профилактики ишемического инсульта. Особое внимание уделено гипотензивной, антитромбоцитарной, антикоагулянтной, гиполипидемической терапии и здоровому образу жизни.

Ключевые слова: инсульт, ишемический инсульт, факторы риска, курение, злоупотребление алкоголем, гиподинамия, сахарный диабет, мигрень, ингибиторы АПФ, клопидогрель, аспирин, варфарин, статины.

На сегодняшний день инсульт остается одной из наиболее частых причин смертности в мире. Инсульт рассматривается как клинический синдром с очаговыми неврологическими и общемозговыми расстройствами, которые развиваются внезапно вследствие острого нарушения мозгового кровообращения и способны сохраняться не менее суток или заканчиваться смертью больного. Инсульт бывает двух видов: ишемический (инфаркт мозга) и геморрагический (кровоизлияние в мозг).

Как показывают факторы риска, частота возникновения инсульта возрастает каждый год. По статистике ежегодно на каждые 10 000 населения приходится 25–30 инсультов, т.е. 0,25–0,30%. В мире регистрируется более 4 млн случаев инсульта в год. Но последние 20 лет наблюдается инсульт у людей молодого возраста как у женщин, так и у мужчин. По данным М.Г. Жоржа с соавторами, в 2017 году частота возникновения инсульта возросла как у мужчин, так и у женщин именно в молодом возрасте – от 18 до 54 лет. Причем с 1995–1996 года она почти удвоилась для мужчин в возрасте от 18 до 34 лет. Случаи возникновения инсульта увеличились на 41,5% среди мужчин в возрастной категории от 35 до 44 лет с 2003–2004 по 2011–2012 годы [1].

В последние годы появилось много работ и исследований, где выделяют основные факторы риска возникновения инсульта, которые делятся на неизменяемые (пожилой возраст, пол, наследственная отягощенность, низкий вес при рождении и др.) и изменяемые (артериальная гипертония, заболевания сердца, сосудов нижних конечностей, сахарный диабет, ожирение, курение, злоупотребление алкоголем, недостаточная физическая активность и др.).

Возраст – это один из самых существенных факторов риска развития первого и повторного инсульта. Если в возрастной группе 45–54 лет инсульт возникает ежегодно только у 1 из 1000 людей, то в 65 лет–74 года – уже у 1 из 100 человек, а начиная с 55 лет через каждое десятилетие риск инсульта примерно удваивается [2]. У мужчин вероятность возникновения инсульта в среднем на 33% выше, чем у женщин [3].

Основные факторы риска ишемического инсульта (ИИ), выделенные исследователем Е.И. Кимельфельдом в результате наблюдения 126 пациентов (95 мужчин и 31 женщины) с ишемическим инсультом или транзиторной ишемической атакой (ТИА) в возрасте от 18 до 50 лет (средний возраст $41,3 \pm 7,0$), не противоречат данным, полученным в различных исследованиях. Выявлено, что в данной возрастной группе важную роль играли такие модифицируемые факторы риска, как артериальная гипертония (АГ) (58,7%), курение (57,1%), нарушения углеводного обмена (32,5%) и злоупотребление алкоголем (26,2%). Более чем у половины пациентов отмечено наличие двух и более модифицируемых факторов риска (61,1%). Установлено, что в этом возрасте мужчины болели ишемическим инсультом в три раза чаще, чем женщины. В пользу риска инсульта была отмечена наследственная предрасположенность пациентов к заболеваниям сердечно-сосудистой системы (85% больных) [4].

Артериальная гипертония (АГ) – один из главных факторов риска возникновения ИИ. У больных, перенесших инсульт или ТИА, риск развития повторного инсульта прямо зависит от уровня как систолического, так и диастолического АД. Повышение систолического АД на 12 мм рт. ст., а диастолического АД – на 5 мм рт. ст. ассоциируется с увеличением риска развития инсульта в среднем на 34% [5].

Гиперкоагуляционные состояния могут повышать риск развития ИИ. Наследственные тромбофилии (протеин С, протеин S, мутация фактора Лейдена или протромбина, дефицит антитромбина III) встречаются как причина ИИ преимущественно в педиатрической практике [6; 7].

Заболевания крови, такие как: серповидно-клеточная анемия, эритремия, тромбоцитемия, лейкомия, могут привести к гиперкоагуляции и повышенной вязкости крови, что предрасполагает к развитию тромбозов в церебральных артериях.

Заболевания сердца с развитием кардиальной эмболии – причина 20–30% ИИ. Кардиальная эмболия обычно возникает вследствие формирования эмболических фрагментов на клапанах сердца или образования внутрисердечного тромба. К доказанным кардиогенным факторам риска эмболии мозга относят фибрилляцию предсердий, поражение клапанов сердца, недавний инфаркт миокарда, искусственный клапан сердца и внутрисердечный тромб. К заболеваниям сердца, которые могут привести к эмболии мозга, относятся: ревматическое поражение сердца, инфекционный эндокардит, врожденные пороки сердца, инфаркт миокарда, тромбоз вен нижних конечностей или правого предсердия в случаях открытого овального окна, дефекта межпредсердной или межжелудочковой перегородки [8; 9; 6].

Стеноз внемозговой и внутримозговой артерии также существенно повышает риск развития повторного ИИ [10].

Сахарный диабет относится к наиболее важным факторам риска развития инсульта. В одном из эпидемиологических исследований отмечено, что сахарный диабет и увеличение возраста – единственные

независимые факторы риска развития повторного инсульта. Почти 9% всех повторных инсультов связаны с наличием диабета [11].

Гиперхолестеринемия и гипергомоцистеинемия повышают риск развития первого и повторного ИИ, но в меньшей степени, чем риск возникновения инфаркта миокарда. Отмечена прямая зависимость между повышением уровня холестерина и риском фатального ИИ. Недостаточность ферментов, регулирующих обмен гомоцистеина, и низкое употребление витаминов группы В являются факторами риска развития гипергомоцистеинемии [12].

Антифосфолипидный синдром – это фактор риска развития ИИ чаще у пациентов молодого возраста [13].

Курение увеличивает риск развития ИИ примерно в 2 раза, при этом вредно не только активное, но и пассивное курение [7].

Злоупотребление алкоголем – риск развития инсульта. Однако употребление небольших доз алкоголя несколько снижает риск развития первого ИИ, что нельзя отметить в отношении повторного ИИ [7].

Гиподинамия также является фактором риска развития ИИ, что может быть связано с увеличением массы тела, повышением артериального давления (АД), более высокой частотой развития сахарного диабета и сердечно-сосудистых заболеваний [6; 7].

Мигрень тоже входит в факторы риска. При мигрени с аурой риск развития ИИ повышается почти в 2 раза. Увеличение относительного риска инсульта наиболее существенно в возрасте до 45 лет, у женщин оно значительнее, чем у мужчин; если женщина с мигренью курит, то риск инсульта возрастает примерно в 9 раз, если она употребляет оральные контрацептивы, то он выше примерно в 7 раз [14].

Индивидуальный риск повторного ишемического инсульта существенно варьирует в зависимости от индивидуальных факторов риска, однако, чем больше у пациента факторов риска, тем выше риск развития повторного ИИ [7].

В последние годы были разработаны рекомендации по профилактике повторного инсульта, к ним относятся: 1) отказ от активного и пассивного курения; 2) прекращение злоупотребления алкоголем (не более 2 стандартных доз, т.е. не более бутылки пива, 200–250 мл вина или 60–90 мл крепкого алкоголя в сутки); 3) регулярные физические нагрузки, что связано с их благоприятным влиянием на массу тела, уровень АД, содержание холестерина в сыворотке крови и толерантность к глюкозе; 4) рациональное питание с употреблением достаточного количества фруктов и овощей, растительного масла и ограничения в рационе продуктов, богатых холестерином, а при сахарном диабете – строгий контроль за уровнем глюкозы в крови, соблюдение диеты и использование препаратов сульфонилмочевины или инсулина; 5) снижение избыточной массы прежде всего за счёт уменьшения калорийности питания и увеличения физической активности; 6) приём антитромбоцитарных лекарственных средств и непрямых антикоагулянтов [15; 9; 1].

Метаанализ исследований, посвященных оценке эффективности антитромбоцитарных средств у больных, перенесших ИИ или ТИА, показал, что длительный (в течение 3 лет) прием антитромбоцитарных средств снижает риск развития повторного инсульта, инфаркта миокарда и острой сосудистой смерти в среднем на 20% [16].

Наиболее эффективными антитромбоцитарными средствами для профилактики повторного ИИ согласно Европейским рекомендациям по предупреждению инсульта у больных, перенесших ТИА или ИИ, считаются клопидогрель и комбинация дипиридамола и аспирина, а прием одного аспирина рассматривается как альтернатива этим средствам в случае, если нет возможности их длительного применения [11].

Использование непрямых антикоагулянтов (варфарина) показано больным с мерцательной аритмией, внутрижелудочковым тромбом, искусственным клапаном сердца и другой патологией, опасной повторением кардиоэмболического ИИ. Использование аспирина снижает относительный риск развития инсульта на 19%, применение варфарина – еще существеннее (68%) [15].

Нормализация АД – одно из наиболее эффективных направлений вторичной профилактики ИИ [8]. В качестве нелекарственных методов снижения АД рекомендуется уменьшение потребления соли с пищей.

Лечение антигипертензивными средствами приводит к достоверному снижению всех типов повторных инсультов (на 24%), инфаркта миокарда (на 21%) с тенденцией к снижению частоты смертельного инсульта и смерти от всех сосудистых заболеваний. При этом отмечается, что снижение частоты инсульта установлено при использовании диуретиков, ингибиторов ангиотензинпревращающего фермента (АПФ), комбинации ингибиторов АПФ с диуретиком, но оно не получено при применении β-адреноблокаторов [17]. Чем более значительно снижалось АД на фоне лечения, тем более существенно снижалась частота развития инсульта [18].

Статины в настоящее время рекомендуются пациентам, перенесшим некардиоэмболический ИИ или ТИА [7]. Среди средств, влияющих на обмен липидов, лишь статины эффективны в отношении снижения риска развития повторного ИИ и инфаркта миокарда.

Из хирургических методов профилактики инсульта каротидная эндартерэктомия показана при выраженном стенозе (сужении 70–99% диаметра) внутренней сонной артерии на стороне перенесенных ТИА или ИИ. Показано, что каротидное стентирование не имеет преимуществ перед каротидной эндартерэктомией у больных, перенесших ТИА или ИИ и имеющих стеноз внутренней сонной артерии [7].

Есть еще такое явление, как комбинированный подход, это когда профилактика включает в себя лекарственные, нелекарственные и в части случаев хирургические методы лечения. Использование всех имеющихся эффективных методов позволяет существенно снизить вероятность повторного ИИ даже у пациентов, имеющих очень высокий риск его развития.

Больным, перенесшим ишемический инсульт (ИИ) или ТИА, нужно постоянное лечение и профилактика и в случае его прерывания или прекращения это может привести к риску развития повторного инсульта.

Таким образом, анализ различных научных источников, факторов риска развития инсульта и его профилактики дает основание полагать, что новые методы лечения инсульта и профилактики развиваются и ищутся в борьбе с этим недугом, от которого не застрахован никто.

ЛИТЕРАТУРА

1. George M.G., Tong X., Bowman B.A. Prevalence of cardiovascular risk factors and strokes in younger adults. *JAMA Neurol.* 2017. V. 74. No. 6. Pp. 695–703.
2. Brown R.D., Whisnant J.P., Sicks J.D. et al. Stroke incidence, prevalence, and survival: secular trends in Rochester, Minnesota, through 1989. *Stroke.* 1996. V. 27. No. 3. Pp. 373–380.
3. Appelros P., Stegmayr B., Terent A. Sex Differences in Stroke Epidemiology. *Stroke.* 2009. V. 40. No. 4. Pp. 1082–1090.
4. Кимельфельд Е.И. Клинико-генетические аспекты ишемического инсульта у пациентов в возрасте до 50 лет : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.11. Москва, 2009. 24 с.
5. Chalmers J., MacMahon S., Anderson C. et al. Clinician's Manual on Blood Pressure & Stroke Prevention. 3d ed. London : Science Press, 2002. 64 p.
6. Sacco R.L., Adams R., Albers G. et al. Guidelines for Prevention of Stroke in Patients with Ischemic Stroke or Transient Ischemic Attack: A Statement for Healthcare Professionals from the American Heart Association/American Stroke Association Council on Stroke: Co-Sponsored by the Council on Cardiovascular Radiology and Intervention: The American Academy of Neurology affirms the value of this guideline. *Stroke.* 2006. V. 37. No. 2. Pp. 577–617.
7. European Stroke Organisation (ESO) Executive Committee; ESO Writing Committee. Guidelines for management of ischemic stroke and transient ischemic attack. *Cerebrovasc Dis.* 2008. V. 25. No. 5. Pp. 457–507.
8. Patra J., Taylor B., Irving H. Alcohol consumption and the risk of morbidity and mortality for different stroke types – a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health.* 2010. V. 10. No. 258. Pp. 1–12.
9. Lawes C.M.M., Bennett D.A., Feigin V.L. et al. Blood pressure and stroke: an overview of published reviews. *Stroke.* 2004. V. 35. No. 3. Pp. 776–85.
10. Дамулин И.В., Парфенов В.А., Скоромец А.А. и др. Нарушения кровообращения в головном и спинном мозге. *Болезни нервной системы* : монография / под ред. Н.Н. Яхно. Москва : Медицина, 2005. Т. 1. С. 232–303.
11. Суслина З.А., Танащян М.М., Ионова В.Г. Ишемический инсульт: кровь, сосудистая стенка, антитромботическая терапия. Москва : Медицинская книга, 2005. 248 с.
12. Saposnik G., Ray J.G., Sheridan P. et al. Homocysteine-lowering therapy and stroke risk, severity, and disability: additional findings from the HOPE 2 trial. *Stroke.* 2009 V. 40. No. 4. Pp. 1365–1372.
13. Hillen T., Coshall C., Tilling K. et al. Cause of stroke recurrence is multifactorial: patterns, risk factors, and outcomes of stroke recurrence in the South London Stroke Register. *Stroke.* 2003. V. 34. No. 6. Pp. 1457–1463.
14. Horenstein R.B., Smith D.E., Mosca L. Cholesterol predicts stroke mortality in the Women's Pooling Project. *Stroke.* 2002. V. 33. No. 7. Pp. 1863–1868.
15. Caplan L.R., Wong K.S., Gao S. et al. Is Hypoperfusion an Important Cause of Strokes? If So, How? *Cerebrovasc Dis.* 2006. V. 21. No. 3. Pp. 145–153.
16. Levine S.R., Brey R.L., Tilley B.C. et al. For the APASS Investigators. Antiphospholipid antibodies and subsequent thrombo-occlusive events in patients with ischemic stroke. *JAMA.* 2004. V. 291. No. 5. Pp. 576–584.
17. EAFT Group. Secondary prevention in nonrheumatic atrial fibrillation after transient ischemic attack or minor stroke. *Lancet.* 1993. V. 342. No. 8882. Pp. 1255–1262.
18. Anti-thrombotic Trialists' Collaboration. Collaborative meta-analysis of randomized trials of antiplatelet therapy for prevention of death, myocardial infarction, and stroke in high risk patients. *BMJ.* 2002. V. 324. No. 7329. Pp. 71–86.
19. Goldstein L.B., Bushnell C.D., Adams R.J. et al. Guidelines for the primary prevention of stroke: a guideline for healthcare professionals from the American Heart Association/American Stroke Association. *Stroke.* 2011. V. 42. No. 2. Pp. 517–584.
20. Rashid P., Leonardi-Bee J., Bath P.P. Blood pressure reduction and secondary prevention of stroke and other vascular events: a systematic review. *Stroke.* 2003. V. 34. No. 11. Pp. 2741–2748.

М. А. Солодкіна, В. О. Малиновський. Фактори ризику і профілактика інсульту. – Стаття.

Анотація. Систематизовані дані неврології, епідеміології, основні фактори ризику і принципи профілактики ішемічного інсульту. Особливу увагу приділено гіпотензивній, антитромбоцитарній, антикоагулянтній, гіпохолестеринемічній терапії та здоровому способі життя.

Ключові слова: інсульт, ішемічний інсульт, фактори ризику, куріння, зловживання алкоголем, гіподинамія, цукровий діабет, мігрень, інгібітори АПФ, клопидогрель, аспірин, варфарин, статини.

M. Solodkina, V. Malinovskii. Risk factors and prevention of stroke. – Article.

Summary. Systematized data of neurology, epidemiology, main risk factors and principles of ischemic stroke prevention. Particular attention is paid to antihypertensive, antiplatelet, anticoagulant, hypocholesterolemic therapy and healthy lifestyle.

Key words: stroke, ischemic stroke, risk factors, smoking, alcohol abuse, hypodynamics, diabetes mellitus, migraine, ACE inhibitors, clopidogrel, aspirin, warfarin, statins.

УДК 616.31-08:612.014.482.3:579.61:616-085

М. О. Стецик

старший преподаватель кафедры ортопедической стоматологии
Ужгородский национальный университет

А. О. Стецик

старший преподаватель кафедры ортопедической стоматологии
Ужгородский национальный университет
г. Ужгород, Украина

ВЛИЯНИЕ МИКРОБНОЙ БИОПЛЕНКИ И МЕСТНОГО ИММУНИТЕТА НА РАЗВИТИЕ ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА У ЛИЦ, ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮЩИХ НА РАДИАЦИОННО ЗАГРЯЗНЕННОЙ ТЕРРИТОРИИ

Аннотация. В статье анализируются компенсаторные свойства симбионтной микрофлоры под влиянием различных факторов экзогенного или эндогенного характера. Ротовая полость рассматривается как комплексная экологическая система с динамически уравновешенным микробиоценозом. Важное значение в поддержании постоянства микробного состава полости рта имеет присущий резидентной микрофлоре антагонизм в отношении патогенных и условно-патогенных микроорганизмов, стабильная сгруппированная микробная структура вытесняет патогенные агенты из полости рта. Интенсивность воспалительной реакции при заболеваниях тканей пародонта определяется в значительной мере возможностями макроорганизма противостоять воздействию патогенной микрофлоры. Микрофлору биопленки зубо-десневой борозды расценивают как вызывающий фактор возникновения пародонтита, который действует в условиях иммунного ответа организма хозяина и определенных условий внешней среды.

Ключевые слова: пародонт, биопленка, микрофлора, иммунитет, радиационно загрязненная территория.

Воспалительные заболевания пародонта занимают ведущее место по своей распространенности среди стоматологических патологий. В последние годы наблюдается тенденция к прогрессированию данного показателя [3, с. 73].

Ротовая полость – это комплексная экологическая система, в которой внешние факторы (биологические, индивидуальные, социальные) тесно взаимосвязаны с внутренними (пародонт, метаболиты дентина, бактериальное сообщество, локальная иммунная система, эпителий полости рта) и находятся между собой в динамическом равновесии [1, с. 73].

В полости рта бактерии могут находиться как в планктонной форме (в ротовой жидкости), так и в виде колоний, которые адгезируют к органическим структурам и образуют специализированную независимую саморегулирующуюся бактериальную экосистему, которая обеспечивает жизнеспособность

и сохранение видов микроорганизмов, которые ее составляют, за счет увеличения общей микробной популяции, а также сохраняют способность к организации ассоциаций для сожития. Эта организованная структура называется «биопленкой» [6, с. 4; 7, с. 711; 8, с. 12; 9, с. 666].

Сообщества микроорганизмов биопленки, по сравнению с обычными лабораторными культурами, приобретают новые свойства, которыми они не обладали в состоянии изолированных монокультур, а именно изменение спектра экспрессии генов, повышение устойчивости к факторам внешней среды, антибиотиков, фагоцитоза, однако имеют присущий для себя цикл развития, кооперативное поведение микроорганизмов, его составляющих, которые координируются бактериальной системой “quorum sensing” [2, с. 1; 4, с. 119; 11 с. 49; 12 с. 46; 14 с. 1873].

Данные свойства обеспечивают микробиоте качественное и количественное преимущество [13, с. 298].

Образование бактериями в составе биопленок сигнальных молекул QS-системы, которые имеют иммуномодулирующие свойства, обеспечивает возбудителю преимущества при развитии хронического воспалительного процесса, особенно в организме иммунокомпрометированных пациентов, которыми являются лица, постоянно проживающие на радиационно загрязненной территории [10, с. 6463].

Количественный и видовой состав микробной флоры полости рта каждого здорового человека является относительно стабильным, поскольку существует ряд факторов, обеспечивающих ее постоянство. Наиболее важное значение в поддержании постоянства микробного состава полости рта имеет присущий резидентной микрофлоре антагонизм в отношении патогенных и условно-патогенных микроорганизмов, стабильная сгруппированная микробная структура вытесняет патогенные агенты из полости рта.

Компенсаторные свойства симбионтной микрофлоры не безграничны, и под влиянием различных факторов экзогенного или эндогенного характера динамическое равновесие между нормальной и патогенной флорой может быть нарушено, в результате чего происходит резкое угнетение представителей нормальной микрофлоры – развивается дисбиоз, то есть качественные и количественные изменения резидентной микрофлоры [5, с. 281].

Виды микроорганизмов, обнаруженных в биопленке, варьируют не только у разных пациентов, но даже у одного пациента в различных участках полости рта.

Современные исследования методом ПЦР ДНК-диагностики свидетельствуют о ранней колонизации полости рта специфической дентальной микрофлорой и ее размножения в условиях развития воспалительных заболеваний тканей пародонта.

В ходе экологического исследования бактерий обнаружено пять основных бактериальных комплексов, состоящих из бактерий, связанных между собой в биопленке.

“Red” комплекс (*P.gingivalis*, *T.forsythia*, *T.denticola*) отличается специфичностью воздействия на ткани пародонта и особыми клиническими проявлениями (значительной воспалительной реакцией и кровоточивостью при зондировании), проявляет сильную протеиназную активность.

“Green” комплекс (*A.actinomycetemcomitans*, *Campylobacter consisus* и *Eikenella corrodens*) характерен для форм заболеваний со значительной деструкцией тканей пародонта.

“Orange” комплекс (сочетание *P.intermedia/nigrescence*, *Peptostreptococcus micros*, *S.rectus* и *Campylobacter spp.*) выявляется в условиях быстро прогрессирующих форм заболеваний пародонта.

Ученые выделяют также “yellow” (*S.mitis*, *Streptococcus israilis*, *Streptococcus sanguis*) и “purple” комплексы (*Veillonella parvula*, *Actinomyces odontolyticus*), которые могут играть защитную роль, вступая в антагонистические взаимодействия с пародонтальными патогенами.

Роль микрофлоры в инициации заболеваний пародонта очевидна, но интенсивность воспалительной реакции определяется в значительной мере возможностями макроорганизма противостоять воздействию на него патогенной микрофлоры.

Большая роль в патогенезе воспалительных заболеваний пародонта принадлежит местным и общим факторам неспецифической (врожденный иммунитет) и специфической (адаптивный иммунитет) защиты.

Разностороннее изучение показателей клеточного и гуморального иммунитета в условиях развития воспалительных заболеваний пародонта показало существенное нарушение иммунных процессов. При этом выявлены неоднозначные иммунные нарушения, характеризующиеся волнообразным течением с активацией иммунных реакций в зависимости от степени тяжести заболевания.

К факторам врожденного иммунитета полости рта принадлежит барьерная функция слизистых оболочек, роль нормальной микрофлоры, гуморальные и клеточные факторы ротовой жидкости.

Секрет, который выделяют слюнные железы, действует как защитный барьер, препятствуя прикреплению бактерий к эпителиальным клеткам, не только смывает микроорганизмы, но и действует бактерицидно, благодаря наличию в нем биологически активных веществ.

К гуморальным факторам естественной защиты относится муколитический фермент лизоцим. Он лизирует оболочку некоторых микроорганизмов путем расщепления мураминовой кислоты, входящей

в состав их гликопептидов. Кроме того, лизоцим стимулирует фагоцитарную активность лейкоцитов, участвует в регенерации тканей.

Таким образом, воспалительные заболевания пародонта рассматривают как оппортунистические инфекции, которые зависят не только от присутствия условно-патогенных и патогенных бактерий, но и от среды, способствующей их размножению.

Среди них наибольшее значение имеют местные экологические факторы (особенности морфологии ротовой полости, интенсивность ее образования, локальные изменения pH, анаэробная ниша, изменения резистентности организма, характер питания, наличие вредных привычек, наследственность), а также внешние факторы на них влияющие. Микрофлору биопленки зубо-десневой борозды расценивают как фактор, вызывающий возникновение пародонтита, который действует в условиях иммунного ответа организма хозяина и определенных условий внешней среды.

Диагностика воспалительных заболеваний десен базируется главным образом только на клиническом обследовании больных, то есть учитывает только отдельные звенья патогенеза, однако эти способы не учитывают решающей роли состояния колонизационной резистентности СОПР и микрoэкологических оползней биопленки десневой борозды в этиологии воспалительных заболеваний десен.

Ранние донозологические признаки риска воспалительных заболеваний десен сегодня не диагностируются, потому особую актуальность приобретают поиск быстрых, доступных и эффективных скрининговых диагностических методов оценки функционального состояния полости рта, которые могут быть выполнены практическим врачом в условиях стоматологического приема, также нерешенным остается вопрос о прогнозировании воспалительных заболеваний пародонта у каждого конкретного лица, что является чрезвычайно важным и необходимым для клиники. Это обстоятельство обуславливает необходимость совершенствования методик лечения данного заболевания с целью повышения адаптационной устойчивости организма, разработки и внедрения адекватных критериев эффективности проводимого лечения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зорина О.А., Кулаков А.А., Грудянов А.И. Микробиоценоз полости рта в норме и при воспалительных заболеваниях пародонта. *Стоматология*. 2011. № 1. С. 73–78.
2. Ильина Т.С., Романова Ю.М., Гинзбург А.Л. Биопленки как способ существования бактерий в окружающей среде и организме хозяина: феномен, генетический контроль и системы регуляции. *Генетика*. 2004. № 40(11). С. 1–12.
3. Леус П.А., Латышева С.В., Лейко С.С. Эпидемиология и профилактика болезней пародонта : методические рекомендации. Минск : БГМУ, 2002. 39 с.
4. Мельников В.Г. Поверхностные структуры грамположительных бактерий в межклеточном взаимодействии и пленкообразовании. *Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии*. 2010. № 2. С. 119–123.
5. Рабинович И.М. Коррекция микробиологических изменений у больных с дисбактериозами полости рта : курс лекций.
6. Allais Guissepe. Биопленка полости рта. *Новое в стоматологии*. 2006. № 4(136). С. 4–5.
7. Costerton J.W., Lewandowski Z., Caldwell D.E. Microbial biofilms. *Ann. Rev. Microbiol.* 1995. No. 49. Pp. 711–745.
8. Darveau R.P., Tanner A., Page R.C. The microbial challenge in periodontology. *Periodontology*. 2000. 1997. No. 14. Pp.12–32.
9. Gera C., Srivastava S. Quorum-sensing: the phenomenon of microbial communication. *Current Science*. 2006. No. 90(5). Pp. 666–677.
10. Hooi D.S.W., Bycroft B.W., Chabra S.R. Differential immune modulatory activity of *Pseudomonas aeruginosa* quorum-sensing signal molecules. *Infect. Immun.* 2004. No. 72. Pp. 6463–6470.
11. O'Toole G., Kaplan H., Kolter R. Biofilm formation as microbial development. *Ann. Rev. Microbiol.* 2000. No. 54. Pp. 49–79.
12. Saye D.E. Recurring and antimicrobial-resistant infections: considering the potential role of biofilms in clinical practice. *Ostomy Wound Manage.* 2007. № 53. Pp.46–62.
13. Slots J., Jorgensen M. Effective, safe, practical and affordable periodontal therapy: where are we going, and are we there yet. *Periodontology 2000*. 2002. V. 28, No.1. Pp. 298–312.
14. Stoodley P., Sauer K., Davities D. Biofilms as complex differentiated communities. *Ann. Rev. Microbiol.* 2002. No. 56. Pp. 187–209.

М. О. Стецик, А. О. Стецик. Вплив мікробної біоплівки та місцевого імунітету на розвиток запальних захворювань тканин пародонта у осіб, які постійно проживають на радіаційно забрудненій території. – Стаття.

Анотація. У статті аналізуються компенсаторні властивості симбіотичної мікрофлори під впливом різноманітних факторів екзогенного та ендогенного характеру. Ротова порожнина розглядається як комплексна екологічна система з динамічно врівноваженим мікробиоценозом. Велике значення в підтримці сталості

мікробного складу порожнини рота має притаманний резидентній мікрофлорі антагонізм у відношенні патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів, стабільна згурпована мікробна структура, яка витісняє патогенні агенти з порожнини рота. Інтенсивність запальної реакції у разі захворювань тканин пародонта визначається можливостями макроорганізму протистояти впливу та дії патогенної мікрофлори. Мікрофлору біоплівки зубо-ясенної борозни розцінюють як патогенетичний фактор виникнення пародонтиту, котрий діє в умовах імунної відповіді людського організму та певних умов зовнішнього середовища.

Ключові слова: пародонт, біоплівка, мікробіоценоз, імунітет, радіаційно забруднена територія.

M. Stetsyk, A. Stetsyk. Influence of microbial biofilm and local immunity on the development of inflammatory diseases of the parodont in persons constantly living in the radiation-contaminated territory. – Article.

Summary. Oral cavity is a complex ecological system in which external factors are closely interrelated with internal ones and are in a dynamic equilibrium. Important in maintaining the consistency of the microbial composition of the oral cavity is inherent in resident microbiocenosis antagonism against pathogenic and opportunistic microorganisms, a stable grouped microbial structure displaces pathogenic agents from the oral cavity. The compensatory properties of the symbiotic microorganism are not unlimited and under the influence of various exogenous or endogenous factors the dynamic balance between the normal and pathogenic microorganism can be disturbed, as a result of which there is a sharp depression of the representatives of normal microorganism – dysbiosis develops, that is, qualitative and quantitative changes in the resident microbiocenosis. The role of microbiome in the initiation of periodontal diseases is obvious, but the intensity of the inflammatory reaction is determined to a large extent by the capabilities of the macroorganism to resist the effects of pathogenic microflora on it. The microflora of the biofilm of the tooth-gingival sulcus is regarded as causing a factor of periodontitis, which acts under conditions of the immune response of the host organism and certain environmental conditions.

Key words: periodontium, biofilm, microbiocenosis, immunity, radiation-contaminated territory.

УДК 616.831-005

В. Й. Тещук

кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна

В. В. Тещук

кандидат медичних наук,
лікар-невролог
Мережа медичних клінік «Добробут»
м. Київ, Україна

О. О. Руських

студент VI курсу III медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

ОЦІНКА ВПЛИВУ КСАВРОНУ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНИХ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ

Анотація. Обстежено 29 пацієнтів віком від 60 до 80 років, котрі перенесли гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) за ішемічним типом (IT) у каротидному басейні та перебували на стаціонарному лікуванні в ангіоневрологічному відділенні (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ)

Південного регіону України (ПРУ), м. Одеса, з 01.01. 2019 р. до 01.10. 2020 р. Курс лікування ксавроном: по 20,0 мл на 200,0 мл фізіологічного розчину, внутрішньовенно крапельно 2 рази на добу протягом 14 діб. Для оцінки механізмів впливу ксаврону на функціональний стан центрального відділу нервової системи (ЦВНС) у пацієнтів з ішемічними інсультами (ІІ) проводились: об'єктивний та детальний неврологічний огляд; КТГМ; МРТ ГМ; визначення стану психоемоціональної діяльності (ПЕД); дослідження пам'яті; ультразвукова доплерографія та транскраніальна доплерографія (УЗДГ + ТКДГ); електроенцефалографія (ЕЕГ). Після проведеного курсу лікування ксавроном відзначалося покращення церебральної гемодинаміки (ЦГД), підвищувався рівень біоелектричної активності головного мозку (БАГМ) та розширювався діапазон регуляції ЦГД, що дає підстави рекомендувати застосування ксаврону під час лікування пацієнтів з ішемічним інсультом (ІІ) та включення ксаврону в клінічні протоколи.

Ключові слова: гострі порушення мозкового кровообігу, ксаврон, метаболізм, церебральна гемодинаміка, біоелектрична активність головного мозку.

Ішемічні інсульти (далі – ІІ) – основна проблема сучасної медицини. Україна впевнено посідає перше місце в Європі за рівнем захворюваності, інвалідизації та смертності від ГПМК, що спонукає неврологів до розробки ефективних методів лікування та реабілітації ГПМК [1]. За уявленнями загальної патофізіології зміни в ЦВНС у пацієнтів після ІІ характеризуються певними особливостями ЦГД, звуженням діапазону адаптаційно-приспосувальних механізмів регуляції функціонального стану ЦВНС, зниженням рівня метаболізму в окремих структурах ГМ [2; 3]. Для відновлення ЦГД та метаболічних процесів у пацієнтів після перенесених ІІ застосовуються медикаментозні засоби (МЗ), котрі володіють вазоактивною, ноотропною, нейротрофічною дією [4]. Ступінь відновлення функціонального стану ЦВНС та серцево-судинної системи (ССС) у пацієнтів, котрі перенесли ГПМК, значною мірою визначається адекватністю медикаментозного лікування [1]. Високоєфективним МЗ комбінованої дії є ксаврон, котрий застосовувався нами під час лікування ІІ у гострому періоді. На гострій стадії ІІ ксаврон (едаравон) демонструє захисну дію, пригнічуючи виникнення та розвиток ішемічних цереброваскулярних розладів, таких як набряк головного мозку. Це новий засіб, який здатний проникати через гематоенцефалічний бар'єр (ГЕБ). Відсутність токсичності та достатня широта терапевтичної дози перетворюють ксаврон на пріоритетний засіб під час лікування ІІ. Складні морфофункціональні та метаболічні зміни ЦВНС у пацієнтів, котрі перенесли ІІ, з одного боку, з іншого – комбінована вазоактивна, ноотропна дія ксаврону та ефективність його застосування в гострому періоді ІІ, визначили необхідність комплексного аналізу впливу курсового застосування ксаврону на функціональний стан ЦВНС у пацієнтів, котрі перенесли ІІ, з метою розробки рекомендацій щодо застосування ксаврону в системі реабілітації пацієнтів з ГПМК.

Матеріали і методи дослідження. Обстежено 29 пацієнтів, котрі перебували на стаціонарному лікуванні в АНВ ВМКЦ ПРУ, віком від 60 до 80 років, котрі перенесли ІІ в каротидному басейні без виразної кардіальної патології та порушень серцевого ритму. Курс лікування проводився за схемою: по 20,0 мл ксаврону на 200,0 мл фізіологічного розчину, внутрішньовенно крапельно 2 рази на добу протягом 14 діб.

Для оцінки механізмів впливу ксаврону на функціональний стан ЦВНС у пацієнтів з ІІ у гострий період проводилось комплексне клініко-інструментальне обстеження:

- неврологічний огляд;
- КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередка) на 16-зрізовому комп'ютерному томографі “Neusoft- NeuViz-16” (2010 р. в., КНР) та МРТ ГМ у медичному центрі «Магні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередка) проводилась на МР томографі 1,5 Тл “MAGNETOM Espree”, Siemens, Німеччина, 2011 р.в.;
- УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД з використанням ультразвукового діагностичного апарату типу “Logic 500 MB”, GE Medical Systems, Індія; 1998 р.в. Визначалась лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛШК) та об'ємна швидкість кровоплину (ОШК) у загальній сонній артерії (ЗСА), внутрішній сонній артерії (ВСА), середній мозковій артерії (СМА), передній мозковій артерії (ПМА), вертебральній артерії (ВА), основній артерії (ОА));
- ЕЕГ (вивчення частотно-амплітудних показників БАГМ здійснювалось з допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу “BRAINTEST”, Україна, 2014 р.в.);
- визначення стану ПЕД за допомогою геронтологічної шкали депресивності;
- дослідження пам'яті за допомогою теста на запам'ятовування 10 слів;
- для аналітичної оцінки отриманих результатів використані програми “Microsoft® Excel 97”, “Statistica® for Windows 6,0”.

Результати дослідження та їх обговорення. Багатофакторіальна нейротропна, вазоактивна дія ксаврону визначила необхідність комплексного аналізу його впливу на психоемоціональний стан (ПЕС), мозковий кровообіг, БАГМ та взаємини ЦГД та біоенергетики ГМ у пацієнтів, котрі перенесли ІІ. Встановлено, що у пацієнтів з ГПМК за ІІ під впливом курсового прийому ксаврону статистично достовірно збільшилось значення

індексу активності повсякденної життєдіяльності (індекс Бартеля з $59,1 \pm 3,72$ до $94,1 \pm 4,16$ $p < 0,01$), покращився ПЕС (рівень депресивності до лікування – $9,83 \pm 0,05$, після – $7,1 \pm 0,02$, $p < 0,05$) та підвищився рівень мнестичних функцій (тест на запам'ятовування 10 слів до лікування – $52,12 \pm 0,3$, після – $85,2 \pm 0,4$, $p < 0,05$). У пацієнтів, котрі перенесли ІІ, курсовий прийом ксаврону здійснював регулюючий вплив на ЦГД. Ксаврон збільшував об'ємну швидкість кровотоку у судинах ураженої та інтактної півкулі, однак гемодинамічний ефект був більш виразним у судинах ураженої півкулі. Так, під впливом ксаврону статистично достовірно збільшилась об'ємна швидкість кровоплину в (ОШК) у СМА (до лікування – $0,17 \pm 0,01$, після – $0,296 \pm 0,02$, $p < 0,05$), ВСА (до лікування – $0,13 \pm 0,01$, після – $0,195 \pm 0,01$, $p < 0,05$) та у вертебральній артерії (ВА) (до лікування – $0,031 \pm 0,01$, після – $0,077 \pm 0,01$, $p < 0,05$) на боці ураженої півкулі, в судинах інтактної півкулі статистично достовірно підвищувалась ОШК тільки в СМА (до лікування – $0,22 \pm 0,01$, після – $0,31 \pm 0,01$, $p < 0,05$). Ноотропний та нейротропний ефекти ксаврону реалізуються в особливостях його впливу на БАГМ. У пацієнтів з ІІ курсовий прийом ксаврону викликав позитивну динаміку в структурі частотно-амплітудних показників ЕЕГ. Частота α -ритму в трьох ділянках ГМ в інтактній і ураженій півкулях у таких пацієнтів до і після прийому ксаврону свідчила про регіональні та півкулеві особливості зміни частоти α -ритму на фоні рівноцінного загального збільшення частоти в інтактній та ураженій півкулях (відповідно $2,28$ Гц та $2,29$ Гц). Зміни інтенсивності основних ритмів ЕЕГ під впливом ксаврону характеризувалися підвищенням інтенсивності в діапазоні α -ритму та зниженням інтенсивності в Δ -діапазоні в потиличній ділянці інтактної півкулі. Патолофізіологія перебігу і формування післяінсультних синдромів (ПІС) значною мірою визначається діапазоном взаємозв'язків між ЦГД і біоелектричними процесами в ЦВНС. З огляду на те, що під впливом ксаврону у пацієнтів з ІІ статистично достовірно підвищувалася частота α -ритму як у ураженій, так і в інтактній півкулях, а також збільшувалася об'ємна швидкість кровоплину (ОШК) у судинах каротидного та у вертебрально-базиллярному басейні (ВББ), особливий акцент ми зробили на аналіз кореляційних взаємин між частотою α -ритму та ОШК. У пацієнтів з ІІ був проведений кореляційний аналіз між ОШК у судинах каротидного басейну і ВББ та частотно-амплітудними показниками ЕЕГ. Відповідно до отриманих результатів у пацієнтів з ІІ фонова кількість кореляційних зв'язків – дев'ять, п'ять з них – кореляції між ЛШК у судинах ураженої півкулі та частотою α -ритму, після застосування ксаврону кількість кореляцій зменшилась до трьох. Під впливом ксаврону зменшується і кількість кореляційних зв'язків між показниками ЛШК та інтенсивністю окремих ритмів ЕЕГ. Так, у пацієнтів з ІІ фонова кількість кореляційних зв'язків інтенсивності α -ритму з ЛШК – дев'ять, сім з них – кореляції між ОШК у судинах ураженої півкулі та інтенсивністю α -ритму. Після застосування ксаврону визначається тільки один достовірний кореляційний зв'язок. В обстежуваній групі пацієнтів ксаврон також зменшує і кількість кореляційних зв'язків між ЛШК та інтенсивністю в діапазоні θ - і β -ритмів. У пацієнтів з ІІ фоновий портрет кореляційних зв'язків складався з шести кореляцій. П'ять з них – кореляції ЛШК у судинах ураженої півкулі з інтенсивністю діапазону θ -ритму. Після курсового застосування ксаврону в такій групі пацієнтів констатується тільки три кореляції. Значна реорганізація кореляційних зв'язків під впливом ксаврону характерна і для структури кореляцій між ЛШК та інтенсивністю β -ритму. У пацієнтів обстежуваної групи кількість кореляційних зв'язків до застосування ксаврону становила вісім, після лікування відзначені дві кореляції між ЛШК у ЗСА інтактної та ураженої півкулі та інтенсивністю β -ритму в центральних відділах ураженої півкулі. Кількість кореляційних зв'язків ЛШК з інтенсивністю Δ -ритму під впливом застосування ксаврону статистично достовірно не змінилась. Таким чином, аналіз динаміки кореляційних зв'язків ЛШК у судинах каротидного басейну та у ВББ з частотою α -ритму та показниками інтенсивності в діапазоні α -, θ - і β -ритмів свідчить про те, що у пацієнтів з ІІ під впливом ксаврону зменшується кількість кореляційних зв'язків і переважно нівелюються кореляції ЛШК у СМА ураженої півкулі з частотою α -ритму та інтенсивністю в діапазоні α -, θ -, β -ритмів. За цереброваскулярних захворювань (ЦВЗ), зокрема у разі ІІ, збільшення кореляцій між ЦГД та показниками метаболізму головного мозку, між ЦГД та системною ГД певною мірою свідчить про звуження діапазону ауторегуляції мозкового кровоплину та підвищення ризику розвитку ІІ, ЦГД за різноманітних психоемоційних та фізичних впливів. Зменшення у пацієнтів з ІІ після проведеного лікування ксавроном кореляційних зв'язків між ЦГД і частотно-амплітудними показниками ЕЕГ слід розглядати як покращення процесів регуляції мозкового кровообігу у цієї категорії пацієнтів та зменшення ступеня впливу гемодинаміки у судинах ураженої півкулі (зокрема, в СМА) на рівень БАГМ.

Висновки. Таким чином, клінічна та інструментальна оцінка ксаврону дала змогу охарактеризувати його як безпечний та високоефективний препарат для лікування пацієнтів з ІІ, що має властивості метаболічного захисту.

Ксаврон здатний:

- змінювати ступінь тяжкості, тривалість перебігу ГПМК за ІТ;

- вкорочувати період та знизити ступінь виразності тяжкого розладу свідомості за рахунок активізації кіркових та стовбурових структур головного мозку;
- вірогідно покращувати когнітивні, емоційні та поведінкові функції.

У пацієнтів з ІІ без виразної кардіальної патології та порушень серцевого ритму під впливом курсового прийому ксаврону розширюється діапазон соціально-побутової активності, покращується ПЕС та підвищується рівень мнестичних функцій.

Після курсового лікування Ксавроном у пацієнтів з ІІ збільшується об'ємна швидкість кровоплину (ОШК) у СМА ураженої та інтактною півкуль і у ВСА та ВА ураженої півкулі, підвищується частота α -ритму в центральній, скроневої та потиличній ділянках обох півкуль.

Ксаврон викликає реорганізацію зіставлень інтенсивності основних ритмів ЕЕГ за рахунок збільшення у структурі ЕЕГ інтенсивності α -ритму в потиличній ділянці, зменшення кількості кореляційних зв'язків між ЛШК у судинах каротидного та вертебрально-базиллярного басейнів і показниками інтенсивності основних ритмів ЕЕГ.

Таким чином, курсовий прийом ксаврону покращує ЦГД, підвищує рівень БАГМ, розширює діапазон регуляції ЦГД, що дає підстави рекомендувати застосування ксаврону у системі реабілітації пацієнтів, котрі перенесли ІІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. Одеса : Наука і техніка, 2011. 200 с.
2. Kuznetsova S.M. Systemic mechanisms of formation et hereditary disposition to stroke. *Atherosclerosis XII International symposium on Atherosclerosis*. Stockholm. 2000. 176 p.
3. Miller L. Stroke Therapy. Wiley-Liss. 1999. 436 p.
4. Черний В.И., Ельский В.Н., Городник Г.А., Колесников А.Н. Острая церебральная недостаточность. Донецк : ООО «ИПП «Промінь», 2007. 514 с.

В. И. Тещук, В. В. Тещук, А. О. Русских. Оценка влияния ксаврона на функциональное состояние пациентов после перенесенных острых нарушений мозгового кровообращения. – Статья.

Аннотация. Обследованы 29 пациентов в возрасте от 60 до 80 лет, которые перенесли острые нарушения мозгового кровообращения (ОНМК) по ишемическому типу (ИТ) в каротидном бассейне и находились на стационарном лечении в ангионеврологическом отделении (АНО) клиники нейрохирургии и неврологии Военно-медицинского клинического центра (ВМКЦ) Южного региона Украины (ЮРУ), г. Одесса, с 01.01. 2019 г. по 01.10. 2020 г. Курс лечения ксавроном по схеме: по 20,0 мл на 200,0 мл физиологического раствора, внутривенно капельно 2 раза в сутки в течение 14 дней. Для оценки механизмов влияния ксаврона на функциональное состояние центрального отдела нервной системы (ЦОНС) у пациентов с ишемическими инсультами (ИИ) проводились: объективный и подробный неврологический осмотр; КТГМ; МРТ ГМ; определение состояния психоэмоциональной деятельности (ПЭД) исследования памяти; ультразвуковая доплерография и транскраниальная доплерография (УЗДГ + ТКДГ), электроэнцефалография (ЭЭГ). После проведенного курса лечения ксавроном отмечалось улучшение церебральной гемодинамики (ЦГД). Повышался уровень биоэлектрической активности головного мозга (БАГМ) и расширялся диапазон регуляции ЦГД, что дает основание рекомендовать применение ксаврона при лечении пациентов с ишемическим инсультом (ИИ) и включение его в клинические протоколы.

Ключевые слова: острые нарушения мозгового кровообращения, ксаврон, метаболизм, церебральная гемодинамика, биоэлектрическая активность головного мозга.

V. Teshchuk, V. Teshchuk, O. Russkykh. Assessment of the effect of Xavron on the functional state of patients after acute cerebrovascular disorders. – Article.

Annotation. We examined 29 patients aged 60 to 80 years who had suffered acute cerebrovascular accidents (ACVI) of the ischemic type (IT) in the carotid basin and were hospitalized in the angioneurological department (AND) of the Clinic of Neurosurgery and Neurology of the Military Medical Clinical Center (MMCC) of the Southern Region of Ukraine (SRU), Odessa from 01.01. 2019 at 01.10.2020. The course of treatment with Xavron: 20.0 ml per 200.0 ml of saline, intravenously drip 2 times a day for 14 days. To assess the mechanisms of the effect of Xavron on the functional state of the central nervous system (CNS) in patients with ischemic strokes (IS), the following were performed: objective and detailed neurological examination; CT scan of the brain; MRI of the brain; determination of the state of psychoemotional activity (PEA); memory research; ultrasound doppler and transcranial doppler (USD + TCD) electroencephalography (EEG). After the course of treatment with Xavron, an improvement in cerebral hemodynamics (CHD) was noted. The level of bioelectric activity of the brain (BAB) increased and the range of regulation of CHD expanded, which gives grounds to recommend the use of Xavron in the treatment of patients with ischemic stroke (IS), and the inclusion of Xavron in clinical protocols.

Key words: acute disorders of cerebral circulation, Xavron, metabolism, cerebral hemodynamics, bioelectrical activity of the brain.

В. Й. Тещук

*кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

Н. В. Тещук

*лікар-невролог
Центру медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна*

О. О. Руських

*студент VI курсу III медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна*

ГОСТРІ ПОРУШЕННЯ МОЗКОВОГО КРОВООБИГУ В ПОЄДНАННІ З ЧЕРЕПНО-МОЗКОВОЮ ТРАВМОЮ: ОСНОВИ НАДАННЯ НЕВІДКЛАДНОЇ ДОПОМОГИ, ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ

***Анотація.** Гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) у поєднанні з черепно-мозковими травмами (ЧМТ) є однією з найбільш актуальних проблем сучасної медицини. ГПМК є однією з основних причин летальності та інвалідизації в світі. Травматичні пошкодження черепа та головного мозку становлять 30–40% усіх травм і посідають перше місце за показниками летальності та інвалідизації серед осіб працездатного віку. У роботі проведено короткий аналіз лікування пацієнтів з гострою церебральною недостатністю в умовах Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України. Сформульовані основні принципи діагностики та лікування гострої церебральної недостатності в умовах АНВ ВМКЦ ПРУ.*

***Ключові слова:** гостре порушення мозкового кровообігу, інсульт, черепно-мозкова травма, гостра церебральна недостатність.*

Мозг – это чудесный ткацкий станок, на котором миллионы сверкающих челноков ткut мимолётный узор, непрестанно меняющийся, но всегда полный значения.

Ч. Шеррингтон

Гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) у поєднанні з черепно-мозковими травмами (ЧМТ) є однією з найбільш актуальних проблем сучасної медицини. ГПМК є однією з основних причин летальності та інвалідизації в світі [1]. Травматичні пошкодження черепа та головного мозку становлять 30–40% усіх травм і посідають перше місце за показниками летальності та інвалідизації серед осіб працездатного віку. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно у світі захворюють на ГПМК понад 17 мільйонів жителів планети та близько 7 мільйонів помирають протягом місяця після перенесеної мозкової катастрофи [1]; та отримують ЧМТ щорічно понад 10 млн осіб, 250–300 тис. із цих випадків завершуються летально [2; 3]. В Україні частота ЧМТ щорічно становить у різних регіонах від 2,3 до 6 випадків (у середньому 4–4,2) на 1000 населення [3–6]. Щорічно в Україні від ЧМТ помирають 10–11 тис. громадян [7], тобто смертність становить 2,4 випадку на 10 тис. населення (в США – 1,8–2,2).

Клінічна класифікація. Згідно із сучасною клінічною класифікацією, виділяють сім видів черепно-мозкової травми: струс мозку, забої мозку легкого, середнього та важкого ступеня, дифузне аксональне пошкодження мозку та стиснення мозку на фоні його забою (гострі внутрішньочерепні гематоми, гідроми, вдавнені переломи кісток склепіння черепа) або без забою (хронічні субдуральні гематоми, гідроми).

Струс головного мозку (СГМ) – найбільш поширений (до 75% у структурі всіх ЧМТ) вид травматичного ураження головного мозку. СГМ не супроводжується макроскопічними та світлооптичними змінами мозкової речовини, однак при ньому мають місце зміни на клітинному та субклітинному рівнях, насамперед клітинних мембран, синапсів, а також енергозабезпечуючих систем нейрона.

СГМ характеризується короткочасним (до кількох хвилин) порушенням чи втратою свідомості, загально мозковою (головний біль, нудота, блювота), вегетативною (лабільність пульсу, кров'яного тиску, гіпергідроз), а також нестійкою вогнищевою симптоматикою (спонтанний ністагм, асиметрія мімічних м'язів тощо). Постійними ознаками є посилення головного болю у разі рухів очними яблуками (синдром Гуревича–Мана), ослаблення акту конвергенції (синдром Седана). У разі СГМ відсутні переломи кісток черепа та субарахноїдальні крововиливи (САК).

Забої головного мозку (ЗГМ) супроводжуються макроскопічними змінами мозкової речовини різного ступеня. При цьому виділяють вогнищеві забої мозку і так зване дифузне аксональне пошкодження головного мозку (ДАПГМ). Структурною основою останнього є гостра первинна дегенерація аксонів (ГПДА), переважно підкорково-стовбурових відділів мозку, з витокком аксоплазми й утворенням аксональних «куль».

Клінічні прояви забоїв головного мозку (ЗГМ) **легкого ступеня (ЗГМ ЛС)** мають спільні ознаки із СГМ. На відміну від останнього, у разі забоїв мозку спостерігаються переломи кісток черепа та субарахноїдальні крововиливи (САК), що є безсумнівним критерієм забою головного мозку (ЗГМ) і здебільшого основною диференціально-діагностичною його ознакою. На відміну від СГМ, майже в половині випадків ЗГМ ЛС комп'ютерна томографія (КТ) виявляє вогнища зниженої щільності мозкової речовини.

У разі забоїв мозку **середнього ступеня (ЗГМ СС)** свідомість після травми втрачається на значно довший термін (до 4–6 год.). У неврологічному статусі переважає вогнищева симптоматика (виражені розлади рухової, чутливої діяльності, порушення мови тощо). Закономірно спостерігаються переломи кісток склепіння та основи черепа, поширені САК. За допомогою КТ здебільшого (80–85%) діагностують вогнища підвищеної чи гетерогенної щільності мозкової речовини – вогнища геморагічного забою головного мозку (ГЗГМ).

Забої мозку **важкого ступеня (ЗГМ ТС)** супроводжуються втратою свідомості на строк від декількох днів до тижнів після травми. Характерною їх рисою є вираженість симптомів ураження стовбура мозку із порушенням життєво важливих функцій. Під час КТ знаходять багатовогнищеві пошкодження мозкової речовини, крововиливи у шлуночки та стовбур мозку.

Дифузні аксональні пошкодження головного мозку (ДАП ГМ) спостерігаються переважно в осіб молодого віку, які постраждали у дорожньо-транспортних пригодах. Клінічні ознаки подібні до тих, що спостерігаються у разі забоїв важкого ступеня. Однак, на відміну від останніх, під час комп'ютерної чи магнітно-резонансної томографії (МРТ) знаходять мінімальні структурні зміни речовини мозку, як правило, невеликі крововиливи в підкірковій структурі.

Стиснення головного мозку (СтиснГМ) супроводжується появою чи поглибленням порушеної після травми свідомості, а також загально мозкових (головний біль, нудота, блювота, брадикардія), вогнищевих (мідріаз, геміпарез, вогнищеві судоми) та стовбурових симптомів.

Тяжкість стану хворого із ЧМТ та ГПМК у більшості клінік країн світу визначається за шкалою ком Глазго, в тому числі і в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології (КНН) Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону України (ПРУ), м. Одеса. Шкала ком Глазго (ШКГ) оцінює стан хворого за сумою балів на основі трьох параметрів: відкривання очей (від 1 до 4 балів), рухова реакція (1–6 балів), словесна реакція (1–5 балів).

ЧМТ визнається як легка у разі суми балів 13–15, середньої тяжкості – 9–12, тяжка – 3–8 балів.

Така уніфікація дала змогу виробити єдині підходи до побудови диференційованого лікувально-діагностичного комплексу залежно від тяжкості стану хворого, а також оцінити ефективність лікування ГПМК поєднаних з ЧМТ у тому чи іншому лікувальному закладі. Зокрема, визначені середньостатистичні показники летальності залежно від тяжкості поєднання ГПМК з ЧМТ: у разі 15 балів за ШКГ

летальність не повинна перевищувати 1%, у разі 13–14 балів – 3–5%, у разі 9–12 балів – 9%, у разі 3–8 балів – 35–40%. За статистичними даними АНВ ВМКЦ ПРУ, в період з 2007 р. по 2020 р. поєднання «гремучей смеси»: ГПМК та ЧМТ у середньому за рік становило від 3 до 6%; за цього пацієнт з поєднанням вищевказаних нозологічних форм завжди перебував на стаціонарному лікуванні в АНВ ВМКЦ ПРУ. Відзначено зростання такого поєднання у осіб працездатного (боєздатного) віку за період російсько-української війни 2014–2020 рр. У цей же період значно збільшилась кількість пацієнтів з ДАП ГМ, особливо в учасників бойових дій (АТО, ООС). Таке поєднання ГПМК та ЧМТ ми визначали як гостру церебральну недостатність [8].

Діагностика та лікування. Згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України від 24.11.1994 р. № 295 «Про заходи щодо поліпшення організації та підвищення якості нейрохірургічної допомоги населенню України» всі хворі з гострою ЧМТ, незалежно від її тяжкості, підлягають обстеженню в нейрохірургічних якнайкраще оснащених стаціонарах. Але там нічого не вказано про те, що пацієнт міг отримати травму в результаті пароксизму втрати свідомості на фоні ГПМК. За даними обстеження вирішувалось питання щодо подальшого лікування постраждалих в ангіоневрологічному чи нейрохірургічному відділеннях ВМКЦ ПР. Результати лікування пацієнтів з гострою церебральною недостатністю (ГЦН): ГПМК у поєднанні з черепно-мозковими ушкодженнями визначався своєчасністю надання медичної допомоги на догоспітальному етапі, а також своєчасною госпіталізацією пацієнтів. Як правило, такі пацієнти з ГЦН перебували на стаціонарному лікуванні в АНВ ВМКЦ ПРУ. Для оцінки стану пацієнтів у АНВ ВМКЦ ПРУ завжди проводиться комплексне клініко-інструментальне обстеження:

- неврологічний огляд;
- КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередка) на 16-зрізовому комп'ютерному томографі “Neusoft- NeuViz-16” (2010 р. в., КНР) та МРТ ГМ у медичному центрі «Магні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередка) проводилась на МР томографі 1,5 Тл “MAGNETOM Espree”, Siemens, Німеччина, 2011 р.в.;
- УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД з використанням ультразвукового діагностичного апарату типу “Logiq 500 MB”, GE Medical Systems, Індія, 1998 р.в. Визначалась лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛШК) та об'ємна швидкість кровоплину (ОШК) у загальній сонній артерії (ЗСА), внутрішній сонній артерії (ВСА), середній мозковій артерії (СМА), передній мозковій артерії (ПМА), вертебральній артерії (ВА), основній артерії (ОА));
- ЕЕГ (вивчення частотно-амплітудних показників БАГМ здійснювалось за допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу “BRAINTTEST”, Україна, 2014 р.в.);
- визначення стану ПЕД за допомогою геронтологічної шкали депресивності;
- дослідження пам'яті за допомогою теста на запам'ятовування 10 слів тощо.

Основне завдання догоспітального етапу (якнайшвидше довести пацієнта з ГЦН живим до стаціонару) виконується здебільшого особами, які не мають елементарної медичної підготовки. Такі пацієнти надходять у ВМКЦ ПРУ у коматозному стані, без відповідних обстежень (КТГМ; МРТ ГМ). За даними наших спостережень, у період з 2000 р. по 2020 р. у ВМКЦ ПР надходить до 15–20 пацієнтів з поєднанням ГПМК та ЧМТ, з них – 1–2 пацієнти на рік помирають. Основною причиною смерті таких пацієнтів були несумісні з життям пошкодження головного мозку, а також травматичний шок (співвідношення 1:1).

Суттєве значення має якість надання медичної допомоги на місці пригоди та під час транспортування пацієнта у ВМКЦ ПР (забезпечення прохідності верхніх дихальних шляхів, зупинка зовнішньої кровотечі, іммобілізація, введення знеболюючих препаратів, коморбідна патологія). У ВМКЦ ПР пацієнтів з ГЦН обов'язково оглядає ангіоневролог, за необхідності реаніматолог, нейрохірург, ангіохірург, кардіолог; проводиться КТГМ, за необхідності МРТ ГМ у медичному центрі «Магні-тайм». У разі необхідності пацієнтів територіально розміщують у відділенні реанімації та інтенсивної терапії для терапевтичних хворих з метою проведення цілодобового кардіомоніторингу та проведення штучної вентиляції легенів (ШВЛ). Навіть в Одесі, де є розгалужена мережа нейрохірургічних стаціонарів (чотири: ВМКЦ ПР; Одеська обласна клінічна лікарня (ООКЛ); МКЛ № 1; МКЛ № 11), значна кількість пацієнтів з ГЦП (ГПМК у поєднанні з гострою ЧМТ) через різні обставини потрапляють у непрофільні стаціонари, де трапляються помилки діагностики внутрішньочерепних гематом, а оперативні втручання інколи проводяться нерадикально. Після того, як пацієнт потрапляє в коматозний стан, особливо в комерційних медичних закладах: клініка св. Катерини; “Odrex”, “INTO-SANA”, родичі намагаються шукати різні

шляхи, щоб перевести пацієнта в АНВ ВМКЦ ПРУ. Аналіз організації медичної допомоги пацієнтам з ГЦП виявив певні недоліки. До них, зокрема, належить неякісне обстеження потерпілих у травмпунктах і приймальних відділеннях деяких лікарень. Чергові лікарі недооцінюють тяжкість стану пацієнтів. Лікарі деяких медичних закладів, поліклінік, травмпунктів і невідкладної допомоги не досить підготовлені з нейротравматології та ангіоневрології. Були випадки необґрунтованих відмов від госпіталізації, особливо у разі так званої легкої ЧМТ або так званих транзиторних ішемічних атак (ТІА). Досягнення в лікуванні ГПМК та тяжкої ЧМТ практично не вплинули на рівень роботи центральних районних лікарень (ЦРЛ) і регіональних непрофільних стаціонарів. Аналіз догоспітальних дефектів виявив такі причини цієї ситуації. Умовно їх поділяють на об'єктивні (відсутність КТ, затримки під час евакуації потерпілих) та суб'єктивні (ігнорування сучасної класифікації ГПМК та ЧМТ, штучне зниження показників летальності, розбіжності в методиках ведення хворих, світова пандемія COVID-19 тощо). В умовах АНВ ВМКЦ ПРУ кожного пацієнта з ГПМК за геморагічним типом, за змішаним типом та із підозрою на ЧМТ оглядає лікар-нейрохірург, проводиться КТГМ, МРТ ГМ, за необхідності КТ ангіографія судин головного мозку. Всі виклики нейрохірурга обґрунтовані. Оперативні втручання виконували у фазі грубої клінічної декомпенсації за життєвими показами.

Якщо у пацієнта з ГПМК є ознаки травматичних ушкоджень, в умовах ВМКЦ ПРУ необхідно вжити такі заходи надання першої госпітальної допомоги:

- *провести рентгенографію черепа, у разі дорожньо-транспортних пригод, падінь із висоти – шийного відділу хребтного стовпа, груднини, таза, за показаннями трубчастих кісток;*
- *виключити пневмо- і гемоторакс, внутрішньочеревну кровотечу, пошкодження внутрішніх органів, кісткового скелета;*
- *КТГМ;*
- *нейрохірургічне втручання виконувати лише за життєвими показаннями;*
- *переводити хворого за відсутності вітальних порушень (6–12 балів за ШКГ) у нейрохірургічний стаціонар у супроводі лікаря-анестезіолога. Останній захід обґрунтований статистично. Ризик розвитку внутрішньочерепної гематоми у разі переломів кісток черепа за 15 балів за ШКГ становить 1:100, за 9–12 балів – 1:15, за 3–8 балів – 1:8 [5–7].*

Сучасний рівень розвитку медицини та організації невідкладної допомоги зумовив жорсткі умови АНВ ВМКЦ ПР, яке приймає хворих із ГЦН. Обов'язковими умовами є цілодобове чергування лікаря-ангіоневролога, лікаря-нейрохірурга і цілодобова можливість проведення комп'ютерної томографії. Близько третини летальних наслідків [5–7] припадає на хворих, які після ГПМК та ЧМТ були доступні контакту і не повинні були померти. У таких випадках однією з основних причин несприятливого наслідку була пізня діагностика і пізній початок проведення лікувальних заходів. Успіх лікування хворих із ГЦН, незалежно від її клінічної форми, полягає у своєчасній діагностиці черепно-мозкових ушкоджень. На нашу думку, у 20–25% випадків смерть пацієнтів зумовлена так званими «новими», або вторинними ушкодженнями мозку, основою розвитку яких є внутрішньочерепна гіпертензія і спазм мозкових судин. У результаті підвищення внутрішньочерепного тиску знижується церебральний перфузійний тиск, об'ємний мозковий кровоток, зростає ішемія мозку. Ішемічні зміни в головному мозку виявляються у разі зниження регіонарного об'ємного мозкового кровотоку (РОМК) менше 30 мл/100 г за хвилину. У разі зниження РОМК менше 20 мл/100 г за хвилину відзначаються зміни на електроенцефалограмі, менше 15 мл/100 г на хвилину – зникають викликані стовбурові потенціали, менше 10 мл/100 г на хвилину – припиняються метаболічні процеси [6–8]. Вазоспазм, який розвивається приблизно у 40% хворих із тяжкою ЧМТ, збільшує порушення мозкового кровообігу, що закономірно виникають у разі травми, сприяє посиленню гіпоксії та ішемії речовини мозку і, як наслідок, розвитку у 8,9% постраждалих вторинних мозкових інсультів. Виникнення церебрального вазоспазму корельює (43–56%) з наявністю крові в субарахноїдальному просторі, цистернах і речовині мозку [6–8].

Основні лікувальні заходи з попередження розвитку вторинних пошкоджень мозку.

- *Усунення гіпоксії (РаО₂ більше 60 мм рт.ст.).*
- *Усунення артеріальної гіпотензії (АТ > 90 мм рт.ст., а у хворих на артеріальну гіпертензію – не менше 110–120 мм рт.ст.).*
- *Усунення тканинної гіпоксії, підтримання адекватного церебрального перфузійного тиску (>70 мм рт.ст.).*
- *Моніторинг і корекція внутрішньочерепного тиску (не вище 20–25 мм рт.ст.).*
- *Профілактика й усунення вазоспазму [7–8].*

Спазм артеріальних судин є однією з головних причин (відзначений у 78% хворих) негативних наслідків ГЦН [7; 8]. Схематично медикаментозна профілактика вторинних пошкоджень головного мозку полягає у застосуванні інгібіторів протеолізу, антигіпоксантив, антиоксидантів, засобів, що зменшують об'єм тканинної рідини, а також препаратів-антагоністів кальцію. У разі внутрішньочерепної гіпертензії, яка не піддається корекції, використовують барбітурати (тіопентал натрію) [8]. Немедикаментозна профілактика наростаючої внутрішньочерепної гіпертензії полягає в інтубації хворого з подальшим переведенням його на ШВЛ у режимі помірної гіпервентиляції з моніторингом оксигенації крові. При цьому треба враховувати і небажані ефекти гіпервентиляції – на кожний 1 мм зниження PaCO_2 мозковий кровоток знижується на 3%. У разі нормального внутрішньочерепного тиску гіпервентиляція не проводиться [6–8].

Використання стандартних схем в організації лікувально-діагностичного процесу в умовах АНВ ВМКЦ ПРУ у разі ГЦН визначає «гарантованість» лікування. Поняття гарантованості включає три основні чинники: наявність спеціалізованої клініки нейрохірургії і неврології у ВМКЦ ПРУ, відповідного обладнання і підготовлених кадрів; досить жорсткі алгоритми діагностичних і лікувальних заходів; відповідне медикаментозне забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. «Наука і техніка». Одеса. 2011. 200 с.
2. Нейротравматология : справочник. Москва : ИПЦ «Вазар-Ферро», 1994. 410 с.
3. Педаченко Г.А. Сочетанная черепно-мозговая травма. Догоспитальная помощь при черепно-мозговой травме. Киев. 1996. 31 с.
4. Педаченко Є.Г., Морозов А.М. Сучасні стандарти і організація лікувально-діагностичного процесу при черепно-мозковій травмі. *Вісн. соц. гігієни та організації охорони здоров'я України*. 1999. № 1. С. 115–120.
5. Современные представления о патогенезе закрытой черепно-мозговой травмы / Под ред. Е.Г. Педаченко. Киев : ТОВ «Задруга», 1996. 282 с.
6. Черепно-мозговая травма : клиническое руководство. Москва : Антидор, 1998, 2000, 2001. Т. 2–3.
7. Черепно-мозговая травма: современные принципы неотложной помощи : учебно-методическое пособие / Е.Г. Педаченко, И.П. Шлапак, А.П. Гук, М.Н. Пилипенко. Киев : ЗАО «Випол», 2009. 216 с.
8. Черний В.И., Ельский В.Н., Городник Г.А., Колесников А.Н. Острая церебральная недостаточность. Донецк : ООО «ИПП «Промінь», 2007. 514 с.

В. И. Тещук, Н. В. Тещук, А. О. Русских. Острые нарушения мозгового кровообращения в сочетании с черепно-мозговой травмой: основы оказания неотложной помощи, диагностики и лечения. – Статья.

Аннотация. Острые нарушения мозгового кровообращения (ОНМК) в сочетании с черепно-мозговыми травмами (ЧМТ) являются одной из наиболее актуальных проблем современной медицины. ОНМК являются одной из основных причин летальности и инвалидизации в мире. Травматические повреждения черепа и головного мозга составляют 30–40% всех травм и занимают первое место по летальности и инвалидизации среди лиц трудоспособного возраста. В работе проведен краткий анализ лечения пациентов с острой церебральной недостаточностью в условиях Военно-медицинского клинического центра Южного региона Украины. Сформулированы основные принципы диагностики и лечения острой церебральной недостаточности в условиях АНО ВМКЦ ЮРУ.

Ключевые слова: острое нарушение мозгового кровообращения, инсульт, черепно-мозговая травма, острая церебральная недостаточность.

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Russkykh. Acute disorders of cerebral circulation in combination with traumatic brain injury: the basics of emergency care, diagnosis and treatment. – Article.

Summary. Acute disorders of cerebral circulation (ACVA) in combination with traumatic brain injury (TBI) is one of the most pressing problems of modern medicine. ACVA is one of the main causes of mortality and disability in the world. Traumatic injuries to the skull and brain account for 30–40% of all injuries and rank first in mortality and disability among people of working age. The paper provides a brief analysis of the treatment of patients with acute cerebral insufficiency in the conditions of the Military Medical Clinical Center of the Southern Region of Ukraine. The basic principles of diagnostics and treatment of acute cerebral insufficiency in the conditions of AND MMCC SRU are formulated.

Key words: acute impairment of cerebral circulation, stroke, traumatic brain injury, acute cerebral insufficiency.

М. Ю. Чукал
студентка III курса стоматологического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета

В. А. Малиновский
кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

ОСЛОЖНЕНИЯ АНЕСТЕЗИИ В СТОМАТОЛОГИИ

Аннотация. Исследование посвящено изучению общих и местных осложнений анестезии, которые могут возникнуть в стоматологической практике. Рассмотрена их симптоматика, лечение и меры профилактики.

Ключевые слова: анестезия, осложнения анестезии, интоксикация, обморок, коллапс, анафилактический шок, повреждение сосудов, повреждение нервов, ишемия кожи.

Стоматологические вмешательства, как правило, в 99% случаев сопровождаются болевыми реакциями и различными формами вегетативных нарушений. Негативные реакции на предстоящее лечение может проявляться по-разному: от чувства тревоги, страха до развития обморочного состояния [1]. Поэтому стоматологическая помощь в большинстве случаев проводится с использованием анестезии, от которой, помимо комфорта пациента, в значительной степени зависит высокая эффективность и безопасность проводимых врачом манипуляций [2; 3].

Несмотря на значительные успехи в области обезболивания (появление более эффективных препаратов, новых современных методик и средств введения анестетиков), число неотложных состояний в стоматологии не уменьшается [4].

Могут возникнуть как общие, так и местные осложнения. К общим относятся: интоксикация, обморок, коллапс, анафилактический шок. Местные осложнения – это: повреждение сосудов, повреждения нервов, ишемия кожи, поломка иглы, повреждение мягких тканей, боль и жжение при инъекции, некроз тканей и т.д.

По данным Богаевской и Схова, общие осложнения наблюдаются в стоматологической практике у 0,5–1,2% больных, из которых обмороки отмечаются у 2%, а аллергические реакции – у 10,5% пациентов. Местные осложнения составляют: 12% – внутрисосудистые инъекции при проводниковой и 1% при инфильтрационной технике введения анестетика и около 1% – частота повреждения нерва иглой [5].

Некоторые из этих осложнений приносят небольшой дискомфорт, но некоторые могут привести к летальному исходу. Именно поэтому важно знать, как избежать подобных осложнений и как действовать, если человеку все же стало плохо.

Интоксикация. В стоматологии используются анестетики, обладающие незначительной токсичностью, однако их токсичность возрастает примерно в 10 раз при попадании в ток крови. Дети и люди пожилого возраста особенно чувствительны к этим препаратам. Симптомами может быть побледнение лица, потливость, отдышка, сжатие в груди, нарушение сердечного ритма, боли в сердце. Пациент при этом испытывает чувство страха, беспокойства и головную боль.

При легкой форме интоксикации больного нужно перевести в горизонтальное положение, обеспечить поступление свежего воздуха, дать вдохнуть пары нашатырного спирта или амилнитрита и под язык дать 1 таблетку валидола или нитроглицерина. Кроме того, внутривенно вводят 1-2 мл кордиамина (дыхательный аналептик), разведенного в 20 мл 40% раствора глюкозы, сердечные гликозиды – 0,5 мл 0,05% раствора строфантина или 0,5-1,0 мл 0,06% раствора коргликона и 2-5 мл 5% раствора аскорбиновой кислоты.

Чаще всего тяжелые токсические реакции происходят при проведении проводниковых анестезий. Причем важна скорость введения раствора, а не его количество. При быстром введении раствора

в кровеносном русле резко увеличивается количество адреналина и парабенов, что и вызывает тяжёлую токсическую реакцию организма. Поэтому анестетик нужно вводить медленно. При тяжелой форме отравления внутривенно вводят гексенал от 2 до 10 мл 5–10% раствора в зависимости от состояния больного, дополнительно внутримышечно можно ввести 4–5 мл 2,5% раствора аминазина. Антагонистом гексенала или тиопенталнатрия является бемеград (0,5% раствор от 3 до 10 мл). В некоторых случаях проводят искусственное дыхание. Назначаются диуретики: фуросемид (лазикс) по 2–4 мл (0,02–0,04 г) 1% раствора (в/в или в/м). По другой схеме внутривенно вводят сердечные и дыхательные препараты: 0,5–1 мл 0,05% раствор строфантина в 20 мл 40% раствора глюкозы; 5–10 мл 2,4% раствора эуфиллина в 10 мл 40% раствора глюкозы медленно на фоне дыхания увлажненным кислородом. После введения строфантина запрещается введение гормонов. Это может привести к остановке сердца [6; 7].

Обморок – это временная потеря сознания, сопровождаемая ослаблением дыхания и кровообращения. Он может случиться на любом этапе во время обезболивания. Обморок характеризуется появлением головокружения, звона в ушах, тошнотой, побледнением, потемнением в глаз, потерей сознания, при этом пульс слабый, частый, дыхание поверхностное, редкое, артериальное давление низкое, зрачки расширены. Чаще всего обморок случается у людей с неустойчивой психикой, но недосып, голод, переутомление, перенапряжение, интоксикация, сопутствующие заболевания и т.д. тоже являются факторами, которые могут привести к обмороку.

Если у пациента случился обморок, для начала ему нужно придать функционально выгодное положение (ноги выше головы). Обеспечить поступление свежего воздуха и расстегнуть одежду, которая может стеснять дыхание. К носу подносят ватку, смоченную 10% нашатырным спиртом, трут ею виски. Кожу и шею следует протереть полотенцем, смоченным в холодной воде.

Чтобы избежать данного осложнения, нужно снимать эмоциональное напряжение человека перед началом работы, создавать спокойную атмосферу и расположить пациента к себе, донести, что все будет хорошо, и он не будет испытывать боли. Также изможденным и голодным пациентам можно предложить чашку чая или кофе с сахаром.

Коллапс – это следующее осложнение, с которым врач может столкнуться в своей практике. Коллапс представляет собой остро развивающуюся сосудистую недостаточность, которая проявляется резким снижением артериального и венозного давления с признаками гипоксии головного мозга и угнетением жизненно важных функций организма. Коллапс может протекать как с обмороком, так и без него. По симптоматике коллапс схож с обмороком, только при коллапсе значительно падает артериальное давление, дыхание поверхностное, тоны сердца глухие, возможна аритмия и пульс слабого наполнения.

При коллапсе больного переводят в то же горизонтальное положение, что и при обмороке, к ногам прикладывают грелки. Для нормализации работы сердца и повышения тонуса сосудов в/в вводят от 20 до 100 мл 40% раствора глюкозы с 2–5 мл 5% раствора аскорбиновой кислоты, 2 мл кордиамина, 10 мл 10% раствора хлорида кальция.

При неэффективности указанных мероприятий внутривенно капельно вводят (под контролем уровня артериального давления) 0,5 мл 0,1% раствора адреналина гидрохлорида (0,5 мл 0,2% раствора норадреналина, 0,5 мл 1% раствора мезатона, 1 мл 1% раствора фетанола, 0,5–1,0 мл 5% раствора эфедрина) в 20–40 мл 40% раствора глюкозы (или изотонического раствора). По показаниям можно ввести 60–120 мг преднизолона (250 мг гидрокортизона), назначить ингаляцию кислорода и сердечные гликозиды. Кроме того, надо помнить, что на 1 г сухого вещества глюкозы необходимо вводить 5 ЕД инсулина [6].

Анафилактический шок – это очень опасное состояние, которого максимально стараются избежать стоматологи. Он представляет собой аллергическая реакция немедленного типа, которая может быть вызвана действием на организм медикаментозного препарата. Реакция может наступить сразу или через 15–30 минут. У пациента появляется чувство беспокойства, страха, усиливается слабость, он чувствует боль в сердце, сдавливание в груди, покрывается липким потом, кожа бледнеет, появляется боль в животе, тошнота, рвота, потеря сознания, могут наступить судороги. Пульс частый, нитевидный, артериальное давление не определяется, тоны сердца глухие, плохо прослушиваются. Дыхание поверхностное, затрудненное.

Анафилактический шок может закончиться летальным исходом, поэтому лечение должно быть неотложным. Нужно уложить больного горизонтально и обеспечить ему нормальное дыхание, для чего выдвигают нижнюю челюсть вперед, чтобы избежать западение языка, и поворачивают голову в сторону. Далее убирают всё лишнее из ротовой полости. Если анестезия была сделана в легкодоступном участке эту область обкалывают 0,5 мл 0,1% раствора адреналина гидрохлорида, который предварительно разводят в 10–15 мл изотонического раствора.

Внутривенно вводят 0,5 мл 0,1% раствора адреналина гидрохлорида в 20 мл 40% раствор глюкозы. Сразу же внутривенно вводят кортикостероиды: преднизолон 250–1000 мг или дексаметазон 40–80 мг. Дозы кортикостероидов можно увеличить в 1,5–2 раза. Также необходимо ввести антигистаминные препараты. Кроме того, вводят 1–2 мл кордиамина и сердечные гликозиды для поддержания сердечной и дыхательной деятельности. Назначаются диуретики: фуросемид (лазикс) по 2–4 мл 1% раствора внутривенно. При бронхоспазме показано введение 5–10 мл 2,4% раствора эуфиллина или 5 мл 10% раствор дипрофиллина, которые предварительно разводятся в 10–20 мл изотонического раствора натрия хлорида. Тербуталин вводят в виде аэрозоля (1–2 впрыскивания) и подкожно 0,25–0,5 мг.

Лица, которые выведены из анафилактического шока, должны быть госпитализированы из-за опасения развития поздних осложнений со стороны сердца, почек и других органов.

Что бы избежать анафилактического шока, нужно собирать у пациентов аллергологический анамнез, делать пробы, для уверенности можно отправить пациента сдать анализы [6].

Повреждение сосудов относится к местным осложнениям анестезии. Возможно ранение инъекционной иглой сосудов, которые находятся по ходу ее продвижения в толще мягкие ткани. Повреждение сосудов ведет к образованию гематомы, которая обычно не вызывает у больных субъективных ощущений. Наполнение гематомы происходит до тех пор, пока давление в сосуде не уравнивается с таковым в окружающих мягких тканях. Препятствовать распространению гематомы возможно за счет наложения больному давящей повязки на поврежденную область. Гематома, как правило, образуется при проведении туберальной, инфраорбитальной и мандибулярной анестезий.

Размеры гематомы зависят от диаметра поврежденного сосуда, его типа (артерия или вена), эластичности сосудов, от уровня артериального или венозного давления в сосудах, состояния свертывающей системы крови, от эластичности и структуры мягких тканей, где произошло кровоизлияние (подкожная, межмышечная, межфасциальная и другие клетчаточные пространства). Чтобы предупредить образование гематомы, необходимо по ходу продвигаемой иглы предпосылать обезболивающий раствор, т.е. следует продвигать иглу за током анестетика. Это дает возможность избежать ранения сосудов, которые оттесняются под давлением жидкости в сторону от кончика инъекционной иглы. В узких костных каналах (подглазничном, подбородочном) избежать ранения сосудов обычно трудно.

В результате повреждения сосуда анестетик попадает в ток крови, что увеличивает вероятность интоксикации организма обезболивающим раствором или вазоконстриктором, о чём говорилось выше, а также отмечается ослабление анестезирующего эффекта.

Лечение гематомы сводится к следующему: в первые часы больному на пораженную область назначают холод (лед), а спустя 2–3 дня – тепло (сухая повязка, полуспиртовые компрессы) для ускорения ее рассасывания.

Вскрытие гематомы проводят только при ее нагноении или её организации (инкапсулирования).

Профилактика образования гематомы заключается в правильной методике проведения анестезии, предпосылке обезболивающего раствора по ходу продвижения иглы, конец инъекционной иглы должен быть острым (без заусениц). Если, продвигая иглу, есть убеждение в ранении сосуда (кровь попала в шприц при оттягивании поршня назад – аспирационная проба), то следует обколоть поврежденный сосуд обезболивающим раствором, что способствует его сдавлению [2; 6; 8].

Повреждение нервов возникает в результате несоблюдения правил анестезии, особенно в момент извлечения иглы, если кончик ее крючкообразно изогнут. В результате ранения лицевого нерва возникает парез, который выражается в опущении угла рта и нижнего века, сглаживании носогубной борозды и невозможности закрыть глаз на соответствующей стороне. При обезболивании в области подглазничного отверстия временный парез ветвей лицевого нерва развивается в результате действия анестетика на скуловые и щечные его ветви.

Парез глазодвигательных мышц возникает в результате воздействия анестетика на глазодвигательные нервы (наблюдается при инфраорбитальной анестезии и при проведении крылонёбной анестезии нёбным путем) – наблюдается диплопия.

Ишемия кожи наблюдается чаще при проведении инфраорбитальной анестезии из-за местного действия вазоконстрикторов. Быстрое введение анестетика и значительная инфильтрация тканей может привести к ишемии. Клинически проявляется участком резкого побледнения (анемизации) кожи, которая имеет более низкую температуру, чем окружающие ткани [6].

В заключение следует отметить, что согласно последнему опросу каждый пятый (17,14%) врач-стоматолог в своей клинической практике сталкивался с общими осложнениями у пациентов при проведении

местной инъекционной анестезии, из которых наиболее часто отмечался обморок – 94,29%. Аспирационная проба при местной инъекционной анестезии проводится только лишь половиной практикующих врачей-стоматологов (45,71%), что влечёт за собой риск внутрисосудистого введения местного анестетика, с потенциальными грозными осложнениями, особенно у пациентов группы риска [5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Артюшкевич А.С., Насибянц Н.В. Комбинированное обезболивание у стоматологических пациентов на фоне неустойчивого психоэмоционального состояния. *Современная стоматология*. 2014. № 1. С. 62–63.
2. Кузьмина Е.В., Сотникова М.В., Коротченкова Н.С. и др. Повышение безопасности местной анестезии в стоматологии путем увеличения эффективности проведения аспирационной пробы. *Вестник Смоленской государственной медицинской академии*. 2020. Т. 19. № 1. С. 180–184.
3. Серикова О.В. Результаты анкетирования врачей по вопросам местной анестезии в терапевтической стоматологии. *Вестник новых медицинских технологий*. 2013. Т. XX. № 2. С. 437–440.
4. Столяренко П.Ю. Современные шприцы и инъекционные системы в стоматологии (часть 1). *Стоматолог-практик*. 2014. № 3. С. 40–44.
5. Богаевская О.Ю., Сохов С.Т. Риски инъекционного обезболивания при стоматологическом лечении. *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Медицина. 2020. Т. 24. № 1. С. 61–68.
6. Тимофеев А.А. Руководство по челюстно-лицевой хирургии и хирургической стоматологии. Киев, 2002. 1022 с.
7. Кононенко Ю.Г., Рожко Н.М., Рузин Г.П. Местное обезболивание в амбулаторной стоматологии. 2-е издание. Москва : Книга плюс, 2004. 352 с.
8. Самедов Т.И., Виноградов С.Ю. Основные способы обезболивания на амбулаторном стоматологическом приеме. Санкт-Петербург : СпецЛит, 2011. 142 с.

М. Ю. Чуқан, В. О. Малиновський. Ускладнення анестезії в стоматології. – Стаття.

Анотація. Дослідження присвячене вивченню загальних і місцевих ускладнень анестезії, які можуть виникнути у стоматологічній практиці. Розглянуто їхню симптоматику, лікування та заходи профілактики.

Ключові слова: анестезія, ускладнення анестезії, інтоксикація, непритомність, колапс, анафілактичний шок, пошкодження судин, пошкодження нервів, ішемія шкіри.

M. Chukan, V. Malinovskii. Complications of anesthesia in dentistry. – Article.

Summary. The investigation focuses on the study of general and local complications of anesthesia that may occur in dental practice. Their symptoms, treatment and prevention measures are considered.

Key words: anesthesia, complications of anesthesia, intoxication, fainting, collapse, anaphylactic shock, vascular damage, nerve damage, skin ischemia.

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Культура і мистецтво*

Т. А. Бєлєброва
кандидат філологічних наук, доцент
Одеський національний політехнічний університет
м. Одеса, Україна

МОЛИТВА САКРАЛЬНА: ГЕНОЛОГІЧНІ МОДИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається становлення й розвиток молитвоцентричного тексту, розвиток сакральної молитви в її генологічних модифікаціях, мотивна палітра. Феномен молитви та її художня парадигматика/синтагматика, куди входять і мотиви сповідальності, як своєрідний естетичний відгук на духовну, онтологічну й аксіологічну потребу людини в пошуках дороги до Бога, а також і до морально-етичного та психологічного самоосягнення. Виявлені генологічні константи молитовної ситуації та молитвоцентричного тексту – це безпосередні звернення до вищих сил зі славослов'ям, подякою, благанням, проханням.

Ключові слова: молитва, молитвоцентричний текст, генологія, модифікація, сповідальність, метажанр, сакральність, генологічні константи, підтекст.

У вітчизняному духовно-мистецькому просторі молитва та ширше молитвоцентричний текст, маючи під собою питомий ґрунт у вигляді самозаклинань, замовлянь та інших звертань до вищих сил, набувають дедалі більшого розвитку в міру інтенсивного запровадження християнства. Так, відбувається рецепція творчості візантійських та болгарських письменників, у тому числі культових поетичних жанрів.

На особливу увагу під таким кутом зору заслуговує анонімне «Сказання про Бориса і Гліба», в основу якого покладено історичний факт убивства Святополком своїх молодших братів. В. Кусков підкреслює, що «Сказання...» не відповідає традиційній композиційній схемі житія: «Борис і Гліб зображаються як ідеальні християнські герої-мученики» [9, с. 77].

Видатний християнський проповідник Кирило, крім того, що запровадив разом із Мефодієм слов'янську абетку, був ще й поетом (його Похвала-молитва, присвячена Григорію Богослову, написана грецькою мовою ще у IX столітті).

Крім того, наші книжники вичитували приклади літературної молитви і безпосередньо з Біблії. Тут є й характеристики різновидів молитви – *благання, прохання, подяки*, як і «антимолитви», не вгодної Богові (коли людина вихваляє свої чесноти замість каятися).

Що ж до форми, то під час перекладу творів їх позбавляли віршованих особливостей оригіналу. Натомість давньоруська молитва набувала таких ритмічних ознак, що їх можна було б порівняти із сучасним верлібром. До того ж у літургійному богослужінні вона підпорядковувалася певній мелодиці, оскільки в давній традиції будь-яке янгольське повідомлення є співом, тобто характерною особливістю янгольської природи.

Серед перших ритмізованих молитов із тих, що дійшли до нас, слід назвати церковнослов'янські вірші IX–X ст., так звані азбучні молитви, збережені в пізніших рукописах: «Аз Тебе припадаю», «Аз воскресох от мертвих», «Аз єсмь свѣт вѣснму міру».

І. Франко вбачав початки духовної поезії у перекладних та оригінальних канонах, піснях і сказаннях на церковні й апокрифічні мотиви (наприклад, віршований канон Кирила Туровського – високопоетичне «Слово о Лазаревім воскресінні» та ін.). З цього ряду вчений вирізняє пам'ятку загальнослов'янського значення – акровірш «Азбучна молитва». На його переконання, це був «визначний чистою та високоартистичною формою» твір, цінний з поетичного погляду і навіяний могутнім релігійним чуттям [13, с. 534]. Т. Салига з цього приводу міркує: «Єдність релігійності й поетичності якраз і є тією субстанцією, що формувала і різбила наше художнє слово упродовж століть» [11, с. 65].

В анонімному «Сказанні про Бориса і Гліба» невідомий автор вкладає численні монологи-плачі, монологи-молитви, які стають могутнім засобом передачі внутрішнього світу, психологічних станів. Тут є багатий художній антураж, характерний для церковної ораторської прози (риторичні запитання, заклики, звернення, специфічно забарвлена лексика тощо), який перемишлено елементами фольклорної поезики, що відчутно ліризує текст. Автор зберігає історичну достовірність джерела, детально переповідаючи всі драматичні колізії, пов'язані з убивством Бориса і Гліба. Особливого драматизму «Сказанню...» надають літургійні відступи у вигляді молінь. Саме їх вкладає в уста мучеників.

«І почав, укланувши, молитися, кажучи:

– Прещедрий Господи, премилостиво сліз моїх не неваж, але умилися на моє знидіння й уздри розжалібнення серця мого – вже бо заколюють мене, не знаю, хто радив чи за яку обиду, й не тямлю – Ти знаєш, Господи мій! Господи, Ти апостолам своїм сказав: «Коли за ім'я моє озлобляться на вас і зражені будете разом із друзями, і брат брата на смерть віддасть і умертвлять вас імені мого заради» [1, с. 237–238; див також: 168, 295].

Молитовність у цьому фрагменті (та й у тексті загалом) становить своєрідний феномен, який ґрунтується на виробленій уже на той час літературній традиції. З одного боку, маємо зразок адаптації всіх відомих різновидів молитви. Найвиразніше в монолозі героя проступають риси *прохальної молитви*. На це вказують ключові слова: «не неваж», «узри», «змилуйся». Традиційними є також біблійні вкраплення. Дещо новою в еволюції жанру видається наявність діалогу героя з Богом та прагнення Божого втручання. Цей концепт в українській класичній літературі спродукує комплекс «бездіяльного Бога». Наростання його семантики переросте в «погрозу Богові». Літературознавці зауважують, що саме така адаптація призведе до появи в творчості Т. Шевченка жанрового підвиду «кривавої молитви».

Авторові важливо акцентувати увагу на змалюванні таких рис героїв, як виняткова набожність, святість, терпимість. Ці характеристики образів-мучеників надають текстові містичного пафосу, що зазвичай корелює із молитовними жанрами. У цьому ж річищі звучать звеличення християнських рис їх характеру, а також широке використання релігійної фантастики в описі посмертних чудес. Цей типовий прийом агіографічної літератури автор «Сказання...» застосовує в заключній частині твору. Тій же меті слугує і похвала, якою закінчується оповідь. Тут автор вдається до традиційних біблійних порівнянь, молитовних звернень, цитує книги «Святого Письма».

«Сказання...» було непридатним для церковної служби, і саме з цією метою Нестор трансформував його відповідно до церковних канонів на житіє, або так зване «Чтение». Д. Чижевський зазначає, що цей твір «не слабкий художньо». Герої Нестора – «святі і весь час стоять перед лицем Бога. Борис і Гліб є типом князів-борців за внутрішнє замирення «руської землі», за мир, що його можна досягнути лише тоді, коли стосунки між князями стоятимуть на певних моральних та правних засадах. Нестор вимагає для цих засад християнської моралі. З цього погляду житіє Бориса та Гліба – цікава політично-ідеологічна пам'ятка» [14, с. 113].

Нестор зберіг основну ідею «Сказання...». Його публіцистичний пафос у багатьох ключових позиціях збігається зі «Словом про Закон і Благодать» Іларіона, цією, за М. Грушевським, найдавнішою літературною пам'яткою з виразними ознаками молитовного жанру (похвала Богові, наскрізна риторика тощо). «Слово» Іларіонове – найблискучіший ораторський твір, чудова бездоганна, академічна промова. Кожний же ораторський твір складається двома елементами: внутрішньою силою слова, яке виявляє природну міру ораторської здібності, а не здобувається ніяким чином, і зверхньою формою і обробленням, яке досягається більшою чи меншою знайомістю з ораторською штукою, що здобувається на вчанням» [5, с. 63].

М. Гудзій підкреслював, що за висотою свого публіцистичного звучання і досконалістю літературної майстерності цей твір проповідницького жанру не має собі рівних «ні в попередніх, ні у сучасних йому церковно-ораторських творах інших слов'янських літератур» [7, с. 83]. Дослідник говорить про велику самостійність твору, виокремлює низку особливостей, що корелюють із найкращими (найперше – візантійськими) взірцями церковного ораторства. Серед них вирізняє «словесну культуру, прекрасний літературний смак та істинне чуття міри, гарячі патріотичні тональності» [7, с. 84].

Важливою рисою поезики «Слова про Закон і Благодать» є «прихована полемічність», спрямована проти зазіхань грецької церкви. Адресат (об'єкт) полемічних звернень у тексті не називається, він вичитується алюзивно, переважно в підтексті. Ліричний суб'єкт підпорядковує його собі фактично повністю, а тому «Слово...» за генологічною структурою тяжіє до жанрового різновиду *молитви-монологу*.

«Слово про Закон і Благодать» композиційно являє собою низку окремих циклів, збудованих приблизно за однією сюжетною схемою, що передбачає творення окремої риторичної цілості. Всі цикли поєднані спільною наскрізною ідеєю. У ракурсі порушеної нами проблеми впадає у вічі зачин кожного циклу, що з погляду жанрових різновидів є *хвалебною молитвою* Богові, Який «в славі своїй не забув людей своїх, але плоттю постраждав для їх спасіння...». Наскрізна ідея твору переконує, що молитовні мотиви цього тексту, як і більшості аналогічних, ініційовано насамперед духовними потребами народу в його ненастанних пошуках шляху до Бога. Джерелами цього твору стали тексти Святого Письма. Адже Іларіон був добре обізнаний із кращими взірцями візантійського церковного ораторства, можливо, й із

теоретичними досягненнями у цій сфері. Тому видається, що на своєрідність молитовних мотивів аналізованого твору могли вплинути й названі інонаціональні джерела.

Якщо говорити про жанрові межі молитви у такому тексті, то зауважуємо ще одну характерну, на наш погляд, деталь. Відомо, що в художній структурі молитви «важливі композиційно-змістові елементи – благодаріння й славослів'я» [6, с. 404]. Так, «Слово...» починається своєрідним заспівом, звеличенням Бога: «Благословен Бог Ізраїлів, Бог християнський, що навістив і дарував спасіння людям своїм, що не дав доостанку творінню своєму ідолюською темрявою охопленим бути». Перша частина твору («Про Закон, даний Мойсеєм, і про Благодать, і про істину») в жанровому аспекті, по своїй суті, є «похвала Богові, який не забув про людей і постраждав за них, для їх спасіння» [6, с. 54].

Весь текст «Слова...» (всі його частини) перейнято хвалебними мотивами. Вони становлять його органічну частку, невід'ємний компонент онтологічної картини світу. Богословський пафос посилює динаміку діалогу з Богом, увиразнює рух художнього мислення. Сакральний текст богохвалення, функціонуючи в річищі християнської пропаганди, водночас стає в цей період новим естетичним зразком. І «Слово...» – яскраве тому свідчення:

«Пойте Богу нашому, пойте цареві нашому, пойте: яко цар всієї землі – Бог. Пойте розумно – возцариться Бог над язики. І вся земля да поклонить Ти ся і поеть Тебі. Да поють же імені Твоєму, Вишній. І хвалите Господа всі язици, і похвалите Єго всі людіє» [8, с. 54].

Простежуємо в тексті «Слова про Закон і Благодать» жанрові ознаки молитви як «іконообразу» (В. Лепакін). В. Кусков слушно зазначає, що «Слово...» ставило вимогу «канонізації Володимира як святого» [9, с. 67]. Воно прославляло також діяльність Ярослава. Отже, і в канонізації, і в хвалебному пафосі прочитуються жанрові ознаки *молитви*. Та й сам автор прямо говорить про молитовний аспект твору. Про це він сповіщає у назві, яка закінчується словами: «...і молитва до Бога від всієї землі нашої». Істотно, що третю частину тексту становлять *власне молитви*, адресовані безпосередньо до Бога, які автор висловлює в книжній риторичній формі. Він, зокрема, активно послуговується книжними метафорами, типовими прийомами урочистої красномовності. Усе це увиразнює й підсилює емоційність викладу.

Константною ознакою *молитви як жанру* виступає символічність. У «Слові...» таку функцію виконують символічні образи біблійного тексту. Тут авторові прислужилися рясні цитування Біблії, доцільно використані цитати, ремінісценції. Особливими функціями наділені біблійні типології (наприклад, порівняння Благодаті із Сарою та її сином Ісаком, Закону – з рабинєю Агарею та сином Ізмаїлом).

Варто зазначити, що саме «Слово...» Іларіона надалі вплинуло на розвиток молитовних жанрів. Так, послідовник Іларіона Кирило Туровський на основі своїх «слів» (традиція Іларіона) склав велику кількість молитов, знаних у багатьох сербських і болгарських списках.

Перехідним містком від перекладного письменства до оригінального, в якому функціонують молитовні мотиви, а сам текст є взірцем прохальної молитви, стало «Моління Данила Затворника». Це роздуми і вислови зі Святого Письма, з різних збірників, народні притчі. Усі тексти «Моління...» мають той мотив, що «Данило звертається до свого князя з проханням, аби він зглянувся над засланцем і його незавидною долею, вибачив йому й дозволив повернутися до рідного краю» [4, с. 133]. Основні теми нарікань Данила Затворника простежуються в «Молінні...». Це – невдоволення дійсністю, гірка насмішка над людською гідністю, родинна любов і релігія, протест проти зневажання найблагородніших почуттів людини. Зі сказаного випливає, що такий тип молитовного жанру, яким є більшість фрагментів «Моління...», акумулює в собі турботу про загальне добро. Отже, не можна не погодитися з Т. Бовсунівською в тому сенсі, що «у православної літературі – і то не лише у теологічній, давно живе традиція молитовних відступів, часом молитва вивершувала оповідь, заступала маніфестаційну частину тексту, спричинюючи ефект соборності» [2, с. 3].

Такі молитовні відступи маємо і в «Молінні...», і в «Слові про Закон і Благодать» та в інших творах як давнішого, так і пізнішого часу. Д. Лихачов виокремлює в «Молінні...» такі жанрові ознаки, як мотиви моління і прохальності (звідси – жанровий різновид *прохальної молитви*). Разом із тим дослідник підкреслює, що в цьому тексті Данило Заточник виявляє себе автором цілком світської оповіді, про що й свідчить його стилістична манера.

За формальною структурою «Моління...» витримано в межах *жанру молитви*. Найперше впадають у вічі його змістові акценти. Текст «зовнішньо» сприймається як процес «богоспілкування» (В. Лепакін), своєрідний літературно-релігійний утвір традиційної форми. Однак природні кордони тексту не обмежуються структурно-функціональними рівнями літургійного жанру. Незважаючи на те, що емоційний темпоритм «Моління...» фактично нагадує собою біблійний текст (наприклад, «Молитву Давидову» – Псалом

16), воно помітно видозмінюється, адаптуючись до суспільної ситуації, можливо, й літературної традиції. Як і більшість творів доби Київської Русі, «Моління...», зберігаючи такі жанрові характеристики, як *канонічність*, *символічність*, водночас підпорядковується політичним завданням. Ось фрагмент тексту:

«Господи! Дай же князю нашому Самсонову силу, храбрость Александрову, Иосифль разум, мудрость Соломоню и хитрость Давидову и умножи, Господи, вся человекеы под нози его. Богу нашему слава и ныне, и присно, и ввек» [10, с. 168].

Як видно з цитованого уривка, автор переймається громадянськими тривогами, виявляє неабияку мистецьку майстерність у доборі поетичних засобів. У тексті «Моління...» алюзивно зринає біблійний мотив кари без вини, вчувається відгомін євангельської притчі про фігове дерево, викладеної Матвієм (21: 18-22) або ж Марком (11: 12-14). Теологічна суть цієї притчі – в апофеозі віри, яка може зрушувати гори. Отже, можемо говорити про художню інтертекстуальність «Моління...».

У жанровому аспекті цікавим видається питання онтології тексту «Моління...». Основна його інтенція – це, безперечно, «благання» (константа кожного молитовного твору). Звернення до Бога є, на наш погляд, риторичним простором у структурі тексту. Разом із тим простежуємо тут певну недомовленість, інакомовлення, алегоричність. Можливо, саме ця специфічна ознака й послужила такому активному перекомпонуванню тексту впродовж усього періоду історико-літературного розвитку, зумовила жвавий інтерес інтерпретаторів, поступове трансформування усвідомленої телеології тексту в трансцендентну.

На думку П. Білоуса, «Моління...» виражало «свідомість людини, що стала жертвою власної спроби вирватися з узвичаєного середньовічного порядку, продемонструвавши свій інтелект і літературні здібності. Власне, твір і виявився, очевидно, тим компенсаторним засобом, який мав би нейтралізувати комплекс «незапотребуваності автора» [3, с. 44].

З огляду на сказане, зауважимо ще одну, на наш погляд, важливу деталь, що безпосередньо стосується характеристики текстового та художньо-естетичного ряду сучасних адаптацій молитовного жанру. Йдеться про «зосередженість на духовності особистості з демонстрацією крайнього індивідуалізму» [3, с. 3], яка в «Молінні» виражена особливо відчутно. Щоправда, ця типодиференційна ознака переважно закладена в підтекстовій сфері. Експресивне індивідуальне начало тут очевидне, порівняно із соціальним чи історичним контекстом звучить значно сильніше. Однак ідеться не про окрему людину (Данила), а про ейдос, «явлений лик» (О. Лосєв) автора.

Становлення і розвиток молитвоцентричного тексту охоплює ключові моменти формування європейської культури. Від давнини до сучасності розвиваються і молитва як сакральний текст, і молитва літературна в її генологічних модифікаціях. Паралельно збагачується і мотивна палітра, що перемандрує й до інших жанрів.

Феномен молитви та її художня парадигматика/синтагматика, куди входять і мотиви сповідальності, закономірно постають у літературі як своєрідний естетичний відгук на духовну, онтологічну й аксіологічну потребу людини в пошуках дороги до Бога, а також і до морально-етичного та психологічного самоосягнення.

У теоретико-методологічному плані проблема сакрального метажанру, молитвоцентричного тексту та супутніх йому мотивів потребує подальшого уважного вивчення. Не досить з'ясованою лишається низка проблем теоретичного плану, серед яких – питання генології та структурних рівнів молитовних текстів, зокрема, сповідальних мотивів, сповідального психологізму, наратологічного дискурсу сакральних творів тощо.

За всіх різночитань і різнотлумачень ключовими поняттями, що визначають генологічні константи молитовної ситуації та молитвоцентричного тексту, є безпосередні звернення до вищих сил зі *слов'ям, подякою, благанням, проханням*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анонім. Повідання про святих князів Бориса та Гліба / Переклав Валерій Шевчук. Давня українська література. Хрестоматія. Упорядкування, передмова та коментарі М.М. Сулими. 1992. С. 231–240.
2. Бовсунівська Т. Молитва як літературний жанр: Роль Т. Шевченка в романтичному жанротворенні. *Дивослово*. 2003. № 7. С. 3–8.
3. Білоус П. «Моління» Данила Заточника з феноменологічного погляду. *Слово і час*. 2000. № 5. С. 42–48.
4. Возняк М. Історія української літератури :навчальне видання. У 2 кн. 2-е вид., перероб. Кн. 1. Світ, 1992. 696 с.
5. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. / Упорядкування В.В. Яременко; приміт. К.С. Росовецького. 1993. Т. 2. 264 с.

6. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. / Упорядкування В.В. Яременко; приміт. К.С. Росовецького. 1993. Т. 3. 285 с.
7. Гудзий М. Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII–XVIII вв. 1989. 373 с.
8. Гаспаров М. Об античной поэзии: Поэты. Поэтика. Риторика. 2000. 478 с.
9. Кусков В. История древнерусской литературы : учебник. 1982. 296 с.
10. Моление Даниила Затворника. Литература Древней Руси : хрестоматия / Сост. Л.А. Дмитриев ; под ред. Д.С. Лихачева. 1990. С. 163–174.
11. Салига Т. Імператив. Літературознавчі статті, критика, публіцистика. Львів. 1997. С. 64–98.
12. «Слово о законі і благодаті» київського митрополита Ларийона: Реконструкція українською абеткою та переклад на сучасну українську мову М. Ткача. 2000. 128 с.
13. Франко І. Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Збір. Творів. У 50 т. Т. 39. Київ, 1983 . С. 126–144.
14. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ. 2003. 568 с.

Т. А. Белоброва. Молитва сакральная: генологические модификации. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается становление и развитие молитвоцентричного текста, развитие сакральной молитвы в ее генологических модификациях, мотивная палитра. Феномен молитвы и ее художественная парадигматика/синтагматика, куда входят и мотивы исповедальности, как своеобразный эстетический отклик на духовную, онтологическую и аксиологическую потребность человека в поисках дороги к Богу, а также морально-этического и психологического самопостижения. Выявлены генологические константы молитвенной ситуации и молитвоцентричного текста – это непосредственные обращения к высшим силам со славословием, благодарением, мольбой, просьбой.

Ключевые слова: молитва, молитвоцентричный текст, генология, модификация, исповедальность, мета-жанр, сакральность, генологические константы, подтекст.

T. Byelobrova. Sacred prayer: genological modifications. – Article.

Summary. The article examines the formation and development of a prayer-centered text, the development of sacred prayer in its genological modifications, a motivational palette. The phenomenon of prayer and its artistic paradigmatics/syntagmatics, which also includes the motives of confession, as a kind of aesthetic response to the spiritual, ontological and axiological need of a person in search of the road to God, as well as to moral, ethical and psychological self-comprehension. The genological constants of the prayer situation and the prayer-centered text were revealed – these are direct appeals to higher powers with praise, thanksgiving, prayer, and request.

Key words: prayer, prayer-centered text, genology, modification, confession, metagenre, sacredness, genological constants, subtext.

УДК 159.9.612.821

Р. М. Білоус

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

І. М. Галбург

студентка VI курсу спеціальності 053 «Психологія»
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

ВПЛИВ КОНФЛІКТОСТІЙКОСТІ ТА ТРИВОЖНОСТІ НА РОЗВИТОК ВЕГЕТО-СУДИННОЇ ДИСТОНІЇ У ШКІЛЬНИХ МЕДІАТОРІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості роботи шкільних медіаторів в умовах пандемії. Проведене дослідження дало змогу визначити взаємозв'язок конфліктостійкості та тривожності з розвитком вегето-судинної

дистонії підлітків – шкільних медіаторів, з'ясовано наявність ознак вегето-судинної дистонії у респондентів з високим та середнім рівнем тривожності за середнього, низького, дуже низького рівнів конфліктостійкості.

Ключові слова: підлітковий вік, шкільний медіатор, тривожність, конфліктостійкість, вегето-судинна дистонія, пандемія.

У сучасний період кризових зрушень підвищується рівень суспільної тривожності загалом, що в умовах глобальної пандемії потребує уваги до фізичного та психічного здоров'я особистості та підлітків зокрема. Шкільний медіатор має бути особистістю зі сформованою конфліктологічною компетентністю, емоційною стійкістю за наявності активної позиції у життєвому часо-просторі, що актуалізує вивчення особливостей роботи шкільних медіаторів в ускладнених умовах.

Для підлітків-медіаторів провідною є діяльність, спрямована на навчання, ділове та міжособистісне спілкування з однолітками, вчителями, батьками; вони вчать поєднувати соціологічний аналіз ситуації з власне психологічним дослідженням. Тривожність та конфліктостійкість на особистісному рівні розглядаються як інтеграційна характеристика цілісного механізму психічної регуляції діяльності. Загроза поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та викликані цим карантинні обмеження зумовлюють порушення свободи особистості, впливаючи на підліткову психіку, емоційність, ускладнюючи медіаційні процеси в школі. Тому зниження конфліктостійкості, підвищення тривожності можуть стати каталізаторами розвитку психосоматичних захворювань, зумовлювати появу ознак зміни вегетативної дисфункції організму. Тож *метою* цієї статті є з'ясування впливу конфліктостійкості та тривожності на розвиток соматичних захворювань у шкільних медіаторів.

Однією з найважливіших складових частин успішності переговорного процесу в закладах освіти є сформована конфліктологічна компетентність його учасників, яка своєю чергою є здатністю ефективно взаємодіяти із соціальним оточенням у системі міжособистісних і міжгрупових відносин. А. Мітяєва визначає конфліктологічну компетентність через уміння утримувати протиріччя в продуктивній конфліктній формі з метою його розв'язання. На думку І. Колеснікова, конфліктна компетентність – це опанування позиції партнерства, співробітництва на фоні позитивного оволодіння засобами та прийомами регуляції поведінки, готовності до вирішення конфліктних ситуацій.

Емоційний компонент конфліктологічної компетентності характеризується психічною стійкістю в передконфліктних і конфліктних ситуаціях міжособової взаємодії, що детермінує поведінку в ситуації суперечки. Конфліктостійкість розглядається через здатність протистояти стресовим чинникам, правильно організувати свою поведінку в складних ситуаціях соціальної взаємодії, неконфліктними способами вирішувати проблеми у стосунках з іншими людьми [7].

Вивченням особливостей конфліктостійкості особистості займалися А. Анцупов, М. Пірен, І. Свириденко, А. Шипілов та інші науковці. Конфліктостійкість особистості (А. Анцупов, А. Шипілов) є специфічним виявом психологічної стійкості; уявляється здатністю людини оптимально організувати свою поведінку у важких ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми у стосунках з іншими людьми. Як вид психологічної стійкості вона має свою структуру, включаючи такі компоненти: пізнавальний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, діагностичний, саморегулюючий, емоційний, вольовий.

І. Свириденко, М. Башкін вважають конфліктостійкість поняттям, протилежним конфліктності, та передбачають наявність внутрішнього локусу контролю, соціоцентричну мотивацію, осмислений підхід до природи конфлікту поряд із прагненням до моральноцінного результату вирішення конфлікту. Зростання зрілості особистості супроводжується зниженням її конфліктності, зростанням конфліктостійкості [3].

Формування емоційного компонента конфліктологічної компетентності є важливим складником здоров'я підлітка-медіатора. Різкі зміни соматичних показників під час переживання індивідом сильної емоції вказують на те, що у цьому процесі задіяні практично всі нейрофізіологічні та соматичні системи організму. Ці зміни впливають на сприйняття, мислення та поведінку особистості і можуть призвести до соматичних і психічних порушень [5].

Психоемоційні переживання супроводжують життя індивіда, відтворюючи буденну дійсність у свідомості за допомогою емоцій і почуттів. К. Ізард (теорія диференційованих емоцій) та С. Малатеста вважають, що в своїй інтегральній єдності спектр таких переживань, як тривога, тривожність, емоції, стреси, настрої, пристрасті, афекти тощо, становлять і характеризують емоційно-почуттєву сферу людини [3]. Важливим етапом її розвитку є період, який передує дорослому віку, – ранній юнацький та підлітковий.

У цей час формуються основи психологічної готовності особистості до подолання зовнішніх та внутрішніх протиріч, проблем, розвивається рефлексія, здатність до планування, свідомої регуляції діяльності, емоційних переживань [6]. Саме емоції і почуття стають відображенням реальної дійсності у різних формах переживань, формуючи емоційну сферу особистості медіатора.

Стосунки з товаришами (за В. Моргуном) перебувають у центрі життя підлітка, багато в чому визначаючи головні аспекти його поведінки та діяльності. Для учня, що вибрав роль шкільного медіатора, важливим є досягнення відповідного статусу. Це намагання може виражатися через бажання посісти в групі позицію лідера чи бути визнаним авторитетом у процесі вирішення суперечки між однокласниками. Діяльність шкільного медіатора належить до типу «людина–людина», зорієнтована на спілкування, взаємодію з людьми та врегулювання конфліктних питань між ними [5]. Вирішення таких завдань вимагає вміння встановлювати та підтримувати ділові контакти, розуміти людей і розбиратися у взаєминах, проявляти активність, комунікабельність і контактність, володіти розвинутими мовними здібностями, вербальним мисленням, невербальними засобами спілкування, емоційною стійкістю.

Важливо відзначити, що медіатор у ході своєї діяльності має демонструвати здатність ефективного вирішення конфлікту, глибоке знання психології конфлікту та міжособистісної взаємодії. Медіатор проявляє асертивну поведінкову реакцію, навмисно відмовляється від агресивної чи пасивної поведінки з метою дотримання головних принципів медіації, насамперед для дотримання власної нейтральності стосовно конфлікуючих сторін [1], що вимагає збереження внутрішньої рівноваги та запобігання стану тривожності.

К. Юнг переконував, що особистість на символи колективного несвідомого реагує проявами тривожності, а Е. Фромм вважав людину у суспільстві самотньою та відчуженою. Проблема тривожності, на думку Р. Мей та Е. Еріксона, є центральною у розвитку людства; разом із цим Ф. Готвалд, В. Ховланд відносять її до найважливіших характеристик сьогодення, основного життєвого переживання сучасності [6].

Тривожність – психічний стан емоційної напруги, настороженості, хвилювання, душевного дискомфорту, підвищеної вразливості у разі ускладнень; загостреного почуття провини і недооцінювання себе у ситуаціях очікування, невизначеності або передчуття неясної загрози значущій рівновазі особистості [7]. Тривожність розглядається Б. Кочубей та А. Захаровим у загальному ряді невротичних і преневротичних утворень як явище, породжене внутрішніми конфліктами.

На думку К. Роджерса, тривожність виступає емоційною реакцією на внутрішньоособистісне протиріччя, на конфлікт між Я ідеальним та Я реальним. Тривожність є станом людини, за якого неможливо усвідомити причину скутості та напруженості. А. Прихожан характеризує тривожність емоційно особистісним утворенням з когнітивним, емоційним і операціональним аспектами, зумовленими незадоволенням провідних соціогенних потреб, перш за все потреб Я [6]. Наявність тривожності є свідченням порушень особистісного розвитку, чинить перешкоди діяльності та спілкуванню. Ю. Ханін трактує тривогу через стан, реакцію на різні стресори, що характеризується різною інтенсивністю, мінливістю у часі, наявністю усвідомлюваних неприємних переживань напруги, стурбованості, хвилювання і супроводжується вираженою активізацією вегетативної нервової системи.

У межах екзистенціального підходу (А. Камю, Дж. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс) тривожність розглядається через особистісну беззахисність, загрозу власному існуванню, що залежить від визнання особистості іншими людьми, від оцінних ставлень до неї.

Психологічні причини виникнення тривоги можуть зустрічатися у всіх сферах життєдіяльності підлітка. Умовно їх поділяють на суб'єктивні й об'єктивні. До суб'єктивних відносять чинники інформаційного характеру, пов'язані з хибним уявленням про завершення події, і причини психологічного характеру (суб'єктивна значущість завершення події). Серед об'єктивних виділяють екстремальні умови встановлення підвищених вимог до психіки людини у разі невизначеності завершення ситуації, втоми, хвилювання з приводу здоров'я, порушення психіки тощо [2].

У соціальній сфері тривожність впливає на ефективність спілкування, взаємини з товаришами, породжуючи конфлікти; у психологічній – зумовлює зміну рівня домагань особистості, зниження самооцінки, рішучості, впевненості в собі, мотивації. Простежується зворотний зв'язок тривожності з такими особливостями, як соціальна активність, принциповість, добросовісність, прагнення до лідерства, рішучість, незалежність, емоційна стійкість, упевненість, працездатність, ступінь нейротизму та інтровертованості. У психофізіологічній сфері – зв'язок тривожності з особливостями нервової системи, енергетикою організму, активністю біологічно активних точок шкіри, розвитком вегетативних порушень.

Викладене вище дало змогу визначити методики для з'ясування впливу тривожності та конфліктостійкості шкільних медіаторів на розвиток у них вегето-судинної дистонії: тест на визначення рівня тривожності Спілбергера-Ханіна, «Визначення рівня конфліктостійкості» (за В. Козловим, М. Фетискіним), «Опитувальник для виявлення вегетативних змін» А. Вейна. Вибірку дослідження, проведеного у лютому–березні 2020 року, становили 30 учнів 9 і 10 класів Білецьківського навчально-виховного комплексу Кременчуцької районної ради, з них – 14 дівчат і 16 хлопців.

За методикою визначення рівня тривожності Спілбергера-Ханіна простежується домінування у респондентів середнього рівня ситуаційної (63,3%), особистісної (60%) та загальної (66,7%) тривожності, що вказує на необхідність формувати у них почуття впевненості та успіху.

Високий рівень ситуаційної і особистісної тривожності мають відповідно 30% і 30,3% респондентів, що свідчить про схильність учнів сприймати загрозу власній самооцінці і життєдіяльності в загальному діапазоні ситуацій і реагувати вираженим станом тривожності. Поряд з цим високий рівень особистісної тривожності може означати наявність невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами та психосоматичними захворюваннями. Лише 6,7% учнів мають низький рівень ситуаційної й особистісної тривожності. Отже, під час пандемії та обов'язкової самоізоляції дітей підліткового віку з числа шкільних медіаторів та пов'язаної з цим обмеженості в спілкуванні, можливості комунікувати з навколишнім світом, зміні звичайного режиму життя у 93,3% опитуваних спостерігається значне підвищення рівня ситуативної тривожності (середнього та високого рівнів), що може спричинити виникнення вираженої тривоги. У респондентів із високим рівнем тривожності на фоні емоційних і невротичних зривів може підвищитися рівень конфліктності.

Розглянемо отримані результати щодо конфліктостійкості за методикою В. Козлова і М. Фетискіна. У респондентів простежується домінування середнього рівня конфліктостійкості (66,7%), підтверджуючи орієнтацію особистості на компроміс, прагнення уникати конфлікту, що відповідає конформістській моделі поведінки більшості учнів підліткового віку, яка проявляється у конфліктних ситуаціях припиненням власних інтересів, настороженим ставленням до критичних оцінок інших людей. У такої категорії досліджуваних може спостерігатися значна обережність в оцінці, критиці, звинуваченнях у поєднанні з відкритістю, що свідчить про достатній рівень вихованості особистості. Проте ухилення від конфлікту свідомо чи несвідомо призводить до нерозуміння справжніх причин конфлікту, він стає глибшим і складнішим, впливаючи на підсвідомість і проявляючись у наростанні опору в інших сферах життя. Поряд із цим у 30% досліджуваних наявний низький рівень конфліктостійкості, що свідчить про виражену конфліктність у підлітків і може вказувати на схильність до деструктивної моделі поведінки в конфліктних ситуаціях, використання стратегії «суперництва, конкуренції», спрямованості особистості на боротьбу, бажання домогтися задоволення своїх інтересів незалежно від інтересів опонента. Лише 3,3% школярів мають дуже низький рівень конфліктостійкості, що вказує на виражену конфліктність особистості.

Емпіричний аналіз за опитувальником виявлення вегетативних змін А. Вейна вказує, що у 46,7% респондентів діагностуються ознаки синдрому вегето-судинної дистонії, 53,3% опитуваних не мають явних ознак вегетативних порушень. При цьому 64,5% респондентів з ознаками вегетативної дисфункції мають середній рівень, 28,5% – низький рівень і 7% – дуже низький рівень конфліктостійкості, що уможливило виникнення стійких соматичних захворювань. У досліджуваних з ознаками вегето-судинної дистонії спостерігається високий та середній рівні тривожності з незначним домінуванням високого рівня особистісної тривожності (57%) та середнього рівня ситуаційної тривожності (57%).

Отже, у респондентів з високим та середнім рівнем тривожності виявлено ознаки вегето-судинної дистонії. Зв'язок тривожності з особистісними структурами підлітків зумовлює необхідність системного психокорекційного впливу щодо зниження тривоги, невпевненості в певних соціальних ситуаціях, опрацювання навичок ефективної комунікації. Вирішення проблеми підвищеної тривожності є неможливим без урахування причин та наслідків її формування, її місця та негативного впливу на особистісне функціонування індивіда як на емоційно-когнітивному, так і на психосоматичному рівнях, адже саме тривожний стан учнів підліткового віку є причиною виникнення синдрому вегетативної дисфункції (вегето-судинної дистонії). З метою здійснення корекції тривожності у шкільних медіаторів доцільно провести соціально-психологічний тренінг, розроблений на методологічних принципах позитивної психотерапії. Напрямами подальших досліджень можуть бути вивчення гендерних особливостей шкільних медіаторів; з'ясування впливу акцентуацій характеру на формування конфліктологічної компетентності підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллавердова О.В. Медиация как социально-психологический феномен. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/04/1214827379/4aAllahverdova.pdf> (дата звернення: 25.08.2020).
2. Баклицький І.О. Психологія праці. URL: <http://pidruchniki.ws/psihologiya/Page> (дата звернення: 10.08.2020).
3. Башкин М.В. Конфликтная компетентность личности : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 «Социальная психология». Ярославль, 2009. 242 с.
4. Изард К.Э. Психология эмоций / пер. с англ. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 1999. 464 с.
5. Климов Е.А. Как выбирать профессию. Москва : Просвещение, 1990. 159 с.
6. Моргун В.Ф. Стрессогенность повседневной жизни детей: современные тенденции в Украине. Матеріали міжнарод. конгресу «Стреси в повсякденному житті дітей» (Одеса, 25–29.04.2000) / за ред. О.Я. Чебікіна. Наука і освіта. Одеса, 2000. № 1–2. С. 227–229.
7. Прихожан А.М. Психология тревожности. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 192 с.
8. Психологія особистості: Словник-довідник / За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.

Р. Н. Белоус, И. Н. Галбург. Влияние конфликтостойкости и тревожности на развитие вегетососудистой дистонии у школьных медиаторов. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы особенности работы школьных медиаторов в условиях пандемии. Проведенное исследование позволило определить взаимосвязь конфликтостойкости и тревожности с развитием вегетососудистой дистонии подростков – школьных медиаторов, выявлено наличие признаков вегетососудистой дистонии у респондентов с высоким и средним уровнями тревожности при среднем, низком и очень низком уровнях конфликтостойкости.

Ключевые слова: подростковый возраст, школьный медиатор, тревожность, конфликтостойкость, вегетососудистая дистония, пандемия.

R. Bilouys, I. Galburg. Influence of conflict resistance and anxiety on development of vegetative dystonia among school mediators. – Article.

Summary. The article analyses peculiarities of school mediators' work in the conditions of pandemic. Performed research allowed to define interconnection between resistance and anxiety and development of vegetative dystonia among adolescent school mediators, existence of vegetative dystonia features was found out among respondents with high and medium level of anxiety while with medium, low, very low levels of conflict resistance.

Key words: adolescence, school mediator, anxiety, conflict resistance, vegetative dystonia, pandemic.

УДК 378.015.31:316.42:304:305(045)

Ю. С. Нечитайло

*аспірант кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»*

*Харківської обласної ради
м. Харків, Україна*

ГЕНДЕРНА ОСВІЧЕНІСТЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. Розкрито проблему підвищення рівня гендерної освіченості молодого покоління в науковому дискурсі соціальної роботи.

За мету було взято аналіз основних підходів до забезпечення гендерної освіченості молодого покоління в умовах євроінтеграційного розвитку сучасної вищої освіти у контексті соціальної роботи.

Встановлено, що нові виклики, які постають у царині соціалізації молоді, вимагають модернізації освітньої діяльності та соціальної роботи як провідних чинників розвитку суспільства, що зводиться до розширення вже набутих знань, вмінь та навичок, необхідних для підвищення гендерної освіченості молоді. Гендерна освіченість представлена сукупністю засвоєних індивідом знань про сутність гендеру, вмінь застосовувати гендерночутливі стратегії в організації педагогічної діяльності та соціальної роботи й наявністю досвіду використання гендерних

знань і умінь як основи реалізації технологій, заснованих на рівності і недискримінації, в умовах освітньої установи та в подальшому здійсненні ефективної професійної діяльності й життєдіяльності у цілому.

У напрямі підвищення рівня гендерної освіченості серед молоді одночасно із удосконаленням законодавчого підґрунтя важливий внесок в удосконалення соціальної роботи в закладах вищої освіти внесли такі соціальні проекти, як гендерний освітній центр, гендерний освітній портал, кафедри гендерних студій, «Гендерний відкритий університет»; діяльність соціально-психологічних служб закладів вищої освіти, які активно здійснюють моніторинг гендерної освіченості використовуючи в своїй діяльності анкети, опитувальники, методичку «Гендерний аудит закладу освіти» та інші, залучення студентської молоді до виявлення ознак дискримінації за статтю, сегрегацію та поляризацію, гендерні стереотипи, зокрема розпізнавання різних форм дискримінації в освітньому контенті, за прикладом досвіду антидискримінаційної експертизи освітнього контенту. Здобуті результати є підґрунтям для створення сприятливих умов професійного становлення майбутніх фахівців у закладі вищої освіти на засадах гендерної рівності та недискримінації.

Ключові слова: гендерна освіченість, індекс гендерного розвитку, соціальна робота, соціальні проекти, гендерний освітній центр.

Постановка проблеми. Українське суспільство перебуває під впливом потужних глобалізаційних процесів, швидких змін умов життя, посилення конкурентних засад та утвердження дослідницько-інноваційного типу розвитку та переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття. Нові виклики вимагають модернізації освітньої діяльності та соціальної роботи як провідних чинників розвитку суспільства на нових методологічних засадах, зокрема концепцій сталого розвитку, гендерної рівності та недискримінації.

Досліджуючи проблеми гендерної освіченості молодого покоління у контексті сучасних акцентів розвитку соціальної роботи в Україні, важливо наголосити, що сьогодні в соціальній роботі розрізняють три науково-практичні рівні: на першому відбувається розробка теоретико-методологічних проблем та концептуальних засад соціальної роботи; на другому створюються спеціальні теорії, що становлять наукові основи для надання соціальної допомоги, сприяння задоволенню потреб різних категорій населення (галузеві, або теорії соціальної роботи середнього рівня); третій – передбачає напрацювання емпіричних знань, зокрема висвітлення проблем соціального проектування оптимальних форм організації соціальної роботи, технологій здійснення різних її видів, у різних сферах та середовищах, зокрема в осередках освіти.

Відзначимо, що на розробку сучасної парадигми соціальної роботи на усіх трьох рівнях суттєво вплинула Концепція розвитку людського потенціалу, що є одним з найбільш відомих науково-практичних продуктів Програми Розвитку Організації об'єднаних націй (United Nations Development Programme, UNDP).

Програма розвитку ООН сприяє підтримці України на шляху сталого людського розвитку, спрямованого на досягнення заможної, демократичної та сильної держави, в якій ніхто не залишається осторонь і враховується думка кожного і кожної. Відповідно, гендерна проблематика, зокрема у просвітницькому аспекті, займає в ній чільне місце, що зумовлює загострення питань підготовки українського соціуму, особливо молоді до її позитивного сприйняття [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати здійсненого аналізу наукових джерел свідчать, що особливого значення набувають роботи, присвячені гендерним аспектам виховання: визначенню цілей та завдань гендерного виховання, його сутності та особливостям (О. Болотська, Т. Голованова, І. Іванова, В. Суковата, В. Кравець, С. Риков, О. Цокур), формуванню гендерної культури взаємовідносин статей (Н. Андропова, О. Кізь, О. Кікінежді, Н. Мірончук, Т. Кузнецов, П. Терзі), впровадженню гендерного підходу в навчально-виховний процес (І. Мунтян, О. Луценко, Н. Приходькіна, М. Сабунаєва, Л. Штильова). Гендерний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців врахований у дослідженнях сучасних українських дослідниць С. Гришак, Ю. Дьоміної, О. Рассказової, С. Матюшкової, Н. Смірнкової, О. Шнирової та інших. Формуванню гендерної культури як одного із завдань гендерної освіти та гендерного виховання присвячені роботи І. Іванової, О. Цокур, О. Кікінежді, В. Кравця, М. Пірен.

Метою статті є аналіз основних підходів до розвитку гендерної освіченості молодого покоління в контексті соціальної роботи в умовах євроінтеграційного розвитку сучасної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження порушеної проблеми, відзначимо, що сьогодні Україна приєдналася до країн, що керуються у своїй національній політиці Цілями сталого розвитку та Конвенціями ООН щодо забезпечення прав і свобод різних категорій осіб, насамперед жінок і чоловіків шляхом підтримки демократичних процесів у напрямі посилення гендерної рівності та недискримінації в різних сферах суспільства.

У «Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік» – останньому документі з серії світових доповідей про стан людського розвитку, які з 1990 року публікуються Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та являють собою незалежний, обґрунтований аналітичними та емпіричними даними огляд основних питань розвитку, тенденцій та політик, відображено основні орієнтири впровадження Концепції розвитку людського потенціалу, оцінки економічного та соціального прогресу країн світу, ключовим у цій концепції є поняття людського розвитку. Розвиток людини розглядається як «процес розширення можливостей людей обирати шляхи та засоби підвищення якості (стандартів) власного життя. Найбільш вагомими елементами таких можливостей є можливість мати тривале та здорове життя, отримати освіту та мати гідний рівень життя. Додаткові елементи містять політичну свободу та гарантування прав людини» [2].

Розкриваючи гендерні проблеми молодого покоління та можливості їх вирішення у сучасному світі, слід наголосити, що Концепція людського розвитку прийшла на зміну класичним теоріям розвитку суспільства, що ґрунтувалися на показниках внутрішнього валового продукту і розглядали людину лише в якості рушійної сили економічного розвитку та проголошували економічне зростання головною метою суспільного прогресу. Такі концепції зумовлювали вторинність врахування людського розмаїття та індивідуальних потреб людини у визначенні завдань і змісту соціальної роботи з населенням. У цьому контексті соціальна робота зводилася до надання соціальної допомоги соціальному обслуговуванню певних категорій осіб у соціальній сфері. Сфери освіти соціальна робота майже не торкалася, жодним чином не впливаючи на стан особистості, визначення мети її розвитку, соціалізацію дитини в освітньому середовищі. У новому контексті розвиток людини розглядається набагато ширше й містить три компоненти: «Добробут»; «Розширення прав та можливостей»; «Справедливість», а, відповідно, має відбуватися на перехресті освіти та соціального виховання людини, яке є предметом вивчення соціальної педагогіки / соціальної роботи, бо має стосунок до міжособистісної та над особистісної взаємодії у державі.

Підкреслимо, що велику роль у новій концепції відіграє Індекс гендерного розвитку (GDI) – показник, що відображає становище в країні за такими ж напрямками, як і Індекс людського розвитку (HDI), але бере до уваги наявну нерівність в оцінці досягнень жінок і чоловіків. Індекс гендерного розвитку, заснований на Індексі людського розвитку з розбивкою за статтю, визначається як відношення показників такого розвитку у жінок та чоловіків [2].

Показово, що Індекс гендерного розвитку вимірює гендерну нерівність у досягненнях за трьома основними вимірами людського розвитку:

- здоров'я (вимірюється як очікувана тривалість життя при народженні жінок і чоловіків);
- освіта (вимірюється як очікувана тривалість навчання дівчат і хлопців та середня тривалість навчання жінок і чоловіків віком від 25 років);
- розпорядження економічними ресурсами (вимірюється як валовий національний дохід на душу населення для жінок і чоловіків).

Індекс гендерного розвитку розрахований для 161 країни, у тому числі й для України. У 2014 р. для України значення GDI для жінок дорівнювало 0,747, тоді як для чоловіків – 0,745, тобто значення Індексу гендерного розвитку становить 1,003. Для порівняння: значення GDI для Казахстану та Росії становлять відповідно, 1,002 та 1,019 [2].

Загалом Україна за цим показником порівняно з іншими країнами демонструє досить високі дані. Це зумовлено тим, що у країні немає нормативно закріплених гендерних відмінностей у доступі до базової освіти, жінки мають відносно високі, за міжнародними стандартами, рівні економічної активності, зайнятості, задіяності у різних сферах суспільства. Проте ці сприятливі потенційні можливості супроводжуються значними гендерними диспропорціями в політиці та сфері державного управління, що багато у чому зумовлюється стійкістю гендерних стереотипів щодо розподілу у суспільстві ролей між чоловіками і жінками.

Це є тим більш прикритим, адже Україна ратифікувала основні міжнародні документи стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок: Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Цілі розвитку тисячоліття ООН, визначивши для себе забезпечення гендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та як один з пріоритетів державної політики. Відповідно, демократичне суспільство повинно надавати жінкам і чоловікам рівні можливості й заохочувати їх брати участь у усіх сферах життя.

На національному рівні гендерна рівність гарантована, передусім, Конституцією України, Кодексом законів України про працю, а також окремим Законом України «Про забезпечення рівних прав

та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.), Державною програмою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року та іншими законодавчими актами. Наголосимо, що усі зазначені нормативи виступають сьогодні провідними орієнтирами для оновлення концепції соціальної роботи в Україні, у якому суттєву роль відведено гендерній освіті населення, про що наголошується у статті 7 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», де одним з важливих напрямів Державної політики щодо запобігання та протидії дискримінації проголошується виховання і пропаганда серед населення України поваги до осіб незалежно від їх певних ознак, поширення просвітницької діяльності у цій сфері [3].

З-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, окреслених у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», одним із найбільш актуальних постає завдання щодо посилення її зв'язку із реальним життям, забезпечення відповідності вимогам сучасного суспільства. Урядовий Комітет схвалив Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021». Сучасна Стратегія відповідає закону «Про освіту», де йдеться про обов'язковість здобуття всіма учасниками процесу гендерної компетентності – здатності усвідомлювати рівні права і можливості.

Мета Гендерної стратегії – забезпечити комплексне впровадження гендерної рівності та недискримінації до вітчизняної системи освіти та визначити шляхи спрямування розвитку освіти на системне дотримання гендерного підходу, що забезпечуватиме відповідність вітчизняної освіти світовим демократичним засадам. Забезпечення реалізації Гендерної стратегії здійснюватиметься досягненням таких стратегічних цілей: комплексне впровадження принципів гендерної рівності та недискримінації до освітніх регуляторно-нормативних документів; удосконалення організації та змісту освітнього процесу на засадах гендерної рівності та недискримінації; формування професійної спільноти фахівців і фахівчинь із питань гендерної рівності та недискримінації [4, с. 5].

В останнє десятиріччя проблеми формування гендерної освіченості, зокрема у студентства, привертають все більшу увагу науковців, соціальних працівників, педагогів, які намагаються з'ясувати проблеми становлення та розвитку гендерних процесів в Україні. Із кожним роком можна спостерігати тенденцію до підвищення рівня популярності гендерних аспектів взаємовідносин між людьми в усіх сферах суспільного життя. Інтенсивні процеси щодо просування ідей встановлення гендерної рівності в освіті привели до появи великої кількості різних ініціатив на перехресті освіти та соціальної роботи, спрямованих на вдосконалення освітнього процесу з метою подолання недосконалості у формуванні гендерної освіченості молоді, яка здобуває професію.

Разом із законодавчою активністю України в напрямі розповсюдження гендерної освіти серед різних категорій осіб, насамперед – серед молоді, важливий внесок в удосконалення вищої освіти внесли гендерні студії представників і представниць вітчизняної науки. Так, О. Вороніна дослідила проблеми розробки теорії і методології гендерних досліджень, визначення місця та ролі гендерного виховання в системі професійної підготовки студентів; Л. Штильова розробила методичні програми з питань впровадження гендерної освіти і виховання; І. Кльоцина обґрунтувала шляхи гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з метою подолання гендерних стереотипів. Гендерний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців врахований у дослідженнях сучасних українських дослідниць С. Гришак, Ю. Дьоміної, С. Матюшкової, Н. Смірної, О. Шниррової та інших.

Ми погоджуємось з думкою Т. Голованової про те, що сутність концептуальних вимог до гендерної компетентності майбутніх фахівців зводиться до розширення знань, вмінь і навичок, необхідних для підвищення ефективності професійної діяльності й життєдіяльності у цілому [5, с. 53].

У зв'язку із зазначеним особливою актуальністю набуває питання дослідження гендерної освіченості молоді, що представлена сукупністю засвоєних індивідом знань про сутність гендеру, гендерного підходу в освіті, умінь здійснювати гендерну стратегію в організації педагогічної діяльності / соціальної роботи й наявністю досвіду використання гендерних знань і умінь як основи впровадження технологій, ґрунтованих на засадах гендерної рівності та недискримінації, в умовах освітньої установи.

Із метою дослідження рівня розвитку гендерної компетентності здобувачів освіти в закладах освіти запроваджуються різноманітні опитувальники від простого анкетування, бесіди, інтерв'ювання до складніших комплексних діагностичних методик. Одна з таких методик, що дає можливість дослідити можливість імплементації гендерного компонента у вищу освіту, є гендерний аудит закладів освіти – комплексна оцінка рівня та визначення можливостей закладу освіти щодо забезпечення реалізації державної гендерної політики в освітньому процесі. Гендерний аудит будь-якого закладу, установи, організації

визначено як інструмент та процес, який дозволяє встановити проблеми щодо дотримання гендерної рівності та надання рекомендації щодо методів вирішення цих проблем. Поглиблене експериментальне дослідження впливу середовища закладу освіти на розвиток гендерної компетентності проведене в таких закладах освіти: Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та Балаклійський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради [6, с. 65].

Організація освітнього процесу з метою подолання несприятливих чинників освітнього середовища на формування гендерної компетентності студентської молоді потребує постійного вдосконалення, пошуку і приведення в дію нових форм та методів впливу на студентство. При цьому варто використовувати традиційні види діяльності та накопичувати позитивний досвід інших держав.

На науковому рівні щорічно проводяться майже у всіх регіонах країни науково-практичні конференції та круглі столи, а на практичному рівні піднімаються питання реалізації гендерної рівності в суспільно-політичній площині.

Важливими складовими частинами в соціальній роботі, що направлена на гендерні зміни, є подолання усіх стереотипів, просвітницька робота, запровадження нових навчальних дисциплін, включення гендерної складової частини до освітніх програм та проведення наукових досліджень. Крім того, в закладах освіти з метою поширення ідеалів гендерної рівності та недискримінації та впровадження їх в життя суспільства науковцями було розроблено спецкурси з гендерної проблематики, навчальні посібники та програми.

При багатьох закладах вищої освіти нашої держави створено гендерні освітні центри. Підкреслимо, що гендерний освітній центр – це центр, діяльність якого має спрямовуватися на посилення гендерного аспекту у змісті соціально-гуманітарних дисциплін, активізацію виховних заходів, організацію науково-дослідницької роботи задля свідомого забезпечення засобами освіти рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідацію всіх форм дискримінації, запобігання насильству у всіх сферах життя суспільства, протидію торгівлі людьми тощо [7, с. 53]. Крім того, активно працюють у цьому напрямі: гендерний освітній портал, спеціалізовані кафедри гендерних студій, різноманітні проекти з неформальної освіти. Так, наприклад, 16 березня 2017 року було вперше запроваджено «Гендерний відкритий університет» – інноваційний пілотний партнерський проект Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та Центру гендерної освіти, що було реалізовано у рамках регіонального проекту підтримки Харківською міською радою громадських ініціатив – «Єдина соціальна мережа». Реалізація проекту була спрямована на забезпечення створення та систематичного функціонування інноваційної освітньої структури підвищення рівня гендерної грамотності та культури працівників соціальної сфери, що має на меті системну, орієнтовану на потреби практики, роботу щодо гендерної просвіти у професійному середовищі з метою подолання гендерної дискримінації та забезпечення процесу неперервної гендерної просвіти населення [8]. Відзначимо, що однією із найбільш численних цільових груп, залучених до проекту, стала студентська та професійна молодь.

Одним із дієвих методів підвищення рівня гендерної освіченості молоді є просвіта студентства щодо розпізнавання різних форм дискримінації в освітньому контенті та залучення її до цього процесу, навчання студентства антидискримінаційній експертизі освітнього контенту, виявляє ознаки дискримінації за статтю, сегрегацію та поляризацію, мовний андроцентризм та зображення хлопців / дівчат у стереотипних ролях, що пропагує застарілі форми поведінки та обмежує молодь у самореалізації.

Важливим чинником формування в молодих людей гендерної освіченості є освітній контент, а саме підручники, посібники. Саме через образи та контент підручник віддзеркалює процеси та явища, які існують в суспільстві, в тому числі утиски та ситуації, за якої особа та/або група осіб, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними та іншими ознаками, які були, є та/ або можуть бути дійсними або припущеними (дискримінація).

Антидискримінаційна експертиза освітнього контенту здійснюється виключно відповідно до та в рамках державної політики у цій сфері та передбачає виявлення та усунення всіх ознак, за якими може відбуватися дискримінація відповідно до законів України, зокрема, статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Методологія здійснення антидискримінаційної експертизи та сертифікаційні програми були розроблені на основі вітчизняних досліджень у цій галузі та міжнародних звітів UNICEF щодо випадків дискримінації у підручниках різних країн світу.

Висновки. У цілому аналіз основних підходів до розуміння гендерної освіченості молодого покоління у контексті соціальної роботи в закладах вищої освіти дає підстави стверджувати:

– на розробку сучасної парадигми соціальної роботи на усіх рівнях суттєво вплинула Концепція розвитку людського потенціалу, що є одним з найбільш відомих науково-практичних продуктів Програми Розвитку ООН (UNDP).

– в Україні разом із законодавчою активністю у напрямі розповсюдження гендерної освіти серед молоді, важливий внесок в удосконалення соціальної роботи в закладах вищої освіти внесли такі осередки соціальної просвіти і допомоги, як гендерний освітній центр, гендерний освітній портал, кафедри гендерних студій, осередок неформальної освіти «Гендерний відкритий університет», діяльність соціально-психологічних служб закладів вищої освіти, які активно здійснюють моніторинг гендерної освіченості використовуючи в своїй діяльності анкети, опитувальники, методику «Гендерний аудит закладу освіти» та інше. Дієвим є практичне залучення студентської молоді до виявлення в освітньому контенті ознак дискримінації за статтю, сегрегацію та поляризацію, мовні андроцентризми, гендерні стереотипи, якими ще насичене суспільство, зокрема розпізнавання різних форм дискримінації в освітньому контенті, за прикладом досвіду антидискримінаційної експертизи освітнього контенту.

Подальшою перспективою в цьому напрямку є розробка конкретних технологій щодо розвитку гендерної освіченості молодого покоління у контексті соціальної роботи в закладах вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма розвитку ООН. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Програма_розвитку_ООН. (дата звернення : 20.08.2020).
2. Програма розвитку ООН. Звіти про людський розвиток. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>. (дата звернення : 20.08.2020).
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>. (дата звернення : 20.08.2020).
4. Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020». URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2016/proekt-gendernoyi-strategiyi.doc>. (дата звернення : 20.08.2020).
5. Голованова Т.П. Гендерная компетентность в контексте профессиональной педагогической культуры будущих социальных педагогов. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf. (дата звернення : 20.08.2020).
6. Нечитайло Ю.С. Развитие гендерной социальности личности в онтогенезе та її формування в освітньому процесі закладу фахової передвищої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ, 2009. Вип. 72, том 2. С. 62–70.
7. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. / ред. рада Кікінежді О.М., Власов В.С., Магдюк Л.Б., Ладиченко Т.В. Київ : Програма розвитку ООН в Україні, 2010. 328 с.
8. Rasskazova O., Domina Iu., Hladun T. Gender open university as a platform for continuous gender education: experience in the development of innovative educational practices in Ukraine. *ScienceRise: Pedagogical Education*. № 1(34). 2020. С. 17–23.

Ю. С. Нечитайло. Гендерная образованность подрастающего поколения в научном дискурсе социальной работы. – Статья.

Аннотация. Раскрыта проблема повышения уровня гендерной образованности молодого поколения в научном дискурсе социальной работы.

За цель был взят анализ основных подходов к обеспечению гендерной образованности молодого поколения в условиях евроинтеграционного развития современного высшего образования в контексте социальной работы.

Установлено, что новые вызовы, которые появляются в области социализации молодежи, требуют модернизации образовательной деятельности и социальной работы как ведущих факторов развития общества, которое сводится к расширению уже приобретенных знаний, умений и навыков, необходимых для повышения гендерной образованности молодежи. Представлена как совокупность усвоенных индивидом знаний о сущности гендера, умений применять гендерночувствительные стратегии в организации педагогической деятельности и социальной работы и наличие опыта использования гендерных знаний и умений как основы реализации технологий, основанных на равенстве и недискриминации, в условиях образовательного учреждения и в дальнейшем осуществления эффективной профессиональной деятельности, жизнедеятельности.

В направлении повышения уровня гендерной образованности среди молодежи одновременно с усовершенствованием законодательной основы важный внос в усовершенствование социальной работы в высших учебных

заведениях внесли такие социальные проекты, как гендерный образовательный центр, гендерный образовательный портал, кафедры гендерных студий, «Гендерный открытый университет»; деятельность социально-психологических служб, которые активно осуществляют мониторинг гендерной образованности, используя в своей деятельности анкеты, опросники, методику «Гендерный аудит заведения образования» и другое, привлечение студенческой молодежи к выявлению признаков дискриминации за пол, сегрегацию и поляризацию, гендерные стереотипы, в частности распознавание разных форм дискриминации в образовательном контенте, по примеру опыта антидискриминационной экспертизы образовательного контента. Добытые результаты являются почвой для создания благоприятных условий профессионального становления будущих специалистов в высших учебных заведениях по принципу гендерного равенства и недискриминации.

Ключевые слова: гендерная образованность, индекс гендерного развития, социальная работа, социальные проекты, гендерный образовательный центр.

Yu. Nechytailo. A problem of gender form of the young generation is in context of social work in establishments of higher education. – Article.

Summary. The problem of raising the level of gender education of the young generation in the scientific discourse of social work is revealed.

The aim was to analyze the main approaches to ensuring gender education of the younger generation in the context of European integration development of modern higher education in the context of social work.

It is established that the new challenges in the field of youth socialization require the modernization of educational activities and social work as leading factors in the development of society, which is to expand the already acquired knowledge, skills and abilities needed to increase gender education of young people. Gender education is represented by a set of knowledge acquired by an individual about the essence of gender; the ability to apply gender-sensitive strategies in the organization of pedagogical activities and social work and the experience of using gender knowledge and skills as a basis for implementing technologies based on equality and non-discrimination. professional activity and vital activity in general.

In the direction of raising the level of gender education among young people at the same time as improving the legal basis, such social projects as gender education center, gender education portal, departments of gender studies, “Gender Open University” made an important contribution to improving social work in higher education institutions; activities of social and psychological services of higher education institutions that actively monitor gender education using questionnaires, questionnaires, methodology “Gender audit of educational institutions” and others, involving student youth in identifying signs of discrimination based on sex, segregation and polarization, gender stereotypes in particular; the recognition of various forms of discrimination in educational content, following the example of the experience of anti-discrimination examination of educational content. The obtained results are the basis for creating favorable conditions for the professional development of future professionals in higher education on the basis of gender equality and non-discrimination.

Key words: gender education, gender development index, social work, social projects, gender education center.

УДК 791.43/45

С. Н. Погасий
аспирантка I курса
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

АНАЛИЗ РАЗНООБРАЗИЯ ЖАНРОВ В ФИЛЬМАХ К. МУРАТОВОЙ

Аннотация. Статья посвящена изучению жанрового разнообразия и эволюции жанра в творчестве украинского режиссера Киры Муратовой, принадлежащей к авторскому кинематографу рубежа XX–XXI вв. Понятие «авторское кино» в постсоветских странах сформировалось позднее, чем за рубежом – только в конце XX века, несмотря на то, что первых «авторов» кинематографа можно найти и в эпоху советского немого кино – это получившие мировое признание Сергей Эйзенштейн и Александр Довженко. Данное понятие впервые появилось на страницах советских СМИ в годы перестройки, когда на экраны хлынули фильмы, долгое время лежавшие на «полках», таким образом разделив советский кинематограф на авторский (не прошедший цензуру и сложенный на «полку») и жанровый (госзаказ, идеализировавший советские реалии). До сих пор одной из характеристик авторского кинематографа является расширение устоявшихся, общепринятых границ жанра. Отечественное киноведение на данный момент не имеет специальных исследований по функционированию разнообразных

жанров в авторском кинематографе. Анализировать авторское кино с точки зрения жанра довольно сложно, ведь зачастую оно делается на стыке смешения различных жанров или же идет «от противного» и буквально разламывает традиционный жанр на куски. То есть при анализе таких фильмов, принадлежащих к авторскому кино, разговор должен идти не только о выборе жанра режиссером-автором, а о живом взаимодействии творца с жанром, его осмысление и переосмысление жанровой структуры, своего рода игрой и заигрыванием с разными жанрами. Именно в таком ключе следует изучать творчество Киры Муратовой, которую можно назвать легендарным режиссером, на данный момент внесшим наиболее значительный вклад в развитие национального украинского кино в постсоветский период. Данная работа имеет четкую структуру и призвана последовательно осветить ключевые вопросы жанра и авторства в украинском кинематографе и, в частности, в творчестве Киры Муратовой. Она начинается с освещения жанровых тенденций украинского кинематографа рубежа XX–XXI вв., продолжается в аналитической части по изучению эволюции кинематографического жанра в творчестве Киры Муратовой как представителя украинского авторского кинематографа, на основе вышеизложенного завершается выявлением индивидуальных черт фильмов Киры Муратовой в контексте авторского кинематографа в целом.

Ключевые слова: проблема жанра, авторский кинематограф, эволюция жанра в творчестве Киры Муратовой, украинский кинематограф, постсоветский кинематограф.

Постановка проблемы. Вопрос феномена жанрового разнообразия в творчестве украинского режиссера Киры Муратовой недостаточно исследован. Актуальность данной работы заключается в осмыслении влияния разнообразных жанров на киноэстетику режиссера, ведь разнообразие и многообразие жанров в фильмах Киры Муратовой поражает. В основу данного исследования легли работы признанных исследователей творчества Киры Муратовой, таких как З. Абдуллаева, А. Долин, М. Ямпольский и др.

Цель статьи – проанализировать эволюцию кинематографического жанра в творчестве Муратовой с первых ее самостоятельных полнометражных работ, ставших классикой кинематографа, до финальных шедевров ее творчества в контексте авторского кинематографа.

Изложение основного материала исследования. Строго говоря, чисто украинский кинематограф получил свое развитие уже в постсоветском пространстве и логично вытекает из предшествующего советского кинематографа. И в техническом, и в идейном плане украинскому кинематографу было суждено иметь тот же непростой вектор развития, что и кинематографу других стран, ранее входивших в СССР. Первые годы существования отдельного украинского кинематографа пришлись на годы экономического кризиса и характеризуются упадком киноиндустрии, на экранах появлялось большое количество исторических фильмов и боевиков невысокого качества. Начиная с 2000-х украинский кинематограф начал потихоньку возрождаться, что было заметно и по количественным, и по качественным показателям, хотя жанровое предпочтение снимать преимущественно исторические драмы у кинематографистов сохранилось. Период с 2010-х по настоящее время характеризуется самоопределением украинского кинематографа на мировой арене – произошел значительный подъем в различных сферах кинематографа: и в документальном, и в жанровом, и в фестивальном кино, а кроме того, фильмы стали в большей степени окупаться, а кинотеатры наконец набирать полные залы на современные отечественные киноленты [9]. Коммерчески успешное кино – это без сомнения мощный результат, но не показатель. Гораздо более прогрессивным всегда было и остается украинское авторское кино.

Основной особенностью постсоветского кинематографа в целом можно назвать появление большого количества фильмов, созданных режиссерами-авторами, представляющими личностный взгляд на мир, индивидуальную рефлексию, и посвященных острой социальной проблематике, причем как новыми, так и снятыми наконец с «полки» старыми. Такие фильмы выделились в особую группу на контрасте с массовыми жанровыми фильмами, которые «разрешало» правительство и которые всячески пропагандировали просоветские взгляды. Среди фундаментальных «новых» украинских режиссеров-авторов в первую очередь следует назвать Киру Муратову, которая после десятилетий притеснений советским киноначальством в 1990-е и 2000-е годы стала одним из самых плодовитых украинских режиссеров. На данный момент имя Киры Муратовой прочно ассоциируется как у критиков, так и у зрителей с авторством и независимостью.

Для того чтобы проследить эволюцию кинематографического жанра в творчестве Муратовой, следует начать анализ с первых ее самостоятельных полнометражных работ, ставших классикой кинематографа. М. Ямпольский объединяет в общность три таких фильма – «Короткие встречи» (1967), «Долгие проводы» (1971) и «Познавая белый свет» (1979), поскольку все они «близки традиционному повествовательному кино в тех его формах, которые сложились в СССР к 1960-м годам» [10, с. 45], и посвящены теме любви, которая утратит серьезность для следующих ее фильмов. А. Плахов довольно точно определяет два культовых

фильма ранней Муратовой «Короткие встречи» (1967) и «Долгие провода» (1971) как «бесхитростные и при этом слегка манерные «провинциальные мелодрамы» о простых людях и их простых чувствах» [6]. Действительно, Муратова активно использует в них крупные планы, подчеркивая детали и фрагменты, вязко перемешивая эмоции, воспоминания и мечты женщин. От этого приема в дальнейшем она откажется, как и от самого мелодраматического жанра – более или менее классического.

Зрелое творчество Муратовой начинается с двух фильмов – «Среди серых камней» (1983) и «Перемена участи» (1987), оба из которых являются вольными экранизациями. Интонационно фильмы похожи, но в жанровом своеобразии последнего из них можно увидеть некий мост, связывающий предыдущие мелодраматичные фильмы Муратовой с тяжелым, жестким «Астеническим синдромом» (1989). В. Гульченко отмечает в данном случае «преодоление жанра внутри жанровой модели, с прорывом сквозь мелодраму к драме» [2]. «Астенический синдром» – несомненный шедевр, признанный манифест эпохи, во многом определивший авторскую стилистику Муратовой, переломный – быть может, кульминационный – момент в ее творчестве. За ним градус суровости и серьезности значительно понижается, остается разве что определенный цинизм и скепсис. Появляется «Чувствительный милиционер» (1992) – «приторно-сентиментальная пародия» [10, с. 293], затем «Увлеченья» (1994) – «самое светлое произведение в творчестве К. Муратовой, наполненное воздухом, движением, яркими красками и неповторимой иронией» [5], и наконец «Три истории» (1997) – «черная комедия» [10, с. 293] или «синтез трагифарса и иронической комедии» [5]. За ними наступает плодотворная для Муратовой эпоха нулевых с первым фильмом «Второстепенные люди» (2001), который исследователи определяют как «черный фарс» [10, с. 293] или «жизнерадостный фарс о злключениях трупа» [3]. А. Долин вместе с тем обобщает жанровое своеобразие «Второстепенных людей» «с комиками из труппы «Маски-шоу» [3] и «Настройщика» (2004) – «интеллигентского элегически-плутовского» [3] – как характерное в этот период обращение Муратовой к «народным» жанрам.

М. Ямпольский выделяет в отдельный поздний период творчества Муратовой фильмы «Чеховские мотивы» (2002), «Настройщик» (2004), «Два в одном» (2007), «Мелодия для шарманки» (2009), называя их «более объемными», что в первую очередь «выражается в более сложной связи фильмов с канонами жанров» [10, с. 293].

А. Долин особенно отмечает фильм «Чеховские мотивы» (2002), находя в нем осовремененную мещанскую драму героев чеховского рассказа «Тяжелые люди» и превращенную в фарс чеховскую драму в одном действии «Татьяна Репина» – реальность на глазах у зрителя постепенно становится абсурдной. Исследователь Н. Кириллова сводит весь фильм к жанру трагифарс [5]. Абсурдная реальность разворачивается и в следующем театрализованном фильме Муратовой «Два в одном» (2007), состоящем из двух практически не связанных по сюжету новелл, вкупе производящие сильное эмоциональное ощущение. Первую новеллу можно определить как «черный анекдот про изнанку театра, закулисье, где разыгрываются совершенно шекспировские страсти», вторая новелла – реалистичный театральный спектакль. Кроме всего, вторая новелла фильма «Два в одном» близка к рождественскому (или святочному) жанру, поскольку её действие происходит в канун Рождества. Но по-настоящему воплощает этот жанр повествования следующий за ним по хронологии фильм «Мелодия для шарманки» (2009), который М. Ямпольский называет «первым открытым жанровым экспериментом в её творчестве» [10, с. 423]. Кроме того, что сам фильм заявляется как святочный, весь его сценарий подчинен канону рождественского рассказа. Н. Елисеев в своей статье также справедливо отмечает, что в самом фильме проговариваются его литературные предшественники: «Богатый праведник объясняет своей жене по телефону: «Ну, такой мальчик, ну из Диккенса, Достоевского...» [4].

Сама Муратова отмечала сходство «Мелодии для шарманки» со сказкой Андерсена «Девочка со спичками», которая является более поздним, нетипичным примером святочного рассказа, традиционно восходящего к «Рождественской песни» Ч. Диккенса, – ведь сказка кончается не хеппи-эндом, а смертью героини. Тем не менее, у Андерсена эта смерть воспринимается как освобождение, дающее надежду на благополучие после смерти – на небесах, а в её фильме никаких надежд нет. Многие исследователи находят сюжетное сходство фильма «Мелодия для шарманки» с рассказом Достоевского «Мальчик у Христа на ёлке», только разворачивается он в другой системе координат – гиперреалистичной. М. Ямпольский называет это пространство «современным рынком», пришедшем на смену рождественскому раю. В художественном пространстве, созданном Муратовой, вера полностью утрачивает смысл и, в свою очередь, это приводит к краху всей жанровой схемы. Муратова оказывается ближе к материалистичному Горькому, чем к религиозному Диккенсу или Достоевскому, что подтверждается финальным аккордом «А был ли мальчик? Может и мальчика не было никакого?» (прямая цитата из романа М. Горького «Жизнь Клима Самгина»), вложенным в уста феи, неспособной сотворить чудо в жестокой капиталистической реальности.

Последние два фильма Муратовой – «Мелодия для шарманки» и «Вечное возвращение» – А. Долин называет «фильмами-прощаниями» [3], хотя и признает их абсолютную жанровую несхожесть – они фактически противоположны друг другу. Фильм «Мелодия для шарманки» наделен трагизмом, условностью, повествовательностью, присущими рождественскому рассказу, а «Вечное возвращение» – «легкая, воздушная и поэтичная комедия в вариациях» [3], в сюжетной основе которой лежит повторяющаяся с разной интонацией трагикомическая притча [5].

Своим творчеством Кира Муратова, снявшая большую часть своих работ в Украине, обогатила палитру стиля украинского киноискусства, привнесла в него особую манеру изложения художественного материала. Уже с первых работ Муратова отличалась незаурядным творческим мышлением. Реальность в ее режиссерской интерпретации нередко возникает парадоксальной, абсурдной, что достигается благодаря сочетанию философского осмысления бытия с эстетикой гротеска. Привычные общехудожественные символы приобретают новую трактовку. К указанным символам и смысловым канонам относятся и те, которые созвучны с эстетическими принципами жанров, используемых ей. Они по-разному интерпретированы, задействованы в соответствии с творческими задачами: в синтезе с ироническим отношением к героям и ситуациям или, наоборот, для влияния и эмоциональной окраски сцен или эпизодов.

Украинская исследовательница авторского кинематографа Г. Погребняк называет отношение Муратовой к канонам драматургии предвзятым, поскольку главным в их содержании «является не сюжет, и не судьбы героев, а динамичное движение мутных подсознательных потоков» [7]. На примере фильмов К. Муратовой она рассматривает одну из имеющихся современных моделей кинематографического авторства. Погребняк считает такой кинематографический образ реальности гипертрофированным и даже «извращенным», поскольку автор намеренно деконструирует ее до искажения, попутно манипулируя зрителем: «Режиссер настойчиво доказывает, что ее кино представляет интерес лишь с точки зрения выявления зависимости знаковой природы киноязыка и влияния его на образование символических абстракций как средства передачи творческого замысла автора, точнее, его душевного состояния в том мире, из которого постоянно стремится вырваться» [7].

Альтернативную оценку творчеству Киры Муратовой даёт З. Абдуллаева, рассматривая ее, в отличие от Погребняк, не супротив авторской режиссуре первой трети XX века, а в контексте нее: «Муратова тяготеет к перепадам. С одной стороны, не чужда аттракционности – спасибо Эйзенштейну, а с другой – отвечает за ультрареализм, замешенный на гротеске. Мистерия и буффонада, документ и трагифарс. Смешение жанров. Все фильмы, кроме «Настройщика», построены жанрово прихотливо. Кира Георгиевна сплетает стилистически разноперые фрагменты, жанровые осколки и метает актеров взад-вперед, влево-вправо. Для нее небезразличны также коллизии лица и маски. Эти коллизии становятся предметом обсуждения, особенно в монологах, когда персонажи как будто выключаются из сюжетных перипетий и пускаются в сновидческие, поэтические или исповедальные путешествия» [1].

Выводы. Так или иначе авторский кинематограф на то и авторский, чтобы всегда вызывать споры, провоцировать на рефлексию. Его очень трудно уложить в любые рамки – даже пространственно-временные. Фильмы Киры Муратовой до сих пор привлекают исследователей неоднозначностью режиссерского почерка и художественной мысли, но именно в этом их неугасимый пульс, именно поэтому они до сих пор цепляют искусствоведов и, главное, зрителей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаева З., Зинцов О. Кира Муратова: сверхреалистка. *Театр*. 2014. № 17 URL: <http://oteatre.info/kira-muratova-sverhrealistka/> (дата обращения: 12.10.2020).
2. Гульченко В. Между оттепелями. *Искусство кино*. 1991. № 6. URL: <https://chapaev.media/articles/10693> (дата обращения: 12.10.2020).
3. Долин А. Домашний кинотеатр: Кира Муратова. *Meduza*: сайт, 14.06.2020. URL: <https://meduza.io/slides/domashniy-kinoteatr-kira-muratova> (дата обращения: 12.10.2020).
4. Елисеев Н. Красное рождество. *Сеанс*: сайт, 08.04.2010. URL: <https://seance.ru/articles/melodia-sharmanka/> (дата обращения: 12.10.2020).
5. Кириллова Н.Б. Экзистенциальный мир Киры Муратовой. *Вестник ВГИК*. Т. 11. 2019. № 4 (42). URL: <https://vestnik-vgik.com/2074-0832/article/download/20414/16673> (дата обращения: 12.10.2020).
6. Плахов А. Длинная дистанция: Кира Муратова. *Сеанс*: сайт, 03.08.2018. URL: <https://seance.ru/articles/dlinnaya-distanciya-kira-muratova/> (дата обращения: 12.10.2020).
7. Погребняк Г.П. Режиссерский кинематограф как базовая модель современного авторского кино. *Культура и образование*. Декабрь 2013. № 4. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2013/12/1129> (дата обращения: 12.10.2020).
8. Рублик Д.А. Авторское кино в России. Своеобразие художественного решения (на примере творчества Киры Муратовой): выпускная квалификационная работа. Омский государственный университет

- им. Ф.М. Достоевского. Факультет культуры и искусств, кафедра кино-, фото- и др. Омск. 2017. 101 с. URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=492279> (дата обращения: 12.10.2020).
9. Сумароков А. Современное украинское кино: поиск идентичности в условиях постоянной политической турбулентности. *Postcriticism*: сайт, 01.10.2019. URL: <https://postcriticism.ru/ukraine/> (дата обращения: 12.10.2020).
10. Ямпольский М.Б. Муратова. Опыт киноантропологии. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Сеанс, 2015. 544 с.

С. М. Погасій. Аналіз різноманітності жанрів у фільмах К. Муратової. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена вивченню жанрового розмаїття та еволюції жанру в творчості українського режисера Кіри Муратової, яка належить до яскравих представників авторського кінематографа на стику ХХ–ХХІ ст. Поняття авторського кіно в пострадянських країнах сформувалося пізніше, ніж за кордоном, тільки наприкінці ХХ століття. Хоча перші «автори» кінематографа з'явилися ще в епоху радянського німого кіно. Це такі режисери, як Сергій Ейзенштейн і Олександр Довженко, які отримали світове визнання та популярність. Поняття «авторське кіно» вперше з'явилося на сторінках радянських ЗМІ в роки перебудови, коли на екрани хлинули фільми, які тривалий час пролежали на «полицях» кіноархівів. Ці прем'єри розділили радянський кінематограф на авторський (що не пройшов цензуру і був покладений на «полицю») і жанровий (держзамовлення, в якому ідеалізували радянські реалії). Досі однією з характеристик авторського кінематографа є розширення сталих, загальноприйнятих меж жанру. Вітчизняне кінознавство нині не має спеціальних досліджень щодо функціонування різноманітних жанрів в авторському кінематографі. Аналізувати авторське кіно з точки зору жанру досить складно, адже найчастіше воно створюється на стику змішання різних жанрів або ж іде «від протилежного», буквально подрібнює традиційний класичний жанр на шматки.

У разі аналізу таких фільмів, що належать до авторського кіно, йдеться як про технічний вибір жанру творцем, так і про живу взаємодію творця з кінематографічним стилем, його осмислення і переосмислення жанрової структури, свого роду грою і заграванням з різними видами екранного висловлювання.

Саме в такому ключі слід вивчати творчість Кіри Муратової, яку я впевнено хочу назвати легендарним українським режисером, адже вона внесла найбільш значний внесок у розвиток національного, українського кіно в пострадянський період. Ця робота має під собою чітку структуру і покликана послідовно висвітлити ключові питання жанру й авторства в українському кінематографі та зокрема у творчості жінки-режисера. Вона починається з висвітлення жанрових тенденцій українського кіномистецтва кордону ХХ–ХХІ ст. Логічно перетікаючи в аналітичну частину з вивчення еволюції кінематографічного жанру в творчості Кіри Георгіївни як представника українського авторського кіно. На завершення на основі вищевикладеного я визначаю індивідуальні, неповторні особливості кіномови та авторський почерк фільмів Кіри Муратової у контексті авторського кінематографа загалом.

Ключові слова: проблема жанру, авторський кінематограф, еволюція жанру в творчості Кіри Муратової, український кінематограф, пострадянський кінематограф.

S. Pohasiy. Analysis of the variety of genres in the films of K. Muratova. – Article.

Summary. The article deals with the study of the genre diversity and evolution of the genre in the work of the Ukrainian director Kira Muratova, who belongs to the author's cinema at the turn of the XX–XXI centuries. The concept of auteur cinema in post-Soviet countries was formed later than abroad, only at the end of the 20th century. Although the first “authors” of cinema appeared in the era of Soviet silent cinema. These are such directors as Sergei Eisenstein and Alexander Dovzhenko, who have received worldwide recognition and fame. This concept of “auteur cinema” first appeared on the pages of the Soviet media during the years of perestroika, when films flooded onto the screens that had been on the “shelves” for a long time. These premieres divided Soviet cinema into author's (uncensored and stacked on a “shelf”) and genre (state order, idealizing Soviet realities). Until now, one of the characteristics of auteur cinematography is the expansion of the well-established, generally accepted boundaries of the genre. Domestic film studies currently do not have special studies on the functioning of various genres in auteur cinema. It is rather difficult to analyze auteur cinema from the point of view of the genre, because it is often done at the junction of mixing different genres, or it comes from the opposite, and literally breaks the traditional genre into pieces.

When analyzing such films that belong to auteur cinema, we are talking about both the superficial choice of the genre of the filmmakers-author, and the living interaction of the creator with the cinematic style, his understanding and rethinking of the genre structure, a kind of game and flirting with different types of on-screen utterance.

It is in this vein that one should study the work of Kira Muratova, whom I confidently want to call a legendary Ukrainian director, because she made the most significant contribution to the development of national, Ukrainian cinema in the post-Soviet period. This work has a clear structure and is designed to consistently sanctify the key issues of genre and authorship in Ukrainian cinema and, in particular, in the work of Kira Muratova. It begins with the coverage of genre trends in Ukrainian cinema at the turn of the XX–XXI centuries, logically flowing into the analytical part of the study of the evolution of the cinematic genre in the work of Kira Georgievna, as a representative of Ukrainian auteur cinema. In conclusion, on the basis of the above, I define the individual, unique features of the film language and the author's handwriting of Kira Muratova's films in the context of auteur cinema in general.

Key words: problem of genre, auteur cinematography, evolution of the genre in the work of Kira Muratova, Ukrainian cinematography, post-Soviet cinematography.

М. В. Самокіш

*викладач кафедри оркестрових інструментів
Дніпропетровська академія музики імені Михайла Глінки
м. Дніпро, Україна*

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ КОНЦЕПТИ УКРАЇНСЬКИХ АЛЬТОВИХ ТВОРІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ «ДВОХ П'ЄС» ДЛЯ АЛЬТА З ФОРТЕПІАНО Б. ЛЯТОШИНСЬКОГО)

***Анотація.** У статті аналізується проблема детермінації жанрово-стильового концепту українських альтових творів ХХ століття. Сольне альтове мистецтво, що з ХХ століття займає провідні позиції поряд зі скрипковим та віолончельним, вражає яскравими та професійними виконавцями. Але, на жаль, помітно відчувається брак виключно альтового репертуару, оригінальних альтових творів. Отже, постає питання наповнення репертуару новими, недослідженими творами вітчизняних композиторів. Метою статі є аналіз та дослідження детермінації жанрово-стильової палітри альтових творів (на прикладі «Двох п'єс» для альту з фортепіано Б. Лятошинського). Методологічна основа дослідження базується на науковій об'єктивності та взаємодоповнюючих наукових методах. Серед них – історичний, компаративний, аксіологічний, узагальнюючий. Вперше на прикладі зазначеного твору розглядаються новітні композиторські техніки, елементи музичного мовотворення, засоби виразності, що, своєю чергою, є головними засадами детермінації жанрово-стильової палітри. У ході дослідження зроблено висновок: композиторський стиль Б. Лятошинського, випередивши свій час, відрізняється філософською концепцією, інтелектуалізацією образів, експресивно тембральним музичним мисленням, мелодекламаційним типом викладення, що віддзеркалюються крізь призму яскравого композиторського почерку митця. «Дві п'єси» для альту з фортепіано – твір, в якому жанрово-стильові детермінанти поєднуються з глибоким психологізмом та ідеями конфлікту людини та соціуму, духовних пошуків та самозаглиблення.*

***Ключові слова:** альтове мистецтво, жанр, стиль, композиторська техніка, сучасні твори, експресіонізм, психологізм.*

Серед інструментів струнно-смичкової групи альт посідає особливе, неоднозначне положення, що пояснюється довгим шляхом становлення професійного альтового мистецтва. Тільки у ХХ столітті, на рівні зі скрипкою та віолончеллю, альт посідає гідне місце солюючого інструмента. Натепер українське альтове мистецтво, перебуваючи пліч-о-пліч зі скрипковим та віолончельним виконавством, має низку питань, що потребують вирішення та дослідження. Серед них – брак сольного альтового репертуару; мала кількість досліджень щодо особливостей альтового тембру та технології звуковидобування; нестача досліджень сучасних українських альтових творів у контексті новітніх композиторських технік; брак досліджень жанрово-стильової палітри сучасних українських альтових творів як віддзеркалення розвитку сучасного альтового мистецтва. Вирішення цих питань висуває нові вимоги до альтових виконавців, науковців та музикознавців, адже дослідження шедеврів альтової музики сприятиме підвищенню професійного рівня музичного мистецтва загалом.

С. Маршанський відзначає: «Известно, какую огромную сложность для альтистов представляет работа над современными музыкальными произведениями, так как язык их часто неоднозначен и «зашифрован». <...> Однако фундаментальных трудов, где рассматривалась бы специфика альтового искусства во всей совокупности новых эстетических, жанровых и стилистических явлений, до сих пор нет. Исполнители вынуждены опираться на искусствоведческие работы монографического, исторического или теоретического плана, в которых содержатся общие сведения о тенденциях в области современных средств выразительности. Часто в решении тех или иных конкретных художественных задач встаёт необходимость интуитивного нахождения приёмов или методов звукоизвлечения» [1, с. 167–168].

Питання детермінації жанру та стилю у рамках сучасного музичного мистецтва є першочерговим, адже саме ці поняття впливають на форму, драматургію, артикуляцію, образний зміст та інші засоби виразності твору. Нині можна констатувати доволі невелику кількість наукових праць, присвячених жанрово-стильовому аналізу творів українського сучасного музичного мистецтва. Серед науковців – Л. Мазель, І. Способін, А. Сохор, Л. Раабен, С. Скребков, Т. Попова, Є. Назайкінський. Отже, постає питання аналізу провідних жанрово-стильових особливостей на прикладі сучасного українського альтового репертуару, що являє собою картину становлення та розвитку композиторського та виконавського мистецтва.

Музична культура ХХ століття вражає різноманіттям стилів, течій та композиторських технік, що є віддзеркаленням сучасного світогляду людини. Борис Лятошинський – композитор, з творчості якого починається відлік сучасного інтонаційного контуру музичної мови, адже саме з творчістю цього митця пов'язане збагачення усталених композиційних норм новими, «розширеними» звуковідносинами ладу та гармонії. Творчість Бориса Лятошинського являє собою новий етап українського музичного мистецтва. Шедеври цього майстра, випередивши свій час, збагатили музичну скарбницю новітнім композиторським мисленням, жанрово-стильовими тенденціями та образними концептами, втіленими крізь призму симфонічного мислення митця. Його твори – зразок поєднання глибокого психологізму та національної ідеї єдності культур; складної композиторської мови та універсальних ідей; глибокого самозаглиблення та самотності відтвореної дійсності.

До ХХ століття українське музичне мистецтво базувалося переважно на «оптимальних» звуковідносинах консонансу, а у творах Б. Лятошинського палітра композиторського стилю доповнюється дисонансом, що проглядається і крізь зазначений твір «Дві п'єси» для альту з фортепіано. Твір складається з двох п'єс – ноктюрна та скерцино, що синтезують у собі глибокий психологізм та національний фольклор, втілені крізь призму новітньої композиторської техніки та індивідуальної, «багатопланової» музичної мови митця. Музична тканина ноктюрна та скерцино пронизані дисонуючими гармоніями, що доповнюються інтонаціями секунд, тритонів, септім та нон у партіях альту та фортепіано. Особливою віхою композиторського стилю майстра є гармонія. Саме завдяки хроматичним співзвуччям розширюються образні, емоційні та художні кордони твору. Це доповнює традиційні жанрові засоби виразності сучасними, терпкими рисами музичного мистецтва сьогодення, створюючи образ психологізму та самозаглиблення. На прикладі цього твору простежуються головні стильові засади творчості митця, серед яких – модернізм, експресіонізм, символізм. Твори Б. Лятошинського далекі від образів імпресіонізму з його відображенням миттєвості почуттів, вражень, образів та навколишнього середовища. Навпаки, шедеври майстра віддзеркалюють більш глибокі, філософсько-концептуальні ідеї. Високоінтелектуальні, експресивні та психологічно складні твори майстра є відображенням тих драматичних подій, що панували в Україні у ХХ столітті.

С. Павлик так характеризує композиторський стиль митця: «Загалом, для музичної мови Б. Лятошинського характерна особлива насиченість як специфічна ознака всіх засобів музичної виразності. Через «щільність звукопростору» композитор досягає терпкого забарвлення, драматизму вислову, напруження екстатички. Насиченість гармонії досягається шляхом ущільнення гармонічної вертикалі з акустичною спресованістю музичного простору. Відчуття часу сприймається крізь призму неспівпадіння початків та кінців фактурних шарів і окремих синтаксичних побудов» [2, с. 21].

«Дві п'єси» для альту з фортепіано Бориса Лятошинського є віддзеркаленням філософських ідей ХХ століття, часу, який своїми трагічними подіями вплинув на стиль, ідеї та музичне висловлювання майстра. Так, характерні риси творів Б. Лятошинського – ідея змінності буття, незахищеність людської душі, проблема особистості та навколишнього середовища, філософське самозаглиблення. «Дві п'єси» для альту з фортепіано Б. Лятошинського – приклад відходу від уніфікованої звуковисотної системи до плюралізму, розширення спектра тонально-гармонічної символіки. Цей твір є віддзеркаленням європейської композиторської техніки, де головування мелодії змінюється на рівнозначність фактури, цілісність гармонії. Гармонічна тканина твору базується на хроматичній тональності з її збагаченими якостями вертикальних співзвуч, емансипацією дисонансу та індивідуально-авторським баченням гармонії загалом. Ладотональна сторона твору ґрунтується на семантичній основі, де кожен звук є носієм інформації. До ХХ століття гармонічні та жанрові концепти твору базувалися переважно на універсальних принципах, тому не існувало розмежування на «свій» та «чужий» зміст, термін жанр мав більш узагальнююче значення. З появою тенденції до індивідуалізації у ХХ столітті формується термін «семіотичне поле», з'являється можливість трансформації змісту, а звідси – розширення жанрових кордонів. Твори Бориса Лятошинського – результат екзистенційного світобачення композитора та активних духовних пошуків майстра, адже його композиторське мислення формувалося в епоху «перелому» культури та світогляду людства, що були пов'язані з воєнними діями початку ХХ століття.

«Дві п'єси» для альту з фортепіано Б. Лятошинського були створені у 1963 році. Цей період творчості майстра був пов'язаний з ідеєю єдності народів, а отже, з колористичними та жанровими творами, одним з яких є цей твір. «Дві п'єси» для альту та фортепіано – віддзеркалення головних тенденцій творчого стилю майстра, серед яких – метро-ритмічна перемінність; широкий діапазон фактури; поліфонічність музичної мови; багатшаровість гармонічних пластів; епічність та експресія образів; психологічно-філософський характер; інтелектуалізація музичної мови.

Характерною ознакою структури музичної тканини ноктюрна є збагачення лінії мелодії альтерованими інтервалами (септіма, зменшена октава, нона), «завуальована» тоніка та її функціональна зміна. «Дві п'єси» для альтя з фортепіано – приклад зростання ролі тональних, ладових та гармонічних засобів виразності як головного складника творчого стилю майстра. Метроритмічний складник твору являє собою гнучку систему, що виконує функцію засобу виразності: так, метрична сітка змінюється з 4/4 на 3/2 у ноктюрні та з 6/8 (2/4) на 3/4, 3/8 у скерцино. Це зумовлене національно-самобутнім, жанровим концептом п'єс, віддзеркаленим крізь призму яскравого композиторського стилю майстра. Особливою віхою індивідуального стилю композитора є гармонія. Саме за рахунок розширеної ладової системи та хроматичних співзвуч розширюються образні, емоційні та художні межі твору. Вагоме місце посідає секундове дисонування, що для музики ХХ століття є колористичним художнім засобом. Кожна з двох п'єс має лейтінтонацію, що уособлює її характер та образну семантику. Так, лейтінтонацією ноктюрна можна вважати короткі квінтові звороти, що створюють характер звертання до слухача. Лейтінтонацією скерцино можна вважати інтервал чистої кварта, яким починається кожне мотивне викладення. Висхідна чиста кварта уособлює заклик, жанрову самобутність. Секундове дисонування між партією альтя та фортепіано підкреслює жартівливу, жанрову характеристику скерцино.

Аналізуючи стильові особливості твору, можна простежити процес модифікації та розвитку української музики ХХ століття. В. Медушевський так характеризує особливості стилю творів ХХ століття: «Не стиль епохи, а епоха стилей». Справді, у творчості Б. Лятошинського органічно переплітаються сучасні ознаки неоромантизму (полістилістика ХХ століття) та тенденції пізнього романтизму (символізм, експресіонізм), що вбачається у функціональності фактури, гнучкості артикуляції та нюансування, колористичності музичної мови, розширенні ладотональної системи та фонічності у створенні музичної тканини. Б. Лятошинський розширив функції всіх ступенів ладу. Спираючись на аналіз жанрової особливості цього твору, можна стверджувати, що музичне мистецтво ХХ століття висуває нові вимоги до функції та тлумачення жанру, що пояснюється його «інтелектуалізацією», синтезуючим тлумаченням музичного мистецтва ХХ століття загалом. При цьому головні стилістичні та жанрові принципи, збагачуючись новими засобами виразності, залишилися сталими та зберегли свої індивідуальні характеристики. Саме це дає змогу в межах форми мініатюри створити художньо-насичений твір, що відображає духовні устремління та мінливість сьогодення. Творча спадщина Б. Лятошинського уособлює зв'язок загальноєвропейських традицій романтизму та своєрідність національної музичної культури сучасності.

До жанрово-стильових особливостей твору належать: тональна незакріпленість; експресивність музичного висловлювання; гармонічна та мелодична хроматизація; широка палітра динамічних відтінків; філософсько-споглядальний характер; колористично-жанрова характеристика образів; тяжіння до мелодекламації як головного принципу викладення. Ноктюрн та скерцино, незважаючи на невеликий обсяг, вражають психологічно вираженим віддзеркаленням жанрового концепту.

Ноктюрн, яким починаються «Дві п'єси» для альтя та фортепіано Б. Лятошинського, є вираженням суб'єктивно-ліричних, особистих переживань майстра. Неквапливий темп, витонченість мелодичної лінії та гармонічна багатошаровість супроводу підкреслюють змістові характеристики цього твору. Мелодика викладення ноктюрна базується на мелодекламаційних зворотах та «м'яких» динамічних відтінках, створюючи образ нічної тиші та неквапливості. Арпеджована та «мереживна» фактура партії фортепіано, нагадуючи романсовий акомпанемент, підкреслює гнучкість мелодичної лінії. Образний зміст тематизму являє собою синтез емоційно-чуттєвого та інтелектуального початку, створюючи характер самозаглиблення. Ноктюрн – ліричний твір мрійливо-романтичного, елегантного характеру, зміст якого навіяний поетикою вечірньої доби. «Музичне мереживо» тканини ноктюрна будується переважно на нюансах “р”, “pp”, лише у кульмінаційних точках досягаючи нюансу “mf”. Саме така «м'яка» динаміка сприяє створенню нічної тиші, самозаглибленню та мрійливо-філософському спогляданню, що вгадуються крізь гнучку партію сольового альтя на фоні арпеджованої орнаментики фортепіано. «... звуковий світ музики Б. Лятошинського виокремлюється глибоко філософською сконцентрованою змісту, пристрасною емоційністю та «кордоцентричністю», що відповідає психології української душі» [3, с. 28]. Цей ноктюрн – синтез класичних жанрових ознак твору (лірико-споглядальний характер, варіаційно гнучка лінія мелодії, ритмічна стабільність тематизму, мелодекламаційна манера викладення, прозорість фактури) та багатошаровості ладотональної системи, що привносить у цей твір терпкі ноти сучасного, філософського духу самозаглиблення. Ноктюрн уособлює собою романтичну чуттєвість та витонченість, що накладається на імпровізаційну манеру викладення альтової партії. Мінливість метру (4/4, 3/2) підкреслює мовленнєві інтонації твору та головну ознаку жанру – «лірико-романтична пісня».

Другий твір «Двох п'єс» для альтя з фортепіано Б. Лятошинського – скерцино. Ця п'єса пронизана жартівливо-грайливими, народно- фольклорними образами, що є невід'ємними ознаками цього жанру. Скерцино складається з образних співставлень та контрастів, що віддзеркалюються у артикуляції, динамічних відтінках, реєстровому та фактурному показниках. Ладотональна сторона твору базується на колористичному нашаруванні гармонічних пластів сольюючого альтя та партії фортепіано, що, дисонуючи, створюють відчуття об'єму та розшарування фактури.

Жанр ноктюрна та скерцино, контрастуючи та доповнюючи один одного, створюють повний, яскравий та колоритний образ. Жанровий стиль скерцино пройшов довгий шлях розвитку та модифікації історичних, духовних та соціокультурних детермінант. «Скерцо́зність» належить до принципу мислення «гра – моторика», що у цьому творі знаходить вираження крізь засоби виразності. Серед них – «перегукування» партій альтя та фортепіано, чергування дводольного та тридольного метрів, різноманіття артикуляційної палітри, темпова гнучкість, варіаційна манера викладення, риси імпровізаційності у коді. Цей твір синтезує європейські традиції жанру, художньої витонченості та національного фольклору, що виражаються крізь призму сучасного композиторського стилю. Твір насичений динамічними та образними контрастами, що відповідає його жанровим особливостям. Незважаючи на те, що динамічна палітра твору доволі широка (p, f, ff), твір позбавлений драматичного напруження, уособлюючи граційний, витончений та жартівливий характер. Семантичною одиницею цього твору є інтонація чистої кварта, якою починається кожне тематичне проведення, створюючи характер заклику, танцювально жартівливий образ.

Експресіонізм – головний стильовий концепт цього твору. «Дві п'єси» для альтя з фортепіано синтезують у собі глибокий психологізм та жанрово- фольклорну емоційність; фонічність музичної мови та симфонічне композиторське мислення. Експресивність світовідчуття митець передає за допомогою альтерованих інтервалів та нашарувань пластів гармонії, що, створюючи дисонуючі гармонічні сполуки, виражають психологічний стан ХХ століття. Це – одна з головних стильових особливостей музичної мови майстра. «Дві п'єси» для альтя з фортепіано Б. Лятошинського – приклад жанрової інтелектуалізації, де на перший план виходить не фольклорно- жанрова замальовка, а філософське, духовне сприйняття та віддзеркалення реалій життя. Стильова палітра твору базується на домінуванні тембрових, фонічних та композиційних концепт, що уособлює новий етап розвитку музичної мови та композиторського мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маршанский С.А. Современная отечественная музыка для альтя: перспективы изучения. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2010. Вып. № 22 (03). *Филология. Искусствоведение*. С. 164–168.
2. Павлик С. Жанр прелюдії у творчості Б.М. Лятошинського: теоретичний та виконавський аспект. *Муз. мистецтво*. 6.020204. Львів, 2016. 55 с.
3. Рябуха Н.О. Поетика звукового образу світу Б. Лятошинського (на прикладі фортепіанної творчості). Харків. *Культура України. Серія: Мистецтвознавство*. 2015. Вип. 51. С. 26–39.

М. В. Самокиш. Жанрово-стилевые концепты украинских альтовых произведений XX столетия (на примере «Двух пьес» для альтя с фортепиано Б. Лятошинского). – Статья.

Аннотация. В статье анализируется проблема детерминации жанрово- стилевого концепта украинских альтовых произведений XX столетия. Сольное альтовое искусство, с XX столетия заняв главные позиции наряду со скрипичным и виолончельным, поражает яркими и профессиональными исполнителями. Но, к сожалению, заметно ощущается нехватка исключительно альтового репертуара, оригинальных альтовых произведений. В связи с этим появляется вопрос наполнения репертуара новыми, неисследованными произведениями отечественных композиторов. Целью статьи является анализ и исследование детерминации жанрово-стилевой палитры альтовых произведений (на примере «Двух пьес» для альтя с фортепиано Б. Лятошинского). Методологическая основа исследования основывается на научной объективности и на взаимодополняющих научных методах. Среди них – исторический, компаративный, аксиологический, обобщающий. Впервые на примере обозначенного альтового произведения анализируются современные композиторские техники, элементы строения музыкальной речи, средства выразительности, которые, в свою очередь, являются главными принципами детерминации жанрово-стилевой палитры. В ходе исследования сделан вывод: композиторский стиль Б. Лятошинского, опередив своё время, отличается философской концепцией, интеллектуализацией образов, экспрессивно-тембральным музыкальным мышлением, мелодекламационным типом изложения, что отражается сквозь призму яркого композиторского почерка мастера. «Две пьесы» для альтя с фортепиано Б. Лятошинского – произведение, в котором жанрово-стилевые детерминанты объединяются с глубоким психологизмом и идеями конфликта человека и социума, духовных исканий и самоуглубления.

Ключевые слова: альтовое искусство, жанр, стиль, композиторская техника, современные произведения, экспрессионизм, психологизм.

M. Samokish. Genre and style concepts of Ukrainian viola compositions of the 20th century (on the example of "Two pieces" for viola and piano by B. Lyatoshinsky). – Article.

Summary. The article analyzes the problem of determination of genre and style concept of Ukrainian viola compositions of the 20th century. Solo viola art, occupying leading positions along with violin and cello since the 20th century, amazes with bright and professional performers. Unfortunately, there is a noticeable lack of an exclusively viola repertoire, original viola works. In this regard, the question of filling the repertoire with new, unexplored compositions by domestic composers. The purpose of the article is to analyze and study the determination of genre and style palette of viola pieces (on the example of "Two pieces" for viola and piano by B. Lyatoshinsky). The methodological basis of the study is based on the scientific objectivity and complementary scientific methods. Among them – the historical, comparative, axiological, generalizing. For the first time on the example of the designated viola work, modern composers' techniques, elements of the structure of musical speech, means of expressiveness, which, in turn, are the main principles of determination of the genre and style palette, are analyzed. The study concluded: Lyatoshinsky's composer style, ahead of its time, is distinguished by a philosophical concept, intellectualization of images, expressive-timbre musical thinking, melodic type of presentation, which is reflected through the prism of the master's bright composer's handwriting. "Two pieces" for viola and piano by B. Lyatoshinsky – it's a work in which genre and style determinants are combined with deep psychologism and ideas of the conflict between man and society, spiritual search and self-deepening.

Key words: viola art, genre, style, composers' technique, contemporary works, expressionism, psychologism.

УДК 378.147:004.55

Т. І. Уварова

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

К. Д. Мараховська

аспірантка III курсу кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ТРАНСМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АНІМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджується трансмедійність в анімації, викликана технологічними новаціями сучасної культури. Здійснена термінологічна визначеність «трансмедіа» та розмежування з поняттями «крос-медіа» і «мультимедіа». Визначено, що «трансмедіа» – це розширення однієї історії, сюжету за допомогою розповіді на різноманітних медіа. Розглянуто деякі аспекти функціонування трансмедіа в сучасній культурі та виділено специфічні риси трансмедійності в анімації.

Ключові слова: трансмедіа, трансмедійність, крос-медіа, мультимедіа, анімація.

Трансформації, які привнесені в сучасну культуру цифровими технологіями, не оминули анімаційне мистецтво. Більшість дослідників вважають, що феномен трансмедіа виник на початку 50-х ХХ століття в практиці Disney як частина маркетингової стратегії Disneyland-парку і виконував функції його просування у телевізійних шоу «Клуб Міккі-Маусу». На нашу думку, прояви трансмедійності можна фіксувати і в більш ранні періоди. «Така стихійна трансмедійність існувала до сучасного медійного буму і глобальних комерційних проєктів, таких як «Марвел», Людина-павук» та ін., та не є явищем виключно американської культури» [10]. У колективній монографії «Великий формат: екранна культура у епоху трансмедійності» (2019 р.) як приклад трансмедійності наводиться «вихід анімаційного фільму «Бременські музики» за сценарієм Юрія Ентіна і Василя Ліванова, випуск аудіоплатівки з музикою з мультфільму, пізніше фільм Олександра Абдулова тощо» [10]. Автори вважають, що такі елементи трансмедійності так чи інакше присутні у всіх випадках екранізації літературних творів, в ігрових і анімаційних фільмах, а також у різноманітній ілюстративній продукції (постерах, календарях, листівках та ін.), створеній за мотивами літературних чи екранних оповідей. Отже, в минулому трансмедійність існувала здебільшого не як проєкт, а як стихійний процес, який не мав назви.

Перші наукові дослідження трансмедіа датуються 90-ми роками минулого століття. Так, у 1991 році професор університету Південної Кароліни Маршей Кіндер проаналізувала причини успіху найбільш популярних тоді у всьому світі дитячих анімаційних серіалів: «Черепашки-ніндзя», «Гарфілд та його друзі», «Динозаврік Динк» та низки інших. Автор дослідження звернула увагу на те, що навколо персонажів формуються «розширені розважальні суперсистеми» (an expanding supersystem of entertainment) [7], побудовані на комбінації «трансмедійної інтертекстуальності» (transmedia intertextuality) та інтерактивності. Окрім того, трансмедіа починає опробовуватись як бізнес-технологія, що дозволяє значно збільшити масштаби і різноманітність комунікації з аудиторією. Прикладом трансмедійності початку 90-х років ХХ століття можуть слугувати проекти «Зоряних воєн». У цей же час вперше з'являється термін «трансмедійність», уведений у науковий обіг дослідницею Маршей Кіндер в контексті кіно і кінофраншиз [7].

На початку ХХІ століття трансмедіа концептуалізовано у працях Генрі Дженкінса – професора комунікації, журналістики та кінематографічного мистецтва при Університеті Південної Каліфорнії, автора більш десятка книг з різних аспектів медіа та популярної культури [5; 6]. У 2003 році професор Генрі Дженкінс опублікував у науковому журналі університету Technology Review статтю «Трансмедійна оповідь» (Transmedia Storytelling), після якої багато західних медіадослідників з ентузіазмом прийняли обговорювати новий феномен. Дискусії розгорнулися навколо необхідності знайти найбільш підходящий термін, яким можна позначити феномен, що описується, та більш точно визначити сутність та тлумачення родових ознак і видових відмінностей означуваного поняття.

Проте, незважаючи на наукові дискусії та значний період функціонування терміна «трансмедіа» у практиці наукових досліджень, формування трансмедійності як наукової дефініції ще набуло остаточності. Як вірно відзначила австралійська дослідниця Крісті Дена, термін «трансмедіа» використовується в багатьох дослідженнях, часто описуючи зовсім різні явища [3].

«Термінологічний хаос» в описі пов'язаний із низкою причин» [9]. У першу чергу, термінологічну визначеність ускладнює те, що перша частина складного слова, «транс», означає «рух через якийсь простір, його перетинання, проходження, розташування відповідно до того, що виражено в другій частині слова...» [12, с. 229]. А друга частина, «медіа», характеризується багатозначністю самого слова «медіа», що використовується для позначення як способів комунікації (жест, мова, зображення, музика, писемність), сукупності різних форматів даних, так і засобів передачі цих даних, каналів комунікації (газети, журнали, радіо, телебачення, Інтернет, мобільні додатки, тощо). Окрім того, часто поряд із трансмедіа вживаються «крос-медіа» і «мультимедіа» як синонімічні до нього, що, на нашу думку, не припустимо, оскільки вони мають різне призначення. Крос-медіа – єдина історія, яка інтерпретується різними медіа-платформами незалежно одна від одної. Мультимедіа – єдина історія, розказана різними медіа, але з єдиною лінією розповіді, яка підтримується за допомогою елементів, поширених на різних медіаплатформах. Трансмедіа – це кілька історій, об'єднаних в один всесвіт, при цьому різні історії розповідаються різними медіа. У спрощеному варіанті диференціювати значення розглянутих термінів на підставі різних концептів, покладених в основу їх визначення, пропонує М. Женченко: «множинності медійних форматів» (мультимедіа), «множинності каналів» (крос-медіа) і «множинності історій» трансмедіа [4, с. 116].

Отже, так чи інакше, термін «трансмедіа» почав функціонувати як в академічній, так і у практичній сфері. А трансмедійність охопила усі сфери сучасної медіакультури, в першу чергу анімаційне мистецтво, з якого і започаткувались трансмедійні проекти.

Аналіз наукових доробків дозволяє виділити декілька аспектів функціонування трансмедійності у сучасній культурі. У першу чергу, трансмедіа можна розглядати через призму просунення контенту з точки зору культурних практик аудиторії. Н.Л. Соколова, аналізуючи сучасну популярну культуру, стверджує, що «феномен трансмедіа найбільш повно відображає сучасні тенденції розвитку популярної культури, оскільки трансмедійні проекти створюються не тільки офіційними виробниками, а і культурними практиками споживачів» [13, с. 17].

Також важливим аспектом активного розвитку трансмедійних проектів є орієнтування на потреби аудиторії. Про це пише у своїх дослідженнях Г. Дженкінс. Як приклад автор наводить дитячу і підліткову аудиторію, яка вихована на таких трансмедійних проектах, як «Покемон» (англ. Pokemon, – одна з найбільш крупних медіафраншиз, яка існує з 1995 року та отримала «друге народження» у 2016 році у зв'язку зі створенням доповненої реальності та виходом Pokemon Go223). Дослідник підкреслює, що «подорослівши, ця аудиторія очікує прояву трансмедійності від усіх значимих творів мистецтва, з якими їй доведеться в майбутньому взаємодіяти» [3]. Сьогодні, розвиваючи цю тезу, можна стверджувати, що

вчорашні споживачі подібних «Покемону» художніх продуктів стали виробниками і авторами, для яких трансмедійність є цілком природною.

Специфічною є трансмедійна оповідь як спосіб чи технологія розповідання. Останнім часом більшої популярності набуває термін, запозичений з англійської, – «сторітеллінг» (англ. storytelling). У контексті трансмедійних технологій в анімації сторітеллінг – це, насамперед, «процес розгортання комплексних оповідних систем, що протікають у технологічно і інформаційно насиченому просторі. Головним завданням постає розвиток бренду через майстерну і добре сплановану доставку контенту до аудиторії за допомогою декількох медіаформатів» [2]. Таким чином, поняття «сторітеллінг» в основному описує комерційні та економічні аспекти трансмедійності.

Кожен сегмент трансмедійного твору, на думку медіадослідника Л. Мановича, «може естетизуватись новим незалежним автором чи співтовариством авторів, у число яких можуть входити як професіонали, так і любителі» [8]. Про це також пише у своїй книзі «Transmedia Archeology», виданій у 2014 році, ще один дослідник трансмедійності – Карлос Альберто Сколарі. Він відмічає, що «трансмедіа-нарлативи можуть починатися в голлівудській студії, а продовжитись, наприклад, у блозі, який веде мексиканська дівчинка чи у відео-пародії, завантаженої на YouTube групою австралійських фанатів» [11, с. 67]. Це є свідченням залучення у трансмедійні проекти широкого кола споживачів, які не є професіоналами у сфері аудіовізуального контенту, а отже, авторами творів можуть бути усі бажаючі. Не заперечуючи високої цінності авторського, утверджується цінність твору (ремейки, адаптації, окремі мотиви, які варіюють у великій кількості у медіапросторі), вбудованого в більше цілісний контент. «Трансмедійність пов'язує професійну і непрофесійну творчість, діяльність великих медіакорпорацій і приватних одинаків, які створюють і знімають свої художні твори за мотивами вже існуючих, функціонуючих у медійному просторі» [10, с. 22]. У певному сенсі трансмедійність формується як «наслідок процесів взаємовпливу професійного і аматорського медіасередовища» [2, с. 238]. Тобто аматорська творчість починає функціонувати в медіасередовищі на рівні з професійною.

Також для повноти розгляду трансмедійності в анімації, вважаємо, слід виокремити деякі специфічні риси цієї технологічної і культурної новації. Перш за все, виділяють «розширюваність» та «поглиблюваність» (за Дженкінсом 2009) [6] трансмедійного контенту. Мається на увазі можливість розширення як самого нарративу, так і одночасно його здатності бути перенесеним на інші медіаплатформи. Процес розширення пов'язаний із залученням нової аудиторії, яка отримує нову варіацію оригінальної історії, збагачену новими деталями, і таким чином, розширює своє уявлення про нарратив у «глибину». Отже, під час трансмедійного переходу нарратив розширюється і поглиблюється не тільки за рахунок розвитку сюжетної лінії, а і за рахунок розширення аудиторії – глядачів, читачів чи слухачів, які здатні переносити нарратив на нові платформи.

Наступною специфічною рисою трансмедійності, відповідно до теорії Генрі Дженкінса, є континуальність і множинність. «Континуальність» вносить значний вклад в наше розуміння «співвідношення» і «достовірності» всіх створених художніх світів» [6]. Множинність – можливість застосування альтернативних версій персонажів або паралельних версій нарративу тощо.

Також серед особливостей трансмедіа є занурюваність, тобто можливість проникати в художні світи. Важливим є не тільки момент занурення споживача в нарратив на будь-якій з медіаплатформ, а і можливість перенести частину нарративу у власне життя. При цьому історія не тільки має сподобатись, а і викликати бажання у споживача взаємодіяти з ним в майбутньому. Як от, наприклад, франшиза Гаррі Поттер, яка розвивалася спочатку на класичних медіамайданчиках: література, кінематограф, театр, комп'ютерні ігри і т.д. Проте в 2001 в парку розваг в Австралії з'являється атракціон за мотивами франшизи. Уже в 2010 році Universal Studios відкриває повномасштабний парк атракціонів, заснований на сюжеті оригінального нарративу. Ці та інші атракціони, на наш погляд, є свідченням прагнення в реальному житті стати частиною історії, яка сподобалась.

Ще однією істотною ознакою трансмедіа є серійність, яку Дженкінс визначав «як створення поділу історій на змістовні і ідейно закінчені частини, а потім їх поширення на різних медіаплатформах» [6]. Явище серійності для екранних творів не нове. Найбільш активний розвиток ідея серійності отримала з розвитком кінематографу в ХХ столітті. Пізніше поява серіалів наочним чином продемонструвала бажання поділу нарративу на невеликі частини.

Характерним для трансмедійних історій є створення особливого всесвіту. Про цей «особливий всесвіт» висловлюються різні дослідники, вважаючи його основним критерієм трансмедійності. Трансмедійний проект з'являється, коли автор створює всесвіт історії, правила, за якими він існує, а також систему

героїв. При цьому конструювання художнього світу допускає використання особливих прийомів для більш активного залучення аудиторії. Вигаданий трансмедіа-всесвіт «дозволяє розширювати наратив до нескінченності, забезпечуючи різні точки входу в нього завдяки унікальності кожної з частин загального контенту» – пише у своїй статті Г. Бакуєв [1, с. 138]. «Тобто навколо вихідного, базового тексту (формату) вибудовується безліч інших, кожен із них є відносно самостійним і водночас примикає до основної оповідної лінії: це можуть бути мікроісторії, тематично тісно пов'язані в основний лінією, або «паралельні» історії, вільні, приблизні варіації основної» [13, с. 20]. Як от, наприклад, у вже згаданому проекті «Гаррі Поттер» («Поттеріана»). Екранізації, засновані на романах Ролінг, лише поглиблюють сюжетну лінію, хоча й носієм канону, первинної та завжди правильної інформації про всесвіт є сама книга. Тематичні комп'ютерні ігри, наприклад, роблять більший акцент на магичній бойовій системі та закляттях. Проте користувач, що не читав книжок або не дивився фільми, не зможе зрозуміти сюжетну лінію «Поттеріани».

Отже, трансмедійність – властивість сучасної медіасфери, яка породжена техніко-технологічними процесами та зумовлює низку важливих змін у екранних мистецтвах взагалі та анімації зокрема. Властивість трансмедійності різним чином виявляє себе в різноманітних анімаційних продуктах та надає їм особливої художньої виразності. А також здійснює вплив на традиційні формати, жанри і форми мистецтва анімації.

Специфікою трансмедійної анімації є «розширюваність» та «поглиблюваність» (розширення наративу, розширення аудиторії, перенесення на різні медіаплатформи); «континуальність» («співвідношення» і «достовірності» наративу зі збереженням зв'язку з початковою ідеєю) і «множинність» (застосування альтернативних версій персонажів або паралельних версій наративу); занурюваність, тобто можливість проникати в наратив на будь-якій з медіаплатформ та можливість перенесення частини наративу у власне життя; серійність, тобто ділення наративу на невеликі частини, фрагментарність та мозаїчність оповіді; створення цілісного всесвіту виразними засобами різноманітних видів медіа. А також серед важливих аспектів трансмедіа є комерційна складова частина, орієнтування на потреби аудиторії, поєднання професійної і непрофесійної творчості.

У даному доробку нами осмислюються лише деякі специфічні риси трансмедійності. Поза межами даного дослідження залишається низка аспектів, які потребують більш детального та комплексного вивчення, що і буде зроблено у наступних наукових розвідках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакуєв Г.П. Трансмедійний сторителлінг: примета цифрової медіасреди. Вестник ВГИК. ТОМ 12, № 1(43). Апрель 2020. С. 134–140.
2. Глазкова Е. Transmedia storytelling: одна история для разных платформ. *Cinemotion*. URL: http://www.cinemotionlab.com/stati/transmedia_storytelling:_odna_istoriya_dlya_raznih_platform/ – 2011.
3. Dena, Christy 2009. Transmedia Practice: Theorising the Practice of Expressing a Fictional World across Distinct Media and Environments. PhD Dissertation. University of Sydney, School of Letters, Art and Media, Department of Media and Communications. Sidney. P. 16. URL: <http://dl.dropboxusercontent.com/u/30158/DENATransmediaPractice.pdf>.
4. Женченко М. Эволюция терминов «мультимедиа», «кросс-медиа», «трансмедиа» в развитии цифрового сторителлинга. *Studia Medioznawcze* 2016. 4(67). С. 113–119. URL: <http://studiamedioznawcze.pl>.
5. Jenkins, H. (2004) The Cultural Logic of Media Convergence. *International Journal of Cultural Studies*. Volume 7. Issue 1. P. 34–35.
6. Jenkins H. Transmedia Storytelling // Technology review. URL: <https://www.technologyreview.com/s/401760/transmedia-storytelling/>.
7. Kinder M. Playing with Power in Movies, Television, and Video Games: From Muppet Babies to Teenage Mutant Ninja Turtles. University of California Press, 1991. 277 с.
8. Manovich L. Understanding Hybrid Media. URL: <http://manovich.net/index.php/projects/understanding-hybrid-media>.
9. Miller C.H. Digital storytelling: A creator's guide to digital entertainment. Amsterdam : Focal Press, 2004. P. 34.
10. Сальникова Е.В., Кондаков ИВ., Вартанов А. С. «Большой формат: экранная культура в эпоху трансмедийности. Часть 1». URL: <https://coollib.com/b/478088-ekaterina-viktorovna-salnikova-bolshoy-format-ekrannaya-kultura-v-epohu-transmediynosti-chast-1>.
11. Scolari C.A., Bertetti P., Freeman M. Transmedia Archaeology: Storytelling in the Borderlines of Science Fiction, Comics and Pulp Magazines. London : Palgrave Macmillan, 2014. 95 с.
12. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 229. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001611>.
13. Соколова Н. Трансмедиа и «интерпретативные сообщества». *Международный журнал исследований культуры*. № 3(4). 2011. С. 16–21. URL: [w.culturalresearch.ru/files/open_issues/03_2011/IJCR_03\(4\)_2011.pdf](http://w.culturalresearch.ru/files/open_issues/03_2011/IJCR_03(4)_2011.pdf).

Т. И. Уварова, К. Д. Мараховская. Трансмедийные технологии в анимации. – Статья.

Аннотация. В статье исследуется трансмедийность анимации, вызванная технологическими новациями современной культуры. Дано определение трансмедиа и обозначено соотношение с понятиями «кросс-медиа» и «мультимедиа». Определено, что «трансмедиа» – это расширение одной истории, сюжета с помощью рассказа на различных медиа. Рассмотрены некоторые аспекты функционирования трансмедиа в современной культуре и выделены специфические черты трансмедийности анимации.

Ключевые слова: трансмедиа, трансмедийность, трансмедийная анимация, кросс-медиа, мультимедиа.

T. Uvarova, K. Marakhovska. Transmedia technologies in animation. – Article.

Summary. The article explores the intermediateness of animation caused by technological innovations of modern culture. The terminological definition of the concept of “transmedia” and the distinction with the concepts of “multimedia” and “multimedia” are made. It is determined that “transmedia” is a continuation of one story, a plot with the help of a plot on different media. Some aspects of the functioning of transmedia in modern culture are considered and the specific features of transmedia animation are highlighted.

Key words: transmedia, transmedia, transmedia animation, cross-media, multimedia.

УДК 159.98: 364.64

Х. Б. Цьомик

*аспірант кафедри теоретичної та консультативної психології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

Науковий керівник: Ю. М. Каптур

кандидат психологічних наук,

*доцент кафедри теоретичної та консультативної психології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ ДО ПОБУДОВИ ЕМОЦІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ВЗАЄМИН

Анотація. У статті аналізується сутність поняття емоційно-значущих взаємин. Також висвітлюються тезисно соціально-психологічні ресурси особистості до побудови емоційно-значущих взаємин, та охарактеризовано здатність до емоційності як феномен. Зазначено важливість наявності ціннісних орієнтацій як важливий ресурс особистості до побудови емоційно-значущих взаємин.

Ключові слова: емоційно-значущі взаємини, особистість, емоційність, минулий досвід, ціннісні орієнтації.

Кожна особистість має можливість, необхідність створення міжособистісних взаємин. Зв'язки, у які вступає індивід, розрізняють за оцінкою міжособистісних стосунків, що передбачає проведення їхньої класифікації. Так, виділяються стосунки знайомства, приятелювання, дружби, кохання. Коли один із партнерів сприймає ці стосунки тільки як знайомство, а інший – як дружбу, то виникає непорозуміння. Тому міжособистісні взаємини можна визначити як спільну готовність партнерів до певного типу почуттів, домагань, очікувань, поведінки.

М. Обозов пропонує таку класифікацію міжособистісних стосунків: знайомства, приятелювання, товариські, дружні, любовні, подружні, родинні, деструктивні. Варто зазначити, чи кожен з вищеперелічених різновидів стосунків можуть стати емоційно-значущими. Це спирається на кілька критеріїв: глибину стосунків, вибірковість щодо партнерів, функції стосунків. Також важливим є те, чи кожна особистість здатна будувати так звані емоційно-значущі стосунки, та що має впливає на цей процес [9].

Проблема формування міжособистісних стосунків є предметом широких досліджень у психологічному вимірі (І. Бех, Л. Орбан-Лембрик, І. Чернов, І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін вітчизняні: О. Бодальов, Н. Богомолова, Р. Гительмахер, В. Мясичев, Б. Ананьєв, Н. Обозов, А. Бодалев, С. Рубінштейн, Я. Коломінський).

Міжособистісні взаємини зароджуються та розвиваються в суспільних відносинах. Складний багатоплановий процес встановлення контактів між людьми породжується потребами суспільної діяльності. Він включає в себе обмін інформацією, сприймання і розуміння людини людиною, вироблення спільної стратегії взаємодії. Ключовою у міжособистісних стосунках виступає саме взаємодія між учасниками. Вона буває тісною та нетісною, і метою цієї взаємодії найчастіше виступає обмін інформацією. Взаємодія – це процес безпосереднього чи опосередкованого впливу суб'єктів (об'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок між ними [4].

Міжособистісні стосунки в більшості є емоційно забарвленими, проте є не завжди значущими для особистості. Тому найважливішою ознакою у здатності особистості будувати емоційно-значущі взаємини є емоційність. Неофіційність, особиста значущість, емоційна насиченість становлять основу емоційно-значущих стосунків [6]. Основу емоційних стосунків складає чутливість (рівень емоційності партнерів), подразливість та наявність емоцій, які висвітлюються під час взаємодії. Емоції – психічні стани і процеси в людини та вищих тварин; це відповідні реакції на зовнішні та внутрішні подразники, які проявляються у вигляді задоволення або незадоволення, радості, страху, гніву тощо. В емоціях виявляється позитивне або негативне ставлення людини до навколишнього світу. Будь-який перехожий може викликати в нас певні емоції, наприклад, жалості [3]. Проте емоційність в емоційно-значущих взаєминах відрізняється від емоційності у звичайних міжособистісних стосунках тим, що в першому варіанті дані емоції є одноразові, короткочасні і зовсім не несуть ніякого значного впливу на загальний психологічний стан особистості.

У вітчизняній психології емоційність як феномен досліджував А.Ф. Лазурський. Емоційність – це багатовимірна якість особистості, що характеризує зміст, якість і динаміку її переживань. Емоційність не можна охарактеризувати однією якістю або параметром, оскільки вона включає в себе можливі і основні особливості, які співіснують у різних поєднаннях і відносинах: від нерозривному взаємозв'язку і взаємопереходів до відносно незалежності [8].

Отже, найперше на здатність особистості до формування так званих емоційно-значущих стосунків впливає:

1. *Набір певних особистих рис (вміння довіряти іншим людям, ставити свої інтереси нижче чийось, чуттєвість).*

Оскільки тільки особистість, яка вміє кохати, може стати учасником емоційно-значущих стосунків. Кохати здатен тільки той, хто з дитячих років навчився любити себе, світ та людей. Той, в кого сформований життєвий світогляд «Я – хороший, інші – теж хороші люди» (Е. Берн). Ученими доведено: якщо нас в дитинстві люблять рідні та близькі люди, то в нас розвивається досвід безумовної любові. Тобто нас люблять не за щось, а просто тому, що ми є на світі. У такому випадку легше відбувається перехід від інфантильної, незрілої любові, від «Я люблю тому, що мене люблять» до «Мене люблять тому, що я люблю». Видатний екзистенціаліст Фромм відзначав, що *любити* означає бути зацікавленим у житті та розвитку того, до кого ми відчуваємо це почуття [12]. Самопожертва заради іншого – основний критерій спрямованості на кохану людину. Психологи довели: не вміють любити не люблені люди, і витoki цієї проблеми сягають дитинства.

2. *Рівень емоційності особистості, здатність проявляти власні емоції та почуття.*

Оскільки однією з детермінантів, що впливають на здатність особистості до емоційно-значущих стосунків, є емоційність, то варто детальніше розглянути цю детермінанту, оскільки вона притаманна не усім. Відповідно, є люди, які більш яскраво виражають емоції, та які, що не вміють їх виражати. Важливу роль відіграють емоційні властивості людини, те, наскільки багатий її емоційний фон.

Різні форми переживання почуття – емоції, афекти, настрої, стресові стани та почуття – утворюють емоційну сферу особистості, яка є одним із регуляторів поведінки людини та пізнання, вираженням складних відносин між людьми.

3. *Наявність минулого неприємного досвіду (зрада).*

Минулий досвід добре чи погано завжди впливає на хід, рівень та модель розвитку майбутніх взаємовідносин. Оскільки кожен досвід – це свого роду індикатор, як знову не робити такі ж помилки. Зрада близької людини зазвичай супроводжується душевним болем, упадком життєвих сил та зневірою у приємні можливості. Часто зражені особи мають страх бути душевно раненими удруге, тому не поспішають вступати в нові близькі взаємини, інколи зовсім замикаються у собі. Важливим є те, наскільки важливими та значущими особі були ті стосунки, які завдали неприємностей.

4. *Наявність емоційно-значущих стосунків, які завершилися.*

Аналізуючи дослідження А. Кроника [5] на тему значущості, ми можемо зробити висновок, що навіть після офіційного завершення емоційно-значущих стосунків значущість не проходить. У багатьох

випадках це залежить від характеру самої особистості. Наприклад, одні, маючи у своєму житті емоційно-значущі стосунки, які принесли велике розчарування, все одно залишають дані невдалі взаємини у серці й втрачають здатність до створення стосунків такого наповнення. Тобто такі стосунки бувають раз на все життя. Інші ж після офіційного завершення емоційно-значущих взаємин через певний період знову можуть мати стосунки такого характеру.

5. Уміння переносити чужу модель стосунків на власні.

Вагому роль у формуванні подружніх стосунків майбутньої особистості відіграє здатність переносити модель стосунків, наприклад батьків, у власну сім'ю. Трапляється так, що якщо у взаєминах між батьками не було емоційно-значущих стосунків, відповідно, в особи не розвинена здатність до створення таких взаємин у власному подружжі, бо всі характеристики, притаманні даним взаєминам, є їй чужими та недоступними.

6. Ціннісний апарат особистості.

Першими дослідниками нового психологічного феномену «цінність» прийнято вважати американських вчених У. Томаса і Ф. Знанецького. У своїй знаменитій праці «Польський селянин у Європі й Америці» вони визначали поняття цінності у зв'язку з психологічними поняттями установки й у протиставленні з ним [2]. Ряд сучасних дослідників вважають, що будь-який елемент тричленної структури особистості З. Фрейда може служити джерелом і місцем перебування цінностей [11]. Так, В. Алексеева вважає, що «Супер-его» містить соціальні норми та цінності, а «Его» – індивідуальні цінності, що є результатом «окультурення» несвідомих стимулів «Ід». Цінності «Его», за її словами, сильніші й істинніші, ніж загальноприйнята система цінностей. Автор наголошує, що багато стимулів сфери несвідомого, у свою чергу, базуються на «свідомо прийнятих» моральних цінностях – вони ніби «зпускаються» зверху й настільки глибоко й органічно засвоюються, що можуть протистояти не тільки свідомим намірам, але й інстинктивним потягам, і навіть у гіпнотичному стані не вдається вселити людині те, що суперечить міцно засвоєним цінностям. Соціальні аспекти розвитку особистості, які лише поверхнево розглядалися З. Фрейдом, набули подальшого розвитку у працях його послідовників – А. Адлера, К. Хорні, Е. Фромма, Г. Саллівена [7].

Розвиток особистості, за Л.С. Виготським, зумовлений освоєнням індивідом цінностей культури, що опосередковано процесом спілкування. За його словами, значення й смисли, зароджуючись у відносинах між людьми, зокрема у прямих соціальних контактах дитини з дорослими, потім за допомогою інтеріоризації «проникають» у свідомість людини. С.Л. Рубінштейн також пише про те, що цінності є похідними від співвідношення світу й людини, виражаючи те, що є у світі, включаючи те, що створює людину в процесі історії, значиме для людини [1].

Кожна особистість має набір певних життєвих цінностей, що включають у себе духовні, моральні та етико-психологічні цінності. Цілком зрозуміло, що, не володіючи рисами жертвовності, взаєморозуміння, взаємопідтримки, баченням вірності та іншими, а загалом аморальна людина не має здатності до формування емоційно-значущих стосунків.

7. Схильність особистості до співзалежних чи контрзалежних стосунків.

Аналізуючи дослідження Берри К. Уайнхолд, Дженей Б. Уайнхолд [10], можна зробити висновок, що схильність вступати виключно у співзалежні чи контрзалежні стосунки не є здоровим проявом. Проте якщо особистість характеризується здатністю вступати у співзалежні стосунки, то в такій особистості більше шансів створити емоційно-значущі взаємини, оскільки за присутності контрзалежності особистість взагалі уникає близькості, є замкнутою, самовпевненою, недовірливою та відштовхуючою.

Усі різновиди міжособистісних взаємин є емоційними, оскільки комунікація, найменша взаємодія схильні викликати в людини елементарні, одноразові емоції. Чим більша значущість, тим потужніша емоційність.

Проте не кожні міжособистісні стосунки є значущими, оскільки однією з умов значущих стосунків є максимальна кількість спільного часопроведення і гостре відчуття нехватки, коли цього немає; наявність інтимності, спільних справ, планів на майбутнє. Також значущість підкреслюється тим, що люди не просто обмінюються інформацією, разом радіють чи сумують – суть у тому, що за наявності значущості у стосунках між партнерами відбувається прямий вплив на я-концепцію тих, хто є учасниками стосунків. Інша людина, яка є значущою, автоматично починає впливати на настрій (може як підняти, так зіпсувати його), ставлення особистості до інших людей та на світосприйняття в цілому, на вчинки. Аналізуючи я-концепцію як феномен, який досліджував Р. Бернс, ми можемо зробити висновок, що саме значуща особистість може змінити я-концепцію іншої як у кращий, так і в гірший бік.

Тому емоційно-значущі стосунки – це найвищий рівень міжособистісних взаємовідносин, притаманний зазвичай відносинам між подружжям, які характеризуються високим проявом емоційності учасників, гострим відчуттям потреби спільного часопроведення, інтимністю, важливістю та низкою прямих взаємних впливів, які здійснюють люди один на одного та на я-концепцію партнера в процесі сумісної діяльності, спілкування, ведення спільного господарства. Важливою умовою є те, що емоційно-значущі стосунки залишаються такими і після їх умовного завершення.

Отже, в першу чергу – через невдалий минулий досвід, що приніс розчарування, через наявність емоційно-значущих стосунків у минулому, які умовно завершилися, через відсутність певних особистих рис не кожна особистість здатна будувати емоційно-значущі стосунки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва : Наука, 2010. 226 с.
2. Громов И, Мацкевич А, Семенов С. Западная социология. Санкт-Петербург, 1997.
3. Дружинин В.Н. Психология семьи. Питер : Издательский дом, 2005 г.
4. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. Санкт-Петербург, 2000.
5. Кроник А.А., Кроник Е.А. Психология человеческих отношений. Дубна : Издательский центр «Феникс», Издательство «Когито-Центр», 2001. 224 с.
6. Коломинский Я.Л. Социальная психология взаимоотношений в малых группах. Учебное пособие для психологов, педагогов, социологов. Москва : АСТ, 2010. 446 с.
7. Малкина-Пых И.Г. Справочник практического психолога. Возрастные кризисы детства. Москва : Изд-во Эксмо, 2004.
8. Ничкало Н. Психологія для всіх і для кожного. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 6. С. 197–202.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. Киев : Лыбидь, 2002. 191 с.
10. Уайнхолд Б. К., Уайнхолд Дж. Б. Бегство от близости. Избавление ваших отношений от контрзависимости – другой стороны созависимости. Чита : Астра, 2013. 408 с.
11. Фрейд З. Влечения и их судьба. Москва, 2000.
12. Фромм Э. Искусство любить: Исследование природы любви / Пер. с англ. Москва : Педагогика, 2007. 160 с.: ил.

Х. Б. Цёмык. Психологические ресурсы личности в построении эмоционально-значимых отношений. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется сущность понятия эмоционально-значимых отношений. Также освещаются тезисно социально-психологические ресурсы личности для построения эмоционально-значимых отношений, охарактеризована способность к эмоциональности как феномен. Указана важность наличия ценностных ориентаций как ресурса личности для построению эмоционально-значимых взаимоотношений.

Ключевые слова: эмоционально-значимые отношения, личность, эмоциональность, прошлый опыт, ценностные ориентации.

H. Tsomyk. Psychological resources of the person in construction of emotionally significant relations. – Article.

Summary. The article analyzes the essence of the concept of emotionally significant relationships. Also the thesis social and psychological resources of the person to construction of emotionally significant relations are covered and the ability to emotionality as the phenomenon is characterized. The importance of the presence of value orientations as an important resource of the individual to build emotionally significant relationships is indicated.

Key words: emotionally significant relationships, personality, emotionality, past experience, value orientations.

В. П. Черноус

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін

КЗВО «Рівненська медична академія»

м. Рівне, Україна

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті узагальнені теоретичні положення щодо сутності поняття «професійна компетентність», яка розглядається як інтегрована властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної та практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності та взаємодії з учнями у процесі педагогічної співпраці на основі впровадження сучасних технологій навчання для отримання високих результатів. Визначені та проаналізовані основні структурні компоненти професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи: мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний, когнітивно-технологічний, комунікативний, соціальний.

Ключові слова: професійна компетентність, вчитель початкової школи, структурні компоненти професійної компетентності.

Постановка проблеми. Проблема професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи набуває все більшої актуальності завдяки розширенню і збагаченню соціального досвіду, сфери освітніх послуг, створенню інноваційних типів навчальних закладів, нових технологій, виникненню різних форм передачі інформації. Сформованість професійно-педагогічної компетентності майбутнього фахівця виявляється в організації результативного процесу формування у студентів знань, умінь і навичок, достатніх для взаємодії в навчально-виховному процесі, оволодінні методологією та досвідом педагогічного процесу. Удосконалення рівня професійної компетентності майбутніх учителів є одним із основних напрямів реформування системи освіти на сучасному етапі. Саме тому на етапі модернізації системи освіти в Україні особливої значущості набуває питання підвищення професійної компетентності сучасного педагога. У зв'язку із цим виникає необхідність всебічного вивчення та аналізу такого поняття, як «професійно-педагогічна компетентність вчителя».

Аналіз досліджень. Проблема професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи перебуває в центрі уваги дослідників. Питанням педагогічної компетентності у професійній освіті займалися такі вчені, як І. Бех, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, Т. Яценко. Своєрідною концептуальною основою професійної підготовки педагогів у вищій школі, розвитку їх професійної компетентності стали роботи І. Зязюна, В. Лозової, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Савченко та ін. Професійно-педагогічна компетентність вивчається в контексті проблеми реалізації особистісних характеристик майбутнього вчителя, формуванні його внутрішньої свідомості і рефлексії, динаміки професійного самовизначення. Подальший розвиток і удосконалення вчені відносять до найважливіших проблем сучасної освіти. Але досі залишається невирішеним питання наукового обґрунтування взаємозв'язків основних компонентів професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя.

Метою статті є теоретичне визначення структури та змісту професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу. В умовах соціально-економічного та інформаційного прогресу характер професійної діяльності вимагає мобільності, гнучкості, готовності до здійснення педагогічної діяльності, постійного підвищення загальної та професійної культури.

Поняття «професійна компетентність вчителя» виражає особисті можливості педагога, які надають йому можливість самостійно та ефективно вирішувати педагогічні завдання. Для здійснення зазначеної діяльності педагогу потрібно знати педагогічний матеріал, уміти застосовувати її на практиці. Таким чином під педагогічною компетенцією можна розуміти єдність теоретичної та практичної готовності майбутнього спеціаліста до професійної діяльності.

Учений В. Адольф вважає, що «професійна компетентність – це складне утворення, що вміщує комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, що забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність побудови навчально-виховного процесу» [1, с. 118].

В. Кричевський стверджує що професійна компетентність – це «сукупність певних ознак: наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; оволодіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості» [5, с. 67]. Автор визначає чотири види професійної компетентності: функціональна (реалізація педагогічних знань), інтелектуальна (здатність до аналітичного мислення і творчого підходу до виконання своїх обов'язків), ситуативна (діяльність залежно від професійної ситуації), соціальна (реалізація комунікативних здібностей).

Н. Кузьміна визначає професійну педагогічну компетентність як сукупність таких компонентів: спеціальна компетентність; методична компетентність у галузі способів формування знань, умінь і навичок учнів; психолого-педагогічна компетентність; рефлексія професійної діяльності [6].

А. Маркова, розглядаючи професійну компетентність, виділила такі її види: спеціальна компетентність (професійна діяльність на високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток); соціальна компетентність (володіння професійною діяльністю, методами спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї праці); особистісна компетентність (володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку); індивідуальна компетентність (методи саморегуляції і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, вміння організувати свою працю) [7].

Детальний аналіз сутності професійної компетентності майбутнього вчителя подано у дослідженні В. Синенка. Автор стверджує, що потрібно розрізняти підготовку фахівця та його професійну компетентність. Перше поняття відображає процес володіння знаннями й навичками, а друге – результат цього процесу, якісну характеристику. Поняття «педагогічна компетентність» науковець вважає категорією педагогічної науки. Професійна педагогічна компетентність відображає властивості й стосунки всіх предметів педагогічної науки [10].

Аналіз різних підходів до досліджуваного поняття дає можливість стверджувати, що професійна компетентність вчителя – це складний комплекс, який включає в себе професійні знання, вміння, навички, такі якості як креативність, мобільність, комунікабельність, толерантність, чуйність, доброзичливість, прагнення до самопізнання, саморозвитку та самореалізації.

Набуття майбутнім педагогом професійної компетентності полягає в тому, що професійні знання повинні формуватися одночасно на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, технологічному та методичному. Це вимагає професійного мислення, здатності аналізувати і синтезувати інформацію, цілісно уявляти технологію її застосування.

Основними завданнями педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є такі:

- забезпечити оволодіння технологіями самоорганізації та самоактуалізації;
- створити умови для становлення професійної культури майбутнього спеціаліста;
- формувати ключові компетентності майбутнього вчителя початкової школи;
- розвивати професійну мобільність студентів;
- організувати методичну, дидактичну підтримку майбутніх спеціалістів;
- формувати соціальну активність на основі особистісних рис та соціальних умінь особистості.

Професійна компетентність майбутнього вчителя є чинником підвищення якості освіти та охоплює такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний, когнітивно-технологічний, комунікативний, соціальний.

Формування мотиваційно-ціннісного компонента педагогічної компетентності майбутнього спеціаліста вимагає не лише зовнішніх мотивів навчання, але й активізацію внутрішніх мотивів в процесі навчання: мотиви потреби, ціннісні орієнтації, прагнення. Внутрішня мотивація пов'язана зі змістом навчання і ґрунтується на потребі спілкування з учнем. Зовнішня мотивація зумовлена чинниками, які не мають безпосереднього зв'язку з професійною діяльністю [9, с. 15].

Мотиваційно-ціннісний компонент дозволяє виявити, а потім формувати позитивні мотиви майбутнього вчителя до творчої праці. Такий компонент відображає вміння адаптувати наукову інформацію відповідно до цілей і завдань навчання учнів; усвідомлення необхідності якісно виконувати свої обов'язки; вміння викликати інтерес учнів до опанування нової інформації, яка буде сприяти їхньому навчанню і приведе до усвідомлення матеріалу; вміння впливати на цілі і мотиви діяльності учнів за допомогою поради, переконання.

Операційно-діяльнісний компонент зумовлює діяльність педагога, яка проявляється в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку в межах реалізації професійно-педагогічної діяльності. Цей компонент реалізується через якості та властивості особистості: креативність, ініціативність, спрямованість на співпрацю, впевненість в собі, схильність до самоаналізу, здатність до імпровізації, передбачення; ініціативне, критичне та інноваційне прогнозування результатів своєї діяльності і взаємовідносин, а також предметних знань, умінь і навичок.

Важливими складовими частинами операційно-діялісного компоненту є методична, інформаційна, предметна, науково-педагогічна компетенції.

Методична компетентність має на меті закріплення вчителем нових педагогічних ідей, підходів до навчально-виховного процесу, використання нових сучасних технологій навчання.

Інформаційна компетентність майбутнього вчителя початкової школи включає сукупність професійно важливих знань, умінь і навичок, що визначають його здатність ефективної роботи з інформацією. Інформаційна компетентність передбачає вміння і навички роботи з ІКТ; застосовувати раціональні прийоми пошуку, аналізу, систематизації, використання інформації; самостійно створювати різноманітні тестові завдання; враховувати дидактичні принципи, закономірності, способи, форми організації навчального процесу для його оптимізації на основі комп'ютеризації.

У складі інформаційної компетенції можна виділити такі структурні компоненти, як:

- технологічна (уміння застосовувати засоби сучасних інформаційних технологій, апаратні та програмні засоби, мультимедіа та ін.);
- організаційно-методична (уміння пов'язані із впровадженням сучасних інформаційних технологій в навчальний процес);
- пошуково-дослідницька (уміння знаходити та подавати необхідну інформацію);
- інноваційна (уміння використовувати інформаційні технології у навчально-виховному процесі) [8, с. 35].

Предметна компетентність у складі структури професійно-педагогічної компетентності свідчить про рівень фахової підготовки спеціаліста, його здатність виконувати різні професійні функції.

Науково-педагогічна компетентність передбачає володіння педагогічною майстерністю та виступає засобом виховного впливу на особистість учня.

Когнітивно-технологічний компонент містить у собі знання, уміння і навички, досвід практичної діяльності у галузі предмета, розв'язання творчих завдань, вивчення особистості учня; використання прийомів педагогічного впливу, уміння організувати навчальний процес, спрямований на всебічний розвиток особистості учня.

Комунікативний компонент професійно-педагогічної компетентності включає знання, уміння, навички та способи здійснення навчальної діяльності, врахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей учнів; створення атмосфери творчого спілкування, повагу до особистості кожного учня.

Соціальний компонент являє собою усвідомлення соціальних проблем та запитів, способів взаємодії із суспільством; уміння знаходити інформацію, відповідність вимог до запитів та потреб, уміння робити вибір, брати на себе відповідальність, формування засобами предмета патріотичних почуттів, поваги до історії, традицій українського народу тощо.

Отже, професійно-педагогічна компетентність – це властивість особистості, що володіє комплексом професійно-значущих для вчителя якостей, має високий рівень теоретичної та практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності та ефективної педагогічної співпраці з учнями на основі впровадження сучасних технологій навчання. Професійно-педагогічна компетентність майбутнього вчителя початкової школи охоплює весь спектр його соціальних, професійних, особистісних стосунків, уособлює найвищий якісний професійно-педагогічний розвиток його особистості, який характеризується певною кількістю складових компонентів, якостей та характеристик.

Висновки. Отже, в даній статті ми здійснили аналіз наукових джерел; розглянули поняття «професійно-педагогічна компетентність»; на основі наукових праць дослідників визначили аспекти професійно-педагогічної компетентності майбутніх вчителів, розкривши сутність даного поняття через ключові компоненти та їхній зміст. Професійно-педагогічна компетентність вчителя – поняття динамічне, багатогранне й багатоаспектне, його зміст змінюється у відповідності із процесами, що відбуваються в суспільстві й освіті. Структура професійно-педагогічної компетентності також повинна періодично видозмінюватися, корегуватися у зв'язку зі стрімким розвитком науки й практики. Питання визначення змісту, форм, рівнів, механізмів та структури «професійно-педагогічної компетентності» майбутнього учителя потребують подальшої розробки, систематизації, аналізу й узагальнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя : монография. Красноярск : КГУ, 1998, 286 с.
2. Брюховецька Є.В. Сутність і структура професійної компетентності. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2013. № 3(56). С. 12–19.
3. Драч І.І. Компетентнісний підхід як засіб модернізації змісту вищої освіти. *Проблеми освіти*. 2008. № 57. С. 44–47.
4. Лісова С.В. Узагальнення та систематизація педагогічних знань у процесі професійної підготовки майбутніх учителів технологій. *Інноватика у вихованні*: зб. наук. пр. Вип. 11. Том 1 / упоряд. О.Б. Петренко; ред. кол. : Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2020. С. 36–44.
5. Кричевский В.Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ. Москва : Педагогика, 1987, 212 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1990. 119 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
8. Морська Л.І. Методична система підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до використання інформаційних технологій у навчанні учнів. Монографія. Тернопіль ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007, 243 с.
9. Педагогічна майстерність : підручник / Зязюн І.А., Крамущенко Л.В., Кривонос І.Ф. та ін.; за ред. І.А Зязюна. Київ : СПД Богданова А.М., 2008, 386 с.
10. Синенко В.Я. Профессионализм учителя. Новосибирск : Педагогика, 1999.

V. П. Черноус. Сущность понятия «профессионально-педагогическая компетентность» будущего учителя начальной школы. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические положения о сущности понятия «профессиональная компетентность», которое рассматривается как интегрированное свойство личности, обладающей комплексом профессионально значимых для учителя качеств, обладает высоким уровнем научно-теоретической подготовки к творческой педагогической деятельности и эффективного взаимодействия с учащимися в процессе педагогического сотрудничества на основе внедрения современных технологий обучения для достижения высоких результатов. Определены и проанализированы основные структурные компоненты профессионально-педагогической компетентности будущего учителя начальной школы: мотивационно-ценностный, операционно-деятельностный, когнитивно-технологический, коммуникативный, социальный.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, учитель начальной школы, структурные компоненты профессиональной компетентности.

V. Chornous. The essence of the concept “professional and pedagogical competence” of the future teacher of primary school. – Article.

Summary. The article summarizes the theoretical concepts on the essence of the concept of “professional competence”, which is considered as an integrated property of a person with a set of professionally significant quality for a teacher, has a high level of scientific, theoretical and practical training for creative teaching and effective interaction with students in the process of pedagogical cooperation based on the introduction of modern learning technologies to achieve high results. The main structural components of professional and pedagogical competence of the future primary school teacher are determined and analyzed: motivational and valued, operational and activated, cognitive and technological, communicative, social.

Key words: professional competence, primary school teacher, structural components of professional competence.

ЗМІСТ

| | |
|--|---|
| ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ АКАДЕМІКА СЕРГІЯ ВАСИЛЬОВИЧА КІВАЛОВА..... | 3 |
| О. І. Стеценко-Баранова АСПРАНТУРА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: 10 РОКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ..... | 4 |

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

| | |
|--|----|
| В. А. Возняк КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНИМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ..... | 10 |
| М. В. Жуковська КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ З МЕТОЮ ПРОФІЛАКТИКИ ВЧИНЕНИХ НИМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ..... | 14 |
| А. А. Купрій ПРАВОВИЙ СТАТУС МОРСЬКОГО ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНОГО РАЙОНУ УКРАЇНИ..... | 18 |
| Д. Г. Манько ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: ЛІНГВО-ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ..... | 26 |
| Р. П. Сухацький ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЄС..... | 30 |
| Э. Ш. Умеров ПЕРВИЧНА ІНСТИТУЦИОНАЛІЗАЦІЯ ОН-УЙГУРСКИХ І ТОКЪУЗ-УЙГУРСКИХ ПЛЕМ'ЯН І ОБРАЗОВАНИЕ КОЧЕВОГО ГОСУДАРСТВА <i>ON UY</i> | 33 |

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ, МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

| | |
|--|----|
| Д. Ю. Луньов ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ ІТ-АУТСОРСИНГУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ..... | 44 |
|--|----|

РОЗДІЛ 3 ФІЛОЛОГІЯ

| | |
|---|----|
| О. Г. Гуль ПОЕЗІЯ МАРІЇ РЕВАКОВИЧ У ВИМІРАХ РОСЛИННОГО СВІТУ..... | 50 |
| К. В. Дашкова ПОНЯТТЯ «ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ» І ЙОГО СТРУКТУРА..... | 56 |
| О. В. Дейчаківська ПРЕДИКАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ – МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМПЛІМЕНТУ..... | 61 |
| М. З. Конєва ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ..... | 65 |
| Ю. В. Панасюк ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ..... | 69 |

| | |
|---|-----|
| Н. З. Панчишин PARTIPIUM ЯК ФОРМА ТАКСИСУ (НА БАЗІ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ)..... | 73 |
| О. В. Пітерська МОТИВ СЛІПОТИ В РОМАНІ ЕЛЕАНОР ПОРТЕР «СВІТАНОК»..... | 77 |
| М. І. Поліщук, Н. М. Шкворченко ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОЇ ПИСЬМОВОЇ РЕКЛАМИ..... | 81 |
| И. И. Ренская СУДЕБНЫЙ ПЕРЕВОД: РАСПОЛОЖЕНИЕ В ПРОСТРАНСТВЕ КОММУНИКАНТОВ И ИНТЕНСИВНОСТЬ ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)..... | 85 |
| О. Г. Тараненко СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ-ІМПЕРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКИХ МАГІЧНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ..... | 90 |
| Ю. В. Шарапановська ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУ В ЛІНГВІСТИЦІ..... | 95 |
| Ю. А. Шепель НЕОДНОЗНАЧНОСТЬ ВЗГЛЯДОВ НА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РЯД КАК ЕДИНИЦУ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УРОВНЯ..... | 98 |
| А. Л. Штепа МІСЦЕ ХУДОЖНИХ ДЕТАЛЕЙ У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ..... | 103 |
| А. Л. Штепа ЯКІСТЬ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... | 107 |

РОЗДІЛ 4 МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

| | |
|---|-----|
| Г. А. Білецька РІЗНОВИДИ БІОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ В СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ..... | 112 |
| Ю. А. Касьяненко, В. А. Малиновский РОЛЬ АНГИОГЕНЕЗА В МЕТАСТАЗИРОВАНИИ ОПУХОЛЕЙ..... | 116 |
| В. М. Куликова, В. А. Малиновский МИОПИЯ: ПРИЧИНЫ И ОСЛОЖНЕНИЯ..... | 119 |
| Е. Л. Маркіна, Д. В. Васильчук, Ю. В. Вербата ЗМІНИ В ДЕРЖАВНІЙ ПРОГРАМІ «ДОСТУПНІ ЛІКИ» ТА ЇХ ВИКОНАННЯ ОДЕСЬКИМ РЕГІОНОМ..... | 123 |
| М. А. Солодкина, В. А. Малиновский ФАКТОРЫ РИСКА И ПРОФИЛАКТИКА ИНСУЛЬТА..... | 127 |
| М. О. Стецик, А. О. Стецик ВЛИЯНИЕ МИКРОБНОЙ БИОПЛЕНКИ И МЕСТНОГО ИММУНИТЕТА НА РАЗВИТИЕ ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА У ЛИЦ, ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮЩИХ НА РАДИАЦИОННО ЗАГРЯЗНЕННОЙ ТЕРРИТОРИИ..... | 131 |
| В. Й. Тещук, В. В. Тещук, О. О. Руських ОЦІНКА ВПЛИВУ КСАВРОНУ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНИХ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ..... | 134 |
| В. Й. Тещук, Н. В. Тещук, О. О. Руських ГОСТРЫ ПОРУШЕНИЯ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ В ПОСДНАННІ З ЧЕРЕПНО-МОЗКОВОЮ ТРАВМОЮ: ОСНОВИ НАДАННЯ НЕВІДКЛАДНОЇ ДОПОМОГИ, ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ..... | 138 |
| М. Ю. Чукан, В. А. Малиновский ОСЛОЖНЕНИЯ АНЕСТЕЗИИ В СТОМАТОЛОГИИ..... | 143 |

РОЗДІЛ 5
ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ.
КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

| | |
|---|-----|
| Т. А. Белоброва МОЛИТВА САКРАЛЬНА: ГЕНОЛОГІЧНІ МОДИФІКАЦІЇ..... | 148 |
| Р. М. Білоус, І. М. Галбург ВПЛИВ КОНФЛІКТСТІЙКОСТІ ТА ТРИВОЖНОСТІ НА РОЗВИТОК ВЕГЕТО-СУДИННОЇ ДИСТОНІЇ У ШКІЛЬНИХ МЕДІАТОРІВ..... | 152 |
| Ю. С. Нечитайло ГЕНДЕРНА ОСВІЧЕНІСТЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ..... | 156 |
| С. Н. Погасий АНАЛІЗ РАЗНООБРАЗЯ ЖАНРОВ В ФИЛЬМАХ К. МУРАТОВОЙ..... | 162 |
| М. В. Самокіш ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ КОНЦЕПТИ УКРАЇНСЬКИХ АЛЬТОВИХ ТВОРІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ «ДВОХ П'ЄС» ДЛЯ АЛЬТА З ФОРТЕПІАНО Б. ЛЯТОШИНСЬКОГО)..... | 167 |
| Т. І. Уварова, К. Д. Мараховська ТРАНСМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АНІМАЦІЇ..... | 171 |
| Х. Б. Цьомик СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ ДО ПОБУДОВИ ЕМОЦІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ВЗАЄМИН..... | 175 |
| В. П. Черноус СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ..... | 179 |

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 33

Підписано до друку 04.11.2020 р.
Формат 60×84/8. Ум.-друк. арк. 21,86.
Тираж 100 прим. Замовлення № 1120/309.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
665101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (048) 709 38 69

www.helvetica.com.ua
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua